

SLOVENSKO *Ĕ*tnološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

GLASNIK Slovenskega etnološkega društva

Bulletin of the Slovene Ethnological Society

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Glasnik SED):

Strokovno-znanstvena revija Slovenskega etnološkega društva
53 | 2013, št. 3–4

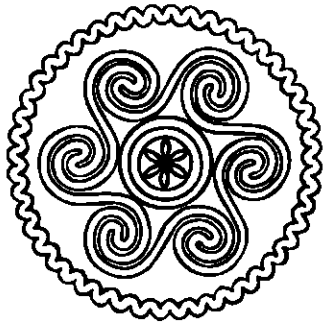
Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal

53 | 2013, Issues 3–4

Revija izhaja od leta 1956 kot Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje, od leta 1959 (XV letnikov) kot Glasnik Slovenskega etnografskega društva, po letu 1976 pa kot Glasnik Slovenskega etnološkega društva. | The Bulletin had been published under the name Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje (Institute for Slovene Ethnology Bulletin) until 1956; as Glasnik Slovenskega etnografskega društva (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (XV volumes); and as Glasnik Slovenskega etnološkega društva (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izidejo štiri številke. | 4 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©:

Slovensko etnološko društvo

Zanj | Represented by Anja Serec Hodžar

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address:

Slovenski etnografski muzej

Metelkova 2

1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Uredniški odbor | Editorial Board:

Tatjana Vokič Vojkovič: glavna urednica | Editor-in-Chief

Dr. Bojan Knific: odgovorni urednik | Editor-in-Charge

Dr. Mateja Habinc, mag. Martina Piko-Rustia, Anja Serec Hodžar: članice | Members

Prispevke so recenzirali uredniški odbor in zunanji recenzenti. Redakcija št. 3–4, 53 | 2013 je bila končana 15. 11. 2013. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on the 15th of November 2013.

Za znanstveno in strokovno vsebino svojih prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authours are solely responsible for the content of their articles.

Lektorica | Language Editor:

Irena Destovnik

Prevodi angleških povzetkov in izvlečkov | Translation into English:

Nives Sulič Dular

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification:

Breda Pajsar

Oblikovanje | Design:

Ana Destovnik

Računalniški stavek | Computer Typesetting:

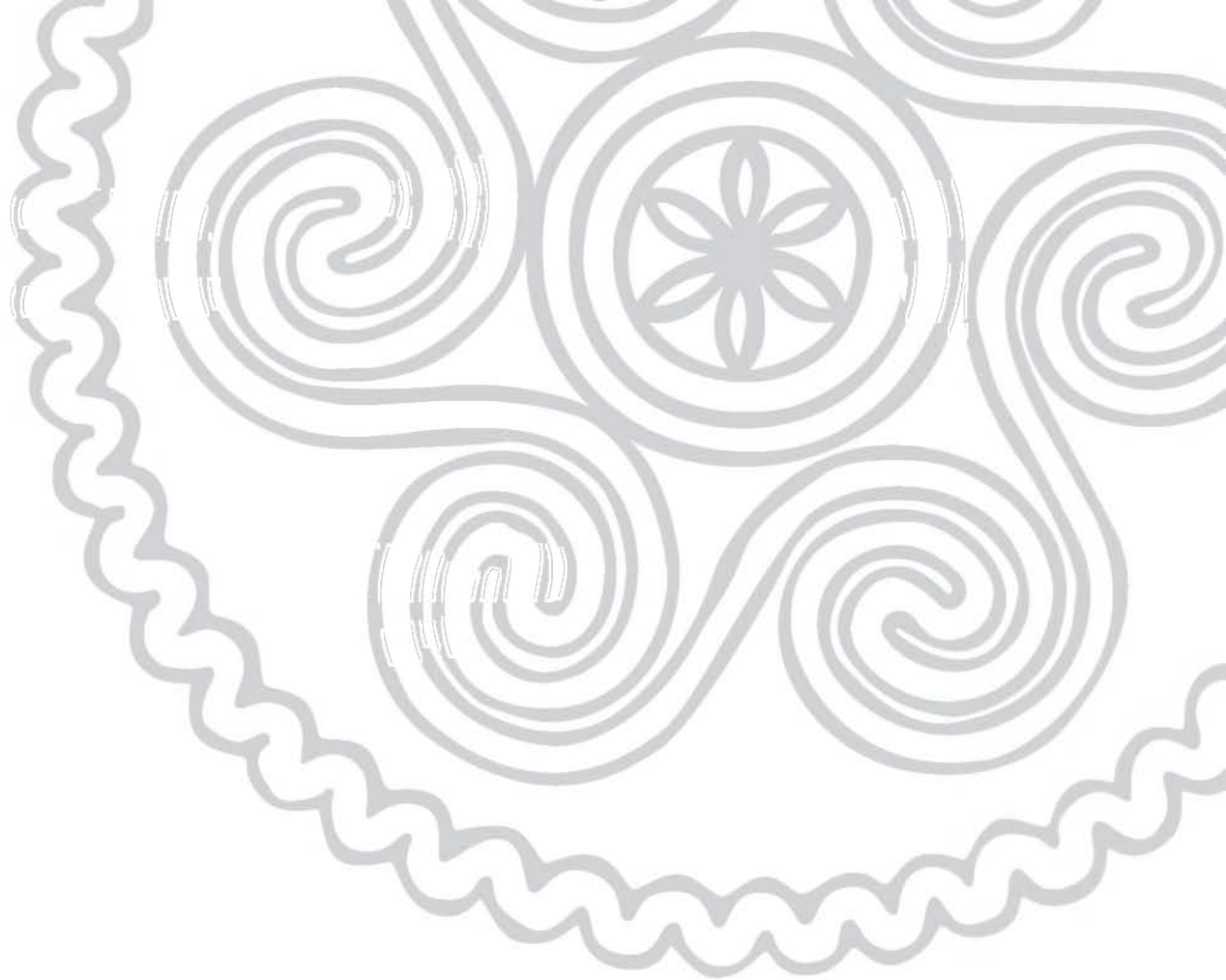
Tiskarna Jagraf d. o. o.

Tisk | Printed by:

Tiskarna Jagraf d. o. o.

Naklada | Circulation:

400 izvodov | 400 copies

Cena posamezne številke | Price per Issue: 5 EUR

Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR

Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d., Mestna hranilnica

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>

Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>

ULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>

RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>

International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)

<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>

CAB Abstract <http://www.cabi.org>

ProQuest <http://www.proquest.co.uk/en-UK/>

Revijo subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Cover Photo:

Jožef Kerman (1867–1954) za lončarskim kolovratom, ki ga je podedoval od svojega starega očeta.

Foto: Vilko Novak, Filovci, 1951 (fotografijo hrani Oddelek za dokumentacijo Slovenskega etnografskega muzeja, inv. št. F I/68).

Jožef Kerman (1867-1954) at the spinning wheel he had inherited from his grandfather.

Photo: Vilko Novak, Filovci, 1951 (from the Slovene Ethnographic Museum Documentation Fund)

Izšlo | Published:

Trboje, december 2013 | December 2013

Spoštovane bralke in spoštovani bralci!

Tudi letošnje leto je tik pred iztekom zaznamovala osrednja društvena prireditev, tokrat že 27. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine, ki je potekala 11. novembra v Slovenskem etnografskem muzeju. Čestitamo prejemniku Murkove nagrade za življenjsko delo, zaslužnemu prof. dr. Zmagu Šmitku, ter prejemnikom priznanj in listine (Ivici Križ, dr. Daši Koprivec, Muzeju Ribnica, Centru DUO Veržej). Podrobnejše utemeljitve nagrad objavljamo na Društvenih straneh, prav tako tudi slavnostni govor lanskoletne Murkove nagrajenke, Fanči Šarf, kateri je bila posvečena strokovna ekskurzija v sklopu Murkovanja. Po poteh Orlovih ekip v Škocjanskih hribih nas je vodil dr. Boris Kuhar.

Slovenski etnografski muzej je svojo prijazno gostoljubnost do gostovanj društvenih dogodkov izkazal že oktobra, ob odmevnem znanstveno-strokovnem posvetu Interpretacije kulturne dediščine. Uvod v posvet, kot primer dobre prakse interpretacije dediščine na terenu, je bila strokovna ekskurzija po Tematski poti Na svoji zemlji v Baški grapi pod vodstvom Nadje Valentinčič Furlan. Podrobnejši poročili in sklepe posveta objavljamo na Društvenih straneh.

Leta 1981 je Slovensko etnološko društvo kot prvo postavilo spominsko ploščo na rojstno hišo Stanka Vraza, začetnika slovenske folkloristične in etnografske misli, v letošnjem septembru pa smo se zbrali v Cerovcu Stanka Vraza ob odkritju druge plošče. Objavljamo poročilo s strokovne ekskurzije po Prlekiji in slavnostni govor dr. Marka Terseglava, prav tako tudi poročila s preostalih društvenih dogodkov, ki so se zvrstili v drugi polovici leta. Nekateri med njimi so novost v programu društva.

Uvodne strani posvečamo našim spoštovanim članom, etnologom, raziskovalcem, prepoznavnim ne samo po njihovih strokovnih in znanstvenih dosežkih, temveč tudi po aktivnem udejstvovanju v vsakdanjem družbenem okolju. Spominjamo se življenja in dela Andreja Malnič, mag. Jasne Sok, dr. Maje Bošković-Stulli in dr. Pavleta Zablatnika ter voščimo dr. Našku Križnarju ob njegovem pomembnem življenjskem jubileju.

Razglabljanja začenjamo z znanstveno razpravo dr. Vita Hazlerja ob stoletnici organiziranega varstva kulturne dediščine v slovenskem prostoru. Eda Belingar predstavlja zakonsko opredeljene redno delo in naloge etnologa konservatorja ter težave, s katerimi se ta srečuje pri svojem vsakodnevem delu. Darja Kranjc se ukvarja z vprašanjem določbe Zakona o regijskem parku Škocjanske jame, ki spremlja stanje in zagotavlja varstvo kulturne krajine na njegovem območju, s posebnim ozirom na problematiko suhega zidu v parku. Mag. Zvezda Delak Koželj na podlagi mednarodne in slovenske varstvene zakonodaje utemeljuje optimalnejše postopke ohranjanja kulturne in naravne dediščine z vključitvijo dediščinskih skupnosti. Dr. Jernej Mlekuž piše o pomenski večplastnosti bureka v slovenski popularni kulturi, medijih in pogovornem jeziku. Teja Močnik se ukvarja z družbenimi podobami in reprezentacijami otroštva, ki nastajajo na podlagi spominskih in medijskih naracij. Dr. Silvo Torkar pa nam odstira etimologijo slovenskih krajevnih imen s »strici v ozadju«.

Rubrika Slovenci zunaj meja Republike Slovenije je tokrat v celoti tematsko obarvana. Mag. Martina Piko-Rustia je zbrala in uredila osem prispevkov, ki obravnavajo aktualno situacijo narečij v zamejstvu. Več v njenem uvodniku v rubriko.

Opozorimo naj še na razpis za izbor besedil za objavo v Knjižnici Glasnika SED 2015; rok za oddajo je 30. september 2014.

Na naslovnici tokratne številke *Glasnika SED* je fotografija lončarja Jožefa Kermana, ki jo je posnel Vilko Novak in objavil v svojem članku Lončarstvo v Prekmurju (Slovenski etnograf 1951). Jožef Kerman je bil v času posnetka in intervjuja star 84 let in s tem takrat, kot ga je označil Novak, tudi najstarejši filovski in na sploh prekmurski lončar. Lončarstva se je izučil pri svojem očetu, delal pa je samo »globoko posôvido, plitvoga nikaj«.

Tatjana Vokić Vojkovič
glavna urednica

		Nekrolog	Eulogy
6	Alenka Černelič Krošelj	In memoriam mag. Jasna Sok Dedicated to the Memory of Jasna Sok	
7	Inga Miklavčič-Brezigar	Andreju v slovo: Andrej Malnič (1961–2013) Good-Bye to Andrej; Andrej Malnič (1961–2013)	
9	Marija Stanonik	Nagelj na grob: Akad. dr. Maja Bošković-Stulli A Carnation for the Grave of Dr. Maja Bošković-Stulli	
		Jubileji	Anniversaries
12	Majda Fister	Pavletu Zablatniku ob obletnicah! A Tribute to Pavle Zablatnik on His Anniversaries	
14	Miha Peče	Jubilant Naško Križnar Jubilarian Naško Križnar	
		Razglabljanja	Reflections
16	Vito Hazler	Sto let organiziranega varstva kulturne dediščine na Slovenskem A Hundred Years of Organized Protection of Cultural Heritage in Slovenia	
24	Eda Belingar	Etnološka stavbna dediščina: Nadloga ali priložnost Ethnological Architectural Heritage: Nuisance or an Opportunity	
31	Darja Kranjc	Problematika varovanja suhih zidov kot pomembnega elementa kulturne krajine v Parku Škocjanske jame The Safeguarding of Dry Stone Walls as an Important Element of the Cultural Landscape in the Škocjan Caves Park	
41	Zvezda Delak Koželj	Dediščinske skupnosti in ohranjanje kulturne dediščine Heritage Communities and the Protection and Conservation of Cultural Heritage	
51	Jernej Mlekuž	Kako je burek postal Turek: V deželi kranjske klobase <i>Burek in the Land of the Carniolan Sausage</i>	
57	Teja Močnik	Prispevki k antropologiji otroštva na Slovenskem: Podobe in reprezentacije otroštva v spominski in medijski krajini A Contribution to the Anthropology of Childhood in Slovenia: Images and Representations of Childhood in the Landscape of Memory and the Media	
64	Silvo Torkar	Odstiranje slovenskih krajevnih imen: Negastrn in Celestrina Slovene Place Names: Negastrn and Celestrina	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
66	Milan Vogel	Božidar Jezernik (gl. ured.), Ingrid Slavec Gradišnik in Mitja Velikonja (soured.): Politika praznovanja: Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem Božidar Jezernik (editor in chief), Ingrid Slavec Gradišnik, and Mitja Velikonja (eds): The Politics of Celebration: Holidays and the Formation of Communities in Slovenia	
67	Miha Kozorog	Petra Kelemen in Nevena Škrbić Alempijević: Grad kakav bi trebao biti: Etnološki i kulturnoantropološki osvrti na festivale A Town as It Should Be: An Examination of Festivals from the Perspectives of Ethnology and Cultural Anthropology	
69	Tjaša Zidarič	Anja Jerin, Adela Pukl in Nena Židov (ur.): Priročnik o nesnovni kulturni dediščini Anja Jerin, Adela Pukl, and Nena Židov (eds.): A Handbook of Intangible Cultural Heritage	
71	Mojca Tercelj Otorepec	Branka Bizjan in Alenka Kociper: Rokodelci in umetniki: Rokodelci Moravske doline Branka Bizjan and Alenka Kociper: Artisans and Artists: The Artisans of Moravska Dolina	
72	Iztok Ilich	Daša Koprivec: Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev Daša Koprivec: The Heritage of <i>Aleksandrinke</i> and the Memories of their Descendants	

73	Silvo Torkar	Ljudmila Missonova: Leksika uil'ta kak istoriko-etnografičeskij istočnik <i>L. Missonova: Russian-Uilta Dictionary Uilta Lexis as a Historical and Ethnographic Source</i>	
75	Iztok Ilich	Starinarna: Kuharica <i>Antiquaria: Cookbook</i>	
76	Iztok Ilich	Novi tiski na kratko <i>Briefly on New Releases</i>	
		Muzeološke strani	Museology Pages
78	Sebastjan Weber idr.	Muzej spomina <i>Museum of Memory</i>	
81	Marjetka Balkovec Debevec	Slovenski šolski muzej – že 115 let zrcalo slovenskemu šolstvu <i>Slovenian School Museum: A Mirror to the Slovene Educational System for 115 Years</i>	
83	Marjetka Balkovec Debevec	Dediščina šolstva na 15. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev <i>The Heritage of Educational System at the 15th International Symposium of School Museums</i>	
		Razstave	Exhibition
85	Peter Fister	Arhitektura domov znanih Slovencev (in Slovenk) <i>Architecture in the Homes of Noted Slovenes</i>	
86	Martina Piko-Rustia	Nosile so se ko cesarica: Noše tržaških Slovencev <i>They Preened Themselves as If They Were Empresses: The Costumes of the Slovenes from Trieste</i>	
88	Iztok Ilich	Zamolčani 97. polk na razstavi društva Hermada <i>The Concealed 97th Regiment in the Exhibit of the Hermada Society</i>	
		Konservatorske strani	Conservation Pages
91	Dušan Strgar idr.	5. simpozij etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške: Poročilo in zaključki <i>5th Conference of Ethnologists Conservators of Slovenia and Croatia: Report and Conclusions</i>	
		Etnografski film	Ethnographic Film
94	Naško Križnar	Prispevek vizualne produkcije k ohranjanju nesnovne kulturne dediščine <i>The Contribution of Visual Production to the Preservation of Intangible Cultural Heritage</i>	
96	Nadja Valentinčič Furlan	»Anthrovision, spletni časopis Vaneasa«: Povabilo k branju in objavljanju <i>»Anthrovision, the Online Newspaper of Vaneas«: An Invitation to Reading and Publishing</i>	
		Slovinci zunaj meja Rep. Slovenije	Slovenes Living Beyond the Borders of the Rep. of Slovenia
97	Martina Piko-Rustia	Narečja v zamejstvu: Uvodnik <i>Dialects on the Other Side of Slovene Borders: Editorial</i>	
98	Tjaša Jakop	Zamejska narečja v Slovenskem lingvističnem atlasu <i>Dialects of Slovenes Living Beyond the Slovene Borders in the Slovene Linguistic Atlas</i>	
100	Martina Piko-Rustia	Narečja med dokumentiranjem in živim govorom na primeru Koroške in Primorske <i>Dialects between Documentation and the Vernacular: The Example of Koroška and Primorska</i>	
103	Štefka Vavti	Mladi na dvojezičnem avstrijskem Koroškem <i>The Youth in Bilingual Areas of Carinthia, Austria</i>	
104	Susanne Weitlaner	»V Celju imajo čist drug jezik ...«: Pogledi na slovenščino na avstrijskem Štajerskem <i>»In Celje They Speak a Whole Different Language«: Slovene Language in Carinthia, Austria</i>	
106	Luigia Negro	Rezijansko narečje <i>The Dialect of Resia</i>	
107	Nataša Gliha Komac	Slovenski govor v Kanalski dolini <i>Slovene Spoken Language in Via Canale (Kanalska Dolina)</i>	

110	Marko Smole	Ohranjanje in predstavitev lokalnih govorov na čezmejnem območju v dolini Zgornje Kolpe in Čabranke Preservation and Presentation of Local Speeches in the Croatian Valley of the Upper Kolpa and the Čabranka
112	Marija Kozar-Mukič	Pobuda za ohranjanje porabskega narečja v projektu »Doživetje prostora« The Initiative for the Preservation of the Dialect of Porabje in the <i>Sense of Place</i> Project
		Poročila Reports
114	Urška Bajec Rupnik	Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti The Heritage of Wood-Related Trades on the Črni Vrh Plateau
116	Iztok Ilich	Rožinca – Veliki šmaren Slovencev v Nadiški Benečiji <i>Rožinca: Slovenes Living in Slavia Veneta Celebrate the Assumption</i>
119	Saša Poljak Istenič	Slepi in slabovidni v družbi – med zgodovinsko perspektivo in sodobnimi vprašanji The Blind and the Visually Impaired in the Society: Between the Historical Perspective and Current Issues
121	Anja Jerin	Obeležitev 10. obletnice Unescove konvencije o varovanju nesovne kulturne dediščine v Sloveniji Slovenia Celebrates the 10th Anniversary of the UNESCO Convention for the Safeguarding of Intangible Cultural Heritage
		Projekti Projects
123	Jasna Fakin Bajec	Thetris – Razvoj tematske mednarodne cerkvene poti s sodelovanjem lokalne skupnosti Thetris (Thematic Transnational Church Route Development with the Involvement of Local Society)
124	Marko Leban	Naša dediščina »Rokodelstvo in domača obrt« <i>Our Heritage: Crafts and Cottage Industry</i>
		Etnologija je povsod Ethnology is Everywhere
126	Bojan Knific	Državna srečanja folklornih, pevskih in godčevskih skupin National Meetings of Folk Dance and Singing Groups and of Musicians Who Play Folk Instrumental Music
129	Jožica Koder	Dolinska romanja in božje poti Pilgrimages from Dolina to Višarje and Trsat
130	Jelka Pšajd	Methansova hiša v Zgornjem Dražen Vrhu v Slovenskih goricah Methans House in Zgornji Dražen Vrh in Slovenske Gorice
		Društvene strani Society Pages
131	Anja Serec Hodžar	Poročilo o delu SED: Od marca do oktobra 2013 Slovene Ethnological Society Work Report: March–October 2013
132	Mojca Ravnik	Ekскурzija Slovenskega etnološkega društva v Benečijo Excursion of the Slovene Ethnological Society to Slavia Veneta
134	Anja Serec Hodžar	Staroselci na Slovenskem: Etnološki večer Indigenous Population of Slovenia: An Ethnological Evening
135	Ana Bezek, Alenka Černelič Krošelj	Okrogla miza Aktualno: Zaposlovanje Topical: Employment (Round Table)
4	Tanja Kovačič	Etnografska zbirka »Pr' Mnčkenih« <i>Pr' Mnčkenih: An Ethnographic Collection</i>
137	Breda Čebulj Sajko	The Best in Heritage: Mednarodna konferenca The Best in Heritage: International Conference
138	Anja Serec Hodžar, Jelka Pšajd	Strokovna ekskurzija v Prlekijo Excursion to Prlekija
139	Marko Terseglav	Premiera in repriza: Slavnostni govor ob odkritju spominske plošče Stanku Vrazu Premiere and Reprise: Address at the Unveiling of the Plaque Dedicated to Stanko Vraz

141	Helena Rožman, Alenka Černelič Krošelj	Mala šola etnologije 2013 Ethnology 101, 2013
142	Nadja Valentinčič-Furlan	Tematska pot Na svoji zemlji: Strokovna ekskurzija <i>On Your Own Land</i> Theme Trail: Excursion
144	Anja Serec Hodžar	Interpretacije kulturne dediščine: Posvet SED Interpretation of Cultural Heritage: A Conference Organized by the Slovene Ethnological Society
144	Anja Serec Hodžar idr.	Interpretacije kulturne dediščine: Sklepi posveta Interpretation of Cultural Heritage: Conclusions
146	Boris Kuhar	Po stopinjah raziskovalnih ekip v Škocjanskih hribih Following in the Footsteps of the Slovene Ethnographic Museum Field Research Teams in the Hills of Škocjan
148	Fanči Šarf	Slavnostni nagovor Murkove nagrajenke za leto 2012 Keynote Address of the Recipient of the 2012 Murko Award
149		27. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine 27th Bestowal of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology
		Razpisi, vabila, obvestila Tenders, Invitations, Notices
154		Knjižnica Glasnika SED 2015 The Bulletin of the Slovene Ethnological Society Book Series in 2015
154		Navodila za avtorje Instructions for Authors

Jasna Sok.
Foto: Arhiv časopisa *Oko*, 2012

Jasna Sok.
Foto: Arhiv Mestnega muzeja Krško, 2012

IN MEMORIAM MAG. JASNA SOK

»Vsako življenje je nekaj neponovljivega in enkratnega«

Vsako leto se spominjamo številnih dosežkov, ki smo jih soustvarjali etnologi, vedno znova pa, žal, tudi dogodkov, ki nas navdajo z žalostjo, še zlasti, ko se poslovijo naše kolegice in kolegi, ki so zaznamovali stroko, naše stanovsko društvo in družbo, v kateri so delovali in ustvarjali. Novice o prezgodnji smrti so še bolj pretresljive. Leta 1956 rojena Jasna Sok je po hudi bolezni umrla spomladi 2013.

Rodila se je v delavski družini v Rogaški Slatini in kot odlična dijakinja Srednje ekonomske šole v Celju študij zgodovine in geografije nadaljevala na ljubljanski Pedagoški akademiji, nato pa na Fakulteti za družbene vede diplomirala še iz sociologije. Njena prva zaposlitev je bila na Občini Šmarje pri Jelšah, dolga leta je službovala v Spominskem parku Trebče – Kozjanskem parku, nato pa se je odločila za samostojno pot. Nekaj zadnjih let, od leta 2008, je delovala kot samostojna podjetnica v podjetju z nazivom *Kultura – izobraževanje etno v Kozjem*. Bila je sooblikovalka pestrega dogajanja v kraju, občini in širše. Stopala je po naporni poti podjetništva na področju dediščine, po naporni poti, ki zahteva predanost, skromnost in zavezanost izbranemu poslanstvu.

Leta 2003 je magistrirala iz etnologije z nalogo *Družina skozi življenjsko zgodbo: Pričevalnost gradiva s Kozjanskega in svoje raziskovalno delo predstavila v člankih (npr. Sok 2004: 93–105) in na različnih posvetih, med njimi tudi na dveh Vzorednicah med slovensko in hrvaško etnologijo (Podsreda 2006 in Krško 2010).*

Že pred odločitvijo za podiplomski študij etnologije je sodelovala v t. i. etnoloških projektih, saj je leta 1991 za *Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja (ETSEO – 20. stoletje)* pripravila in objavila topografijo Občine Šmarje pri Jelšah (Sok 1991).

Njeno delo je bilo ves čas prepleteno s številnimi področji etnološkega dela. Bila je mentorica v mnogih etnoloških raziskovalnih taborih in delavnicah za otroke in odrasle, opravljala je samostojne raziskave in etnološke študije, objavljala strokovne članke in knjige, bila aktivna v Folklorni skupini Kozje, sodelovala z Občino Kozje, Muzejskim društvom Kozje, s številnimi osnovnimi šolami, z muzejema v Rogatcu in Krškem, s Kozjansko domačijo v Dobju ter s SAZU, ves čas pa je kot novinarka spremljala dogodke v domačem kraju v *Zmajevem glasu* in časopisu *Oko*.

Trdno se je vključila in vpletla v okolje, kjer je delala in živela, ter s svojim delom in spremljanjem dogajanja v etnološki vedi na Slovenskem pripomogla tudi k razvoju in prepoznavnosti etnologije na vseh območjih, kjer je delovala.

Mati treh otrok, katerim je zapustila ljubezen do ustvarjanja, do dediščine in kulture, je vsa svoja poslanstva opravljala tankočutno, predano in zavzeto. Srečanja z Jasno so bila vedno srečanja z nasmehom, s pogovorom o vsakdanjih težavah, s katerimi se soočamo etnologi in kulturni antropologi tako pri uveljavljanju svojega poslanstva kot na terenu. Njena dela so razkrivala tankočutno raziskovalko, ki jo je še zlasti zanimal »ženski pogled«, teren pa jo je bogatil in plemenil.

Njene izkušnje so bile v pomoč vsem tistim, ki smo ob različnih priložnostih imeli možnost, da so se naši raziskovalne poti križale. Jasna Sok je bila »prava terenska etnologinja«, saj je zapisala, da so jo pripovedi s terena »osebno bogatile in plemenitile«, da pa je bilo marsikdaj »potrebno zadušiti solze in marsikatera radost je zatajeno odmevala« v njeni notranjosti.

Kot članica Slovenskega etnološkega društva je skrbno spremljala pestro društveno dogajanje in bila odlična sodelavka pri raznovrstnih aktivnostih, ki so na pobudo profesorja Slavka Kre-

* Alenka Černelič Krošelj, prof. umet. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Mestni muzej Krško, enota Kulturnega doma Krško, 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si

menška in z njenim tesnim sodelovanjem nastajala pod okriljem Muzejskega društva Kozje, kjer smo bili vedno dobrodošli tudi etnologi. Srečanja so bila odlično izvedena prav zaradi odličnosti kolegice Jasne Sok, ki je bila vesela, da smo prišli in nam je lahko skupaj s profesorjem Kremenškom predstavljala bogato dediščino Kozjanskega.

Sama sem bila kot mlada etnologinja in kulturna antropologinja hvaležna za vse spodbude, ki mi jih je namenila Jasna ob srečanjih na Gradu Podsreda, med ustanavljanjem Mestnega muzeja Krško in na številnih drugih dogodkih, kjer sva se veselo pozdravili in poklepetali. Vsi smo veseli, če nas ob pomembnih dogodkih obiščejo, pohvalijo, predvsem pa podprejo stanovski kolegi. Tudi po njenem zgledu te spodbude po najboljših močeh delim naprej – tudi njeni hčerki Manici, ki ji je s tem, da je vodila s seboj na teren in vpletala v svoje aktivnosti, »vgradila«

etnologijo kot nepogrešljiv del načina življenja. Tako močno, da bo tudi Manica Sok v kratkem naša kolegica etnologinja in kulturna antropologinja.

Z zbiranjem življenjskih zgodb in s srečevanjem z ljudmi je Jasna prišla do spoznanja, ki ga je zapisala, še večkrat pa izgovorila: »Vsako življenje je nekaj neponovljivega in enkratnega.« Draga Jasna, tudi tvoje je bilo.

Literatura

SOK, Jasna: *Občina Šmarje pri Jelšah: Način življenja Slovencev v 20. stoletju: Projektna dokumentacija*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991 (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja – 20. stoletje).

SOK, Jasna: Čustva v pripovedih pripovedovalcev in pripovedovalk s Kozjanskega. *Etnolog* 14, 2004, 93–105.

ANDREJU V SLOVO

Andrej Malnič (1961–2013)

Etnolog, kolega, prijatelj, sodelavec, direktor Goriškega muzeja, Andrej Malnič, je po dolgotrajni bolezni umrl 7. avgusta 2013. Poslovil se je prehitro, možganska kap je bila zanj usodna v trenutku, ko se je zdelo, da je najboljši del življenja pred njim. Še teden pred usodnim dnevom, 24. novembra 2012, je z nami v novozgrajeni stavbi kustodiata Goriškega muzeja v Solkanu praznoval potrditev tretjega mandata direktorovanja Goriškemu muzeju.

Andrejevo življenje je bilo od študentskih let povezano z Goriškim muzejem. Andrej Malnič, Borut Koloini in Darja Skrt so, tedaj študentje etnologije, sodelovali pri terenski raziskavi Etnološke podobe Šentviške planote na Tolminskem, ki sem jo ob prihodu v muzej podedovala po predhodniku, etnologu – kustosu Našku Križnarju. Skupaj s kolegico Katjo Kogej smo v letih 1984 in 1985 veliko časa poleti preživeli na Šentviški planoti, kjer nas je obiskoval še poznejši kolega v Tolminskem muzeju, etnolog Marko Grego. Takrat smo spoznali tudi domačinko Karlo Kofol – sedanjoo etnologinjo v Tolminskem muzeju. Andreja smo si zapomnili predvsem po duhovitih domislicah, s katerimi je skrbel za smeh v skupini, pa tudi po sposobnosti navezovanja pristnega stika z domačini.

Po diplomu iz etnologije in sociologije kulture je Andrej nekaj časa iskal delo, leta 1992 pa se je zaposlil v Goriškem muzeju, sprva kot knjižničar, nato kot kustos etnolog. V kulturno in strokovno javnost na Goriškem je vstopil z esejem *Du la vas? ... A Gorizza* (1988: 26–32), kot se v spominskem zapisu ob njegovi smrti v reviji humanistov Goriške *Razpotja* (2013: 62–63) spominja dr. Branko Marušič, zgodovinar, prav tako dolgoletni ravnatelj Goriškega muzeja. V Andreju je spoznal novo generacijo, »prežeto z novimi teoretičnimi zasnovami in spoznanji« – etnologija se je pri tem povezovala z antropologijo, s sociologijo kulture, z novo zgodovino, pojavljati se je začelo spoštovanje in

razumevanje multikulturalnosti ob hkratnem iskanju lastne identitete. Za Andreja je bila to Goriška z vso zapleteno in prepleteno kulturno in zgodovinsko podobo, ki ji je še pozneje posvetil svojo poklicno ljubezen. Mogoče se je prav ob tem iskanju še toliko bolj, osebno in poklicno, navezal na zamejski prostor in se povezoval s Slovenci v Gorici, pa tudi z italijanskimi prijatelji in s sodelavci z muzejskega področja. Tako so se Andreja Malniča spomnili na prvi strani zamejskega tednika *Novi Glas* (Paljk 2013: 16):

zato, ker je bil (zamejcem) iskren in zvest prijatelj, saj je bil redne gost v uredništvu, predvsem pa izjemen sodelavec. Večkrat nam je priskočil na pomoč, znal je svetovati, vedno in ob vsaki priložnosti je skušal pomagati, predvsem pa smo ga cenili kot duhovitega in iskrenega prijatelj, ki je prav vsakega izmed nas v uredništvu nagovarjal posebej; do nas je imel odnos, ki ga bomo še dolgo pogrešali.

Jurij Paljk, glavni urednik *Novega glasu*, je na žalni seji Andreja označil kot svobodoljubnega človeka, človeka odprtega sveta, a tudi kot Goričana, rojenega v Novi Gorici, a doma prav tako v Gorici, človeka, ki je vsakodnevno živel obe mesti in s svojim znanjem zgledno skrbel za »našo stvar« na obeh straneh meje. Z njegovo smrtjo pa so Slovenci v Italiji izgubili človeka, na katerega so lahko vedno in ob vsaki priložnosti računali. Ker jih je poznal, se z njimi veselil in trpel in z njimi živel.

Andrejevo prvo muzejsko delo je bilo povezano z zamejstvom. S kolegom, oblikovalcem Borisom Blažkom, sta v župnišču v Ricmanjih pripravila vrsto razstav s cerkveno tematiko. V prvih letih muzejskega dela pa se je intenzivneje ukvarjal tudi z vinarstvom in vinogradništvom, in po njegovi zaslugi ima Goriški muzej bogato zbirko vinskih in drugih steklenic, vinarskega in vinogradniškega orodja in strojev. S kolegom Borutom Koloini-

* Mag. Inga Miklavčič-Brezigar, etnologinja, kustodinja, Goriški muzej Kromberk - Nova Gorica. 5000 Nova Gorica, Grajska 1, Kromberk, E-naslov: brezigar.inga@gmail.com

Andrej Malnič s predsednikom Danilom Türkem ob ogledu razstave Gorski strelci med I. svetovno vojno.
Foto: Boris Slokar, Kromberk, 15. 6. 2012

V parku gradu Kromberk na sodelavkin rojstni dan. Andrej z nekdanjim ravnateljem Goriškega muzeja, Brankom Marušičem, s Sergejem Peljhanom in sodelavcem Borisom Blažkom.
Foto: Inga Brezigar, Kromberk, 23. 7. 2008

jem sta leta 1994 uredila obširen zbornik ob stoletnici Vinarske zadruge Vipava z naslovom *Vipavski izbor*, vrstili so se članki o vinarstvu, vinogradništvu, vinoreji, Matiji Vrtovcu, razstava Vinarske podobe pa je bila več let postavljena v razstavnih prostorih gradu Kromberk. Tedaj se je vključil v delovanje društva DOLI iz Lokavca, ki je bila sprva s furmanskim prevozom vina nato pa s prevozom mlaja ena prvih živih muzejskih prikazov furmanstva v Vipavski dolini. Andrej je z društvom vsako leto sodeloval kot iskrič povezovalc tudi ob postavljanju mlaja pred stavbo Mestne občine Nova Gorica. Z Vipavsko dolino in vipavskimi vinorodnimi kraji je ostal povezan do konca svoje življenjske poti, njegova druga poklicna pozornost pa je veljala Krasu. Z Borisom Blažkom sta raziskovala etnološko podobo Krasa in razstavo o Krasu postavila v slovenskem kulturnem domu Korotan na Dunaju ter v sosednjem Pokrajinskem muzeju v Gorici. V Štanjelu so, na Andrejevo pobudo, obudili šego pletenja vencev sv. Ivana, na Krasu in Goriškem pa je skupaj s Pavlom Medveščkom in z drugimi sodelavci ter domačini spodbudil obujanje šege postavljanja mlajev.

Tematika, ki ji je posvetil prav posebno skrb, je že omenjeno sodelovanje z zamejskimi Slovenci in Italijani na Goriškem. Leta 1997 je s predavanjem o dvolastnikih in dvolastniških odnosih ob jugoslovansko-italijanski meji po drugi svetovni vojni uspešno nastopil na mednarodni konferenci ob 50-letnici priključitve Primorske k Sloveniji v okviru tedanje Jugoslavije. Tej tematiki je sledil tudi po prevzemu mesta direktorja v Goriškem muzeju leta 2002, in to z idejami o muzeju ob meji in z realizacijo ideje o najmanjšem muzeju na svetu v stražarnici nekdanje jugoslovanske vojne na Vrtojbenskem polju. S predstavitvijo tovrstnega muzejčka je Goriški muzej leta 2008 v Dublinu kandidiral na natečaju ICOM-a za podelitev nagrade EMYA (The *European Museum of the Year Award*) za najboljši evropski muzej. Predstavitve v okviru mednarodne srenje vseh vrst prestižnih muzejev je bila po Andrejevi zaslugi zelo odmevna, saj smo poleg muzeja predstavili tudi zgodbo o Goriški, meji, s Prešernovo Zdravljico pa tudi zgodbo o preseganju sovraštva in času, ki si ga želimo, ko »le sosed bo mejak ...«.

Na tem sosedstvu je gradil Andrej vizijo o muzeju meje z muzejskimi zbirkami in obeležji ob črti nekdanje italijansko-jugoslovanske meje po drugi svetovni vojni, povezanimi s kolesarsko potjo – in ob tem združil poklicno, muzejsko in osebno športno in kolesarsko pot. V sklop te ideje sodi tudi nedavno odprta muzejska zbirka prebežnikov v nekdanji mrliški vežici v Mirnu, zaznamovana s črto čez pokopališče, kjer je takoj po vojni tekla umetno ustvarjena meja med dvema državama in, zaradi politike, tudi dvema svetovoma.

Številne naloge, ki si jih je Andrej zadal, so udejanjene – postavitev kustodiata Goriškega muzeja, obnova muzeja v Bardu, ureditev etnološke razstave v Batičevi hiši v Lokavcu, prenova muzejskih zbirk na gradu Kromberk. Muzejska dejavnost v prenovljenem gradu Kromberk je pestra, prireditve, ki jih je zasnoval tudi Andrej, tečejo naprej, na rednih muzejskih prireditvah in predavanjih pa bomo še dolgo pogrešali Andrejevo duhovitost, iskrič um in pozitivno naravnost, strast do muzejskega in kulturnega dela in ideje, ki jih je že veliko v lokalnem občinskem programu, veliko pa bi jih gotovo še prispeval.

Zapustil nam je svojo muzejsko filozofijo – drobne stvari, ki naredijo zbirko, drobne, na videz obrobne zadeve, ki naredijo zgodbo, etnologijo, ki se ne ukvarja z velikimi dogodki, pač pa čar življenja išče med ljudmi, njihovimi vsakdanjimi potrebami, težavami in radostmi.

Viri in literatura

- MALNIČ, Andrej: »Du la vas? ... A Gorizza: Kam greš? ... V Gorico«. *Problemi* 4, 1988, 26–32.
- MARUŠIČ, Branko: O Andreju Malniču (1961–2013). *Razpotja* 12, 2013, 62–63.
- PALJK, Jurij: Našemu prijatelju Andreju Malniču v slovo. *Novi Glas* XVI-II/31, 29. 8. 2013, 16.

Maja Bošković-Stulli v svojem stanovanju.

Foto: Vjera Bonifačić, Zagreb, februar 1998

NAGELJ NA GROB

Akad. dr. Maja Bošković-Stulli (Osijek, 9. 11. 1922–Zagreb, 14. 8. 2012)

Uvod

Doživljanje bridke življenjske usode Franceta Prešerna je ob obisku groba v Kranju njegovega brata po peresu, hrvaškega pesnika in pisatelja češko-nemškega rodu, tako prevzela, da jo je pretil na papir. Avgust Šenoa (1838–1881) je leta 1878 objavil novelo *Karanfil sa pjesnikova groba*.¹ Ganljiva naklonjenost hrvaškega avtorja do tedaj v svetu še komaj prav cenjenega največjega slovenskega pesnika mi je izza dijaških dni za vedno ostala v spominu. Nanj mislim, ko tkem to vezenino spominov s srečevanj s prijazno gostiteljico akad. dr. Majo Bošković-Stulli v njenem stanovanju v ulici Proleterskih brigada, pozneje preimenovala v – ve se, zakaj! – Avenijo Vukovar in še bolj z izjemno hrvaško znanstvenico, predvsem prek njenih strokovnih objav. Leta 1974 sem postala stažistka na Inštitutu za slovensko narodopisje pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti² v Ljubljani. Jeseni še istega leta sva se z dr. Milkom Matičetovim odpravila v Zagreb na Inštitut za narodno umjetnost.³ Moj mentor si je predvsem kot zbiralec slovstvene folklorne v Režiji med tedanjimi sodelavci, ki so bili v sorodnih ustanovah v nekdanji Jugoslaviji med seboj tako rekoč prijateljsko povezani, pridobil nesporen ugled in zato sta se oba raziskovalca razveselila srečanja.

¹ Slovenka Neža v Kranju navduši pisatelja in Slovenca Alberta (poznejši odvetnik in politik Alfonz Moše) za Prešernove poezije in svoj narod. Oba se zaljubita vanjo, a ko se vrmeta, jima ostanejo za mrtvim dekletom le *Poezije s posušenim nageljnom s Prešernovega groba*. »Novela je polna duhovitosti in prijetnega humorja s samokritiko« (Ravbar in Janež 1960: 176).

² Takrat še ni bilo današnjega Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU.

³ Pozneje se je preimenoval v Zavod za istraživanje folklorne in nato v Inštitut za etnologijo i folkloristiku.

Življenje in delo

Tisti obisk je tudi name naredil velik vtis. Kaj smo se pogovarjali, se ne spominjam več. Najpomembneje je bilo, da mi je dr. Maja Bošković-Stulli podarila nekaj separatov svojih objav v hrvaških strokovnih revijah. Odločilni za mojo nadaljnjo strokovno in znanstveno pot sta bila razprava O pojmovina usmena i pučka književnost i njihovim nazivima (Bošković-Stulli 1973: 149–184) in članek Uz dva članka o usmenoj književnosti (Bošković-Stulli 1972: 203–220). Z njima in s pomočjo v opombah navedene strokovne literature se mi je odpiral popolnoma nov svet. Kaj šele, ko sem se prebijala skozi članek Pjotra Bogatyreva in Romana Jakobsona (1929: 900–913) Folklorne kot posebna oblika ustvarjanja (Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens) kot uvod v izbrane študije in prispevke strokovno inovativnih jugoslovanskih⁴ in nekaterih tujih avtorjev v strokovni antologiji *Usmena književnost*, ki jo je Maja Bošković-Stulli pripravila leta 1971 in me na omenjenem obisku opozorila nanjo. Dobro, da sem se pravočasno seznanila s prodorno hrvaško folkloristko, saj mi je tako veliko več pomenila knjiga *Narodna predaja o vladarevoj tajni*, ki mi jo je Elfriede Moser-Rath na Inštitutu za etnologijo v Göttingenu podarila že decembra 1974. Nasprotno od dr. Milka Matičetovega, ki je finski šoli oz. zemljepisno-zgodovinski metodi Karla Krohna ostal zvest vse življenje, ji je Maja Bošković-Stulli sledila le v doktorski disertaciji *Narodna predaja o vladarevoj tajni* (1967). Čeprav ji priznava izjemno vlogo,⁵ je ni toliko prepričala, da bi jo osvojila za celo

⁴ Dr. Milka Matičetovega, žal, ni med njimi.

⁵ Prav po zaslugi te komparativne monografije je prodrla v skrivnostno bistvo slovstvene folklorne: »Upravo sam na tom primjeru mogla promatrati, kako se lome okviri uskoga nacionalnog egocentrizma koji svaku folklornu tvorevinu gleda kao iskonski proizvod vlastitoga nacionalnog

* Red. prof. ddr. Marija Stanonik, doktorica literarnih znanosti in teologije, mag. etnologije, znanstvena svētnica, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: marija.stanonik@zrc-sazu.si

življenje. Že leta 1967, ko je delo izšlo, se avtorica izrecno poslavlja od klasične folkloristične metode, kar utemeljuje v štirih točkah: 1. Da jo njeni uporabniki jemljejo preveč enostransko, saj ne upoštevajo hkrati družbenozgodovinskih, umetniških in drugih vidikov v življenju folklornih pojavov; 2. Še vedno ni zanesljivega odgovora na vprašanje, ali se pravljice indoevropski substrat ali se širijo v smislu z migracijsko teorijo. Poleg tega se pojavlja tudi zadrega ob žanrski opredelitvi enega in istega sižeja. Enkrat se lahko pojavi v obliki pravljice, drugič v obliki povedke; 3. Celó najbolj goreči pripadniki zemljepisno-zgodovinske metode dopuščajo dvom, da se dá po tej poti priti do izvira kake folklorne pripovedi, saj je po njenem bolj sprejemljiva razlaga, da obstajajo na način poligeneze; 4. Če torej drži, da je za pravljice monogeneza značilna le v zelo redkih primerih, je vprašljiva tudi njihova narodna tipičnost (prav tam: 10–12).

Bolj kot vsebinska plat jo je privlačevala estetska funkcija slovsstvene folklorne. Vanjo se je poglobljala tako prepričljivo, da je postala enakopravni gost zagrebške slavistične revije *Umjetnost riječi*. Kaj ji je to pomenilo, sporoča naslov njene knjige *Usmena književnost kao umjetnost riječi* (1975). V spremni besedi k njej poudarja, da je odraščala v mestu, zato njen interes za slovsstveno folkloro ne izhaja iz nostalgičnega spomina na otroštvo na vasi, temveč poslušanja in branja pravljic, torej kot zelo posebne oblike slovsstvene ustvarjalnosti (prav tam: 263). V nadaljevanju prepričljivo pojasnjuje, v katerih sestavinah teksta, teksture in konteksta odkriva njene estetske razsežnosti. »Niku Kuret sa srdačnim pozdravom«, je vpisala v izvod, ki sem ga že jeseni istega leta dobila od njega. Strukturalizem, ki se je v jezikoslovju in literarni vedi tedaj že dodobra uveljavil in se udomačeval tudi v folklorističnem konceptu Maje Bošković-Stulli, je bil tuj celo njemu.

Kako resno jemljejo na Hrvaškem slovsstveno folkloro in literarnenje kot tudi estetsko kategorijo in kako so cenili prizadevanje Maje Bošković-Stulli zanjo, priča prva knjiga *Usmena i pučka književnost* od sedmih v seriji *Povijest hrvatske književnosti* (Bošković-Stulli in Zečević 1978). Prvenstvo v njej je pripadlo prav odlični folkloristki, ki je tako že leta 1978 s sodobnih folklorističnih izhodišč monografsko obdelala hrvaško slovsstveno folkloro na 353 straneh.⁶

Leta 1952 se je zaposlila na Inštitutu za narodnu umetnost in bila med letoma 1962 in 1972 njegova direktorica, med letoma 1963 in 1973 pa tudi urednica vsakoletnega zbornika *Narodna umjetnost*.

Dr. Maje Bošković-Stulli ni bilo strah terena. Kakor pričajo *Istarske narodne priče* (1959), *Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine* (1968) in *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača* (1975a), *Pripovijetke i predaje iz Dubrovačkog primorja* (1988), *Žito posred mora* (1993) se je v tem pogledu rada mudila v sredozemskem kulturnem krogu.⁷ Izdala je še več drugih zbirk hrvaške slovsstvene folklorne v prozi (nekatero v znamenitih hrva-

ških knjižnih zbirkah Pet stoljeća hrvatske književnosti in Sto-ljeća hrvatske književnosti), saj se je posvećala predvsem njej (*Drvo nasred svijeta*, 1961; *Narodne pripovijetke*, 1963; *Kroatische Volksmärchen*, 1975b; *Zakopano zlato*, 1986; *Što nikad nije bilo ...*, 1986a; *U kralja od Norina*, 1987). Ena od zbirk, Šingala-Mingala (1983), je bogato opremljena z opombami in narečnim slovarčkom. V uvodni besedi podaja svoje terenske izkušnje, ki se v marsičem ujemajo s tistimi, ki jih v doktorski disertaciji temeljito obdeluje Barbara Ivančić Kutin (2005).⁸

Od okrog 20 knjig Maje Bošković-Stulli omenimo *Usmeno književnost nekad i danas* (1983a). Že naslednje leto je izdala zbirko razprav s pomenljivim naslovom *Usmeno pjesništvo u obzorju književnosti* (1984), kar potrjuje Majino stalno pozornost do estetske funkcije v slovsstveni folklori. Nato je vsakih nekaj let sledil knjižni pridelek z njenega raziskovalnega polja. Npr. *Pjesme, priče, fantastika* leta (1991), *Priče i pričanje* (1997), *O usmenoj tradiciji i o životu* (2002). Zadnjo, ki sem jo prejela z njenim posvetilom, je *Od Bugarštice do svakidašnjice* (2005).

Prejela je več nagrad doma in v tujini, med njimi Herderjevo na Dunaju leta 1991, bila je članica mednarodne revije *Fabula* in častna članica znanstvenega društva pri Finski akademiji Folklore Fellows.

Sklep

Maja Bošković-Stulli je tudi formalno spremljala moje strokovno formiranje. Pri njej sem v okviru prvotno zamišljenega magistrskega študija na slavistiki v Ljubljani leta 1980 opravila izpit iz slovsstvene folkloristike, leta 1993 pa je bila na Filozofski fakulteti Vseučilišča v Zagrebu poleg prof. dr. Vitomira Belaja in prof. dr. Ivana Cesarja članica komisije pri doktorski disertaciji z naslovom *Kontekstualnost in žanrski sistem slovsstvenega narodnoosvobodilnega pesništva 1941–1945*.⁹ Kot žrtvi druge svetovne vojne – saj je v njej iz rasnih vzrokov izgubila vse domače! – in aktivni udeleženci partizanskega odpora proti fašizmu in nacizmu ji snov ni bila tuja. Spoprijemala se je z njo tudi strokovno, saj je že leta 1959 izdala izbrane folklorne pesmi iz t. i. narodnoosvobodilnega boja z naslovom *Petokraka zašto si crvena* (1959a). Čeprav so leta 1964 izšle v njenem uredništvu tudi *Narodne epske pjesme II*, se jim ni posvećala tako intenzivno. To ji celó domača kritika šteje v dobro.¹⁰

V mislih polagam nagelj na Majin grob z besedami, kakor sem jih ji zapisala v čestitki ob prejemu Herderjeve nagrade:

Iskreno Vam čestitam zanjo, saj sem prepričana, da je Vaše prizadevanje za slovsstveno folkloristiko kot moderno, posodobljeno znanost, odločilno vplivalo na napredek stroke tudi v Vaši sosesčini in ne le na Hrvaškem. Prav Vaš zgled je bil ena najpomembnejših pobud, da sem kljub nelahkim okoliščinam skušala tudi sama ubirati nova pota (Stanonik 1991).

Hvala vam!

8 Deloma te svoje ugotovitve posreduje v: Ivančić Kutin 2011.

9 Prim. oceno komisije: Stanonik 1995: 6–10.

10 Prim. neimenovani avtor v: Bošković-Stulli 1984, zavihek zadaj: »Posebno je to važno u nas gdje se na području takozvane narodne književnosti još uvijek u svijestima i u praksi održavaju davno preživjeli modeli s osobito naglašenim patosom junačke epike, a s vrlo oskudnim razumijevanjem za stvarne, žive pojave u usmenom stvaralaštvu.«

genija, a ujedno su došli do izražaja i oni uvijek živi stvaralački prinosi što ih svaki pojedini narod sam unosi u oblikovanje poznate međunarodne tradicije« (Bošković-Stulli 1967: 12).

6 Avtorica drugega dela knjige je Divna Zečević.

7 Na to je verjetno vplivala povezanost z rodbino po moževi strani, saj je izhajal iz rodu znamenitega fizika, matematika, astronoma, filozofa in diplomata Ruđera Boškovića iz Dubrovnika (prim. *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* 1966: 465–466).

Viri in literatura

BOGATYREV, Petr in Roman Jakobson: *Die Folklore als eine besondere Form des Schaffens*. Nijmegen: Donum natalicum Schrijnen, 1929, 900–913 (Verzaneling van Opstellen door Oud-Leertingen en Befriende Vakgenooten).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja (ur.): *Istarske narodne price: Redakcija, uvod i komentari*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost, 1959.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Petokraka zašto si crvena: Narodne pjesme iz ustanka*. Zagreb: Lykos, 1959a.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Drvo nasred svijeta: Hrvatskosrpske narodne bajke*. Zagreb: Školska knjiga, 1961 (zbirka Dobra knjiga; 7/4).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Narodne pripovijetke*. Zagreb: Matica hrvatska – Zora, 1963 (zbirka Pet stoljeća hrvatske književnosti; 26).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Narodne epske pjesme II*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora, 1964 (zbirka Pet stoljeća hrvatske književnosti; 25).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Narodna predaja o vladarevoj tajni*. Zagreb: Institut za narodnu umjetnost, 1967.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Narodne pripovijetke i predaje Sinjske krajine. Studije i građa o Sinjskoj krajini*, 1968, 303–432.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmena književnost: Izbor studija i oglada*. Zagreb: Školska knjiga, 1971.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Uz dva članka o usmenoj književnosti. Umjetnost riječi* 16/2, 3, 1972, 203–220.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *O pojmovina usmena i pučka književnost i njihovim nazivima. Umjetnost riječi* 17/3, 1973, 149–184.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, 1975.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmene pripovijetke i predaje s otoka Brača. Brački zbornik* 11, 1975a, 5–159.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Kroatische Volksmärchen. Düsseldorf: Diederichs*, 1975b.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja in Divna Zečević: *Povijest hrvatske književnosti: Knj. 1: Usmena i pučka književnost*. Zagreb: Liber, Mladost, 1978 (Biblioteka Povijesti).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Šingala-mingala: Usmene pripovijetke*. Zagreb: Znanje, 1983.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmena književnost nekad i danas*. Beograd: Prosveta, 1983a.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Usmeno pjesništvo u obzoru književnosti*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Zakopano zlato: Hrvatske usmene pripovijetke, predaje i legende iz Istre*. Pula: Čakavski sabor, 1986.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Što nikad nije bilo: Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: Školska knjiga, 1986a (zbirka Dobra knjiga).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *U kralja od Norina: Priče, pjesme, zagonetke i poslovice s Neretve*. Reka: Ex Libris d. o. o., 1987.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Pripovijetke i predaje iz Dubrovačkog primorja. Zbornik Dubrovačkog primorja i otoka 2*, 1988, 323–369.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Pjesme, priče, fantastika*. Zagreb: Zavod za istraživanje folklor, 1991 (Knjižnica Monografije, studije, kritike).

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Žito posred mora: Usmene price iz Dalmacije*. Split: Književni krug, 1993.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Priče i pričanje: Stoljeća usmene hrvatske proze*. Zagreb: Matica Hrvatska, 1997.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *O usmenoj tradiciji i o životu*. Zagreb: Konzor, 2002.

BOŠKOVIĆ-STULLI, Maja: *Od Bugarštica do svakidašnjice*. Zagreb: Konzor, 2005.

ELZ: *Enciklopedija leksikografskog zavoda: 1: A-Ćus*. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1966, 465–466.

IVANČIĆ KUTIN, Barbara: *Kontekst in tekstura folklornih pripovedi na Bovškem*. Ljubljana: [B. Ivančič Kutin], 2005 (neobjavljeno doktorsko delo).

IVANČIĆ KUTIN, Barbara: *Živa pripoved v zapisu: Kontekst, tekstura in prekodiranje pripovedi Tine Kravanja iz Bavšice*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

RAVBAR, Miran in Stanko Janež: *Pregled jugoslovenskih književnosti*. Maribor: Založba Obzorja, 1960.

STANONIK, Marija: *Pismo Maji Bošković-Stulli*, Ljubljana, 11. 2. 1991.

STANONIK, Marija: *Iz kaosa kozmos: Kontekstualnost in žanrski sistem slovenskega odporniškega pesništva: 1941–1945*. Ljubljani: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1995 (Borec; 47/538–539).

Dr. Pavle Zabltnik na svojem domu v krogu prijateljev.
Foto: Peter Fister, Celovec, 1989 (arhiv Krščanske kulturne zveze)

Dr. Pavle Zabltnik ob prejetju prvega izvoda svoje knjige *Čar letnih časov v ljudskih šegah*.
Foto: Avtor neznan, Celovec, 1984 (arhiv Krščanske kulturne zveze)

PAVLETU ZABLATNIKU OB OBLETNICAH!

Sto let je minilo od rojstva (4. decembra 1912) in dvajset let od smrti (26. maja 1993) velike in pomembne osebnosti za Slovence in posebej še za Koroško – dr. Pavleta Zabltnika. Ob tem se zavedamo, da gre za osebnost, ki je za časa svoje prisotnosti neverjetno bogatila kulturno podobo koroške dežele tako na področju družbenopolitičnega, duhovniškega, pedagoškega in znanstvenoraziskovalnega dela. Ves čas svojega življenja je na vseh humanističnih področjih izredno bogatil poznavanje kulturne dediščine koroških Slovencev. Široka razgledanost že iz študijskih časov tako po slovenski kot nemški kulturi mu je omogočala širok diapazon raziskovanja. Filozofska, teološka in filološka izobrazba mu je nedvomno omogočala zanesljivo in prodorno preučevanje jezikovnih in etnoloških pojavov po vsej Koroški že takoj po vrnitvi s študija v Gradcu in po zaključku doktorske disertacije *Die geistige Volkskultur der Kärntner Slowenen* (1951). Njegov poseben pristop k znanstvenemu proučevanju in posredovanju ljudskega ustvarjanja tako v znanstvenih krogih kot najpreprostejšim informatorjem iz ljudstva, mu je omogočal beležiti in nato interpretirati vse, od folklornega izročila do pripovedništva, in prav vsa področja narodopisja.

V izredno kritičnih obdobjih v petdesetih letih, ko je bilo nujno potrjevati izvornost in prisotnost slovenskega kulturnega deleža ob nemškem, je bilo slovenskemu življu na Koroškem dobro poznavanje slovenskih elementov kulturne dediščine edino orožje samopotrjevanja in obenem močna opora za ohranitev narodne identitete ter opora za narodni obstoj. Avtohtona slovenska ljudska kultura je bila že zgodaj izpostavljena velikokrat nasilni germanizaciji in s tem asimilaciji prebivalstva. Kot mlad duhovnik po različnih farah na Koroškem je spoznaval mnoge oblike šeg, navad in verovanj. S posredovanjem vedenja o tem izročilu se je približal domačinom in jih tako seznanjal z elementi, ki so potrjevali slovenskost etničnega ozemlja. Poznavanje kulturne dediščine naj bi bilo na koroških tleh še posebno tesno povezano

s prizadevanjem za ohranitev starih šeg in navad, pri katerih človek stopa pred javnost z domačo slovensko besedo in pesmijo, kajti ne ena ne druga v koroški javnosti nikoli nista bili prav zaželeni.

V intervjuju z njim (Fister 1993) se mi je zdel nadvse pomemben stavek, ki mu je dal poseben poudarek, rekoč: »Skrb za dobrobit slovenske narodnostne skupnosti na Koroškem kot živ izraz dejanske ljubezni do lastnega naroda mi je zares vedno iskrena želja«. V tem smislu je deloval vse življenje, tako v vlogi dušnega pastirja, pedagoga – profesorja, zbiratelja, znanstvenega delavca in predvsem kot človeka.

Zanimanje za narodopisje se mu je že kot študentu v Gradcu razvilo v intenzivno znanstveno usmeritev. Po vrnitvi na Koroško sta s prof. Ivanom Grafenauerjem sistematično obiskovala vse vasi in beležila način življenja in z njim povezano izročilo, vero in navade domačinov. Iz gradiva in zvočnih posnetkov je nato pripravljaval vrsto oddaj za celovski radio, kjer so ga z velikim zanimanjem poslušali brezštevili poslušalci tako na Koroškem kot v Sloveniji. Njegova ugotovitev, ki ga je navajala k tako intenzivnem zbiranju in interpretaciji, je bila v preišljenih besedah:

zadnji košček stare ljudske kulture se namreč zavoljo družbenih sprememb posodabljanja in zavoljo tehnizacije današnjega življenja čedalje bolj pogreza v pozabo. Starejši rod se je večidel še nostalgичno oklepa, za mlajše pa je zanimiva le še kot zgodovina. Stare šege in izročila zamirajo, žal pa ljudstvo tako izgublja tudi del svoje narodne samobitnosti.

Ob vsem terenskem delu je intenzivno deloval kot pedagoški delavec, profesor in pozneje ravnatelj Zvezne gimnazije za Slovence. Nadvse pomembno je dejstvo, da je bila prav v času njegovega ravnateljstva zgrajena mogočna gimnazijska zgradba, ki je še danes ponos vsej koroški deželi. Kot ravnatelj je s trdim

* Prof. Majda Fister, univ. dipl. etnol. in kult. antrop. 1000 Ljubljana, Na jami 5, E-naslov: majda_fister@t-2.net

delom in z značajnostjo najboljšega profesorja vzgojil številne generacije uglednih in pomembnih osebnosti, velik potencial narodno zavedne slovenske inteligence, ki ga še danes ohranja v spominu kot nesporno veliko avtoriteto in človeka najboljših lastnosti. Za popolnost učnega procesa je v letih poučevanja pripravil vrsto učbenikov iz slovenskega jezika, latinščine, ruščine, zgodovine in filozofije. Ves čas je skrbno spremljal vse, kar je nastajalo pomembnega na literarnem področju, tako da je velik delež literarnozgodovinskega prikaza v antologiji *Slovenska beseda na Koroškem* (Vospernik idr. 1985) njegov prispevek.

S svojimi predavanji na celovski univerzi je pozneje Slovencem odpiral pot do duhovne emancipacije, ki jim je pomagala izmotati se iz dušečega geta narodnega in kulturnega omejevanja ter se dokopati do žive narodne in kulturne samozavesti, ki ne trpi manjvrednostnih kompleksov. To mu je uspevalo ves čas njegovega pedagoškega in znanstvenega delovanja. Še zlasti se je v času profesure na univerzi posvečal raziskavam bukovništva. Pripravil je vrsto znanstvenih ter strokovnih prispevkov o najstarejših zapisih in rokopisih na Koroškem (rokopis o Ahasferu, rokopisi ljudskega pesnika Andreja Šušterja Drabosnjaka, Franca Ledra Lesičjaka in mnogih drugih). V svojih znanstvenih in poljudnoznanstvenih prispevkih se je ukvarjal z raziskavo jezika, avtorstvom in s pomenom ljudskih besedil, vsebinske, strukturne in etnografske značilnosti obravnavanih bukovniških besedil pa so razjasnjevale okoliščine in čas, v katerem so te pisemske raritete nastajale.

Mnoga njegova predavanja so bila poglobljeni del kulturnih večerov, simpozijev in znanstvenih srečanj, kar dokazuje njegova bogata bibliografija, pripravljena le ob bežnem pregledu njegove pisne ostaline.

Vse svoje etnološko poznavanje in dolgoletno preučevanje verovanj, šeg in navad je strnil v eno najbolj popolnih tovrstnih knjižnih izdaj *Od zibelke do groba* (1982) in nato še v soavtorstvu z Zmago Kumer v *Čar letnih časov v ljudskih šegah: Stare vere in navade na Koroškem* (1984). Ob tem pa lahko sledimo izrednemu številu strokovnih in poljudnih sestavkov z najrazličnejših področij, ki jim je bil priča ves aktivni čas svojega življenja. Tu gre za številna predavanja, referate doma in v tujini o ljudskem izročilu, verah, šegah in navadah, življenjskih in letnih, skratka njegovo poznavanje in končni znanstveni izsledki so bili najboljši vir slovenskim raziskavam s teh področij. O izredno plodnem delu priča bibliografija njegovih del, ki jo je na osnovi Zablatnikove ostaline izdelal bibliotekar prof. Drago Samec (2004: 353–380).

Ne nazadnje moramo vsaj še omeniti njegovo aktivno delovanje v najrazličnejših pomembnih društvih in združenjih, tako političnih kot kulturnih in profesionalno znanstvenih, kjer je povesod

zapuščal številne nadvse uspešne sledove, pomembne tudi za današnji čas.

T. i. Zablatnikovi dnevi v organizaciji Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik so že tradicionalno znanstveno srečanje avstrijskih in slovenskih strokovnjakov s področja etnologije, etnomuzikologije, lingvistike in slavistike. Dosežki teh posvetovanj so bili predstavljeni v zbornikih z najrazličnejšimi temami, ki pa so bile vedno povezane z raziskovalnim delom dr. Zablatnika.

Prijateljstvo z Zablatnikom, v katerega smo aktivno vključili tudi slovenskega pesnika Toneta Pavčka, je ta iskreno povedno izrazil v naslednjih besedah:

Znova in znova odkrivam v njegovem delu skrb za ohranjanje identitete in jezika.

Odkrivam zvestobo Bogu in narodu.

Odkrivam že napisane, zabrisane ali pozabljene strani zgodovine, silnice, ki so na silo ali po zakonitosti razvoja krojile našo usodo na Koroškem.

Odkrivam način življenja, ki je veljal za starosvetnega, zastarelega, arhaičnega, ki pa je, najsi težak in neprizanesljiv, ljudi delal velike in notranje bogate.

Odkrivam žlahtne plasti jezika, ki je še zmeraj kakor godba pomladi, da bi ga pil v velikih požirkih in se nikoli odžejal do kraja.

Odkrivam odmev ljudskega izročila in ljudske kulture, ki je germanizacija nikoli ni mogla splaviti ...

Vse je delal, da bi v vrvežu današnjega časa upočasnili korak in se znova razgledali po starih temeljih in mejnikih življenja. Tistega, ki je bilo, ki še traja in ki neizbrisno ostaja.

Viri in literatura

FISTER, Majda: Pota koroškega narodnjaka: Pogovor z dr. Pavletom Zablatnikom. *Koledar Mohorjeve družbe v Celovcu*, 1993, 28–36.

SAMEC, Drago: Bibliografija prof. dr. Pavleta Zablatnika: (1933–2003). *Koroški etnološki zapisi* 4, 2004, 353–380.

VOSPERNIK, Reginald idr. (ur.): *Das slowenische Wort in Kärnten: Schrifttum und Dichtung von den Anfängen bis zur Gegenwart = Slovenska beseda na Koroškem: Pismenstvo in slovstvo od začetkov do danes*. Dunaj: Österreichischer Bundesverlag, 1985.

ZABLATNIK, Pavle: *Od zibelke do groba: Ljudska verovanja, šege in navade na Koroškem*. Celovec: Mohorjeva družba, 1982.

ZABLATNIK, Pavle in Zmago Kumer: *Čar letnih časov v ljudskih šegah: Stare vere in navade na Koroškem*. Celovec: Mohorjeva družba, 1984.

Na raziskovalnem taboru.

Foto: Nives Sulič Dular, Podzemelj, julij 1985 (hrani Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo)

Po snemanju izdelave maske.

Foto: Beno Vidovič, Veliki Okič, 2010 (hrani Inštitut za slovensko narodopisje)

JUBILANT NAŠKO KRIŽNAR

Ob sedemdesetletnici je človeku dovoljeno, da se zazre nazaj na prehojeno pot, spomine in dosežke. Če obletnica sovpada s prehodom v upokojenski staž, potem je to tudi možnost, da se konča profesionalna kariera. A pri Našku Križnarju je to verjetno le mejnik, ki pomeni zgolj odrešitev od birokratskih opravil pisanja poročil in prijav na projekte, nikakor pa ne odpoved kreativnemu sodelovanju v znanstvenem diskurzu, kulturnem udejstvomjanju, umetniških projektih in še čemu, kar bo prinesla nepredvidljiva prihodnost. Pričujoče besedilo je zato lahko samo vmesni rezime med delavsko knjižico in pokojninsko izkaznico, torej brez preglednih končnih zaključkov in povzetkov.

V tranzicijskem trenutku je bil Naško Križnar tudi leta 1970, ko je končal študij etnologije in arheologije. Takrat je bila za njim že plodovita in odmevna filmska kariera. Kot član skupine OHO in kot samostojni avtor je posnel več amaterskih avtorskih eksperimentalnih filmov in filmskih dokumentov umetniških projektov. V zadnjih letih študija se je dotaknil tudi profesionalne filmske produkcije in s prijateljem ter sokrajanom Marjanom Cigličem ustanovil Kranjski avtorski studio, profesionalno producentsko hišo, ki je izdelovala reklamne filme ter regionalni obzornik *Karavanke*, dobiček pa investirala v umetniško produkcijo. Zamisel je bila dobra, v tistem času inovativna, a za Križnarja se je ta zgodba, ko se je leta 1972 zaposlil v Goriškem muzeju v Novi Gorici, kar hitro končala

Odstop od nadaljevanja kariere na področju profesionalnega filma je bil za nekatere presenečenje, a ni bil stvar naključja. Naško Križnar je bil v tistem trenutku že izkušen avtor z izdelanim lastnim pogledom na film in s posebno senzibilnostjo. Popolna odprtost prostora amaterskega in eksperimentalnega filma posamezniku ni zgolj nudila popolne svobode, ampak je od njega zahtevala, da si je zgradil samosvoj estetski in ideološki svet. To je bila tako imenovana avtorska umetniška ideologija, ki se je

prek *Cahiers du Cinema* in francoskega novega vala razširila po Vzhodni Evropi. A mnogo ustvarjalcev, ki so se formirali s temi vrednotami, je imelo težave, ko so vstopali v togo shematizirane institucije, ki so bile v filmski industriji zaradi zahtevnosti produkcij pravilo. Tudi Naško Križnar se je zavedal, da njegov pristop in zanj aktualne vsebine še nimajo avtonomnega področja, kjer bi jih lahko udejanil in razvil. Ta prostor si bo v nadaljevanju moral zgraditi sam.

V Goriškem muzeju je Križnar deloval kot kustos etnolog. Veliko je bil na terenu, kot avtor in soavtor je sodeloval pri razstavah. Nekateri sodelavci se ga spominjajo, da je na prvo mesto postavil človeka, predmete pa umaknil v ozadje. Najpogosteje se je loteval tematik pastirskega življenja, pustovanj, arhitekture in kulture bivanja ter ljudske umetnosti. Najprej občasno, kasneje pa vse bolj osredotočeno in pogosto, se je posvečal srečanju vizualnega in etnologije. Začel se je zavzemati za uporabo vizualnih orodij (fotografije, filma) pri terenskih etnografskih raziskavah, spodbujal je sistematično in premišljeno uporabo audiovizualij pri muzejskih razstavah. Pomembno spodbudo so mu takrat nudili mednarodno okolje, ki je doživljalo razcvet na področju vizualne antropologije, in predhodniki etnografskega filma pri nas, ki so omogočili sklicevanje na že dosežene konsenze znotraj širše etnološke stroke. Zaradi slabega poznavanja področja vizualne antropologije pri nas kot tudi razpršenosti domačih protagonistov in njihovih iniciativ, je Naško Križnar kmalu usmeril svoja prizadevanja h konstituiranju vizualnega podpodročja v slovenski etnologiji. Hotel je povezati dogajanja v preteklosti in jih umestiti v širši diskurz vizualne antropologije. Prvi projekt v tej smeri je bila leta 1974 pridobljena raziskovalna naloga *Filmografija slovenskega etnološkega filma 1905–1980*, ki je kot monografija izšla leta 1982. V njej so evidentirani in ovrednoteni prvi načrtni poskusi povezovanja filma z etnologijo

* Miha Peče, univ. dipl. soc. in umet. zgod., strokovni sodelavec, Avdiovizualni laboratorij Inštituta za narodopisje ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: miha.pece@zrc-sazu.si

in dokumentarni filmi s poudarjeno dokumentarno vrednostjo o načinu življenja ljudi na slovenskem etničnem ozemlju. Ob izidu knjige je bila v Cankarjevem domu tudi dvodnevna retrospektiva izbranih etnoloških filmov, prvi tak dogodek pri nas.

Vzporedno s publicistično in z muzejsko dejavnostjo je Naško Križnar vzpostavil tudi redno produkcijo dokumentarnih in etnografskih filmov. Za institucionalno izhodišče je v okviru Slovenskega etnološkega društva in Goriškega muzeja leta 1979 ustanovil Center za etnološki film, ki je obudil Kuretovo idejo o skupnem slovenskem centru za produkcijo etnografskih filmov. To obdobje lahko označimo kot čas poizkušanja in iskanja, v katerem so se nakazali nekateri možni pristopi oz. filmski etnografski žanri. *Galjevica* (1977), na primer, je poetičen prikaz srečanja etnologinje (Mojca Ravnik) z informatorji na terenu. V filmu *Izdelovanje prinel* (1982) je bila glavna pozornost namenjena postopkom oz. delovnemu procesu. Bolj kot ustvarjanje atmosfere sta bila zato pomembna natančnost in analitično strukturiranje procesa, ki je nato osnova za filmsko naracijo. Filma *Planšarstvo v Bohinju* (1979) ter *Sirjenje na ovčji planini* (1979) sta bila kot didaktični pripomoček namenjena šolam. Eksperimentalni, konceptualni pristop je bil izhodišče za filma *Prisotnost in odsotnost oseb in predmetov* (1981) ter *Izola – fragmenti 1979–1984* (1984), v katerih je tematizirano vprašanje kontinuitete, časa in sinhronosti. Naško Križnar je poskušal s simultano projekcijo štirih slik in zamenjavo filmske kontinuitete s časovno uprizoriti ne-filmično oz. filmu nedostopno realnost. Film *Prisotnost in odsotnost oseb in predmetov* je bil uvrščen tudi v selekcijo prestižnega festivala Cinema du reel v Parizu.

Leta 1983 se je zgodil naslednji prestop, lahko rečemo, k idealnejšim pogojem dela. Naško Križnar se je zaposlil v Avdiovizualnem laboratoriju ZRC SAZU (v nadaljevanju AVL). Za vizualni dokumentacijski oddelek je predhodno napisal program dela, pri katerem se je zgledoval po francoskem Nacionalnem centru za znanstvene raziskave, ki podobno kot ZRC SAZU združuje različne znanstvene discipline. Vendar, ker se je oddelek največ posvečal etnografskemu filmu, je leta 1999 AVL postal sekcija Inštituta za slovensko narodopisje.

V publicistični dejavnosti je nadaljeval s konstituiranjem področja in se zato mnogokrat posvečal historičnim temeljem vizualne etnografije pri nas. Naj tukaj omenimo zgolj sintezno delo, *Vizualne raziskave v etnologiji* (1996), ki je za objavo predelano doktorsko delo. V njem je prikazan in celostno zaokrožen historični vidik področja pri nas, domače pobude so komparativno

obravnavane v kontekstu mednarodnega dogajanja, vse skupaj pa na koncu zaokroži teoretični in epistemološki premislek o vizualnem v etnoloških raziskavah.

Filmska produkcija, ki je nastala v okviru AVL-ja, je enormna in raznovrstna. V tem trenutku lahko o natančnem številu posnetega gradiva in zmontiranih filmih zgolj ugibamo. Naško Križnar se je približal idealom iz obdobja OHO-ja, ko je sanjal o kameri očesu, o filmu, ki je življenje, in o življenju, ki je film. Pomagal mu je razvoj tehnologije, ki je od devetdesetih let omogočil dokaj sproščeno razmerje med snemalcem in omejitvami, ki so mu jih povzročile snemalne tehnologije ter fizikalni zakoni svetlobe in optike. Majhne, lahke kamere, skoraj neskončen čas snemanja in velika svetlobna občutljivost so spremenile značaj snemalnega vdora v realnost. Sedaj je Naško Križnar lahko več pozornosti posvečal intuitivnosti in sproščenosti. Snemanje se je lahko začelo brez glomaznih priprav, ki bi ohladile stik med snemalcem in protagonisti. Posledično so se spremenili tudi filmi. Struktura filmskega teksta in dramaturgija naracije sta se umaknili fenomenu trenutka. Za Naška Križnarja je bil pomemben vzornik Jean Rouch, ki ni analitično dokumentiral zunanega sveta, ampak je s kamero sprožal edinstvene dogodke in posebno stanje zavesti, ki ga je imenoval *cine-trans*. Če je bilo snemanje uspešno, potem so snemalec in akterji vstopili v vrtnec dogajanja, ki je pridobil lastno dinamiko in posledično določil osnovno strukturo končnega filma.

Še več pozornosti kot svojim predhodnikom je Križnar namenjal svojim naslednikom. Vizualno antropologijo in etnografijo je uspel umestiti v program Univerze v Ljubljani in Univerze na Primorskem; komplementarno Poletno šolo vizualnega je vzpostavil v Novi Gorici. Tukaj lahko omenimo še so-organizacijo festivala Dnevi etnografskega filma, ki ni postal samo osrednji prostor srečevanja vizualnih etnografov pri nas, ampak ima pomembne izobraževalne in popularizacijske učinke.

Naj pogled nazaj končamo še s pogledom naprej. Vizualna etnografija je bila vedno nekje na robu in zato dojemljiva za raznovrstne vplive. To jo je bogatilo, a hkrati, če so bili prišleki nedojemljivi za dosežke predhodnikov, tudi ogrozilo. Le sodelovanje in upoštevanje drugih omogoča smiselno komunikacijo ter preprečuje vrtenje v krogu nenehnih začetkov. Naško Križnar se je tega zavedal, zato se je vedno zavzemal in boril za avtonomnost področja, ki gradi na tradiciji svojih predhodnikov. Verjamemo, da bo v teh prizadevanjih aktiven še naprej.

STO LET ORGANIZIRANEGA VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE NA SLOVENSKEM

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Leta 2013 slovensko spomeniško varstvo praznuje sto let organiziranega varstvenega delovanja. Leta 1913 so oblasti po formalni decentralizaciji Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov ustanovljale deželne spomeniške urade. Na našem ozemlju so takšni uradi zaživeli v Ljubljani, Gradcu in Pulju. Decentralizacijski ukrep je močno pospešil spomeniškovarstveno dejavnost, v katero se je pred več desetletji kot ena izmed nacionalno pomembnih ved vključila tudi etnologija. Njeni varstveni dosežki so izjemni in tvorno prispevajo k celostnemu in celovitemu obravnavanju kulturne in naravne dediščine.

Ključne besede: spomeniško varstvo, Centralna komisija, varstvo dediščine, ljudsko stavbarstvo, etnografski spomeniki, etnološki spomeniki, etnolog konservator

Abstract: In 2013, the Slovene monument protection services celebrate a centennial of organized conservation activity. After the formal decentralization of the Central Commission for the Study and Conservation of Architectural Monuments, authorities introduced provincial conservation offices. Three such offices operated in the territory of Slovenia: in Ljubljana, in Gradec (present-day Graz, Austria), and in Pulj (present-day Pula, Croatia). This measure greatly advanced monument protection activities, and several decades ago ethnology, a discipline of national importance, was included in this field. Its outstanding heritage conservation and protection achievements constructively contributed to an integrated and comprehensive approach to cultural and natural heritage.

Key Words: monument protection, Central Commission, heritage conservation, vernacular architecture, ethnographic monuments, ethnological monuments, ethnologist conservator

Začetki

Leta 2013 mineva sto let, odkar so v Ljubljani ustanovili Deželni spomeniški urad za Kranjsko, enega od podobnih uradov v takratni avstro-ogrski monarhiji, ki so po decentralizaciji Centralne komisije za proučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov na Dunaju leta 1911 nastajali po pomembnejših deželnih središčih takrat vse bolj narodnostno deljenega avstrijskega dela (neuradno tudi Cislajtanije) velike Avstro-ogrske.

Za slovensko ozemlje sta podobna spomeniška urada nastala še v Pulju za Istro (oziroma Primorje, ki so ga sestavljali Goriška, Trst in Istra) in v Gradcu za Štajersko in Koroško. V Ljubljani je Spomeniški urad za Kranjsko začel delovati spomladi leta 1913, za prvega deželnega konservatorja pa je bil imenovan France Stele, prvi poklicni konservator, ki je bil že leto poprej nastavljen pri dunajski Centralni komisiji kot praktikant za varstvo spomenikov (Cevc 1959: 8). Že leto po ustanovitvi deželnega spomeniškega urada je izbruhnila prva svetovna vojna in Stele je bil vpoklican v vojsko. Zato je delo na področju varstva spomenikov bolj ali manj zraslo in prav zaživelo šele po prvi svetovni vojni, v novi jugoslovanski državi, z ustanovitvijo Spomeniškega urada za Slovenijo, ki pa se je leta 1930 v smislu odločb zakona o uredbi banovin preimenoval v Banski spomeniški referat (Stele 1936a: 61; Baš 1955: 29).

Kakorkoli že radi svečano praznujemo obletnice, v našem primeru celo stoletnice, pa je treba ob tej priložnosti izpostaviti tudi prejšnja dogajanja. Spomeniškovarstvena dejavnost na Slovenskem ima namreč bistveno daljšo zgodovino, saj so bili prvi bolj ali manj posamični poskusi zaščite znani že vsaj od renesanse, torej od 16. stoletja, ko je na območju Laškega deloval gradbinec, humanist in arheolog Avguštin Tyffernus (Stele 1966: 606–607; Steska 1923: 1–9), pozneje pa so se s posredno ali pa

tudi z neposredno obravnavo spomeniško pomembnih objektov in predmetov ukvarjali še kronista in zgodovinarja Janez Ludovik Schoenleben in Janez Gregor Dolničar ter polihistor Janez Vajkard Valvasor (Stele 1966: 606–607) ter še nekateri drugi.

V 17. in še zlasti 18. stoletju si je takratna avstrijska država tudi v tekmi z vse bolj demokratično in meščansko francosko državo prizadevala za vpeljavo nekaterih varstvenih uredb, kot so bili edikt za zavarovanje arhivalij (1749), dekret dvorne komore za zavarovanje najdb novcev in drugih predmetov, najdenih v zemlji, dekret za odkup vseh drugih najdenih predmetov (1812), ki je med drugim prvič navedeno razčlenil vsebinski pojem kulturnega spomenika (prav tam), saj govori o kipih, podobah poganskih božanstev, orožju, posodah, reliefih in drugih pomembnih predmetih, dekret dvorne komore, s katerim so prepovedali izvoz teh predmetov v tujino (1818, 1827), pa dekret, ki je od krajevnih oblasti zahteval vzidavo najdenih starinskih kamnov na zunanjščino najbližje cerkve (1828), in tako naprej, vse do leta 1850, ko je cesar 31. decembra 1850 odobril ustanovitev Centralne komisije za preučevanje in ohranjanje stavbnih spomenikov.¹ Komisija je organizacijsko in vsebinsko podobo dobila z odločbo avstrijskega ministrstva za trgovino 24. junija 1853, kar nekateri štejejo (Stele 1969: 536) za dejanski začetek delovanja Centralne komisije. Na to so letos nekateri pravzaprav pozabili, saj je poleg omenjene stoletnice za razvoj slovenskega spomeniškega varstva pomembna tudi sto šestdesetletnica dejanskega delovanja Centralne komisije, ki je tudi na našem ozemlju z delom svojih konservatorjev in njihovih korespondentov pu-

1 K. K. Central Commission für die Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale (v nadaljevanju bom navajal skrajšano obliko Centralna komisija).

* Dr. Vito Hazler, univ. dipl. etnol. in umetn. zgod., izredni profesor za področje etnologije, predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavetiška 5, E-naslov: vito.hazler@gmail.com

stila pomembne sledove, na primer obnovo zlatih oltarjev iz 17. stoletja iz leta 1942 požgane podružnične cerkve sv. Lucije v Dražgošah; oltarje danes hrani Škofjeloški muzej.

V drugi polovici 19. stoletja vse bolj uspešno delujoča Centralna komisija si je že ob ustanovitvi izdelala osnovne metode dela in se naslonila na takrat znamenito dunajsko umetnostnozgodovinsko šolo, katere predstavniki so bili takrat vodilni evropski umetnostni zgodovinarji: Franc Wickhoff, Alois Riegl in Max Dvořák, ki so med drugim ostro nastopili proti historicizmu v arhitekturi, vztrajanju na ohranjanju t. i. »čistih slogov«, se postavili v bran baroku in postavili temelje sodobni umetnostnozgodovinski in spomeniškovarstveni stroki. Njihov predstavnik Max Dvořák si je zavzemal za humanejšo in bolj tankočutno obravnavo stavbnih spomenikov in se v svojem znamenitem delu *Kathetismus der Denkmalpflege* (1916, 1918) zavzel za minimalne posege v spomenike.² Med drugim so za potrebe Centralne komisije zasnovali metodologijo evidentiranja, vrednotenja, klasiifikacije in spremljanja stanja nepremičnih spomenikov, kar je še danes ena temeljnih nalog vseh spomeniškovarstvenih služb.

Poleg navedenega je bilo delo Centralne komisije dobro zasnovano še na strateškem in organizacijskem področju. Čeprav ji v času delovanja ni uspelo pridobiti ustrezne varstvene zakonodaje, je njen strokovni vrh pripravil pomembne *Organizacijske določbe* (Organisationsbestimmungen), ki so pozneje postali in ostali temeljno vodilo dela spomeniških uradov za Kranjsko in Slovenijo ter vseh organizacijskih oblik spomeniškovarstvene službe po drugi svetovni vojni in vse do današnjih dni. Zaradi aktualnosti za današnji čas jih navajam v oliki, kakor jih je slovenski in jugoslovanski javnosti predstavil France Stele. V teh določbah je namreč zabeleženih več vsebinskih poudarkov spomeniškovarstvene dejavnosti, ki konservatorjem nalagajo, da morajo:

- poznati spomenike svojega območja,
- inventarizirati spomenike,
- redno spremljati stanje na terenu,
- pomagati lastnikom in upravljavcem spomenikov z nasveti in mnenji in skrbeti za kar se da popolno »ohranitev dosedanjega stanja« spomenikov,
- posvečati skrb tudi okolici spomenikov,
- izdajati pismena mnenja vsem, ki so kakorkoli povezani s spomeniki,
- stremeti za tem, da bo ob vsakdanjih »praktičnih potrebah« (obnovah) storjene čim manj škode na spomenikih,
- skrbeti za to, da bodo nove dopolnitve usklajene s »starinskim licem spomenika« in da v novih posegih ne bo historiziranja in kopiranja,
- poskrbeti, da ostanejo predmeti spomeniške vrednosti v svojem prvotnem okolju, oziroma (če to ni mogoče), da se shranijo v muzeju,
- skrbeti za to, da ostajajo premični spomeniki, ki so javna lastnina, nepoškodovani in da se ne prodajajo,
- skrbeti za ureditev arhiva na spomeniškem uradu, ki naj bo sestavljen tudi iz »topografskih slik, arhitekturnih načrtov in drugih slik« (Stele 1936 a: 59–60).

2 Ta temeljna načela konservatorstva bi morala biti še danes prvo priporočljivo čtivo vsem sodobnim načrtovalcem obnove stavbne dediščine, ki s t. i. »razvojnimi« prenovami iz dneva v dan posodabljajo in s tem uničujejo stavbno dediščino na Slovenskem.

Za tisti čas zelo naprednih in tudi za današnje razmere še vedno dovolj uporabnih delovnih navodil konservatorjem bi si verjetno zaželel prav vsak strateg spomeniškovarstvene dejavnosti, tako na strokovni kot zakonodajni ravni. France Stele je organizacijske odločbe povsem vključil v delo medvojnega spomeniškega urada oziroma banovinskega referata in tudi pozneje so ostale del temeljne spomeniškovarstvene doktrine. Zdi pa se, da nekatere alineje citiranih odločb v sodobnem spomeniškem varstvu še vedno niso povsem osvojene, saj je bilo na enem od konservatorskih posvetov v Trenti, jeseni leta 2013, slišati vprašanje, ali je pomoč (pomagati ...) lastnikom in upravljavcem spomenikov z nasveti in mnenji ter sodelovanje z javnostjo temeljni ali obrobni spomeniškovarstveni problem.³

Zakonodaja

Slovensko spomeniško varstvo je prvo tretjino svojega (danes) stoletnega delovanja v glavnem preživelo brez svojega pravega zakona. Vse do januarja 1945 ni bil sprejet pregleden pravni dokument, ki bi nedvomno urejal varstvo kulturnih spomenikov. Šele z Odlokom Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in s poznejšimi zakoni na jugoslovanski ravni v letu 1945 ter prvim slovenskim republiškim zakonom maja 1948, so bili postavljeni jasni temelji tudi sodobnemu pravnemu varstvu kulturne in naravne dediščine na Slovenskem. Pred tem so si konservatorji v letih med svetovnima vojnoma pomagali z raznimi naredbami (1921) o varstvu umetnin in omejevanju izvoza v tujino (Stele 1936a: 65–66), pa tudi z vključevanjem spomeniškovarstvenih načel v druge pravne dokumente in predvsem zakone. Vodilni konservator France Stele si je namreč tudi na jugoslovanski ravni prizadeval za sprejem ustreznega zakona, pripravljal osnutke, pisal pojasnila in namen predstavljal na strokovnih posvetih – toda bolj ali manj neuspešno predvsem zaradi neusklajenosti in verjetno tudi zaradi neznanja in taktiziranja jugoslovanskih politikov (Stele 1928: 103).⁴ Kljub temu da posebnega spomeniškega zakona v času med vojnoma niso sprejeli, je Steletu uspelo del spomeniškovarstvenih uredb vključiti v Zakon o gozdovih (1930; sprejet 21. 12. 1929), v Gradbeni zakon (1931; sprejet 7. 6. 1931) in v posebno Naredbo (sprejeta 20. julija 1930), ki je izšla kot dopolnilo 121. člena Zakona o gozdovih. Prav to naredbo je Stele označil kot skrčeni spomeniški zakon (Stele 1936: 71–72). Zanimiv je tudi Gradbeni zakon, ki je v 24. in 25. členu vseboval dokaj natančna določila glede posegov v »zgodovinsko-umetniška mesta« in »zgodovinsko-umetniške zgradbe (prav tam: 69–70; Stele 1936b: 31).

Umetnostni zgodovinar in konservator France Stele je bil že pred drugo svetovno vojno ugledna strokovna avtoriteta, zato mu je leta 1930 uspelo, da se je neposredno vključil v delo ljubljanskega mestnega gradbenega odbora in vplival na to, da je leto pozneje mestna občina na predlog gradbenega odbora (Stele 1969: 536) izdala Pravilnik o varstvu zgodovinskih izkopanin ter zgodovinskih in umetnostnih spomenikov in zgradb, ki je že omogočil sistematično raziskovanje arheološko pomembnih de-

3 Povzeto iz razprave po predstavljenih referatih na 5. posvetu slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev z naslovom Varstvo nepremične kulturne dediščine, Trenta, 9. do 11. oktober 2013.

4 Leta 1929 je spomeniška uprava v Jugoslaviji obsegala samo urada v Ljubljani za Slovenijo in v Splitu za Dalmacijo; oba sta bila podedovana od Avstrije.

lov Ljubljane in drugih stavbnih spomenikov. Pravilnik je bil vse do leta 1941 vzorec za pripravo podobnih pravilnikov v drugih slovenskih mestih, zlasti v Mariboru in na Ptuj, kjer je tudi konservatorsko deloval vsestranski Franjo Baš (Stele 1936b: 37). Med drugo svetovno vojno se je dejavnost na spomeniškovarstvenem področju močno upočasnila, čeprav nikjer ni povsem zastala. Zaradi vojnih razmer so povsem mirovala prizadevanja za sprejem zakonodaje, vendar so se v začetku leta 1945 ponovno oživela zlasti po sprejetju omenjenega Odloka Predsedstva SNOS-a o zaščiti knjižnic, arhivov in kulturnih spomenikov (Komelj 1976: 7), jugoslovanskega Odloka o zaščiti in čuvanju kulturnih spomenikov in starin (prav tam: 39).⁵ Oba odloka sta bila predstopnja pravnemu varstvu dediščine, kar je dejansko vzpostavil Zakon o zaščiti kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti Demokratične federativne Jugoslavije (prav tam: 40–42), ki je dejansko prvi spomeniški zakon na naših tleh. Zakon je v prvem členu določal, da »se smejo postaviti pod državno zaščito ... vsi nepremični in premični kulturno-zgodovinski, umetniški in etnološki⁶ spomeniki ter naravne znamenitosti«. Zakon je prvič jasno določil institucijo, to je »federalni zavod za zaščito« (prav tam: 40), ki skrbi za vsestransko varstvo kulturnih spomenikov in naravnih znamenitosti. Med drugim je enakopravno drugim spomenikom vzpostavil status etnološkega spomenika.⁷ Pozneje so izšli še nekateri drugi spomeniški zakoni, za ozemlje Slovenije pa je bil pomemben Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v LRS (1948),⁸ ki je **naš prvi republiški zakon na področju spomeniškega varstva** in je omogočil nadaljnji razvoj spomeniškovarstvene dejavnosti. Pozneje so si novi zakoni sledili v letih 1961, 1981, 1998 in nazadnje leta 2008. Zakoni so utrjevali doktrino varstva, urejali razmerja med lastniki in varstveno dejavnostjo ter določali organiziranost in strokovne naloge varstvenih ustanov. Pri tem je zaradi povečanega obsega dela v slovenskem merilu prišlo do decentralizacije dejavnosti (1961), različnih oblik povezovanj med varstvom naravne in varstvom kulturne dediščine (1981), do povezovanj področij varstva, kot so spomeniško varstvo, muzejstvo, knjižničarstvo in arhivi, pa tudi do vmesnih razhajanj in ločitve varstva kulturne in naravne dediščine (1995) s posledičnim sprejemom ločenih zakonov s področja arhivov,⁹ varstva narave,¹⁰ varstva kulturne dediščine¹¹ in številnih podzakonskih predpisov. Zakonodaja se redno dopolnjuje in spreminja, uvajajo se podzakonski dokumenti, ki uravnavajo delo varstvenih služb in razmerij med lastniki, uporabniki, civilnimi združenji in javnimi ustanovami. V kratkem obeta še novi zakon o kulturni dediščini.

5 Jugoslovanski odlok je bil sprejet 20. februarja 1945, podpisal ga je takratni prosvetni poverjenik za kulturo Edvard Kocbek. Ta dan so v socialistični Jugoslaviji praznovali kot dan varstva naravne in kulturne dediščine.

6 Uporaba izraza »etnološki« je bila za tiste čase in v tej (zakonodajni) povezavi vsekakor zelo napredna.

7 Omenjeni zakon uporablja izraza etnografski in etnološki spomenik.

8 Objavljen tudi v *Varstvo spomenikov* (1948: 3–6).

9 Zakon o arhivskem gradivu in arhivih (1997); ne velja od 7. 4. 2006, novi zakon: Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (2006).

10 Zakon o ohranjanju narave (2004).

11 Zakon o varstvu kulturne dediščine (1999), novi Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008).

Raziskovanje in varstvo etnološke dediščine in spomenikov

S stoletnico varstva kulturne dediščine v Sloveniji je tesno povezano raziskovanje in varovanje t. i. ljudskega stavbarstva, ki je v sodobnem spomeniškem varstvu še vedno sinonim za etnološko dediščino in spomenike ter s s temi vsebinami povezanim delom etnologov. Čeprav so se etnologi v delo javnega spomeniškega varstva formalno vključili šele takoj po drugi svetovni vonji, so bili raziskave in poskusi ohranjanja posamičnih stavb večinskega prebivalstva in celo postavitve prvih muzejev na prostem znani že bistveno prej.

V obdobju začetnega organiziranega spomeniškega varstva na slovenskem ozemlju je sicer nemogoče govoriti o načrtnih oblikah varstva ljudskega stavbarstva, saj so se ta varstvena vprašanja deloma povezovala z domačijskim varstvom, deloma pa z varstvom narave (Komelj 1976: 42), vendar nikoli samostojno in v tako razčiščeni obliki, da bi lahko problematiko ljudskega stavbarstva nedvoumno uvrstili med naloge predvojnega Spomeniškega urada. Toda kljub temu je iz različnih osnutkov zakonov pred drugo svetovno vojno že možno razbrati zanimanje tudi za to področje varstva, saj se iz osnutkov spomeniških zakonov, ki sta jih, kot rečeno, pripravljala France Stele in France Messesnel, že razbrati osveščenost obeh avtorjev, da je tudi to področje stavbarstva lahko predmet uradne varstvene dejavnosti.¹² Zakaj ni bilo že v samem začetku uvrščeno v delokrog spomeniške službe, lahko le ugibamo. Nekatera pojasnila smo že navedli, drugi razlogi verjetno izhajajo predvsem iz profiliranja etnologije kot vede in razumevanja njenega položaja v različnih družbenih kontekstih. Res je, da so Etnografski muzej v Ljubljani ustanovili samo deset let po ustanovitvi Spomeniškega urada za Kranjsko, toda šele leta 1940 je bila na ljubljanski univerzi ustanovljena stolica za etnologijo, ki je povsem zaživela šele po drugi svetovni vojni in se v šestdesetih letih 20. stoletja razvila v evropsko primerljiv oddelek za etnologijo s pozneje dodano kulturno antropologijo. Glavni razlog verjetno tiči v pomanjkanju zanimanja raziskovalcev za stavbarstvo večinskega prebivalstva, kajti v začetnem obdobju razvoja predmeta etnološkega raziskovanja so etnološko naravnani pisci izdaten del svoje pozornosti že v 19. in v prvi polovici 20. stoletja pa sploh namenili predvsem drugim ljudskokulturnim pojavom, predvsem ljudski pesmi, ljudskemu pripovedništvu, šegam in navadam, ljudskim plesom, ljudskemu verovanju, noši in drugim zanimivostim. Čeprav je nemogoče trditi, da raziskav ljudskega stavbarstva oziroma po konservatorsko, etnoloških spomenikov oziroma dediščine, ni bilo, je bil delež raziskav stavbarstva v primerjavi z že omenjenimi dejansko skromen. Toda nekaj poskusov je vendarle bilo. Iz že večkrat predstavljenih pregledov raziskav ljudskega stavbarstva (npr.: Hazler 1999: 41–45) povzemam nekaj tistih najbolj bistvenih. Prvi, ki je znanstveno utemeljil raziskovanje materialne ljudske kulture in z njo povezano raziskovanje stavbarstva, je bil Matija Murko. Za etnološko znanost in spomeniško varstvo je velike-

12 Ta prizadevanja so bila podlaga za povojno oblikovanje spomeniškovarstvene zakonodaje in oblikovanje organiziranosti spomeniškovarstvene dejavnosti na Slovenskem. Zdi se, da se lahko etnologija lahko prav njeni široki razgledanosti zahvali, da je dobila svoje mesto v tej varstveni dejavnosti, saj etnološko naravnani pisec ta problematika v predvojnem obdobju ni posebej zanimala.

ga pomena njegova obširna ocena praške narodopisne razstave iz leta 1895, objavljena v *Letopisu Matice Slovenske* (Murko 1896). Murko je oceni dodal sklepno poglavje Nauki za Slovence (prav tam: 132–137), v katerem se zavzema za opisovanje, izrisovanje, fotografiranje in risanje stavb ter za izdelovanje njihovih modelov. Kot jezikoslovec se je zavzemal predvsem za jezikovno primerjanje in izvor poimenovanj posameznih delov stavb in ob tem izpostavljal takrat priljubljeno kulturnozgodovinsko metodo.

Eden prvih raziskovalcev ljudskega stavbarstva pri nas je bil Rus Aleksander Haruzin, ki je leta 1902 v razpravi *Kmet avstrijske Kranjske in njegove zgradbe* (Haruzin 1902) opisal hiše, ostvi, kozolce, skednje in kašče na Gorenjskem. Raziskoval je tudi planšarske stavbe (Haruzin 1903) in poskušal »iz njih razložiti nastanek gorenjske hiše« (Novak 1986: 235). Opise gorenjske hiše je dopolnil z risbami in s fotografijami.

Murkovim zamislim po sistematičnem raziskovanju ljudskega stavbarstva je sledil France Kotnik. Leta 1906 je v *Domu in svetu* objavil spis o slovenski kmečki hiši (Kotnik 1906: 754–758), leta 1943 je v svojih *Slovenskih starostvenostih* predstavil dimnico (Kotnik 1943: 31–36) Ves čas je k raziskovanju hiše vabil tudi slovenske inženirje in arhitekte, ki naj – podobno kot na Hrvaškem – tehnično dokumentirajo stavbarstvo (Novak 1986: 267). Tudi Murkov učenec, Janko Lokar, je obravnaval stavbarstvo. Opisal je belokranjsko hišo (Lokar 1912: 1–27) in predstavil njene glavne značilnosti ter članek v *Carnioli* opremil z več fotografijami, ki so še danes pomembno raziskovalno gradivo.

V romantiko in po prvi svetovni vojni v moderno domačijsko varstvo je bilo usmerjeno zbirateljsko, narodnobudiljsko in projektantsko prizadevanje šolnika Alberta Siča. Zbiral je gradivo in opisoval ornamente in noše, se zanimal predvsem za gorenjsko stavbarstvo. Zavzemal se je za ohranjanje »narodnega sloga« (Sič 1924), kar bi lahko v današnjem razumevanju pojava označili za ohranjanje identitet in interpretacijo dediščine za potrebe načrtov za hiše in notranjo opremo, kar je Sič tudi počel za razne vile, stanovanja in tudi sakralne objekte (internetni vir).

Na podoben način kot Sič je svoje zbirateljsko delo usmerjal tudi stavbenik Jože Karlovšek, ki je v svojih spisih in grafičnih mapah predstavljal stavbarstvo in okrasno ornamentiko na Slovenskem (Karlovšek 1928), kar pa razen ilustracij nima pretirane znanstvene vrednosti (Novak 1986: 295–296).

Bistveno pomembnejše za slovensko etnologijo je raziskovalno delo etnologa, umetnostnega zgodovinarja in muzikologa Stanke Vurnika, ki se je še pred uradno ustanovitvijo Etnografskega muzeja leta 1923 v muzeju zaposlil kot asistent (prav tam: 208). Z metodo umetnostnega zgodovinarja in znanjem etnomuzikologa se je posvetil raziskovanju materialne ljudske kulture in prvi za Murkom in Josipom Mantuanijem poskušal ljudsko kulturo in stavbarstvo klasificirati v kulturna območja (prav tam: 6). Omenjeno raziskovalno metodo je najbolj razvil v svojem najpomembnejšem delu *Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp* (Vurnik 1930: 30–71). Pomembnost Vurnikovega dela je predvsem v poskusu prenosa stilne metodologije (sistematika stila) umetnostnega zgodovinarja Izidorja Cankarja v etnologijo (Stele 1959: 277).

Za raziskovanje stavbarstva in posledično tudi njegove zaščite in varovanja je pomembno delo Franja Baša, geografa, zgodovinarja, etnografa, konservatorja, muzealca, arhivarja in tudi arheologa. Pomembne so njegove raziskave viničarskih in drugih

hiša na Kobanskem (Baš 1928: 17–42), gospodarskih poslopj in (Baš 1929: 71–90) hmeljarstva (Baš 1925) v Savinjski dolini, hiš v Idriji in Kropi ter splošni pregledi o kmečki hiši (Baš: 1952: 74–84; Baš 1953: 619–649; Baš 1957; Baš: 1968: 265–286) in gospodarskih poslopih (Baš 1970: 595–610; Baš 1984) na Slovenskem. Kot konservatorja so ga zanimala vprašanja obnove kulturnih spomenikov v urbanih okoljih in problematika historičnega urbanizma (Maribor, Ptuj idr.) in tudi povsem kulturnokrajinska vprašanja, kakor jih je v svojem časi videl in predstavil v članku z naslovom Izgoni na Dravskem polju (Baš 1937: 325–340).

Tudi za današnje sodobno konservatorstvo je še vedno pomembno predvojno raziskovalno delo geografov. Zlasti Anton Melik je z raziskavo *Kozolec na Slovenskem* (Melik 1931) postavil temelje tipologiji kozolca, v knjigi *Slovenija I* (Melik 1935: 530–625) pa je poleg naselij opisal tudi kmečke domačije, hiše in gospodarska poslopja. Njegov sodobnik Svetozar Ilešič je kmečke stavbe predstavil v svojih študijah o naseljih z Gorenjskega in iz okolice Ljubljane (Ilešič 1933: 3–94; Ilešič 1929–30: 154–160; Ilešič 1934: 88–102), kar je še danes uporaben vir konservatorjem etnologom in raziskovalcem drugih strok.

V začetnih obdobjih raziskovanja stavbarstva velja omeniti še delo geografa Matije Maučeca, ki je obravnaval hiše iz severovzhodne Slovenije (Maučec 1939: 179–188), svoje delo pa je nadaljeval še po drugi svetovni vojni.

Izrazit vpliv na raziskovanje predvojnega in tudi povojnega raziskovanja stavbarstva ter posledično tudi na pričakovana razmišljanja o konservatorskih nalogah etnologov v spomeniškem varstvu¹³ je imelo delo Rajka Ložarja, ki je svoje strokovne poglede uveljavljal kot urednik revije *Etnolog*, ravnatelj Etnografskega muzeja in zlasti kot pisec večine člankov v prvem delu *Narodopisja Slovencev I*.¹⁴ V zelo vplivnem članku z naslovom Kmečki dom in kmečka hiša (Ložar 1944: 62–97) je nedvo-umno začrtal pot, kaj je predmet obravnave »etnografa« in kako se naj naloge loti. Prepričan je bil, da »najzanesljivejšo podlago za študij naše kmečke hiše dajejo še ohranjene hiše« (prav tam: 66), čeprav je »industrializacija zajela velik del podeželja« in »je pomeščanje zaneslo vse polno tujih sestavin tudi v kmečko stavbarstvo« (prav tam). Toda kljub temu se je po Ložarju »ohranilo še sorazmerno mnogo pristnih in nepokvarjenih kmečkih hiš vse do vojne« (prav tam), zato velja nadaljevati s sistematičnim raziskovanjem ljudskega stavbarstva. Bil je tudi trdno prepričan, »da je klasična oblika našega ljudskega stavbarstva konec koncev vendarle lesena kmečka kočica, ne pa naša zidana kmečka hiša, ki predstavlja v primeri s prvo že višjo vrsto stavbe, popolnoma izoblikovano arhitekturno tvorbo, v kateri je težko določiti, kateri deli v ta organizem ne spadajo, oziroma po kateri poti so se posamezne sestavine združile« (Ložar 1944: 66). Ložar se je ob koncu vojne počutil ogroženega, zato se je umaknil na Ko-

13 Že kmalu po drugi svetovni vojni so se med predstavniki drugih humanističnih strok uveljavila stališča o nalogah etnologov v spomeniškem varstvu, kar domnevno izvira iz člankov o stavbarstvu, ki jih je v *Narodopisju Slovencev I* objavil arheolog, umetnostni zgodovinar in tudi etnolog Rajko Ložar. Uveljavil se je stereotip etnologom pripadajočih nalog, ki še danes ni povsem presežen.

14 Poleg Predgovora še pisec petih temeljnih pregledov v področju materialne kulture. Preostale tri članke s področja družbene kulture so napisali France Kotnik, Sergij Vilfan in Boris Orel.

roško, kjer je prve begunske dni preživiljal na Vetrinjskem polju (Ložar-Podlogar 2004: 14). Nato se je za leto dni s skupino razseljenih oseb preselil v taborišče Peggez v predmestju Lienza na vzhodnem Tirolskem, od tam pa v taborišče Špital ob Dravi, kjer je med letoma 1946 in 1951 nadaljeval v Peggezu začetno pedagoško delo na taboriščni gimnaziji. Poučeval je slovenščino, umetnostno zgodovino in narodopisje, uveljavil pa se je tudi kot strokovni svetovalec za umetno obrt (prav tam). Med drugim je skupaj z gradbenim inženirjem Jožetom Bavdažem v Podjuni, Rožu in tudi na Zilji raziskoval značilne tipe kmečkih hiš, jih popisoval, skiciral njihove tlorise in si zapisoval krajevne in pokrajinske posebnosti (Hazler 2005: 363–390).

Po drugi svetovni vojni se je raziskovanje ljudskega stavbarstva razširilo predvsem po zaslugi etnologov v muzejih in od šestdesetih let še s prizadevanji prvih in čez slabih dvajset let vse številčnejših etnologov konservatorjev, ki so svoj delokrog kmalu razširili tudi na raziskovanje in varstvo stavbarstva delavcev, rudarjev in drugih poklicnih skupin.

Kmalu po drugi svetovni vojni je Referat za etnografske spomenike na Zavodu za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije (Orel 1948a: 22–26) prevzel Boris Orel, ki je v svojem osrednjem članku Varstvo etnografskih spomenikov kritično ocenil stanje na področju evidenc in ugotovil, »da varstvo etnografskih spomenikov prihaja k nam razmeroma pozno« (prav tam: 22), vendar pa za to stanje »ni toliko kriva enostransko pomanjkljivo izvedena organizacija našega predvojnega spomeniškega varstva« kot »nedvomno počasen razvoj slovenske etnografije v znanstveno panogo« (prav tam). Ob tem se je še zlasti zavedal dejstva, »da je varstvo etnografskih spomenikov zelo težavna naloga«, še zlasti zato, ker poprej etnologi niso imeli »na tem področju še nobenih izkušenj« (prav tam). Toda kljub okornim začetniškim prizadevanjem za organizirano varstvo etnološke dediščine so nekateri ugledni raziskovalci materialne kulture in ljudskega stavbarstva postavljali temelje povojnim varstvenim interesom. Prav iz spoznanj teh raziskav so Boris Orel (prav tam: 22–26; Orel 1948b: 33–35; Orel 1950: 47–52), Milko Matičetov (Matičetov 1948: 26–28) in v petdesetih in šestdesetih letih še Fanči Šarf (Šarf 1959: 12–16) oblikovali varstveni interes, ki ga je potrejevala in strokovno pokrivala tudi povojna slovenska etnologija in se je v marsičem ujel s predstavami o delu in nalogah etnologov konservatorjev.

Sredi prvega desetletja po drugi svetovni vojni je o zgodovini in organizaciji spomeniškega varstva ter temeljnih načelih varstva na splošno razmišljal Franjo Baš (Baš 1955: 17–37), o problematiki varstva ljudskega stavbarstva oziroma etnografskih spomenikov pa Boris Orel (Orel 1954: 11–34). Avtorja sta sicer napisala tematsko sicer sorodna, a vsebinsko vendarle zelo različna članka, ki veljata še danes za poglobljeno iztočnico razmišljanj o zgodovini varstvenih prizadevanj (Baš) in o poskusih reševanja ljudskega stavbarstva, ki je bilo že takrat prepoznano za eno najbolj ogroženih zvrsti varstvenih zvrsti dediščine. Zato je predvsem Orel, ki se je kot častni referent Referata za etnografske spomenike pri takratnem Zavodu za zaščito in znanstveno proučevanje spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije (Hazler 1999: 55–57) že kmalu po nastopu dolžnosti soočil z obsežno problematiko ogroženosti in varstva. Po vzorih Severne in Srednje Evrope je pravo rešitev prepoznaval predvsem v postavitvi muzejev na prostem in v načrtnem ohranjanju najbolj

prepoznavnih sestavin poselitve in ljudske kulture, in sicer po najbolj pomembnih skupinah ali vrstah (Orel 1954: 14). To je bil sicer zanimiv poziv k zbiranju podatkov o »etnografskih spomenikih«,¹⁵ vendar je bil že ob objavi nekoliko neuravnotežen in s tem nepopoln ter sporen tako z konservatorskega kot muzeološkega zornega kota.

Poleg navedenih varstvenih skupin, zavzemanja za muzej na prostem, povzemanja izkušenj z lastniki spomenikov s terena in še vrste drugih zanimivih stališč pa je Orlov prispevek pomemben predvsem zaradi sistematičnosti raziskovanja, saj je prvi med etnologi spregovoril o merilih prepoznavanja in vrednotenja »nepremičnih etnografskih spomenikov« (prav tam: 21). Iz njegove vsebinske opredelitve kriterijev, ki lahko odločajo »o spomeniškem značaju ljudskih stavb« (prav tam), je mogoče danes izluščiti:

- mikrogeografsko merilo (glede na lego spomenika),
- časovno merilo,
- gradbenorazvojno merilo (geneza pojava skozi zgodovino),
- geografsko (pokrajinsko) merilo,
- oblikovno merilo (zasnova doma),
- socialno merilo,
- gradbenorazvojno merilo (glede na razvoj tlorisa stavbe),
- merilo opreme,
- likovno merilo.

Orlova merila so zagotovo zanimiva še danes in »uporabna pri vrednotenju etnoloških spomenikov« (Koželj 1987: 206). Zdi se, da so bila po krivici večkrat prezrta ali premalo razumljena. Nekatera med njimi, kot je na primer socialno merilo, ustrezajo vsem sodobnim etnološkim pogledom na vrednotenje dediščine.

Decentralizacija v slovenskem spomeniškovarstvenem okolju in uveljavljanje etnologov konservatorjev

Z letom 1961 se začenja novo obdobje spomeniškovarstvene dejavnosti na Slovenskem. Iz osrednjega republiškega zavoda za spomeniško varstvo se je v skoraj dvajsetletnem obdobju razvilo sedem regionalnih zavodov, vključno z republiškim, ki pa je v marsičem izgubil svoje primarno poslanstvo delovanja na terenu in naj bi se predvsem osredotočil na uravnavanje splošne teoretične in metodološke problematike, kar pa mu zaradi vse bolj samostojnega kadrovskega in obenem tudi strokovnega razvoja regionalnih zavodov vsaj za nekaj desetletij ni povsem uspelo. Je pa v tem prelomnem obdobju v spomeniškem varstvu dozorelo spoznanje o nujnosti zaposlovanja strokovnjakov za varstvo ljudskega stavbarstva oziroma etnoloških spomenikov. Najprej se je na osrednjem republiškem zavodu za nekaj časa zaposlil etnolog Jernej Šušteršič, leta 1962 pa je referat za etnološke spomenike na Zavodu za spomeniško varstvo SR Slovenije prevzel Ivan Sedej. Kakor je navajal v svojih poročilih (Sedej 1976: 167), se je med letoma 1962 in 1966 najprej lotil sistematičnega popisa ljudskega stavbarstva in naselij (prav tam), po letu 1966 pa sistematičnega topografskega dela (prav tam) po takratnih občinah, kar še danes velja za temeljno evidentirano gradivo od nekdanj

¹⁵ Orel je v seznamu desetih varstvenih skupin združil muzejski in spomeniškovarstveni zorni kot in navedel: naselja; stanovanjske, gospodarske in druge stavbe; pohoštvo in drobni hišni inventar; gospodarske naprave in orodje; noše; ljudskoumetniška in obrtna dela; predmete iz ljudskega prava; predmete iz ljudskih običajev in verovanj; glasbila; knjige, rokopise, zapisi in slikovno gradivo.

najbolj ogrožene in najbolj razširjene stavbne dediščine, ne le pri nas ampak v svetu nasploh. Med drugim je Sedej leta 1974 za tako imenovano »belo knjigo« (Sedej 1974: 102–140) pripravil seznam najpomembnejših etnoloških spomenikov v Sloveniji in sodeloval pri vrsti pomembnih spomeniškovarstvenih izhodišč za izdelavo različnih urbanističnih načrtov za zaščito nekaterih najpomembnejših naselij na Slovenskem. S podobnih nalogami se je srečevala tudi etnologinja Ada Bar Janša, ki je kot prva zaposlena etnologinja na regionalnih zavodih, konkretno na Zavodu za spomeniško varstvo Ljubljana, pripravljala elaborate za spomeniško zavarovane naselbine in evidence etnoloških spomenikov za območje občin Škofja Loka, Logatec in drugih.

Proti koncu sedemdesetih let 20. stoletja je v spomeniškem varstvu dozorelo spoznanje o nujnosti kadrovske okrepitve in posledično tudi širitve varstvene dejavnosti. Prvič so etnologe zaposlili na regionalnih zavodih v Kranju, Mariboru in Celju, nato pa še na zavodih v Novi Gorici, Piranu in nekaj let pozneje še v Novem mestu. S tem se je kadrovsko zapolnjevanje etnoloških delovnih mest bolj ali manj končalo. Občasno se giblje med 16 in 18 zaposlenimi; ti opravljajo eno najbolj zahtevnih javnih služb med vsemi konservatorji, saj se pri svojem delu redno srečujejo s t. i. strankami, ki želijo svoje spomeniško evidentirane in celo zavarovane nepremičnine bodisi obnavljati, prenavljati in v številnih primerih celo podreti. Zato je delo etnologov konservatorjev, ki že več kot pol stoletja aktivno delujejo na zaščiti spomeniškega fonda v Sloveniji, med najbolj odgovornimi, stresnimi in žal prevečkrat tudi med najmanj uspešnimi. Njim v proučevanje, varstvo in zaščito zaupana stavbna dediščina je namreč najpogostejše na udaru sprememb in uničevanja.

Toda kljub takšnemu stresnemu poklicnemu delovanju so slovenski etnologi konservatorji v dobrega polstoletnem delovanju dosegli vrsto imenitnih uspehov na področju obnov kulturnih spomenikov, pripravi urbanističnih dokumentov, pripravi izhodišč za prenovo trških in mestnih jeder, postavitvi in programski usmeritvi muzejev na prostem, sodelovanju pri urejanju zavarovanih območij, pripravi strokovnih in poljudnih publikacij, razstav, seznanjanju javnosti o pomenu ohranjanja dediščine, pripravi stališč za oblikovanje zakonodaje, predpisov, odlokov in drugih pravnih dokumentov in še vrsto drugih pomembnih dosežkov.

Med zelo pomembne dosežke etnologov konservatorjev je mogoče šteti zlasti razumevanje celostnosti in celovitosti obravnave kulturne dediščine, v kar jih pravzaprav sili že narava njihovega dela in siceršnja strokovna usposobljenost. Zato, na primer, kmečko hišo vedno obravnavajo v kontekstu domačije, poselitvene enote, zemljiške razdelitve v naselbini in okolici, socialnega položaja lastnikov in v navezavi na vrsto drugih pomembnih sestavin kulture, ki kakorkoli opredeljujejo lastnosti in značilnosti obravnavanega pojava. Čeprav se v spomeniškem varstvu še naprej ohranja delitev dela po zvrsteh dediščine oziroma ohranjanje dela po t. i. plastni teoriji na visoko, srednjo in nižjo kulturno plast, ki ima tudi že skoraj stoletno brado, so etnologi konservatorji takšno delitev uspeli že zdavnaj preseči.

Tak pogled na delo in ravnanja etnologov konservatorjev bo morda v nekaterih očeh prepoznan kot enostransko in navijaško interpretiranje razmer v spomeniškem varstvu. Uradni pogledi na problematiko raziskovanja stavbne dediščine se seveda razlikujejo od tukaj zapisanih. Ampak celostnost in celovitost, torej interdisciplinarnost in obravnava dediščine po horizontalnem in

vertikalnem načelu (Hazler 2012: 761), bo nekoč morala postati dejanska praksa spomeniške službe, kjer se danes vse prevečkrat dopuščajo posegi in varstvo dediščine po načelu »modernih razvojnih prenov«, kakor obnovitvenim posegom rečejo nekateri najbolj poučeni. Pa tudi dopuščanje variantnega načrtovanja t. i. »razvojnih prenov« bi se moralo enkrat za vselej končati, kar je že pred leti odločno zagovarjal ugledni slovenski umetnostni zgodovinar in konservator Nace Šumi – na spomeniku mora vedno veljati le ena »varianta«, in to tista najboljša, najučinkovitejša in najvarnejša, katere pa konservatorji ne bodo nikoli dosegli z uradniškim presojanjem na trgu izdelanih konservatorskih programov, temveč zgolj z lastno raziskovalno in empirično udeležbo in učinkovitostjo. Brez tega temeljnega načela spomeniškega varstva, ki se ponaša z več kot stoletno tradicijo varstvenega delovanja, ne bo več t. i. »dobrih praks«, niti spoštovanja vrednih konservatorjev.

Epilog

V članku je bilo nemogoče predstaviti še številne druge pomembne dogodke in osebnosti s področja stoletne spomeniškovarstvene zgodovine na Slovenskem. Avtor sem lahko izbral le med nekaterimi, po svoji sodbi ključnimi dogodki in osebami, ki so bistveno oblikovali nastanek in razvoj varstva dediščine in je bila pri tem slovenska etnologija pomembno soudeležena z izvirnimi teoretičnimi in empiričnimi raziskavami ter dosežki. V članku je žal izostalo veliko podatkov z obravnavanega področja, toda o njih se lahko bralec pouči iz obsežne etnološke in spomeniškovarstvene bibliografije.

Literatura

- BAŠ, Franjo: Hmeljarstvo v Savinjski dolini. *Geografski vestnik* 1, 1925, 40–51.
- BAŠ, Franjo: Kobanski hram. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23, 1928, 17–42.
- BAŠ, Franjo: Gospodarsko poslopje v Savinjski dolini. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 1929, 71–90.
- BAŠ, Franjo: Dravčarjeva dimnica. *Varstvo spomenikov* 4, 1952, 74–84.
- BAŠ, Franjo: Iz zgodovine hiše v Kropi. *Zgodovinski časopis* 6–7, 1953, 619–649.
- BAŠ, Franjo: Organizacija Spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. *Varstvo spomenikov* 5, 1955, 17–37.
- BAŠ, Franjo: Rudarska hiša v Idriji. *Slovenski etnograf* 10, 1957, 29–48.
- BAŠ, Franjo: Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem. V: Viktor Vrbnjak (ur.), *Svet med Muro in Dravo: Ob stoletnici 1. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868–1968*. Maribor: Obzorja, 1968, 265–286.
- BAŠ, Franjo: Gospodarska poslopja. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: Zgodovina agrarnih panog: I. Zvezek: Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije, 1970, 595–610.
- BAŠ, Franjo: *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju*. Ljubljana: Slovenska matica Ljubljana, 1984.
- BAŠ, Franjo: Izgoni na Dravskem polju. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 32, 1937, 325–340.
- CEVC, Emilijan: France Stele – umetnostni zgodovinar. *Zbornik za umetnostno zgodovino (Nova vrsta)* 5/6, 1959, 5–19.
- DVOŘAK, Max: *Kathechismus der Denkmalpflege*. Dunaj: Julius Bard, 1916 (2. izd. 1918).
- HARUZIN, Aleksander: Krestjanin Avstrijskoj Krajniji i jeho pastrojki [Kmet avstrijske Kranjske in njegove zgradbe]. *Živaja starina* 12, 1902a.

- HARUZIN, Aleksander: Žilišče Slovinca Verhnjej Krajny. *Živaja Starina* 12, 1903 (separatni odtis).
- HAZLER, Vito: Raziskave koroškega stavbarstva. V: Ingrid Slavec-Gradišnik (ur.), *Pretrgane korenine: Sledi življenja in dela Rajka Ložarja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2005, 363–390.
- HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti?: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Založba Rokus, 1999.
- HAZLER, Vito: Celovitost in celostnost obravnave gradov, graščin, dvorcev in pripadajočih gospodarskih stavb v sodobni recepciji in percepciji kulturne dediščine. *Kronika* 60/3, 2012, 761–790.
- ILEŠIČ, Svetozar: Prvotna kmetijska naselja na območju Velike Ljubljane. *Geografski vestnik* 5–6, 1929–30, 154–160.
- ILEŠIČ, Svetozar: Kmetijska naselja na Gorenjskem. *Geografski vestnik* 9, 1933, 3–94.
- ILEŠIČ, Svetozar: Vasi na Ljubljanskem polju in njegovem obrobju. *Geografski vestnik* 10, 1934, 88–102.
- KARLOVŠEK, Jože: *Slovenska hiša I, II*. Ljubljana: Jugoslovanske tiskarne, 1927, 1928.
- KARLOVŠEK, Jože: *Slovenski domovi*. Ljubljana: Kleinmayr & Bamberg, Jugoslovanska tiskarna, 1939.
- KOMELJ, Ivan: Leto 1945 in varstvo kulturnih spomenikov na Slovenskem. *Varstvo spomenikov* 20, 1976, 7.
- KOTNIK, France: O slovenski kmetijski hiši. *Dom in svet* 19/12, 1906, 754–758.
- KOTNIK, France: *Slovenske starosvetnosti: Nekaj zapiskov, orisov in razprav*. Ljubljana: [Konzorcij Slovenca], 1943, 31–36 (Slovenska poljudnoznanstvena knjižnica; 1/3).
- KOŽELJ, Zvezdana: Prispevki k predmetu in vrednotenju etnološkega konservatorstva. *Varstvo spomenikov* 29, 1987, 203–207.
- LOKAR, Janko: Belokranjska hiša. *Carniola* 3 (NV), 1912, 1–27 (in 5 tabel).
- LOŽAR, Rajko: Naselje in zemljišče. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 53–61 (Klas: znanstvena knjižnica; 1).
- LOŽAR, Rajko: Kmečki dom in kmečka hiša. V: Rajko Ložar (ur.), *Narodopisje Slovencev I*. Ljubljana: Klas, 1944, 62–97 (Klas: znanstvena knjižnica; 1).
- LOŽAR-PODLOGAR, Helena: Po sledih življenja in dela Rajka Ložarja. V: Ingrid Slavec-Gradišnik (ur.), *Rajko Ložar (1904–1985): Življenje in delo: Interdisciplinarno znanstveno srečanje: Povzetki*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2004, 14.
- MATIČETOV, M(ilko): Etnografski spomeniki v sežanskem okraju. *Varstvo spomenikov* 1, 1948, 26–28.
- MAUČEC, Matija: Podstenj in priklet v prekmurski hiši. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 34, 1939, 179–188.
- MELIK, Anton: *Kozolec na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1931 (Razprave znanstvenega društva v Ljubljani; 10; Etnografsko-geografski odsek; 1), 1931.
- MELIK, Anton: *Slovenija: Geografski opis: I*. Ljubljana: Slovenska matica, 1935.
- MURKO, Matija: Narodopisna razstava češko-slovanska v Pragi I. 1895. *Letopis Slovenske Matice za leto 1896*. Ljubljana: Slovenska matica, 1896, 75–137.
- NOVAK, Vilko: *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1986.
- OREL, Boris: Varstvo etnografskih spomenikov. *Varstvo spomenikov* 1, Ljubljana 1948a, 22–26.
- OREL, Boris: Etnografske delovne akcije v letu 1948. *Varstvo spomenikov* 1, Ljubljana 1948b, 33–35.
- OREL, Boris: Iz dosedanje prakse varstva etnografskih spomenikov. *Varstvo spomenikov* 3, 1950, 47–52.
- OREL, Boris: Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji. *Slovenski etnograf* 6–7, 1954, 11–34.
- SEDEJ, Ivan: Etnološki spomeniki. V: *Kulturni spomeniki I. kategorije*. Ljubljana: Zavod za spomeniško varstvo SRS, 1974, 102–140.
- SEDEJ, Ivan: Zavod za spomeniško varstvo SR Slovenije. V: Slavko Kremenšek idr. (ur.), *Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja: Uvod, Poročila*. Ljubljana: Raziskovalna skupnost slovenskih etnologov, 1976, 167–169.
- SIČ, Albert: *Kmečke hiše in njih oprava na Gorenjskem*. Ljubljana: Zvezna tiskarna, 1924.
- STELE, France: Varstvo spomenikov: Referat na proslavi 25-letnice zgodovinskega društva v Mariboru dne 2. septembra 1928. leta. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 24, 1929, 99–104.
- STELE France: Spomeniško varstvo v Jugoslaviji. *Jugoslovanski istorijski časopis* 2, 1936a, 61.
- STELE, France: Problem varstva spomenikov v slovenskih mestih. *Kronika slovenskih mest* 3/1, 1936b, 31–37.
- STELE, France: Spremnna beseda. V: Izidor Cankar, *Uvod v likovno umetnost: (sistematika stila)*. Ljubljana: Slovenska matica, 1959, 231–277 (2. izd.).
- STELE, France: Slovenija (zgodovina konservatorstva), Zaštita spomenika. *Enciklopedija likovnih umetnosti* 4, 1966, 606–607.
- STELE, France: Spomeniško varstvo v Sloveniji do leta 1941. *Časopis za zgodovino in narodopisje (Nova vrsta)* 5/40, 1969, 538.
- STESKA, Viktor: Naši stavbarji minule dobe. *Zbornik za umetnostno zgodovino* 3, 1923, 1–9.
- ŠARF, Fanči: Iz varstva ljudske arhitekture. *Varstvo spomenikov* 6, 1959, 12–16.
- VURNIK, Stanko: Kmečka hiša Slovencev na južnovzhodnem pobočju Alp: Donos k študijam o slovenski ljudski kulturi. *Etnolog* 4, 1930, 30–71 (priloge do str. 85).

Internetni vir

OREL, Boris: Sič Albert Franc: *Slovenski biografski leksikon*; <http://ezb.ijs.si/fedora/get/sbl:2958/VIEW/>, 29. 10. 2013.

Zakoni

- Gradbeni zakon. Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 13. 8. 1931.
- Zakon o arhivskem gradivu in arhivih. Ur. l. RS, št. 20/1997.
- Zakon o gozdih. Uradni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 28. 2. 1930.
- Zakon o ohranjanju narave. Ur. l. RS, št. 96/2004.
- Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih. Ur. l. RS, št. 30/2006.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 7/1999.
- Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.
- Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski Republiki Sloveniji, 19. 5. 1948 (objavljen tudi v: *Varstvo spomenikov* 1, 1948, 3–6).

A Hundred Years of Organized Protection of Cultural Heritage in Slovenia

As the Provincial Conservation Office for Carniola was established in 1913, the Slovene monument protection services are celebrating a centennial of organized activity. However, the true foundations of this important jubilee are at least sixty years older than that. 1850 marks the formal establishment of the Central Commission for the Study and Conservation of Architectural Monuments in Vienna, which in 1853 acquired its final organizational and functional image. Yet in order to properly understand its beginnings and development, which undoubtedly had the greatest impact particularly on the Austrian, Czech, Slovene, and partly Croatian (Istria, Dalmatia) protection and conservation activities, it is necessary to also know even older forms of monument protection activities that have been present for several centuries and are a result of the Renaissance, the Enlightenment, urban middle-class, state-forming, and national-awareness movements. It is impossible to overlook in this process the contribution of ethnology to the theory and practice of protection and conservation. Ethnology has been formally present in this field for at least half a century; the concern for the architecture of the majority population, or the so-called vernacular architecture, had been actually present even before the formal establishment of the Provincial Conservation Office. Such broad, and indeed for that time highly advanced integrated forms of monument protection, were already explored by France Stele, the first Slovene conservator, who encountered these issues particularly in the course of his work in the then popularly dubbed patrimonial monument protection.

ETNOLOŠKA STAVBNA DEDIŠČINA

Nadloga ali priložnost

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: V članku avtorica predstavlja zakonsko opredeljene redno delo in naloge etnologa konservatorja ter težave, s katerimi se ta srečuje pri svojem vsakodnevnem delu. Podaja usmeritve za celostno ohranjanje nepremične kulturne dediščine, pri čemer poudarja posredovanje vedenja o vrednotah dediščine mlajšim generacijam ter takšno ureditev državne zakonodaje, ki bi v večji meri ščitila kulturno dediščino.

Ključne besede: kulturna dediščina, varstvo kulturne dediščine, lastništvo kulturne dediščine, vrednotenje kulturne dediščine, rekonstrukcija, obnova

Abstract: Presented are the legally prescribed work scope and tasks of the ethnologist conservator, and the difficulties and dilemmas that such work entails. Provided are the guidelines for the integrated conservation of immovable cultural heritage, with a particular emphasis on the transmission of knowledge about the value of heritage to younger generations, and the necessity for a state legislation that would protect cultural heritage to a higher degree.

Key Words: cultural heritage, conservation of cultural heritage, ownership of cultural heritage, evaluation of cultural heritage, reconstruction, restoration

Uvod

Večkrat me ljudje na terenu in tudi znanci vprašajo: »Kaj pa ti sploh delaš na Zavodu?« Od etnologa kustosa, zaposlenega v muzeju, katerega delo širša javnost bolje pozna in razume, se naše res kar precej razlikuje. Predvsem izvajamo raznovrstne, zlasti upravne in strokovne naloge na področju varstva nepremične kulturne dediščine, saj smo, ko se gradbeni posegi izvajajo na registrirani nepremični dediščini in spomenikih, soglasodajalci v upravnih postopkih. Naše poslanstvo pa je tudi izvajanje ukrepov, s katerimi poskušamo pri lastnikih in najširšem krogu javnosti razvijati zavest o dediščini, njenem pomenu in nalogah varstva. Ohranjanje dediščine, varstvo in zaščita nepremične dediščine zajemajo tiste temeljne ukrepe in dejavnosti, ki so osnovne dejavnosti Zavoda za varstvo kulturne dediščine (ZVKDS) in tudi tam zaposlenih konservatorjev (internetni vir 1). Pri izvajanju teh ukrepov naletimo konservatorji na več dejavnikov, ki zavirajo, otežujejo ali celo onemogočajo ustrezno izvajanje ohranjanja dediščine. V nadaljevanju bom predstavila nekatere med njimi.

Pravno varstvo nepremične kulturne dediščine

Etnologi, zaposleni na Zavodu za varstvo kulturne dediščine kot konservatorji, opravljamo svoje delo v okviru zakonskih pooblastil. Čeprav je v teoriji obseg strokovnega zanimanja etnološke vede širši od ozkega pojma tradicionalne vsebine t. i. »ljudskega stavbarstva«, pa je v praksi konservatorske službe razumevanje etnologovega dela še vedno isto. In to ne glede na to, da se je obseg preučevanja vsakdanjega življenja, ki se v najbolj izpovedni obliki odraža prav v stavbarstvu, že pred nekaj leti razširil s podeželja tudi na trge in mesta ter tako tudi na trško in meščansko arhitekturo.

Varstvo kulturne dediščine je opredeljeno v strokovnih podlagah za varstvo kulturne dediščine, ki so obvezna sestavina občinskih prostorskih planov in državnega prostorskega plana ter v aktih o razglasitvi kulturnih spomenikov lokalnega ali državnega pomena.

Kulturna dediščina je torej varovana hierarhično na več

ravnih. Posamezni objekt kulturne dediščine je lahko zavaran tudi kot del širšega območja kulturnega spomenika ali kot del krajinske oziroma naselbinske dediščine.

Varstveni režimi so najpomembnejši instrument varstva dediščine. Z njimi so določena merila za posege v kulturno dediščino ter pogoji uporabe, obseg posegov, potrebnih za novo rabo oziroma za sodoben način življenja, ter dopustne prilagoditve novim standardom in tehnologijam.

Načelo celostnega varstva dediščine med drugim pravi, da je prihodnost dediščine v njeni uporabi. Uporaba dediščine prispeva k njenemu ohranjanju, ohranjanje dediščine pa tako prispeva tudi h gospodarskemu razvoju in k atraktivnejšemu življenjskemu in delovnemu okolju. Uporaba dediščine v koristne namene je torej tudi z varstvenega vidika zaželena, vendar le v primeru, da prilagoditev novi uporabi upošteva načelo zvestobe njenemu zgodovinskemu in arhitektonskemu značaju.

Vsi posegi v objekte kulturne dediščine, ki vplivajo na lastnosti, zaradi katerih so bili ti vpisani v Register nepremične kulturne dediščine, so podvrženi nadzoru pristojne službe za varstvo kulturne dediščine (internetni vir 2).¹

Določanje zahtev pri posegih v registrirano nepremično kulturno dediščino podpoglavje

V opisu rednih del in nalog in zaradi enotnega sistema varstva nepremične dediščine, kot navaja Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1 2008), smo konservatorji dolžni za posege v varovane objekte in območja kulturne dediščine, ki so bodisi redna ali investicijska vzdrževalna dela, izdajati ustrezne kulturnovarstvene akte, kulturnovarstvene pogoje in kulturnovarstvena soglasja.² Po službeni dolžnosti smo tako, lahko bi rekli, iz prve

1 Besedilo se nahaja na spletni strani Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Namenjeno je lastnikom objektov kulturne dediščine in jih seznanja z osnovnimi načeli njihovega varstva.

2 Kulturnovarstveno soglasje je treba pridobiti za posege v spomenik, v vplivno območje spomenika, če to obveznost določa akt o razglasitvi, v varstvena območja dediščine, v registrirano nepremično dediščino ali

Domačija Dane 6.
Foto: Dane pri Sežani, 1978 (Arhiv ZVKDS, OE Nova Gorica)

roke seznanjeni z dogajanjem v prostoru. Pri tem se večina posegov izvaja na t. i. območjih naselbinske dediščine.³ Varstveni režim za posege v slednja varuje morfološko zasnovo naselja, javni prostor, ulične fasade, obliko streh, gabarite, mejo in silhueto naselja (ZVKD-1 2008: 2. alineja 1. odstavek 132. člena). Posameznih anonimnih arhitektur znotraj naselja, ki same na sebi nimajo statusa kulturne dediščine, izrecno ni prepovedano rušiti. ZVKD-1 v 31. členu govori o izdajanju kulturnovarstvenega soglasja za raziskavo in odstranitev dediščine. To se lahko izda v primeru, če se ugotovi dotrajanost ali poškodovanost spomenika ali dediščine, ki je ni mogoče odpraviti z običajnimi sredstvi, ali če spomenik ali dediščina ogroža varnost ljudi in premoženje in če je bil spomenik pred tem ponujen v prodajo po ceni, ki upošteva njegovo stanje. Obenem se je pristojnost odločanja o raziskavah in odstranitvi dediščine prenesla na ministra, a le v primeru izgube bistvenih lastnosti, ki opredeljujejo dediščino (ZVKD-1 2008: 3. odstavek 31. člena).

(...) Ker 31. člen po našem prepričanju obravnava primere, ko se predlaga odstranitev dediščine ali spomenika v celoti, bi ne bilo smiselno, ko bi se za vsak posamezni objekt v območju zahtevalo kulturnovarstveno soglasje po 31. členu, saj se z odstranitvijo posameznega objekta, zlasti če ta sam po sebi ne prispeva k spomeniškim lastnostim območja, ne posega nujno v varovane vrednote spomenika ali dediščine. Le v primeru, ko se namerava porušiti bistveni del spomeniškega območja ali območja dediščine, bi moral o takem posegu odločiti minister (...) (ZVKDS 2008).

Leta 2012 je na Območno enoto Nova Gorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine RS prispelo 837 vlog, od tega 101 prošnja za rekonstrukcijo objektov, v 21 primerih pa so investitorji zaprosili za izdajo soglasja za odstranitev objekta, pri čemer je s tem mišljena rušitev obstoječega objekta, v nekaterih primerih pa še

v enoto urejanja prostora, če to obveznost določa prostorski akt, in za raziskavo dediščine (ZVKD-1 2008: 28. člen).

3 Naselbinska dediščina je »nepremična dediščina, ki v naravi predstavlja mestno, trško ali vaško jedro, njegov del ali drugo območje poselitve« (ZVKD-1 2008: 19. odstavek 3. člena).

Domačija Dane 6, nadomestna gradnja na istem mestu.
Foto: Eda Belingar, Dane pri Sežani, 2013

ponovna pozidava na istem mestu.⁴ Kljub temu da pred vsako rušitvijo zahtevamo izdelavo natančnega tehničnega posnetka obstoječega stanja objekta za dokumentarno varovanje, ostaja nesporno dejstvo, da objekta kulturne dediščine po odstranitvi ni več.

Drugi večji sklop posegov na objektih kulturne dediščine so rekonstrukcije.⁵ Tudi v »idealnem« primeru, ko je pri rekonstrukcijah prisoten družbeni denar, skratka, ko je obnova⁶ nepremičnega spomenika ali enote dediščine sofinancirana iz državnega proračuna ali kakšnih drugih namenskih sredstev⁷ in je izplačilo družbenega sofinancerskega deleža odvisno od doslednega upoštevanja kulturnovarstvenih pogojev in posledično soglasja, je konservator zaradi gradbeno tehničnih predpisov prisiljen skle-

4 ZGO-1B (2007) v 1. členu črta 7.3. točko iz 2. člena ZGO-1-UPB1 (2004), ki govori o nadomestnih gradnjah, ko se na mestu poprej odstranjenega objekta ali v njegovi neposredni bližini, vendar znotraj gradbene parcele, zgradi nov objekt, s katerim se bistveno ne spremeni namembnost, zunanosti, velikosti in vpliva na okolje dosedanega objekta, ki se ga pred začetkom uporabe nadomestnega objekta odstrani.

5 Rekonstrukcija objekta je spreminjanje tehničnih značilnosti obstoječega objekta in prilagajanje objekta spremenjeni namembnosti ali spremenjenim potrebam oziroma izvedba del, s katerimi se bistveno ne spremeni velikosti, spreminjajo pa se njegovi konstrukcijski elementi, zmogljivost ter izvedejo druge njegove izboljšave, pri čemer pri stavbah ne gre za bistveno spremembo v zvezi z velikostjo, če se njena prostornina ne spremeni za več kakor 10 odstotkov (ZGO-1B 2007). Rekonstrukcija torej ustreza bolj udomačenemu izrazu obnova.

6 Obnova obsega načrtovalske in izvedbene ukrepe in posege, ki bodo omogočili stavbi (območju) ustrezno koristnost. Njen cilj je na podlagi predhodne ocene stanja, vrednotenja in opredelitve varovanih sestavin doseči v čim večji meri spoštovanje celovitosti in značaja stavbnega sestava, gradiv in konstrukcij ter ustrezne vsebine. Načela posegov so postopnost, nujnost in (poznejša možna) odstranitev (internetni vir 3).

7 Kot uspešna sta se izkazala t. i. ukrep 322 in 323 iz razpisa Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, s finančno pomočjo katerih se je rekonstruiralo več enot kulturne dediščine. Predmet javnega razpisa je bila dodelitev nepovratnih sredstev iz proračunskega obdobja 2007–2013, in sicer iz naslova Obnova in razvoj vasi in pa Ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja, kar naj bi prispevalo k izboljšanju kakovosti življenja ter zagotavljanju enakovrednejših bivalnih pogojev na podeželskih območjih (internetni vir 6).

pati kompromise na račun izgube izvorne substance, predvsem v primerih, ko je objekt, ki se prenavlja, namenjen javni uporabi. Podobno je tudi z objekti, ki so v družbeni lasti in ki bi, vsaj po mojem mnenju, morali biti zgled kvalitetne obnove, pa to ni vedno tako.

Neusklajenost varstvene zakonodaje podpoglavje

Pri posegih na objektih kulturne dediščine, predvsem tistih, ki so namenjeni javni rabi, je treba zadostiti najrazličnejšim predpisom, od gradbenostatičnih, požarnovarstvenih, zahtev varstva pri delu, sanitarno-higienskih itd., kar je seveda nesporno treba upoštevati, pa vendar bi morali pri objektih etnološke dediščine doseči neko razumno razmerje med predpisi in njihovo aplikacijo na omenjenih objektih. Najbolj kritična je problematika zagotavljanja protipotresne varnosti.

V Sloveniji so potresi ena največjih naravnih nevarnosti. Seizmografi zabeležijo vsako leto nekaj sto šibkih potresnih sunkov. Zgodovinski viri navajajo, da je bilo v preteklosti na slovenskih tleh več kot 60 rušilnih potresov. Poleg velike gmotne škode so zahtevali tudi človeška življenja. Potresno najbolj ogrožena območja so ljubljansko, idrijsko, tolminsko in krško-brežiško (...) (internetni vir 5).

V istem viru je med ukrepi za preprečevanje naravnih nesreč in zmanjševanje njihovih posledic navedena tudi »gradnja objektov, ki ljudem zagotavljajo ustrezno varnost pred možnimi učinki nesreč, npr. t. i. protipotresna gradnja, katere temelji so ustrezni predpisi in nadzor nad gradnjo«.

Leta 2005 je bil sprejet Pravilnik o mehanski odpornosti in stabilnosti objektov (Pravilnik 2005). Ta odgovornost za zagotavljanje tehnične ustreznosti stavbe nalaga na odgovornega projektanta. Pravilnik uvaja izraz evrokodov, ki so »standardi, ki določajo načela in pravila za zagotovitev varnosti, porabnosti in trajnosti objektov, opisujejo osnove njihovega projektiranja in preverjanja ter podajajo usmeritve za doseg navedenih vidikov zanesljivosti objektov« (Pravilnik 2005: 3. člen). S tem je postal evropski standard za potresno odporno gradnjo EUROCODE 8 (EC8, SIST EN 1998) uradno veljaven tudi v Sloveniji. Pravilnik o mehanski odpornosti in stabilnosti objektov določa zahteve glede projektiranja, gradnje in vzdrževanja posameznih stavb. Objekti kot tudi njihovi deli se med gradnjo ali uporabo ne smejo porušiti, na njih ne sme priti do deformacij, zaradi deformacij ne sme priti do škode na drugih delih gradbenega objekta in vgrajeni opremi, hkrati pa morajo imeti ustrezno nosilnost v primeru požara. Pravilnik se uporablja za projektiranje, gradnjo in vzdrževanje novih objektov, rekonstrukcijo obstoječih ter nadomestne gradnje. V drugem odstavku prvega člena Pravilnik izrecno navaja, da se določila uporabljajo za rekonstrukcijo, »kadar so dane tehnične možnosti za doseg zahtev iz tega pravilnika in če to ne nasprotuje pogojem varstva kulturne dediščine.« Vendar se je v praksi izkazalo, da to določilo ni usklajeno z zahtevami za požarno varnost in zvočno izolativnost objekta. Redko se sicer zgodi, pa vendar smo že imeli primere, ko je bila lastnikova želja po ohranjanju čim več avtentičnih materialov in po čim manjših posegih v objekt, spodbita v mnenjem statika o stanju objekta. Tako ta ugotovi, da so medetažne konstrukcije dotrajane, da ne omogočajo prevzemati pričakovanih vertikalnih obremenitev, kakor tudi ne povezovati zidovja v svojih ravninah v primeru

potresne obtežbe. Zaradi slabe kvalitete malte je ugotovljena prenizka nosilnost zidovja tako na vertikalne kakor tudi na potresne vplive in podobno. Temu sledi statična sanacija, ki temeljito poseže v strukturo objekta.

V zvezi z rekonstrukcijami objektov kulturne dediščine je v tem kontekstu posebej velik problem zagotavljanje tehničnih zahtev, ki jih od leta 2002 predpisuje tudi Pravilnik o toplotni zaščiti in učinkoviti rabi energije v stavbah (t. i. PURES 2002).⁸ Njihovo dosledno izpolnjevanje bi pomenilo vsaj uničenje tako vseh izvornih ometov in morebitnega fasadnega dekorja kot stavbnega pohištva na fasadah, česar nikakor ne bi smeli dopustiti. Zakon o spremembah in dopolnitvah Zakona o graditvi objektov (ZGO-1B 2007) v 8. členu pojasnjuje, da

v objektih, varovanih na podlagi predpisov s področja varstva kulturne dediščine, lahko projektirane ali izvedene rešitve odstopajo od predpisanih bistvenih zahtev, vendar samo pod pogojem, da z odstopanjem ni ogrožena varnost objekta, življenje in zdravje ljudi, promet, sosednji objekti ali okolje.

S projektanti smo pri obnovah objektov kulturne dediščine našli »papirnato« rešitev v obliki izjave, ki jo projektant priloži gradbeni dokumentaciji, v kateri pojasnjuje odstopanje od zahtev PURES za zahtev varovanja in ohranjanja spomeniških lastnosti objekta.

Lastništvo objektov kulturne dediščine

Neurejenost lastniških razmerij

Ob obnovah objektov kulturne dediščine oz. spomenikov pogosto naletimo na delitev lastništva med več oseb oz. neurejena lastniška razmerja. Žal se konservatorji v praksi vse prevečkrat srečamo z objektom, ki so ga eden ali več lastnikov celo pripravljeno prodati ali obnoviti, a je v praksi to skoraj neizvedljivo zaradi neurejenega lastniškega statusa. Lastniki se ali ne morejo sporazumeti med seboj ali so raztepeni po svetu, morebiti celo ne več med živimi, a še vedno vodeni v zemljiški knjigi kot nosilci lastniške pravice. Postopek se zaustavi že na začetku, pri pridobivanju gradbene dokumentacije za obnovo, lastnik ne more kandidirati na javnih razpisih za sofinanciranje prenov na področju nepremične kulturne dediščine itd. ZVKD-1 v 2. odstavku 63. člena sicer govori o dopustnosti razlastitve nepremičnega spomenika, če

so spomenik ali njegove zavarovane vrednote ogrožene in če njihove ohranitve ni mogoče doseči na drug način oziroma če ni mogoče na drug način zagotoviti dostopnosti spomenika v skladu z aktom o razglasitvi. Poseg v lastninsko pravico mora biti sorazmeren javni koristi, zaradi katere pride do razlastitve.

Sama iz prakse ne poznam niti enega takega primera.

⁸ Pravilnik sicer v 2. in 3. odstavku 1. člena navaja, da velja za novogradnje in rekonstrukcije stavb, če so pri rekonstrukcijah dane tehnične možnosti za njihovo izvedbo in upoštevani pogoji varstva kulturne dediščine, pri obnovi stavb ali njihovih delov določbe tega pravilnika ne veljajo, morajo pa biti dosežene zahteve iz 12. oziroma 14. člena tega pravilnika. V 12. členu pa je definirana tako toplotna prehodnost zasteklitve kot dela zunanje gradbene konstrukcije, kateri morajo zadostiti vsi objekti ne glede na status.

Domačija Šembije 57. V novo »preobleko« odeta domačija z nameščeno tipsko ograjo na gank, streho s štrlečimi napušči in stavbno opremo iz aluminija.

Foto: Eda Belingar, Šembije, 2013

Hiša Levstikova 40. Vrtna ograja znotraj območja, razglašenega kot naselbinski spomenik.

Foto: Eda Belingar, Ilirska Bistrica, 2013

Izvedbeni vidik ohranjanja objektov kulturne dediščine

Odsotnost vzdrževanja

Osnovno vodilo pri obnovah objektov kulturne dediščine je ohranjanje pristnosti, avtentičnosti vseh njihovih sestavin. Pogosto je treba predvsem pri obnovah objektov etnološke stavbne dediščine⁹ zaradi uporabe praviloma manj kvalitetnih materialov pri gradnji ali neustreznega vzdrževanja veliko izvornih elementov zamenjati z novimi, ki objektu zagotavljajo statično stabilnost, ta pa je bistveni prvi pogoj za nadaljnjo rabo objekta. Tudi prenova se prevečkrat začne, ko je objekt že preveč poškodovan, da bi se ga dalo z minimalnimi posegi obnoviti in usposobiti za nadaljnjo rabo. Žal se obnova že popolnoma dotrajanih objektov dogaja ne le na področju dediščine, pač pa tudi v okviru tistih izbranih objektov, ki smo jih razglasili za spomenike.

Pomanjkanje avtohtonih materialov

V zvezi s prejšnjo tematiko je pereče tudi pomanjkanje avtohtonih materialov, primernih za obnove objektov kulturne dediščine. Tako npr. že več let potekajo prizadevanja strokovnih služb in tudi posameznih zainteresiranih podjetnikov za odprtje vsaj enega kamnoloma, ki bi zalagal Kras s kamnitimi ploščami, skrlami, s katerimi so pokrite skrlate strehe, vendar do danes neuspešno. Morda je vzrok temu premajhen pričakovani finančni donos de-

⁹ ZVKD-1 (2008) v 3. členu kot zvrsti nepremične dediščine opredeljuje le arheološke ostaline, arheološka najdišča, kulturno krajino, naselbinsko dediščino, varstveno območje dediščine in vplivno območje dediščine. Pozneje sprejeti Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah pa določa naslednje zvrsti nepremične kulturne dediščine: arheološka najdišča, stavbe, parke in vrtove, stavbe s parki ali z vrtovi, spominske objekte in kraje, druge objekte in naprave, naselja in njihove dele, kulturno krajino in drugo (Pravilnik 2010: 3. člen). Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD 1999) pa je v 6. členu še navajal, da so etnološki spomeniki »območja, stavbe, skupine stavb, predmeti vsakdanje rabe in oblikovani izdelki, ki izpričujejo način življenja in delo Slovencev, pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter drugih ljudstev na območju Slovenije«.

javnosti, ki bi jo bilo treba na novo vzpostaviti in ki podjetnike zato ne navduši do te mere, da bi se tega posla lotili. Novih skrl ni na razpolago, tako da smo tudi konservatorji v zadregi, kaj predpisati kot ustrezno nadomestno kritino v primerih, ko so skrlate strehe dotrajane in jih je treba prekriti na novo, če se hoče ohraniti objekt pod njimi. Manjše zaloge skrl imajo redki lokalni gradbeniki, pridobijo pa jih z rušenjem dotrajanih streh. Pri tem pa je v povprečju le tretjina skrl uporabnih za ponovno prekrivanje, vse druge so preveč preperete. Podobna, a kljub temu le ne tako kritična, je situacija tudi z drugimi avtohtonimi materiali. Težko se dobi primerno uležano apno za izdelavo kvalitetnih malt in ometov ter beljenje, tudi les za izdelavo skodel, ostrešij in preostalega stavbnega pohištva ni več tisto, kar je bil včasih. Industrija je že začela izdelovati pripravljene zmesi za apnene malte in omete, ki imajo to dobro lastnost, da so preverljive sestave in kakovosti, niso pa primerne za vse vrste posegov.

Izginjanje tradicionalnih znanj s področja stavbarstva

Navkljub trudu, da bi ljudi osvestili o primernosti uporabe izvornih materialov pri obnovah, npr. rabe apnenih ometov, apnene malte, namestitve lesenega stavbnega pohištva, opustitve izvedbe neprimerne toplotne izolacije na fasade, ki tem ne omogoča prezračevanja, ipd., pri tem nismo prav uspešni. Ta znanja ljudje prepočasi sprejemajo kot koristna in edina primerna pri obnovah objektov kulturne dediščine. Je pa tudi res, da se kljub posameznim primerom, ko so investitorji pripravljene poslušati navodila strokovnih služb, zelo težko dobi izvajalce, ki bi obvladali stare tehnike in tehnologije gradnje. Zaradi izginjanja tradicionalnih znanj in tehnologij stavbarstva (zidarstva, kamnoseštva, tesarstva, mizarstva, kovaštva, štukaterstva, rezbarstva, dekorativnega slikarstva, ...) je praktično nemogoče izvajati kvalitetne projekte obnove enot kulturne dediščine. Nujno bi bilo treba vzpostaviti sisteme izobraževanja za poklice s področja obnove stavbne dediščine z znanji s področja osnovnega poklica s poudarki na tradicionalnih tehnologijah in avtohtonih materialih ter večšinah izdelave zahtevnih arhitekturnih elementov in izdelkov po tradicionalnih tehnologijah, s čimer bi se omogočilo ohran-

Hiša Zarečje 47. Levo: Na novo in na nov način prekrita hiša. Desno: Ista stavba z odstranjenimi še preostalimi elementi oblikovanja fasade in zamenjanim stavbnim pohištvom.

Foto: Eda Belingar, Zarečje, 2004, 2013

njanje, nadaljevanje in promocija tradicionalnih obrti, znanj in rokodelskih spretnosti. Veliko je pri popularizaciji in tudi raziskavah avtohtonih materialov naredil Restavratorski center, ki deluje znotraj ZVKDS. Predvsem so temeljito obdelali pripravo apna, malte iz gašenega apna, živoapnene malte ter malte za popravilo zidov. Obenem so na primeru Štanjela prikazane tudi različne izvedbe ometov (internetni vir 7).

Izvajanje neustreznih gradbenih posegov na objektih in območjih kulturne dediščine

Slovenija nima umetnostnih in arhitekturnih spomenikov v svetovnem merilu, prav gotovo pa je izjemna v krajinski pestrosti in krajini prilagojeni naselbinski dediščini, pa tudi raznovrstnosti stavbne dediščine na podeželju. Žal o kvaliteti zadnje lahko govorimo le še pogojno, ne glede na to, da je na območju, na katerem delam kot konservatorica, to so občine Sežana, Komen, Divača, Kozina-Hrpelje, Ilirska Bistrica, Postojna, Pivka, večina vaških jeder evidentiranih kot naselbinska dediščina. Prav gotovo soglašam s trditvijo, da so območja naselbinske dediščine kompleksni predmeti varstva in jih ni mogoče enačiti s seštevkom posameznih objektov stavbne dediščine, ki so znotraj takega območja (Pirkovič 2005). Na zunanji videz naselja, naselbinsko podobo, njegovo pojavnost v prostoru pa v veliki meri vplivajo že posegi, ki bistveno ne posegajo v samo tlorisno strukturo naselja ali zgradbo posamezne stavbe v njem, npr. izvedba novih zunanjih ometov, ki z izvornimi nimajo prav dosti skupnega, celo izbor neustrezne barve zunanjega ometa, ki ni uglasena z barvno lestvico fasad v bližnji okolici, namestitve »modernega« stavbnega pohištva ali sprememba naklona ostrešja in strešnih napuščev ob prekrivanju streh, ko streha kot prevelik dežnik obvisi na objektu, zamejitev dvorišča ali vrta z »moderno« ograjo ipd. Kako povedna je določba o fasadi (čelu, licu poslopja) v Stavbnem redu iz leta 1875, ki pravi: »Na ulice obrnjena stran poslopj (fasada) ne sme biti dobremu okusu zoperna (nasprotna) ter je prepovedano hiše nabarvati preživo, da v oči bode (da je za oči škodljivo)« (Stavbni red 1876: 51. člen).

Gre torej za moteče elemente, ki so sicer zanimivi, mogoče jih je preurediti, nadomestiti z drugimi oz. izboljšati, saj historične

substance tako posamezne stavbe kot zasnove naselja niso uničili, pač pa le pokvarili vtis urejenosti in skladnosti. V kolikor so ti elementi pogosti, pa lahko tako razvrednotijo prostor, da postane za oko nepriljubljen in odbijajoč, njihov historični značaj pa je popolnoma zabrisan. Z neustrezno obnovo smo torej dosegli prav nasprotni učinek, kot smo ga želeli, ko smo se dela lotili. Hkrati pa ugotavljamo, da so uspešno izvedene obnove, predvsem naselbinske dediščine – ki pa niso same sebi namen, ponašajo se tako z videzom kot vsebino – privlačne kulise ne samo za domačine, temveč tudi za naključne obiskovalce. Ob tem je zanimiv podatek, da je Turistična zveza Slovenije, ki si je v Strateških usmeritvah (internetni vir 8) zadala »ustvarjalno, dejavno in konkretno delovati pri uresničevanju strategije slovenskega turizma«, med temeljnimi strateškimi cilji navedla ohranjanje kulturne dediščine in naravnih vrednot šele na deveto mesto! Leta 2013 je Turistična društvena organizacija Turistične zveze usmeritev, da bo

s projektnim načinom dela nadaljevala in izvajala že uveljavljene in še utemeljene nove projekte z željo, da se v njihovo izvajanje vključuje širok krog ljudi širom domovine in prispeva k dvigu kakovosti slovenskega turizma na področjih, kot so: ohranjanje kakovosti naravne in kulturne dediščine, (...)

postavila na tretje mesto.

Na območjih naselbinske dediščine naj bi se torej vsaka lokacija prilagodila tako morfologiji in zasnovi naselja kot tudi tradicionalnemu stavbnemu tipu. Na terenu opažam, da se večja število investitorjev, ki poudarjajo, da jim je vseč staro, pri tem pa želijo staro hišo porušiti, nadomestna, torej nova gradnja pa bo »ravno taka kot stara«. Večkrat se potem zgodi, da uporabijo tipične arhitekturne elemente, a na popolnoma napačen način, npr. frčado namestijo nad balkon, uporabijo elemente, značilne za nek drug stavbni tip, npr. obokano arkadno lopo, tako značilno za Pivsko, dandanes nekritično in v napačnih razmerjih nameščajo praktično povsod. Tudi frčade, sicer za Notranjsko tradicionalen element osvetljevanja podstrehe, so na terenu prisotne že v številnih razgibanih različicah, ki pa se ne zgledujejo pri izvornem

Hiša Mala Brda 13. Izvedba strešnega okna, frčade, z leseno podkonstrukcijo nad balkonom, kar ni tukajšnja značilnost. Foto: Eda Belingar, Mala Brda, 2013

oblikovanju. Za ta prostor so tujek tudi zunanji hodniki, ganki kot tudi plitke dvokapnice s čopi.

Dotaknila bi se še umeščanja upravnih in preskrbnih stavb v trški in podeželski prostor. Za njihovo oblikovanje je prevladalo prepričanje, da naj bo univerzalno, tako da se ne prilagaja posameznemu okolju. Predvsem naj bi bili ti objekti od daleč prepoznavni, kar pa se v večini primerov izkaže kot »očem škodljivoc«. Pri tem zadoščata že njihova velikost ali barvna ekskluzivnost fasad. Omenim naj samo pred leti izvajane vpadljive modre fasade poslopij ekspozitur Ljubljanske banke ali prepoznavne rdeče poudarke Mercatorja in vseh preostalih poslovalnic velikih trgovskih verig, pa še bi lahko našli primere. Prostor zlasti razvrednotijo v sama vaška in trška jedra postavljene bencinske črpalke, ki so v tem okolju oblikovane popolnoma enako kot npr. ob avtocesti.

Sklep

Sama menim, da bi morali prav na področju ohranjanja,¹⁰ varstva¹¹ in zaščite¹² registrirane kulturne dediščine, pri čemer še zlasti poudarjam naselbinsko dediščino, tako država kot tudi izvajalci javne službe za varstvo nepremične dediščine vložiti maksimalen napor, da zadržimo proces degradacije, ki se na tem področju vsakodnevno dogaja. Temeljni kamen varstva bi bil položen s posredovanjem zavedanja o vrednosti dediščine najmlajšim in vsem nadaljnjim generacijam, in vsi naslednji koraki, ki bi temu sledili, bi bili samo dopolnitev tega. Res pa je, da je treba z vzgojo začeti že v mladih letih. Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport se tega v Predlogu Vladi (internetni vir 9), nedvomno zaveda.

10 'Ohranjanje' (angl. *conservation*) je najširši pojem. Združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti, povezanih z dediščino (internetni vir 4).

11 'Varstvo' (angl. *protection*) je podrejen pojem in obsega predvsem zakonsko, upravno in strokovno dejavnost (prav tam).

12 'Zaščita' (angl. *preservation*) pomeni konkretne ukrepe in delovanje, katerih namen je preprečevanje neželenih sprememb in slabšanja stanja dediščine (prav tam).

Vaški trg s spomenikom padlim borcem in z opuščeno staro šolo. Foto: Eda Belingar, Komen, 2013

Kulturno-umetnostna vzgoja kot temeljna pravica posameznika mora biti del vseživljenjskega učenja, zato je treba vsem, zlasti pa otrokom in mladini, zagotoviti kakovostno in načrtno kulturno-umetnostno vzgojo, ki omogoča spoznavanje različnih področij umetnosti, razvijanje kritičnega odnosa do njih, spoznavanje kulture in kulturne dediščine lastnega naroda ter drugih kultur – spodbujanje medkulturnega dialoga.

Žal pa Ministrstvo že v naslovu ugotavlja, da postajajo te za številne otroke kljub subvencijam, ki jih tako država kot občine namenjajo za kulturne dejavnosti, za veliko število otrok zaradi finančne stiske nedostopne. Na tem mestu bi spet poudarila vlogo države, ki bi jo v tem procesu morala odigrati kot tisti člen, po katerem bi se državljanji lahko zgledovali. Morda za začetek z večjim kosom proračunske pogače, ki ga nameni varstvu dediščine t. i. ljudskega stavbarstva.

Literatura

DELAK KOŽELJ, Zvezda: *Financiranje kot osrednji vidik politike varstva nepremične kulturne dediščine = Cultural heritage funding as a central aspect of immovable cultural heritage protection policy*. Ljubljana: ZVKDS, 2010, 280–305.

GRMEK, Gregor: *Vpliv zakona o varstvu kulturne dediščine na revitalizacijo starih mestnih jeder*. [b. n. k.: G. Grmek]. 2011 (neobjavljeno magistrsko delo).

HAZLER, Vito: *Podreti ali obnoviti?: Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem*. Ljubljana: Rokus, 1999.

KOZAR-MUKIČ, Marija: Raziskovalna prizadevanja za etnološko podobo Porabja. V: Rajko Muršič in Mojca Ramšak (ur.), *Razvoj slovenske etnologije od Štreklja in Murka do sodobnih etnoloških prizadevanj*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo (Knjižnica Glasnika SED; 23), 1995, 254–260.

PIRKOVIČ, Jelka: *Celostno ohranjanje naselbinske dediščine*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2005.

SAPAČ, Igor: *Rekonstrukcijski posegi v zgodovinskih urbanih naselbinah na Slovenskem*. Ljubljana: [I. Sapač], 2008 (neobjavljena doktorska disertacija).

RAVNIK, Mojca: Družina in sorodstvo v slovenskem Porabju, v Prekmurju in slovenski Istri. *Traditiones* 28/1, 1999, 331–342.

SEDEJ, Ivan: *Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba, 1989.

ŠARF, Fanči: Domovi v Draščih s posebnim pogledom na stanovanjsko raven. *Slovenski etnograf* 20, 1967, 6–37.

MLINAR, Ana (ur.): *Zaštita i očuvanje tradicijske kulturne baštine = Varstvo nepremične etnološke dediščine: Zbornik radova: Tema drugog simpozija Tradicijska kulturna baština kao resurs gospodarskog razvoja države = Nepremična kulturna dediščina kot resurs gospodarskega razvoja države: II Simpozij etnologa konzervatora Hrvatske i Slovenije, Starigrad-Paklenica, 6., 7. i 8. lipnja 2001, Hrvatska*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel, 2003.

Zakoni, pravilniki in uredbe

Pravilnik o mehanski odpornosti in stabilnosti objektov. Ur. l. RS, št. 101/2005.

PURES: Pravilnik o toplotni zaščiti in učinkoviti rabi energije v stavbah. Ur. l. RS, št. 42/2002.

Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. Ur. l. RS, št. 102/2010.

Stavbni red (postava o stavbah), veljaven za vojvodstvo Kranjsko od 25. oktobra 1875. Ljubljana: Samozaložba, 1876 (preslikava v knjižnici ZVKDS, OE Nova Gorica).

ZVKD: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 7/99.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

ZGO-1B: Zakon o graditvi objektov. Ur. l. RS, št. 126/2007.

ZGO-1-UPB1: Zakon o graditvi objektov. Ur. l. RS, št. 102/2004.

ZVKDS: Pojasnilo v zvezi z 31. členom ZVKD-1: stavbna dediščina. Dopis št. 3510-45/2008/1, 21. 7. 2008.

Internetni viri

Internetni vir 1: ZVKDS: Kulturna dediščina Slovenije; <http://www.zvkds.si/sl/kulturna-dediscina-slovenije/>, 13. 9. 2013.

Internetni vir 2: ZVKDS: Nasveti za lastnike; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/nasveti-za-lastnike/kulturna-dediscina/>, 11. 2. 2013.

Internetni vir 3: ZVKDS: Varstvo dediščine: Terminološki slovar; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/terminoloski-slovar/>, 13. 9. 2013.

Internetni vir 4: ZVKDS: Varstvo dediščine: Varstvo kulturne dediščine; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/varstvo-kulturne-dediscine/o-kulturni-dediscini/ohranjanje-kulturne-dediscine/>, 13. 9. 2013.

Internetni vir 5: Agencija RS za okolje: Naravne in druge nesreče; <http://www.arso.gov.si/varstvo%20okolja/poro%C4%8Dila/poro%C4%8Dila%20o%20stanju%20okolja%20v%20Sloveniji/nesrece.pdf>, 14. 3. 2013.

Internetni vir 6: Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano: Javni razpisi; http://www.arhiv.mkgp.gov.si/si/javne_objave/javni_razpisi, 6. 2. 2013.

Internetni vir 7: ZVKDS: Restavratski center; <http://www.rescen.si/index.php?id=43>, 18. 3. 2013.

Internetni vir 8: Turistična zveza Slovenije: Strateške usmeritve; <http://www.turistica-zveza.si/smeri-razvoja-tdo.php?stran=4>, 13. 2. 2013.

Internetni vir 9: ZUPANČIČ, Boris: Predlog 3775: Predrage šolske in otroške dejavnosti, 22. februar 2013; http://predlagam.vladi.si/webroot/files/3775_PVS%203775%20MIZKS.pdf, 18. 3. 2013.

Ethnological Architectural Heritage: Nuisance or an Opportunity

Ethnologists employed in the regional offices of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia as ethnologists – conservators carry out their work tasks under statutory powers. As they are obliged to issue appropriate acts relating to the preservation and conservation of cultural heritage they acquire in the course of their daily work firsthand knowledge of events in a particular locale. Unfortunately they still receive too many applications for the authorization of demolition and reconstruction at the site of the demolished structure. Although they previously require detailed technical documentation of the original structure the fact that the demolished object no longer exists cannot be denied. Circumstances are equally difficult even when reconstruction requires taxpayers' money. Especially if the reconstruction is intended for public use the conservator is forced to settle for a compromise due to building regulations and technical details. Simultaneously objects intended for public use have to comply with the strict engineering rules which are frequently in violation of the principles of the conservation of cultural heritage. Due to the general use of building materials of inferior quality, or inadequate maintenance of the existing structures, many of the original elements need to be replaced by new ones, which is in conflict with the fundamental principle of cultural heritage restoration, which calls for the preservation of authenticity of all its elements. Another frequent difficulty in the restoration process concerns the ownership of cultural heritage as there may be several owners who cannot come to an agreement about ownership. Even minor interventions that otherwise do not interfere with the building itself may affect the general impression. Measures should be taken to ensure that even the youngest generation grows up with an awareness of the importance of cultural heritage. At the same time we should set up legislation that would protect immovable cultural heritage to a greater extent than the existing one.

PROBLEMATIKA VAROVANJA SUHIH ZIDOV KOT POMEMBNEGA ELEMENTA KULTURNE KRAJINE V PARKU ŠKOCJANSKE JAME¹

Strokovni članek | 1.04

Izveček: Avtorica se v članku ukvarja z vprašanjem določbe Zakona o regijskem parku Škocjanske jame, ki spremlja stanje in zagotavlja varstvo kulturne krajine na njegovem območju. Etnologinja, zaposlena pri upravljavcu zavarovanega območja, najprej poda grob pregled problematike suhega zidu v parku in ga nadgradi s preučitvijo z gradnjo povezanih predpisov in obnovo suhih zidov. Na koncu povzame še konservatorske smernice za varovanje in spremljanje zavarovane kulturne krajine v parku Škocjanske jame.

Ključne besede: konservatorstvo, nepremična kulturna dediščina, kulturna krajina, zavarovanoobmočje, suhi zid, park Škocjanske jame, Kras

Abstract: The author of this paper, who is an ethnologist and is employed at the Škocjan Caves Park, looks at the provisions of the *Škocjanske Jame Regional Park Act* that monitors and safeguards the cultural landscape in this area. The article first looks at the problems involved in the safeguarding of dry stone walls in the Park, and then explores the regulation on the construction and restoration of dry stone walls. Finally it discusses the conservation guidelines on the safeguarding and monitoring of the protected cultural landscape in the Škocjan Caves Park.

Key Words: conservation, immovable cultural heritage, cultural landscape, protected area, dry stone wall, Škocjan Caves Park, Karst

Uvod

Leta 2011 smo si v zavodu, ki upravlja z regijskim parkom Škocjanske jame, zadali nalogo, da bomo izvedli raziskavo o tehniki gradnje suhih zidov,² preučili predpise, ki na tem področju predvidevajo pridobivanje morebitnih dovoljenj in soglasij, ter preučili problematiko varstva kulturne krajine³ na območju parka, in to v sodelovanju z Zavodom Republike Slovenije za varstvo narave (v nadaljevanju ZRSVN) in Zavodom za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju ZVKDS).

V članku tri naloge obravnavam s predstavitev pridobljenih oziroma raziskanih izhodišč kot temeljev za nadaljnje delo Javnega zavoda Park Škocjanske jame, Slovenija (v nadaljevanju JZ PŠJ) v sklopu načrtovanega sodelovanja pri varstvu kulturne dediščine in ohranjanju kulturne krajine. Gre za enega od ciljev Programa varstva in razvoja parka Škocjanske jame za obdobje 2011–2015 (Program varstva 2011), ki naj pripomore k ohranjanju kulturne krajine, predvsem številnih suhih zidov in kraške gmajne. Cilj izhaja iz določbe, da je »park del matičnega Krasa, ki ima prepoznavne in specifične tipe kulturne krajine in gradi na ohranjanju identitete tega območja« (Program dela 2011: 14).

Suhi zid v Parku Škocjanske jame

Pred raziskavo tehnike gradnje suhih zidov v parku sem si ogledala in popisala posamezne kamnite (suhe) zidove v vseh treh vaseh na območju parka, tj. Matavunu, Škocjanu in Betanji v občini Divača. Sledili so intervjuji s šestimi sogovorniki iz Betanje, Škocjana, bližnjih Dan pri Divači in Škofelj, skromnejše dopisovanje z Božidarjem Premrlom iz Restavratskega Centra ZVKDS, razgovor z arheologinjo Sabino Pugelj in Edo Belingar, odgovorno konservatorico novogoriške enote ZVKDS, ki je besedilo kritično prebrala. Iz zbranih podatkov in opažanj je nastal grob opis problematike, ki bi gotovo terjal dodatne primerjalne raziskave s pomočjo arhivskih virov in literature. Podatki, pridobljeni z ustnimi viri, omogočajo le okvirne rekonstrukcije datacij in tehnik, terjali pa bi dodatno preverbo in potrditev. V gradivu ni podatkov o natančnejši rabi orodja in njegovem popisu ter o natančnejših lokacijah pridobivanja kamenja. Izbrskati nisem uspela niti podatkov o profesionalnih lokalnih skupinah graditeljev kamnitih (suhih) zidov, njihovi organizaciji, šolanju in delu, čeprav so nekateri potrdili, da so obstajale. (slika 1)

Datacija in graditelji

Škocjan je znan kot prazgodovinsko gradišče⁴ in utrjeno srednjeveško taborsko naselje.⁵ Iz tega izhaja, da so tudi nekateri suhi zidovi na njegovem območju zgrajeni na temeljih prazgodovinskih in srednjeveških obzidij⁶ in teras. Med njimi se je ohranil

1 Članek temelji na raziskavi in analizi problematike suhih zidov na območju parka Škocjanske jame, ki ju je avtorica samostojno izvedla leta 2011 in končala januarja 2012 v sklopu svojih delovnih obveznosti pri upravljavcu zavarovanega območja. Takrat z istrskim projektom Revitas in metodologijo konservatorjev na tem območju še ni bila seznanjena, *Priručnik za suhozidno gradnjo* (Benčič Mohar 2012) pa tudi še ni bil natisnjen, zato vsebinsko in metodološko ne izhaja iz njega (op. a.).

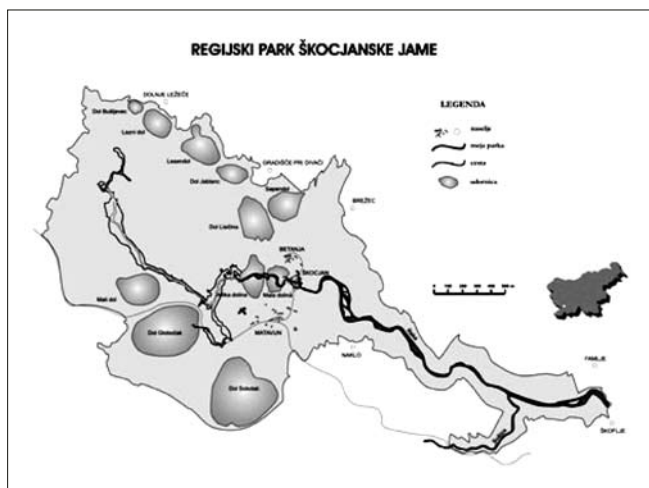
2 Suhi zid je kamnit zid, zgrajen brez uporabe malte.

3 »Kulturna krajina« je nepremična dediščina, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost (ZVKD-1 2008: 3. člen).

4 Gradišče je bilo na južni položni strani obdano z obzidjem. Datirano je v pozno bronasto, železno in rimsko dobo (internetni vir 2).

5 Vas je bila v poznem srednjem veku, v 16. stoletju, zaradi zaščite pred nevarnostjo, ki je grozila od turških vpadov kot tudi od beneške in avstrijske vojske, ob menjavi lastnikov mestoma utrjena z obzidjem. Poleg Črnič gre za edino znano tovrstno naselje na Primorskem (Fister 1975; internetni vir 2).

6 Kot srednjeveški zid bi po mnenju arheologinje Sabine Pugelj lahko prepoznali zid med Okroglico in Škocjanom, ki pa skladno s takratnimi

Karta območja parka Škocjanske jame.
Izdalal: Borut Peric, Arhiv JZ PŠJ, 2003

kos bronastodobnega obzidja. V ta čas lahko zagotovo datiramo začetke suhozidne gradnje na območju parka, čeprav je ta morda še starejša, saj vemo, da se je na Krasu začelo kmetovati že v neolitiku, ko so ljudje v jamah in spodmolih med drugim imeli staje za drobnico pa tudi govedo in svinje. Zato arheologi dopuščajo možnost, da so vhode že takrat ograjevali z zidanimi konstrukcijami, kar pa je potrjeno šele za pozno prazgodovino (Fabec 2003: 90). So jih gradili tudi na območju Matavuna, Škocjana in Betanje? In do kdaj se je tukaj praksa zidanja suhih zidov ohranila?

Iz spominov sogovornikov izhaja, da suhih zidov na območju parka zagotovo niso gradili od poznih tridesetih let 20. stoletja. Po mnenju nekaterih naj bi jih nehali graditi celo že konec 19. stoletja, kar pa verjetno ne drži, saj npr. Vilma Žnidarčič iz Betanje ve povedati, da je njen ded, zidar Jožef Ivančič – *Pepi Tonkou* iz Rodika (letnik 1881),⁷ sezidal suhi zid med vrtom in ravnino na domačiji Betanja 3 – *Pr Kščaki*. Mogoče je, da mu je pri tem pomagal Babuder iz Rodika (*Mrkuc*), s katerim sta največkrat skupaj zidala. Ker se je z zidanjem poklicno začel ukvarjati šele na začetku 20. stoletja, je trditev, da so bili vsi suhi zidovi na območju parka sezidani v 19. stoletju, napačna (Kranjc, TZ 203/2011).

Prav tako po vaseh krožijo razne zgodbe o Škocjancu Franetu Delezu (1875–1950; Škocjan 3), majhnem možicu, vaškem neprofesionalnem zidarju, ki ni znal zidati z betonom in je z veseljem popravil ali naredil kak suh zid, ki pa ni vedno obstal. Tako naj bi po pripovedovanju Albine Bak v tridesetih letih 20. stoletja z betonom zidal hlev pri Dolganovih na Brežcu, ta pa se je ponoči podrl. Drugi dan so ga Dolganovi pričakali z besedami: »Frane, drži!« češ, naj poprime, da se ne bo hlev porušil (Kranjc, TZ 203/2011; Kranjc, TZ 204/2011; Kranjc, TZ 206/2011). Če

načini gradnje tabornih obzidij ne bi smel biti suhi zid, ampak zidan, z živoapneno vezavo (Kranjc, TZ 214/2012).

7 Jožef Ivančič se je po končani osnovni šoli za zidarja učil pri dveh zidarskih mojstrih in nato deloval v rodiški zidarski skupini. Vilma Žnidarčič pove, da je šlo za izrazito solidarno *špvnjivo* (nar. 'delovno razmerje'). Ko je eden iz skupine zbolel in so delo opravili preostali, je tudi njemu pripadal delež zasluzka (Kranjc, TZ 203/2012).

si primerjalno pogledamo situacijo v bližnjem zaselku Pared pri Kačičah, ki leži zunaj parka na njegovem prehodnem območju, vidimo, da je situacija podobna. Zofka Grandič (letnik 1921), rojena Parapat, se še edina spominja,⁸ kako je njen ded, Miha Parapat z domačije *Pr' Štulki*, okrog kmetijskih površin zidal suhe zidove do tridesetih let 20. stoletja. Pove, da so zidove okoli kalov delali pred njenim časom, tiste v vasi, ki so jih naredili zidarji, pa so v njenem času le še popravljali (Kranjc, TZ 205/2011).

Iz povedanega izhaja, da so suhe zidove gradili ljudje sami, v vaseh pa so jim na pomoč priskočili tudi zidarji, ki so po opozorilu Ede Belingar sicer zidali po istem suhozidnem principu, a so pogosto uporabljali še apneno malto.⁹ Vilma Žnidarčič razlaga, da so zidarji zidali hleve ipd. zahtevnejše konstrukcije, medtem ko so bili zunaj vasi zidovi narejeni zelo površno (»zmetani na kup«), kar kaže na to, da so jih zložili lastniki parcel sami. V vasi so zidovi »lepši«. Domneva, da so se pri njihovi zidavi lastniki bolj potrudili, ker so imeli radi lepo urejeno okolje (Kranjc, TZ 203/2011). Iz pričevanja Zofke Grandič izhaja, da so zidove ob *brjačih* (nar. 'dvoriščih')¹⁰ gradili zidarji, saj so zelo ravni in pozorno zgrajeni iz obdelanega kamena (Kranjc, TZ 205/2011). Mogoče je, da so jih gradili v istem sklopu s hlevom, skednjem, hišo ter z drugimi poslopji na domačiji in pri tem uporabljali malto. Uglednejšim vaščanom, kakršni so bili prebivalci domačije Matavun 8 ali Dolganovi iz Brežca, pa so tudi suhe zidove okoli njihovih kmetijskih površin sezidali mojstri, morda za kakšno protiuslugo, ne nujno za denar (Kranjc, TZ 203/2011).

Zidove na gmajni so po domnevah sogovornikov v širši okolici Škocjana popravljali in vzdrževali, dokler so se preživljali s kmetijstvom, torej v grobem do šestdesetih let 20. stoletja. V vaseh jih bolj ali manj primerno vzdržujejo še danes (Kranjc, TZ 204/2011).

Vprašanje začetkov betoniranja suhih zidov ostaja ne ravno razjasnjena uganka. Mogoče je, da je bil zid okoli Okroglice betoniran že leta 1914, saj je ta letnica vpisana v beton. Hkrati pa arheologinja Sabina Pugelj domneva, da je bil ta zid že izvorno zidan z uporabo živega apna po srednjeveški praksi vezave kot ostanek srednjeveškega obzidja¹¹ (Kranjc, TZ 214/2012). Vilma Žnidarčič dodaja, da raba betona postane vedno bolj množična po drugi svetovni vojni, ko se ta, zaradi ugodnejše cene, kupuje v Italiji (Kranjc, TZ, 204/2012).

Kje se nahajajo

Suhi zidovi so tako v vaseh kot na kraških kmetijskih površinah, z izjemo gmajne, tj. pašnih površin, ki so bili izvorno v skupni lasti vaške skupnosti oziroma države. Domačije v vaseh so vselej obdajali zidovi boljše kvalitete, narejeni iz obdelanega kamena, za katerega Rudi Svetina iz Škofelj meni, da je ostalo od zidanja hiš (Kranjc, TZ 199/2011). Marsikje, čeprav ne povsod, so pri

8 Noben sogovornik z območja parka ne pomni, da bi za časa njegovega življenja kdo sezidal kak suh zid v ali zunaj vasi.

9 Gre za mešanico uležanega, tj. vsaj deset let starega, gašenega apna in čistega kremenovega peska z vodo (Novice 1855: 1).

10 Tu in drugod v članku okrajšava nar. = narečno.

11 Na suho zložen zid se po Fistru pri protiturskih taborih na Slovenskem, kamor prištevata tudi Škocjan, rabi le za dodatno ali začasno prepreko in ni pogosto uporabljen. Na Primorskem naj bi šlo po navadi za grobo klesan krajevni kamen, zložen v zid, »ki je znotraj izpolnjen z lomljencem v živoapneno malto ali celo zidan na suho z živim apnom« (1975: 36–37).

njihovi izvedbi uporabili tudi apneno malto. Na sploh so *brjači* v Matavunu, Škocjanu in Betanji povečini še danes, tako kot nekoč, obzidani z višjim ali nižjim kamnitim zidom, ki se zapira z dvorišnim portalom, včasih zgolj z vhodnimi zidnimi stebri, ali pa so ostali iz različnih razlogov (premožnosti, neznanja, prostorske oz. reliefne omejitve, zlasti v Betanji in Škocjanu) brez kakršne koli vratne zapore. 'Dvorišni portal' (nar. *klu'na*) je vselej kombiniran z nekoliko višjim obzidjem in lesenimi dvo-krilnimi vrati. V nasprotju z njim pa vhode iz dveh 'kamnitih vhodnih stebrov' (nar. *prtu'ne*) zasledimo v kombinaciji nižjih obzidij in železnih dvokrilnih vhodnih vrat. Kadar dvorišče ostaja brez vratne zapore, je obzidje nizko in rabi predvsem orisu obsega posesti v okolici domačije (prim. Matavun). Posebnost je Škocjan, v katerem niz hiš ob cerkvi ostaja brez zaznamovanih dvorišč. Enako velja za dvorišča *Jurj've* in *Pep't've* gostilne. Pr *Nanet'v'h* pa naj bi bilo dvorišče sprva v celoti zgrajeno z nižjim zidom in na njem stoječo železno ograjo, nakar je bil na začetku 20. stoletja prednji del zidu porušen. Zapora se je ohranila na posestvu levo in desno (Kranjc 2005: 69–72).

Vrtovi v vaseh so bili in so še danes v neposredni bližini domačij, niso pa nujno znotraj obzidja *brjača*. V Betanji se nadaljujejo na terasah v smeri previsnih sten Male in Velike doline, v Matavunu in Škocjanu pa vrt od dvorišča ponekod loči cesta. V teh primerih so nekateri vrtovi v vaseh obzidani ali utrjeni z različno visokim suhim zidom. Med »vrtinimi« po višini in kvaliteti izdelave najbolj izstopajo suhi zidovi okoli Štrekeljnovega vrta, ki mejijo na obzidje škocjanskega kala, in vsi suhi zidovi na pobočjih in vrhu od Matavuna do Škocjana in Betanje. Tu so poleg vrtov, njiv in travnikov ponekod na košeninah tudi pasli krave.

Na območju vasi Matavun, Škocjan in Betanja so še štiri lokacije izjemnega pomena, ki jih morda prav zato ali tudi zato obdajajo zelo kvalitetni kamniti zidovi, zidani z apneno malto, a po suhozidnem principu. To so cerkveno obzidje, obzidje okoli kalov, obzidje škocjanskega pokopališča in obzidje okoli brezna Okroglica sredi Škocjana. Starosti teh zidov iz razpoložljivih podatkov ni bilo mogoče natančno določiti, a gotovo segajo v čas 19. stoletja in še dlje. Kvalitetna so tudi suhozidna podporna obzidja ob glavni cesti matavunsko križišče–Naklo in ceste v Betanjo, za katere sogovorniki domnevajo, da gotovo sodijo še v čas avstro-ogrske monarhije (Kranjc, TZ 203/2012; Kranjc, TZ 204/2012). Preučevane vasi so strnjeno posejane, zato je včasih težko ločiti območje naselja od območja kmetijskih površin (prim. pobočja in vrh med vasmu Matavun, Škocjan in Betanja). Če se bolj oddaljimo od vasi, ponovno opazimo, da so z njimi obzidali zlasti njive in travnike, da živina med pašo ne bi zašla in povzročila škode. Suhih zidov ni na gmajni, ki je bila v lasti vaške skupnosti oziroma države in so jo lahko uporabljali vsi *jurarji* (tj. 'člani vaške skupnosti') za poletno pašo.¹² Prav tako jih ni tam, kjer se zemljišča končujejo s strmimi skalnatimi previsi oziroma z naravnimi terasami. Največ suhih zidov zunaj naselij je okoli 'vrtač' (*dolin*). Zaradi debelejšje plasti zemlje na dnu so bile v njih navadno njive, okoli katerih so sezidali suhe zidove. Pri tem Rudi Svetina zlaganje kamenja v zidove okoli vrtač pojasnjuje s širjenjem njiv v dolini, ki je pred tem terjalo obvezno čiščenje kamna (Kranjc, TZ 199/2011).

12 Na travnike so gnali past živino šele, ko so jih konec junija (otava) ali julija in avgusta pokosili.

Najbolj celovito pričevanje o obzidovanju dolin, katerega datira v čas do tridesetih let 20. stoletja, podaja Zofka Grandič, zato ga povzemam v celoti:

Ded Miha Parapat je imel navado med pašo goveda iskati doline z več zemlje, ki jih je nato obzidal s suhim zidom. Tako so *n Kراسi*¹³ imeli 11 dolin, vsako veliko tri are. Vanje so po tem, ko so bile obzidane, peljali po en koš gnoja in sadili krompir, zelje, ječmen ali rž. Nekatere od teh dolin so se nahajale tudi po uro hoda iz vasi. V času suš so v tri doline z zeljem nosili vodo, s katero so zalivali poljščino. Na njih so na leto pridelali cel voz zelja. Kamenje za zidati suh zid so dobili na parceli tako, da so ga pobrali s površine in skopali. Zofka se spominja, kako so na nekem zemljišču iz doline med čiščenjem skopali vso zemljo. Kamenja je bilo toliko, da ga niso imeli kam dati, zato so z njim najprej zasuli dolino in na vrh posuli zemljo. Tako so poravnali dolino, v kateri so nato naredili njivo (Kranjc, TZ 205/2011).

To kaže, da so z obzidovanjem dolin ne le pridobivali (izboljševali) obdelovalno površino, ampak tudi ustvarjali ustrezno mikroklimo za gojenje posameznih kulturnih rastlin.

V zidu okoli kmetijskega zemljišča je bila vselej 'odprtina' (nar. *vrzela*). Po pripovedovanju Vilme Žnidarčič je bila široka toliko, da si skozi jo lahko prišel z vozom. Nekatere so imele ob straneh večje pokončne kamne, največkrat pa sploh ne. V Lokvi so takim kamnom rekli *vrzelniki*. Tega poimenovanja na območju parka ne poznajo. *Vrzelo* so zapirali s prekrizanimi koli, z vejo ali s kosom drevesa, da ne bi živina ušla vanjo in popasla njivo ali košenino. Če je čez parcelo vodila steza, so tretjino ali četrtno *vrzelo* pustili odprto. V Betanji sta čez *vrzelo* vodili dve taki stezi. Da niso hodili naokoli po klancih, so ljudje rekli: »Jo udarmo počrjs!« in so šli po stezi čez parcele, tudi njive. Te steze so bile od vedno. Tudi če je šla čez njivo, ki so jo zorali ali nanjo posejali pšenico, so ljudje šli po njej, jo poteptali, in nihče se zaradi tega ni jezil (Kranjc, TZ 203/2011; Kranjc, TZ 204/2011). Ugotovimo lahko, da so zidovi na kmetijskih zemljiščih na območju parka najpogostejši *n Kراسi*. Zidovi bogatejših vaščanov so iz obdelanega pravokotnega kamenja, kar dopušča možnost, da je bilo prineseno iz okoliškega nahajališča (kamnoloma), medtem ko so zidovi revnejših iz neobdelanega kamenja, ki so ga našli na tamkajšnjem zemljišču (Kranjc, TZ 199/2011; Kranjc, TZ 203/2011). In kot slikovito pove Rudi Svetina, so vsakič, ko so gnali past, na zid naložili kak kamen in, misleč na mejo svoje parcele, rekli: »Do tukaj je moje!« (Kranjc, TZ 199/2011).

Princip suhozidne gradnje in tipi suhih zidov

Pomembnejši vaščani so kamnite bloke za gradnjo suhih zidov verjetno pridobivali tudi iz bližnjih kamnolomov, da bi z umetno izdelanimi zidovi izražali svoje bogastvo in položaj v družbi. Na sploh pa se je kamenje za gradnjo suhih zidov pridobivalo s čiščenjem lastnih obdelovalnih površin. Kamenje se je pobiralo po površju, na območju njiv pa tudi kopalno. Naj poudarim, da v vaseh na območju parka domačini ne pomnijo odstranjevanja oziroma čiščenja kamenja z miniranjem, o čemer je npr. živ spomin na območju Lokve. Prav tako v tukajšnjih vaseh ne pomnijo

13 *n Kراسi* je ledinsko ime za zemljišča proti Lokvi in Ležečam. Tam imajo zemljišča tudi prebivalci parka.

posebnih poimenovanj posameznih kamnov suhega zidu (Kranjc, TZ 199/2011; Kranjc, TZ 200/2011; Kranjc, TZ 204/2011).

Najbolj preprost način suhe gradnje je bilo »metanje« kamnov na *grublo*. Grubla je po razlagi Albine Bak 'zid, ki ni bil sestavljen'. Za primer navede *Komarjevo grublo* za upravo parka (Kranjc, TZ 204/2011), kar nekaj jih je na *Šimcvi* parceli od Betanje proti Malnom. Gre za kup tako majhnega kot velikega kamenja, ki so ga očistili s kmetijske površine. Nanj so metali tako rekoč »odpadni material«, o čemer priča reklo: »Nesi na grublo škavace« (nar. 'smeti') (Kranjc, TZ 203/2011). Kot *grubla* se je ohranil ostanek obzidja škocjanskega gradišča, ki govori o tem, da gre pri tem morda za najstarejšo, zagotovo pa za najobstojnejšo tehniko suhe gradnje. Niso pa vse *gruble* nametane, nekatere so (mestoma) tudi lepo nanizane.

Suhi zidovi, kot jih povečini poznamo danes, katerih tehnika izdelave pa ni nujno dosti mlajša od *grubl*, so (bili) v nasprotju s slednjimi v širši okolici Škocjana največkrat dvojni. To pomeni, sezidani iz dveh stranic iz neobdelanega kamenja,¹⁴ vmes pa utrjeni z drobirjem. Suh zid, ki nima temelja, ampak je preprosto postavljen na zemeljsko površino, očiščeno rastja, so začeli graditi z okvirjem iz večjih kamnov, ki so ga nato nadzidovali s skrbno izbranimi, trdno prillegajočimi se kamni. Te so z notranje strani podlagali z drobnejšim kamenjem ter z občasno preklado z večjim kamnom po širini; s tem so gradili trdnost zidu. Da je pri tehniki gradnje suhih zidov ključno zagotavljanje trdnosti konstrukcije s skrbnim zlaganjem kamnov,¹⁵ priča tudi zgodba Zofke Grandič o dveh ženicah iz zaselka Pared pri Kačičah, ki sta zid zidali tako, da sta na drobno kamenje polagali *debelega* ('večjega'), zaradi česar se je zid porušil (Kranjc, TZ 205/2011).

Starejši zidovi so v preseku trapezaste oblike, medtem ko so novejši bolj pravokotni. Prvi so zgoraj ožji, drugi pa širši. Vselej spodaj prevladujejo veliki kamni, ki zagotavljajo stabilnost konstrukcije. Na debelino in višino zidov sta med drugim verjetno vplivala količina in debelost razpoložljivega kamenja. Če je prevladovalo drobno kamenje, so zgradili širši in nižji zid. Če je prevladovalo večje kamenje, so lahko zgradili ožji in višji zid.

Posebno pozornost so pri gradnji posvečali zaključku zidu, saj so z njim skušali zid zaščititi pred spiranjem, rahljanjem in rušenjem. Največkrat so vrh zapolnili s čim bolj tesno prillegajočimi se kamni. Toliko bolje, če so bili ti kamni večji in z ravnim površjem. Starejši imenitnejši zidovi na območju parka so zaključeni »na trikotnik« (sliki 7, 8) ali pa z večjimi, tesno prillegajočimi se 'ploščatimi kamni' (*škrkami*), z daljšo stranico položeno pravokotno na zid, ki v enem kosu prekrivajo kar največ širine zidu. Pri »trikotnikih« je zanimivo to, da so praviloma učvrščeni z apneno malto.¹⁶ Obenem so vrhovi nekaterih zidov lepo porušeni z mahom, ki ravno tako štiti zid pred rušenjem. Kar nas nehote spomni na prakso škofeljskih mojstrov, tj. Rudija Baka,

Zdravka Škrlja, Rudija Svetine in drugih, ki špranje v suhih zidovih sproti in še posebej na vrhu utrjujejo z *mouto*, tj. zemljo, mahom, ilovico, slamo, ki jo postržejo okoli zidu in posujejo po vrhu. Te prakse na Lokavskem ne poznajo in jo Škofeljci sami razlagajo kot posledico manjše kamnitosti tal na skrajnem vzhodnem robu Krasa. *Mouta* naj bi nadomestila pomanjkanje drobirja za zapolnjevanje zidu (Kranjc, TZ 200/2011).

Višina, širina in gradnja zidu so odvisne od njegovega tipa. Na podlagi ogledov in meritev na območju parka je glede na njegovo sekundarno funkcijo¹⁷ mogoče določiti tri tipe suhih zidov: 1. razmejivni, 2. podporni in 3. podporno-razmejivni zid.

Razmejivni zidovi se pojavljajo na mejah parcel in so največkrat cca meter visoki in sedemdeset centimetrov do meter široki. Ker se sčasoma posedejo, lahko sklepamo, da so bili prvotno verjetno nekoliko višji in ožji. Izjema med temi zidovi na območju parka so 1,2 do 2 m visoki (in 60 do 70 cm široki) zidovi v lasti prebivalcev Matavuna 8 in 4. Ta tip zidov praviloma rabi izboljševanju izrabe kmetijskih površin (čiščenju, ustvarjanju mikroklime), zamejevanju lastnine in preprečevanju škode, ki jo povzročijo živali.

V nasprotju z razmejivnim zidom se podporni zid pojavlja v brežini, ki jo podpira z utrjevanjem terase, s čimer preprečuje zdrs zemlje. Kar nekaj takih je na pobočju Škocjana in Betanje. Za razloček od preostalih suhih zidov so podporne zidove zidali samo z eno stranico, saj je vlogo druge igrala brežina. Za te zidove je značilno, da so širši. Njihov temelj so sestavili iz večjih blokov, ki so jih za razloček od preostalih zidov postavljali navpično proti bregu in nekoliko nagnjene, kot bi skladali drva. Čelno in edino stranico so pozidali trdno, s skrbno izbranimi (in obdelanimi) srednje velikimi in velikimi kamni, ter za njo zataknili in zagodili čim več drobnega kamenja, da so skupaj s prekladami zagotovili trdnost zidu (Kranjc, TZ 199/2011). Zaključkov na vrhu ni bilo, saj se spojijo s teraso in nadaljujejo v travnik tako, da je kamnit zaključek čelne stranice na tleh komaj zaznaven. Starejše podporne zidove so gradili nagnjene na brežino, zato da se je voda ob deževju lepo stekala po licu in ni ogrozila trdnosti zidu. Da gre pri podpornih zidovih, ki so v prerezu pravokotne oblike, za novost, je vidno pri starih nagnjenih zidovih, ki so mestoma popravljeni v pravokotno obliko. Na teh delih je kamenje svetlejšje in obraščenost zidov znatno manjša. Dimenzije prislonjenih zidov so od 1,7 m širine do 2,6 m dolžine višine.¹⁸ Dimenzije podpornih zidov s pravokotnim prerezom so 0,5 do 1 m širine in 1,6 do 2,4 m višine. Podporni zid prvenstveno rabi izboljševanju izrabe kmetijskih površin (čiščenju in uravnavanju ali melioraciji debeline zemeljske plasti – terase).

Kot tretji tip suhih zidov navajam podporno-razmejivne zidove. Ti so v osnovi zgrajeni s tehniko podpornega zidu in nato nadgrajeni s tehniko navadnega razmejivnega zidu (prim. prva terasa pod upravo, zid ob cesti Matavun–Naklo – ti zidovi dosega največje dimenzije) oziroma so zgrajeni kot močan razmejivni zid, ki obenem nosi navoženo zemljo. Primer takega zidu je zid okoli Štrekeljnovega vrta, kamor je bila zemlja naknadno navožena (Kranjc, TZ 203/2011). Ta mešani tip zidu opravlja funkcije preostalih dveh tipov zidu, katerih kombinacija je.

17 Za primarno funkcijo zidov smatram zid kot odložišče odvečnega kamenja.

18 Zmerila sem dolžino stranice zidu v višino. Ker je zid pod kotom, je ta večja od dejanske višine.

14 Včasih se je posamezne stranice ključnih nosilnih kamnov, da so se trdneje prillegale stranicam sosednjih kamnov, udarilo z *macolco*.

15 Zlaganje suhega zidu je časovno zamudno opravilo, ki zahteva izkušnje. Začne se z razgrnitvijo materiala po tleh, kar omogoča lažje in hitrejše iskanje primerne kamna, primerne lege zanj, obračanje, nadomeščanje z drugim primernejšim kamnom, vse z edinim vodilom, da bo zložba na koncu trdna.

16 Pri Dolganovem zidu, ki se nahaja na tranzicijskem območju parka, nisem našla sledov malte, kar morda kaže na to, da so bili trikotni zaključki z njo utrjeni šele naknadno.

Popis suhih zidov na ožjem območju parka

Popisovalec: Darja Kranjc

Datum popisa: št. 1–9, 12–14: 31. 3. 2011; št. 10–11, 15: 10. 1. 2012

Kraj popisa: št. 1–11: območje vasi Škocjan; št. 12–14: območje vasi Matavun; št. 15: območje vasi Betanja

	Št. 1: Zid pri upravi PŠJ – prva terasa	Št. 2: Zid pri upravi PŠJ – druga terasa
Tip	podporno-razmejitveni	podporni (prislonjen)
Dimenzije	1 m širok; 2,40 m visok	1,70 do 1,80 m širok; na mestih, kjer je bil popravljen, meri 1 m v širino; visok 1,60 m (del pravokoten na tla) do 2,6 m (del prislonjen na brežino)
Posebnosti zidave	zidan iz velikih blokov; večina zidu se prislanja na brežino, 1 m pa je nad njo; nad brežino gre za dvojni zid z vmesnim gruščem; v brežini verjetno dvojni zid z brežino	zid je mestoma prislonjen pod kotom na breg (podobno kot pri skladanju drv), mestoma pa zidan pravokotno na tla (domnevno gre za dele, ki so bili pozneje popravljeni); zidan je iz srednje velikih kamnov
Zaključki	na vrhu je močno poraščen z mahom in bršljanom, domnevno brez zaključkov oziroma zaključek z mouto	brez zaključka na vrhu; se spaja s teraso in nadaljuje v travnik; gornji rob kamnite stranice je komaj zaznaven
	Št. 3: Zid pri upravi PŠJ – tretja terasa (slika 2)	Št. 4: Zid pri upravi PŠJ – četrta terasa
Tip	podporni (raven)	podporni (raven)
Dimenzije	1/2 do 1 m širok; do 1,9 m visok	1 m širok; 2,40 m visok
Posebnosti zidave	spodaj široke škrle, na njih večji kamniti bloki; mestoma je struktura utrjena z večjim ploščatim blokom (gledano s spodnje čelne strani); za čelno stranjo nasutje kamnitega drobirja	spodaj zelo veliki podporni kamni, proti vrhu manjši
Zaključki	isto kot št. 2	isto kot št. 2.
	Št. 5: Zid pri upravi PŠJ – peta terasa (slika 3)	Št. 6: Zid na Jkopinovi parceli (slika 4)
Tip	razmejitveni (grubla)	razmejitveni
Dimenzije	1,90 m širok; 0,9 m visok; delno 4 m visoka grubla	0,7 do 0,8 m širok; 1,3 m visok s strani parcele in 0,7 m s klanca
Posebnosti zidave		temelj iz velikih kamnov, zgoraj mešano; vmes viden grušč
Zaključki		ni posebnih zaključkov
Drugo	grubla je s čelne strani, ki gleda proti upravi, pozidana	
	Št. 7: Škofeljska ulica (slika 5)	Št. 8: Jkopinov zid
Tip	podporno-razmejitveni	razmejitveni
Dimenzije	1 m širok; 1 m visok	1,2 m širine; 1 m višine
Posebnosti zidave	spodaj večji kamni, zgoraj vedno manjši, vmes viden grušč; kjer je prislonjen ob breg, grušč sega do brega (naravno brežino so uporabili namesto drugega niza kamenja)	kamni so bolj ploščati
Zaključki	ni posebnih zaključkov	z večjim drobirjem
Drugo		začetni rob je sezidan enojno, iz večjih kamnov; vrzela se je zapirala s frasko
	Št. 9: Štrekeljnov zid (slika 6)	Št. 10: Pokopališčni zid*
Tip	podporno-razmejitveni	podporno-razmejitveni
Dimenzije	0,63 m širok; 1,65 do 1,96 m visok	ob vhodu: zunanja stran zidu – 95 cm višine, 70 cm širine (30 cm višina trikotnika) do 270 cm višine, 50 cm širine (20 cm višina trikotnika); notranja stran zidu – 75 cm višine, 50 cm širine; sredina zidu v smeri proti Naklem: zunanja stran zidu – 310 cm višina, 50 cm širina (30 cm višina trikotnika); notranja stran zidu – 65 cm višina, 50 cm širina skrajni desni kot zidu v smeri proti Naklem: zunanja stran zidu cca. 410 cm višine in 44 cm širine (30 cm venca) sredina zidu v smeri proti Škocjanu: zunanja stran zidu – 240 cm višine, meter širine; notranja stran zidu – 105 cm višine

Posebnosti zidave	masivni kamni	masivni kamni in domnevna raba apnene malte; nekateri deli zidu so na vrhu ožji, drugi pa širši; kjer so zidovi ob zaključku ožji, je zid trapezasto grajen, medtem ko je pod širšimi zaključki zid raven; na spojih se stranice zidu v smeri proti Naklem ne zaključijo v ravnico, medtem ko se ti popolnoma izidejo v smeri proti cesti Matavun–Škocjan
Zaključki	nižji del je zaključen z obdelanimi škrkami (domnevno mlajše); višji del je zaključen na trikotnik (domnevno starejše), prehaja v porton	na trikotnik
Drugo	močno obraščen; je hkrati tudi nosilni zid, saj nosi zemljo, ki je bila napeljana na vrt, sicer bi se posula na cesto	pokopališče je narejeno iz navožene zemlje, ki jo nosi zid; obzidje je bilo na desno širjeno; 2005/06 je potekala obnova zidu s fugiranjem v delu, ki gleda na cesto, in z utrjevanjem trikotnih zaključkov na posameznih mestih; domnevno delo mojstrov zidarjev
	Št. 11: Cerkevno obzidje*	Št. 12: Slavkotov zid ob poti proti Sokolaku (slika 7)
Tip	podporno-razmejitveni (obrambni)	razmejitveni
Dimenzije	ob vhodu: zunanja stran zidu – 1 m visok, 50 cm širok; notranja stran zidu – 92 cm visok, 50 cm širok vhodni portal: 178 cm visok, 105 cm dolg, 64 cm širok levi zid proti Betanji, sredina in vogal: zunanja stran zidu – 4 m visok, 50 cm širok; notranja stran zidu – 110 do 130 cm visok, 50 cm širok na vogalu proti Reki: zunanja stran zidu – 280 cm visok, 40 cm širok; notranja stran zidu – 90 cm visok	0,6 do 0,7 m širok; 1,7 do 2 m visok
Posebnosti zidave	popravljeni deli zidu (betonski zaključek) so postavljeni pravokotno na tla; domnevno ohranjeni starejši zid od vhoda na levo je trapezast v prerezu (spodaj razširjen); v nivoju tal pri cerkvi je iz ceste proti Betanji opaziti dve odprtini za odtok meteorne vode; kamenje je obdelano, vendar ne veliko, domnevna raba apnene malte; zid se mestoma dviga iz žive skale	zidan iz ploščatih, obdelanih kamnov; na sredini grušč; spodaj širši kot zgoraj
Zaključki	ob vhodu in na levem zidu od vhoda skoraj do konca stranice je ohranjen zaključek iz starejših obdelanih škrk; od vogala proti Betanji in naprej desno do konca je zaključek betonski (novejše; konec 80., zač. 90. let 20. stol.)	na trikotnik
Drugo	izbočeni del, ki gleda proti Betanji, Gradišču oziroma dolini je v celoti pozidan na novo; hkrati dodan tudi betonski zaključek; delo mojstrov zidarjev	verjetno delo mojstrov zidarjev po naročilu
	Št. 13: Janezov podporni zid pod cesto	Št. 14: Janezov/nantov zid na ogradi pod Matavunom 8 (slika 8)
Tip	podporni	razmejitveni
Dimenzije	0,4 m širok; do 4 m visok; 0,8 m visok nadzemni del na cesti	0,6 do 0,7 m širok; 1,2 do 2 m visok (se dviga in spušča glede na teren, da potegne uravnalovko)
Posebnosti zidave	iz velikih blokov; poln lukenj za odtoke, ki gredo pod cesto	veliki bloki spodaj, manjši na vrhu vmes grušč
Zaključki	na trikotnik	na trikotnik
Drugo	mestoma napihnjen; predviden za rušitev; domnevno delo mojstrov zidarjev	domnevno delo mojstrov zidarjev
	Št. 15: Betanski zidovi (slika 9, 10)	
Tip	podporni	
Dimenzije	zunanjji del zidu od 0,9 m do 4 m višine, meter širine; notranji rob zidu največ 1 meter višine (če se ta sploh pojavi)	

Zaključek podpornega zidu št. 3 v Škocjanu se spaja s teraso.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Pogled na vrh Komarjeve grube št. 5.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Približno meter visok razmejitevni zid št. 6 med klancem in kmetijskim zemljiščem.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Stranski zaključek obnovljenega podporno-razmejitvenega zidu št. 7.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

Podporno-razmejitevni zid št. 9 z nadomestnim zaključkom horizontalno postavljenih škrl.

Foto: Darja Kranjc, Škocjan, 31. 3. 2011

1,7 do 2 m visok razmejitevni zid št. 12 med klancem in kmetijskim zemljiščem, skoraj gotovo delo poklicnih zidarjev.

Foto: Darja Kranjc, Matavun, 31. 3. 2011

Trikotast zaključek razmejitvenega zidu št. 14.

Foto: Darja Kranjc, Matavun, 31. 3. 2011

Pogled na podporne zidove betanskih teras.

Foto: Darja Kranjc, Betanja, 10. 1. 2012

Podporno-razmejitevni zid kala v Betanji.

Foto: Darja Kranjc, Betanja, 10. 1. 2012

Posebnosti zidave	v vasi so zidovi po večini vsi obnovljeni, v prerezu so pravokotne oblike in utrjeni z betonom; izjema je podporni zid ceste, ki je pod kotom prislonjen ob breg, po mnenju sogovornikov je že iz časa Avstro-Ogrske in ni betoniran; prav tako izstopa del zidu pri kalu; zunaj vasi, v smeri proti Malnom skoraj ni ohranjenega zidu, ohranjeni pa ne presegajo višine 1–1,5 m; na Šimcevem se pojavljajo grube	
Zaključki	zidovi so brez vidnejših zaključkov; stari podporni zidovi so zraščeni s tlemi; novi podporni in razmejitevni pa se zaključujejo z ravno zloženimi zabetoniranimi kamni;	
Drugo	zunaj vasi proti Malnom so vsi zidovi zelo zaraščeni in v slabem stanju, praktično marsikje neprepoznavni	

Predpisi, ki vplivajo na gradnjo in obnovo suhih zidov na območju Parka Škocjanske jame

Predpisi o gradnji in pridobitvi soglasja ZVKDS

Iz Zakona o graditvi objektov (ZGO 2002) izhaja, da se vsakršna gradnja novega objekta, rekonstrukcija objekta, nadomestna gradnja, odstranitev objekta in sprememba namembnosti lahko začne na podlagi pravnomočnega gradbenega dovoljenja.

Tudi če gre za gradnjo nezahtevnega objekta, se ta lahko začne na podlagi pravnomočnega gradbenega dovoljenja, ki pa se vodi po skrajšanem postopku, tako da se zahteva vloži na posebnem obrazcu, v katerem se prikažejo lega objekta, značilni prerezi ter oblikovanje objekta. V postopku izdaje gradbenega dovoljenja za nezahtevni objekt razen investitorja ni drugih strank.

Iz tega izhaja, da je za gradnjo suhozida na območju parka treba pridobiti gradbeno dovoljenje. Tega se pridobi na podlagi klasične vloge za izdajo gradbenega dovoljenja oziroma na podlagi vloge za izdajo gradbenega dovoljenja za nezahteven objekt, odvisno od višine gradnje. Mirijam Fabiani, vodja Oddelka za okolje in prostor na Upravni enoti Sežana, pove, da je skladno z Uredbo o vrstah objektov glede na zahtevnost (Uredba 2008) za suhi zid v višini do 1,5 m treba pridobiti gradbeno dovoljenje za nezahteven objekt, če je višji, pa klasično gradbeno dovoljenje tudi v primeru, ko se objekt popravlja, tako da se poruši in na istem mestu ponovno zgradi. Če se popravi le kak kamen, dovoljenje ni potrebno. Za vse novogradnje je dovoljenje obvezno.

Iz predpisov, ki določajo izdajo gradbenega dovoljenja, izhaja, da je pred vlogo treba:

- preveriti, ali je na parceli dovoljeno graditi v skladu z občinskimi prostorsko-ureditvenimi pogoji,
- pridobiti soglasje ZVKDS (pristojnih soglasodajalcev),
- imeti pravico graditi,
- priložiti projekt oz. ga ne priložiti v primeru, ko je (zid) visok do 1,5 m, kar se šteje za t. i. nezahteven objekt,
- oddati vlogo za pridobitev gradbenega dovoljenja,
- plačati takse za izdajo dovoljenja (internetni vir 1).

Tako v primeru gradnje kot popravila suhozida je vselej treba pridobiti soglasje ZVKDS!

Vprašanje soglasja ZRSVN

Za obnovo obstoječih suhih zidov v parku po razlagi Agencije Republike Slovenije za okolje ni treba pridobiti naravovarstvenega soglasja. Mnenje ZRSVN, OE NG, je celo, da za novogradnjo suhih zidov, škarj, ..., naravovarstveno soglasje ni potrebno. Omejitev ni razbrati tudi v Zakonu o regijskem parku Škocjanske jame (ZRPŠJ 1996).

Iz ZRPŠJ sicer izhaja, da lahko gradimo le v naseljih, zunaj njih novogradnje niso dovoljene, razen če se »zaradi potreb razvoja parka in tam živečih prebivalcev, s soglasjem ministra izjemoma dovolita prenova in nadomestitev obstoječih stavb« (ZRPŠJ 1996: 9. člen), vendar obnova suhih zidov ni nikjer eksplicitno omenjena, prepovedana ali kako drugače zakonsko normirana. Soglasje ministra se tako zahteva za ceste, pešpote, jezove, stavbe, peskokope in kamnolome. Poleg tega se v nadaljevanju prepoveduje »posege, ki spremenijo podobo značilne kulturne krajine in namembnost zemljišča« (prav tam). Suhi zid pa je ključni del kraške kulturne krajine, zato bi lahko sklenili, da naravovarstveni vidik ne le ne nasprotuje popravilu in vzdrževanju

suhih zidov, temveč jih, z namenom ohranjanja habitatov, ki med drugim betoniranemu zidu niso lastni, celo spodbuja,

Izhodišča za varovanje in spremljanje stanja kulturne krajine na območju Parka Škocjanske jame

Kulturna krajina v parku Škocjanske jame

V Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Strategija 2004) je območje Škocjanskih jam prepoznano kot krajinsko območje, pomembno na nacionalni ravni.

Kljub temu da Martina Stupar iz novogoriške enote ZRSVN opozarja, da v Sloveniji ni nobene naravne vrednote z vrstjo kulturne krajine (ZON 1999: 4. in 35. člen) in da vsebinsko to vrsto pokriva ZVKDS, iz 134. člena ZVKD-1 (2008) izhaja, da se skrb za varstvo kulturne krajine na območjih, varovanih po predpisih s področja za ohranjanje narave, izvaja ob upoštevanju naravovarstvenih smernic. Kot sem navedla že v prejšnjem poglavju, je tako že v skladu z ZRPŠJ v parku Škocjanske jame zunaj območja naselij prepovedano izvajati posege, ki spremenjajo podobo značilne kulturne krajine in namembnost zemljišča, prepovedano pa je tudi spreminjati vegetacijske združbe s saditvijo neavtohtonih vrst (ZRPŠJ 1996: 9. člen). JZ PŠJ je dolžan nadzirati izvajanje teh varstvenih režimov in spremljati stanje na območju parka (prav tam: 17. in 27. člen).

Novogoriška enota ZVKDS v Smernicah za varstvo kulturne dediščine v Regijskem parku Škocjanske jame (2011: 13–14) ugotavlja, da se kulturna krajina na območju parka zarašča, opušča pa se tradicionalna raba kot edino dejansko zagotovilo varstva kulturne krajine. Ali drugače, ocena Marvy Lah Sušnik, odgovorne konservatorke za kulturno krajino na novogoriški enoti ZVKDS je, da kulturna krajina na območju parka ni specifična, nima ohranjenih elementov in ni rabljena. Če ni obdelovalcev, tradicionalne rabe, potem tudi kulturne krajine ni. Če naj se varuje, jo je treba ustaviti v nekem drugem času, tako da se znotraj nje ohranja dejavnost določenega časa (Kranjc 2011). In sedaj nazaj v realnost. V kakšnem obsegu naj se jo dejansko ohranja in kaj naj JZ PŠJ v zvezi z nalogami, ki mu jih nalaga ZRPŠJ, sploh spremlja na terenu?

Kaj naj JZ PŠJ nadzira in varuje

Marvy Lah Sušnik, odgovorna konservatorka za kulturno krajino na novogoriški enoti ZVKDS, poudarja vedute vasi, suhi zid in prepoved vnosa tujerodnih vrst rastlin kot tri ključne segmente kulturne krajine na območju parka Škocjanske jame, katerih ohranjanje naj JZ PŠJ zlasti spodbuja in/ali spremlja, da bo izpolnjeval svojo zakonsko obvezo (Kranjc 2011).

V parku je namreč treba ohranjati oziroma spodbujati ohranjanje kmetijske kulturne krajine na območju vedut na naselbinsko dediščino (vse tri vasi v parku) in iz nje. Ob urbanih točkah tako ni dovoljeno zasajati in graditi, kajti urbana območja v parku morajo imeti v prostoru svojo pojavnost brez motenj z vegetacijo in infrastrukturo. V zvezi s tem bi vetrnice na Vremščici »varovano« veduto motile in jih posledično tam ne bi smeli postavljati, vendar tako park kot Vremščica nista vpisana v Register nepremične kulturne dediščine kot spomenika kulturne krajine, zato ZVKDS ne more ukrepati, ker nima pravne podlage, saj je kulturna krajina v parku v register vpisana le kot dediščina pod evidenčno številko 5177.

Nadalje je v parku treba spodbujati vzdrževanje in gradnjo suhih zidov tako v naseljih kot zunaj njih. Pri čemer se je smiselno zavedati, da se bo zidove uspešno ohranjalo le, če bodo imeli funkcijo. To pa pomeni, da je za posredno vzdrževanje suhih zidov treba zagotoviti nadaljevanje tradicionalne kmetijske rabe zemljišč. ZVKDS zagotavlja nadzor nad njihovo gradnjo in popravilom s tem, da zahteva predhodno kulturnovarstveno soglasje in navodila za izvedbo, ki bi morala zahtevati obnovo na suh način in brez fug. Žal nobeno gradbeno podjetje v Sloveniji ne zida suhih zidov, zato bi bilo smiselno spodbujati dodatno izobraževanje za zidarje, ki naj se usposobijo za suhozidne konstrukcije in v zvezi s tem pridobijo ustrezen certifikat, s katerim bodo to znanje izkazovali. Po ZVKD-1 je namreč dopuščena možnost, da se v kulturnovarstvene pogoje vključi zahteva, da dela izvaja usposobljen obrtnik. Dokler pa takih obrtnikov pri nas ni, konservatorji te zahteve ne morejo vključevati v pogoje.

V odprti krajini zunaj naselij na območju parka pa je treba tudi paziti, da ne bi prišlo do nedovoljenega vnosa tujerodnih vrst. Znotraj območja parka na sploh je treba stremeti k ohranjanju historične kontinuitete tukajšnje kulturne krajine, zato npr. saditev sivke kategorično ni dovoljena. Njen dodatni problem v primerjavi s krompirjem idr. tujerodnimi vrstami, ki so med drugim zgodovinsko gledano, v primerjavi s sivko, že dalj časa usidrane na tem območju kot del tradicionalnega kmetijstva, je, da sivka barvno označuje krajino. V naseljih pa je treba rastlinske vrste za zasaditev izbirati glede na lokacijo in zgodovino objekta (npr. ob nekdanji meščanski, bogati hiši, se lahko sadi tudi eksotične rastline, če so bile tam izpričane; drugače je ob kmečki hiši). V vsakem primeru hitra rast rastlin ne sme biti kriterij izbire zasaditve na območju dediščine. In vsa naselja v parku so dediščina. Iz Smernic za varstvo kulturne dediščine v Regijskem parku Škocjanske jame (2011: 13–14) obenem izhaja, da se je na območju kulturne krajine treba izogibati izkoriščanju naravnih surovin v ožjem in vplivnem območju parka. Kot izkoriščanje naravnih surovin je bil dan primer kamnolomov, ki na območju parka niso dovoljeni.

Sklep

Na podlagi preučene bodo v redno delo Službe za raziskovanje in razvoj ter Naravovarstveno nadzorne službe Javnega zavoda Park Škocjanske jame na področju varovanja kulturne krajine vključene tri naloge: 1) spodbujanje ohranjanja znanja gradnje suhih zidov in njihovega obnavljanja ter vzdrževanja, 2) dokumentiranje stanja vedut na naselbinsko dediščino, in 3) nadziranje vnašanja tujerodnih vrst.

V zvezi s snovanjem in spodbujanjem varovanja kulturne krajine v parku sem že pripravila osnutek nabora postavk za spremljanje stanja vedut, sodelovala pri izvedbi razstave Suhi zid na Krasu dr. Domna Zupančiča in dr. Boruta Juvanca s Fakultete za arhitekturo Univerze v Ljubljani. Razstava je nastala s finančno podporo Ministrstva za kulturo ter z novogoriško enoto ZVKDS in lokalnimi nosilci znanj o suhozidni gradnji na Krasu osnovala tematski sklop znotraj odobrenega projekta Živa krajina Krasa (Operativni program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013), ki bo s širitvijo na Kras dopolnil projekt Revitas (Benčič Mohar 2012) o suhozidnih gradnjah v Istri. Poleg priprave priročnika gradnje in vzdrževanja suhozidov na Krasu bomo na čezmejnem območju izvedli popularizacijske delavnice v vrtcih, šolah in delavnice učenja gradnje za odrasle ter poskusili

vzpostaviti neformalni izobraževalni sistem, ki naj ljubiteljem in poklicnim zidarjem na koncu usposabljanja podeli neformalni certifikat poznavalca kraških suhozidnih zložb.

Namen tega neformalnega izobraževalnega sistema je obenem poskus vzpostavitve strokovne povezave med konservatorji, etnologi, arheologi, geologi, arhitekti, krajinarji in pedagogi ter ključnimi lokalnimi akterji s ciljem dolgoročnega zagotavljanja razumevanja, spoštovanja in obstoja suhega zidu na Krasu.

Viri in literatura

- BENČIČ MOHAR, Eda (ur.): *Priročnik za suhogradnjo = Priručnik za suhogradnjo*. Ljubljana: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 2012.
- FABEC, Tomaž: Neolitizacija Krasa. *Arheološki vestnik* 54, 2003, 73–122.
- FISTER, Peter: *Arhitektura slovenskih protiturških taborov*. Ljubljana: Slovenska matica, 1975.
- KRANJC, Darja: *Arheološka najdišča in kulturna krajina v PŠJ: Kje se JZ PŠJ že vključuje in mora vključevati*. Škocjan: Interna zabeležka sestanka Parka Škocjanske jame, Slovenija, 23. 8. 2011.
- KRANJC, Darja: *Moč prepoznavnosti: Predlog notranje opreme obnovljene zavarovane domačije*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2005 (Knjižnica Glasnika SED; 35).
- KRANJC, Darja: TZ 199/2011, Matavun (Rudi Svetina, 1960, Škoflje, *Pr Rejci*).
- KRANJC, Darja: TZ 200/2011, Matavun (Rudi Bak, 1938, Škoflje, *Pr Tineti*).
- KRANJC, Darja: TZ 203/2011–12, Betanja (Vilma Žnidarčič, 1937; Jožef Žnidarčič, 1938, Betanja, *Strmulinva*).
- KRANJC, Darja: TZ 204/2011–12, Škocjan (Albina Bak, 1927, Škocjan, *Žvnkva*).
- KRANJC, Darja: TZ 205/2011, Dane pri Divači (Zofka Grandič, 1921, Dane pri Divači, *Pr Mtici*).
- KRANJC, Darja: TZ 206/2011, Ljubljana (Božidar Premrl).
- KRANJC, Darja: TZ 214/2011–12, Ilirska Bistrica (Sabina Pugelj).
- NOVICE: Kaj pripovedujejo stari zidovi od mорта. *Novice gospodarskih, obertnijskih in narodnih stvari* 13/67, 1855, 1.
- PROGRAM DELA in finančni načrt prihodkov in odhodkov JZ PŠJ za leto 2011. Škocjan: Javni zavod Park Škocjanske jame, Slovenija, 2011.
- PROGRAM VARSTVA in razvoja parka Škocjanske jame za obdobje 2011–2015. Škocjan: Javni zavod Park Škocjanske jame, Slovenija, 2011.
- SMERNICE za varstvo kulturne dediščine znotraj Regijskega parka Škocjanske jame. Nova Gorica: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica, 2011 (13–14).
- STRATEGIJA prostorskega razvoja Slovenije, Razvoj krajine, 3.1 Prepoznavnost Slovenije z vidika kulturnega in simbolnega pomena krajine. Ur. l. RS, št. 76/2004.
- UREDBA o vrstah objektov glede na zahtevnost. Ur. l. RS, št. 37/2008.
- ZGO: Zakon o graditvi objektov. Ur. l. RS, št. 110/2002.
- ZON: Zakon o ohranjanju narave. Ur. l. RS, št. 56/1999.
- ZRPŠJ: Zakon o regijskem parku Škocjanke jame. Ur. l. RS, št. 57/1996.
- ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/2008.

Internetna vira

- Internetni vir 1: Izdaja gradbenega dovoljenja; <http://e-uprava.gov.si/e-uprava/dogodkiPreivalci.euprava?zdid=918&sid=865>, 16. 1. 2012.
- Internetni vir 2: Register nepremične kulturne dediščine, EŠD 5001, Škocjan pri Divači – Arheološko najdišče Gradišče; <http://rkd.situla.org/>, 13. 1. 2012.

The Safeguarding of Dry Stone Walls as an Important Element of the Cultural Landscape in the Škocjan Caves Park

Škocjan Caves Park was founded in 1996 on the basis of the *Škocjanske Jame Regional Park Act*. The Act prohibits in inhabited areas any intervention and execution of works that alter the typical cultural landscape, the planned use of the land within the Park, and vegetation communities, and assigns the manager of the protected area with the supervision of the implementation of conservation regimes and the monitoring of the existing situation within the Park area. The territory of the Škocjan Caves Park is recognized as an important landscape area on the national level, and the cultural landscape within the Park has been entered in the Register of Immovable Cultural Heritage.

The text looks at the guidelines on the preservation and conservation of cultural heritage that were created by the responsible conservator of the Institute for the Protection of Cultural Heritage of Slovenia in charge of the field of cultural landscape. The guidelines emphasize three key segments of the cultural landscape, namely the *vedute*, dry stone walls, and the ban on the introduction of non-indigenous species of plants. In accordance with their imposed legal obligations, the Park's manager should safeguard them, encourage their preservation, and/or monitor their condition. The three segments are then discussed in more detail from the point of view of preservation and conservation of cultural heritage.

The author of this paper, who is employed at the Park as an ethnologist, focuses on the safeguarding of dry stone walls, which are walls made of stone and built without mortar. Based on their register and on oral sources, she attempts to date them, establish their location within the landscape, and explain their construction and typology. In order to ensure that interventions in their maintenance and construction comply with all legal requirements, she provides some guidelines that are based on construction and nature conservation legislations and on regulations on cultural heritage.

The dry stone walls situated within the area covered by the Park, namely in the villages of Matavun, Škocjan, and Betanja, all of them in the Divača municipality, were built from prehistoric times until approximately the 1960s when the local population no longer lived off the land. The walls were constructed in villages as well as on the karstic soil of the fields. The only exception was the pasture area originally commonly owned by the village community or by the state. According to a source from the early 20th century, the walls constructed outside the densely populated areas were made by the villagers themselves, with the exception of the more affluent ones. In the villages, the walls were generally built by professional stonemasons who used the remaining stones left over from house constructions.

Gruble were made by simply throwing stones onto a pile. Other dry stone walls were constructed on firm ground cleared of all vegetation and had no foundations. The construction began by making a framework from larger stones that were then built upon with carefully chosen stones that closely fitted each other. Smaller stones were then placed underneath them on the inner side of the wall. Larger stones were occasionally placed crosswise to create a more solid construction.

The primary function of these walls was to dispense with superfluous stones. Their secondary function was to create demarcation lines, to support, or a mixture of both. As such they were used to mark off the boundaries of property; to prevent damage to the fields and meadows; or to improve the utilization of land, for example the retaining walls and the dry stone walls constructed to create a microclimate on agricultural land. Depending on their type and location, the walls are between 0,9 and 4 meters high and with the width of 0,4 to 1,80 meters. They end in a triangle or are topped with horizontally placed flat stones (the *škrle*), or simply with gravel or vegetation. A building permit is required for the construction or reconstruction of a dry stone wall within the Park; a building permit for a simple structure suffices for the erection of walls that are not higher than 1,5 meters. While a protection of cultural heritage approval is required for the construction or repair of a dry stone wall no nature conservation approval is needed for its repair.

DEDIŠČINSKE SKUPNOSTI IN OHRANJANJE KULTURNE DEDIŠČINE

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Izvleček: Prispevek na podlagi mednarodne in slovenske varstvene zakonodaje utemeljuje optimalnejše postopke ohranjanja kulturne in naravne dediščine z vključitvijo dediščinskih skupnosti. Obravnavani pojav obsega predvsem širše oblike, manj pa vsebine delovanja za interesirane javnosti kot do sedaj znane oblike formalnih povezav. S tolmačenjem njihove vloge pri uresničevanju javne koristi varstva se odstirajo postopki, ki bi na podlagi dogovorjenih ravnanj lahko omogočali dosego skupnega cilja, to je učinkovitejšega modela varovanja dediščine.

Ključne besede: kulturna dediščina, celostno ohranjanje, varstvena zakonodaja, dediščinske skupnosti, javnost

Abstract: On the basis of international and Slovene legislation on heritage conservation, this text presents and substantiates more optimal procedures for the conservation and preservation of cultural and natural heritage by including heritage communities. Rather than encompassing activities of the interested public as the hitherto familiar form of formal connections, this term refers to a broader context. By discussing and explaining the role of heritage communities in the realization of the public benefit of conservation the text explores procedures that could lead to a common goal, namely a more efficient model of heritage preservation.

Key Words: cultural heritage, integrated conservation, conservation legislation, heritage communities, the public

Uvod

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (v nadaljevanju: ZVKDS) si prizadeva vzpostaviti čim ustrežnejše postopke ohranjanja dediščine tudi s pomočjo dejavnega sodelovanja širše strokovne in zainteresirane javnosti. Zlasti slednja, ki se vedno pogosteje združuje v dediščinske skupnosti, oblike neformalnega združevanja, postaja vedno enakopravnejši partner uradni varstveni službi. Pomembno vlogo dediščinskim skupnostim pri zagovarjanju njihovega vključevanja v vse varstvene postopke, do sedaj zaupane samo varstvenim strokovnjakom, dodeljujejo tudi sodobni varstveni teoretiki.

Teoretsko zasnovan prispevek je nastal na podlagi premisleka ob vzniku pojava dediščinskih skupnosti, njihovi vsebini in pomembni vlogi pri ohranjanju dediščine, kar je definirala Okvirna konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo (v nadaljevanju: Faro konvencija: internetni vir 1). Posebni poudarek je namenjen novi vlogi posameznika in dediščinske skupnosti v postopkih ohranjanja kulturne dediščine, kar je v besedilu tudi izdatno teoretsko utemeljeno. V nadaljevanju so predstavljeni primeri njihovega raznolikoga pojavljanja po Evropi kot tudi zakonodajno-vsebinski okvir njihovega možnega trajnega povezovanja z javno službo varstva dediščine pri nas.

Besedilo je aktualno še zlasti zaradi vključitve nevladnih organizacij v razvojne svete regij na podlagi zakona o spodbujanju skladnega regionalnega razvoja in vzpostavitve regijskih projektov z dediščinskimi vsebinami. K pripravi pričujočega prispevka so me spodbudile predvsem kritične refleksije stroke do dosedanjega delovanja Slovenske mreže za interpretacijo dediščine (v nadaljevanju: SMID), ki je kot prva tudi prevzela termin dediščinska skupnost. S svojimi konstitutivnimi člani se med drugim v nastajajoče regionalne razvojne programe vključuje tudi s projekti z varstvenimi vsebinami. Prav zaradi njene osrednje vloge naj bi ji predstavljeni novi model, ki se smiselno nanaša tudi na druge dediščinske skupnosti, omogočil operativno in vsebinsko ustrežnejše delovanje v prid ohranjanja dediščine.

Trenutno poteka oblikovanje novega Programa razvoja podeželja 2014–2020, financiranega iz Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja. Z nepričakovano spremembo koncepta se oba Ukrepa Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano RS,¹ ki sta se do sedaj zelo uspešno ukvarjala s financiranjem obnove dediščine na podeželju, v celoti prelivata v 4. steber – Ukrep LEADER, ki obsega projekte 33 lokalnih razvojnih strategij. Podeželske prebivalce spodbuja v povezovanje v razvojna partnerstva, temelječa na lokalnih pobudah in razvojnih potencialih. Lokalne akcijske skupine (LAS) razvijajo med drugim tudi projekte z dediščinskimi vsebinami, redko s področja nepremične, pogosteje s področja premične in žive (nesnovne) dediščine. Prav zaradi tega dejstva bi morala varstvena služba še bolj zavzeto obravnavati lokalne akcijske skupine kot potencialne dediščinske skupnosti: oblikovati bi morala posebno strategijo za vzpostavitev prepotrebne sodelovanja z njimi in jim predstaviti v prispevku obravnavani model njihovega delovanja.

Z besedilom želim predvsem sprožiti dogovor o strokovnih izhodiščih oziroma modelu čim uspešnejšega (so)delovanja dediščinskih skupnosti z javno službo varstva nepremične kulturne dediščine. Čeprav se bom omejila predvsem na slednjo, kar je (tudi) posledica neustrezne birokratske (raz)delitve celovite dediščine, opozarjam, da se predstavljene vsebine smiselno nanašajo tudi na muzejsko dejavnost, katere področje dela sta predvsem premična in živa (nesnovna) dediščina, kot tudi na varstvo narave.

Prostovoljne organizacije in ohranjanje kulturne dediščine

Slovenija je med redkimi državami v Evropi, ki je uvrstila varstvo dediščine med ustavne kategorije. Ustava Republike Slovenije (1991) v svojem 5. čl. določa, da država »skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti

1 Ukrep 322 – Obnova in razvoj vasi, Ukrep 323 – Ohranjanje in izboljševanje dediščine podeželja.

* Mag. Zvezda Delak Koželj, univ. dipl. etnol. in umet. zgod., magistrica etnološkega konservatorstva, konservatorska svetnica, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, 1000 Ljubljana, Metelkova 6, E-naslov: zvezdana.kozelj@zvkd.si

za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije«. Dalje v 73. čl. določa, da je poleg države »vsakdo dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike«. Skrb za ohranjanje dediščine je razdelila med državo in lokalne skupnosti.

Končna deklaracija 4. Konference ministrov Sveta Evrope,² odgovornih za kulturno dediščino (Helsinki, 1996; objavljeno v: CoE 2002: 46), je med drugim poudarila potrebo po učinkovitejši promociji, izrabi in spodbudi delovanja prostovoljnih organizacij. Njihov pomen naj bi sovpadal z osrednjim prispevkom v gradnji demokratične družbe nasploh, ne samo na področju ohranjanja kulturne dediščine.

Deklaracija Sveta Evrope o vlogi prostovoljnih organizacij s področja kulturne dediščine (Portorož, 2001; prav tam: 57–59) med drugim zahteva od državnih organov, da prostovoljne organizacije spodbujajo h kritičnemu spremljanju in nadziranju varstvene politike Vlade ter upravnih organov. Te organizacije naj sodelujejo tudi pri državnih in drugih javnih delih, kot tudi prevzemajo odgovornosti za tiste naloge, ki ne spadajo med pristojnosti javnih varstvenih služb. Deklaracija opozarja na pomen sodelovanja prostovoljnih organizacij z varstvenimi organizacijami, in to z namenom oblikovanja multidisciplinarnih in usklajenih varstvenih politik ter sprejemanja konkretnih strokovnih odločitev, kot npr. pri prostorskem načrtovanju in pri določanju varstvenih ukrepov na kulturnih spomenikih ter varovanih območjih.

Še zlasti poudarja ozaveščevalno oziroma popularizacijsko vlogo prostovoljnih organizacij in, da bi lahko razvile strokovno ustrezno in aktivnejšo vlogo v krogu svojega poslanstva, opozarja na pomembnost usposabljanja njihovih članov.

V zvezi s pomenom in z vlogo prostovoljnih organizacij na področju varstva kulturne dediščine lahko smiselno tolmačim tudi Konvencijo o dostopu do informacij, udeležbi javnosti pri odločanju in dostopu do pravnega varstva v okoljskih zadevah, t. i. Aarhusko konvencijo (Združeni narodi EKE, 1998; objavljeno v: internetni vir 2). S to Konvencijo je bil poleg pomembnih vsebinskih in postopkovnih novosti prvič v zgodovini priznan partnerski položaj nevladnih organizacij pri sprejemanju in implementiranju same mednarodne pogodbe. Nanjo se sklicujem tudi zato, ker v njej obravnavano »življenjsko okolje« vključuje tudi kulturno dediščino, še zlasti njena območja.

Okvirna Konvencija Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo

Pogodbenice Faro konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo so se dogovorile, da so pravice v zvezi s kulturno dediščino povezane s pravico do udeležbe v kulturnem življenju, kar je bilo opredeljeno že v Splošni deklaraciji o človekovih pravicah (Združeni narodi, 1948; objavljeno v: internetni vir 3) in zagotovljeno z Mednarodnim paktom o gospodarskih, socialnih in kulturnih pravicah (Združeni narodi, 1966; objavljeno v: internetni vir 4). Snovalci Faro konvencije so prepoznali tudi potrebo, da ljudi in človeške vrednote postavijo v središče razširjenega in interdisciplinarnega pojma kulturne dediščine, v

2 Od ustanovitve leta 1949 v Strasbourgu se je Svet Evrope osredotočil v povezovanje in združevanje demokratične Evrope na vseh ravneh delovanja. Povezujejo ga skupne vrednote, predvsem človekove pravice, demokracija in vladavina prava. Pri teh naporih sta bili kot »duša demokracije« ves čas v ospredju kultura in dediščina.

določanje in upravljanje z njo pa vključijo vse posameznike v družbi.

V primerjavi s predhodnimi konvencijami Sveta Evrope uvaja Faro konvencija zelo široko pojmovano definicijo kulturne dediščine, saj vključuje njene snovne in nesnovne vidike ter tudi kulturne razsežnosti okolja. Tako jo opredeljuje v 2. čl. kot

skupino virov, podedovanih iz preteklosti, ki jih ljudje neodvisno od lastništva opredelijo kot odsev in izraz svojih nenehno razvijajočih se vrednot, prepričan, znanja in tradicij. Vključuje vse vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega delovanja ljudi in krajev skozi čas.

Konvencija z zagotavljanjem njene trajnostne (upo)rabe in z upoštevanjem njenega prispevka k človeškemu razvoju in h kakovosti življenja vzpostavlja tudi okvir za bistveno spremenjen odnos do kulturne dediščine. Na podlagi ratifikacije Faro konvencije države članice prevzamejo tudi obveznosti za uveljavitev kulturne dediščine v procesih vzpostavitve mirne in demokratične družbe ter že omenjenega trajnostnega razvoja in krepitve kulturne raznovrstnosti. Naložena jim je tudi skrb za učinkovitejše medsebojno (so)delovanje med vsemi vpletenimi javnimi, institucionalnimi in zasebnimi dejavniki.

Poleg priznavanja pravice vsakega posameznika, da sam ali skupaj z drugimi uporablja kulturno dediščino in prispeva k njeni obogatitvi, Faro konvencija obvezuje vsakogar, da spoštuje kulturno dediščino drugih prav tako kakor svoje lastno, torej tudi skupno evropsko dediščino. Zlasti poudarja vlogo nevladnih organizacij, civilne družbe in prostovoljnih organizacij pri (so)ustvarjanju politik kulturne dediščine.

Faro konvencija in dediščinska skupnost

Faro konvencija v 2. čl. definira »dediščinsko skupnost« zelo splošno: »Dediščinsko skupnost sestavljajo ljudje, ki cenijo posamezne vidike kulturne dediščine ter jih želijo z javnim delovanjem ohraniti in prenašati prihodnjim rodovom.«

Pojasnjevalno poročilo (internetni vir 5) k Faro konvenciji še podrobneje razlaga definicijo »dediščinske skupnosti«:

Koncept dediščinske skupnosti je samo-opredeljujoč: z vrednotenjem in s prizadevanjem po prenosu³ posebnih vidikov kulturne dediščine postane posameznik v interakciji z drugimi del skupnosti. Dediščinska skupnost je definirana raznovrstno, ne sklicuje se ne na etnično pripadnost ali na druge toge oblike skupnosti. Taka skupnost ima lahko geografsko podlago vezano na jezik ali vero, lahko si deli humanistične vrednote ali pretekle zgodovinske povezave. Prav tako se lahko razvije na podlagi drugih skupnih interesov. Npr. interes za arheologijo lahko ustvari »arheološko skupnost«, katere člane povezuje le kulturna dediščina, ki predstavlja žarišče njihovih aktivnosti.

Definicija ne zahteva ukrepanja: posameznik je lahko član dediščinske skupnosti zgolj s pripisovanjem vrednosti kulturni dediščini ali z željo po njenem prenašanju prihodnjim rodovom. V kolikor ne bi posamezniku priznavali pravice po identificiranju s to dediščinsko skupnostjo, bi lahko njegova nezmožnost preprečila ukrepanje ali celo fizični stik z obravnavano kulturno dediščino.

3 Naslednjim rodovom (op. a.).

Jean-Michel Leniaud v prispevku *Dediščina, javne oblasti, družbe* (2009: 137–139) uvodoma poudarja besedno zvezo 'javno delovanje' (angl. *public action*), kot jo zasledimo v definiciji dediščinskih skupnosti. Predpostavlja, da se »javno delovanje« navezuje na vse oblike in ravni javnih oblasti, ki nosijo odgovornost za ohranjanje dediščine. Od vsakokratnega družbenega sistema pa je odvisna tudi mogoča (pre)razporeditev odgovornosti do dediščine z javnih oblasti na civilno družbo. Odvisnost oziroma sodelovanje med njima je pri nacionalnih dediščinskih skupnostih pričakovana in zaželeno. Pri nadnacionalnih, kot npr. pri evropski dediščinski skupnosti, je (so)delovanje mogoče le preko političnih institucij, medtem ko pri verskih skupnostih, organiziranih na globalni ravni, npr. katolikih, ni mogoče. Dalje Leniaud tudi ugotavlja, da že sama širina definicije dediščinskih skupnosti omogoča pričakovano eksperimentiranje z različnimi oblikami njihovega delovanja, kar lahko samo pozitivno učinkuje na ohranjanje raznolikosti dediščine.

Daniel Théron (internetni vir 6) razlaga inovativni koncept dediščinskih skupnosti kot interesno skupnost, ne pa kot etnično ali jezikovno združenje. Kot primer navaja EAC (European Archaeological Council – Evropski arheološki svet), ki ga sestavljajo visoki evropski funkcionarji, odgovorni za arheološko dediščino, in EAA (European Association of Archaeologists – Zvezo arheologov Evrope). Obe organizaciji sta mednarodni dediščinski skupnosti, ki si delita skupno željo po »vzdrževanju in prenašanju« arheološke dediščine mednarodnega pomena.

Koncept dediščinskih skupnosti (ne glede na raven delovanja) je zanj izjemnega pomena še zlasti v primerih, ko člani dediščinske skupnosti podpirajo tudi trajnostno rabo virov, kar postaja odločilni dejavnik trajnostnega razvoja. Dinamika dediščinske skupnosti leži tudi v združevanju in sodelovanju, ki ga z ustreznim konceptom spodbujajo različne institucije, kot npr. razvojne agencije, javne, zasebne in prostovoljne iniciative.

Théron predstavlja tudi vzorčne primere dediščinskih skupnosti, ki si v severnih predelih Marseilla prizadevajo oživiti industrijske obrate za proizvodnjo mila, v Lyonu pa umetne svile. Njihovo delovanje je spodbudilo širitev obsega obravnave pojavov kulturne dediščine tudi na opuščene industrijske objekte, železniške in pristaniške komplekse, krajino in celoten niz različnih znanj, veščin ter drugih kulturnih prvin, kot so npr. načini priprave in predstavitve hrane.

Omenja tudi prispevke ekonomista Xaviera Greffa (2009: 101–112), v katerih razliko med razširjenim konceptom dediščine predstavlja z zelo širokim razponom dobrin, ki omogočajo gospodarsko udejstvovanje, in stavbno dediščino z močno kulturno konotacijo, ki je zavarovana v javnem interesu. Greffe stoji na stališču, da lahko »dediščina«, zaznana kot vrednota, s sodelovanjem zainteresiranih skupin prebivalstva celo (pre)živi brez tradicionalnega zakonskega varstva in ustreznega javnega financiranja.

Théron predstavlja tudi razmišljanje Gabi Dolf-Bonekämper (2009: 69–74), ki ugotavlja, da »pravica do dediščine« ne obsega samo koristi od obstoječe dediščine, ampak tudi udeležbo pri odločitvah, ki se nanašajo na vrednotenje oziroma na izbor novih dediščinskih pojavov.

Kot poseben izziv dediščinskim skupnostim na podlagi dogovorjenih meril poudarja zlasti njihovo vlogo pri vrednotenju dediščine v smislu procesa ločevanja dediščine od ne-dediščine. Pri tem izjemno odgovornem postopku za nadaljnjo usodo kulturne

dediščine tako opozarja zlasti na potrebo po sodelovanju »zunanjih« dediščinskih ekspertov z »notranjimi« člani dediščinskih skupnosti. Problemizira tudi vprašanje izključne odgovornosti oziroma legitimnosti strokovnih služb za ohranjanje dediščine pri njenem vrednotenju. Ta se je zožila s pojavom v Faro konvenciji uveljavljene pravice članov dediščinske skupnosti do določanja in vrednotenja dediščinskih vrednot na podlagi lastnega razumevanja oziroma zavedanja dediščine.

Na spremenjeno, ne več absolutno vlogo dediščinskih ekspertov pri strokovnih postopkih v zvezi z dediščino opozarja med drugim tudi Jelka Pirkovič v prispevku *Unpacking the convention into challenging actions for member states* (2009: 25).

Komentar

V ospredje postavljam razločevanje med »zunanjim« in »notranjim« pogledom na dediščino, med dvema medsebojno dopolnjujočima in ne nasprotujočima si vidikoma obravnave kulturnodediščinskih prvin, katerega si, kot že omenjeno, prizadeva presegati Faro konvencija. Na prvi pogled nezdržljivo delovanje lahko navežemo na kritiko raziskovalnega koncepta kulturnega materializma,⁴ katerega cilj je razlaga nastanka, poteka in sprememb splošnega inventarja družbeno-kulturnih razlik ter podobnosti. Kulturni materializem omenjam zgolj zato, ker je uvedel pomembno epistemološko razločevanje med »emskim« (udeleženo, lastnikovo stališče) in »etskimi« (raziskovalčevu stališče) načinom raziskovanja; slednjemu je dajal prednost. Kritike sodobnikov so (bile) usmerjene ne samo na omenjeni pristop, ampak tudi na predvidevanja, da bi »etska« perspektiva in vedenjski procesi razložili in ocenili »emsko« perspektivo in mišljenjske procese.

Ločevanja do sedaj enotnega strokovnega procesa na dva (lahko) nasprotujoča, vzporedna si postopka se zaveda tudi slovenska javna služba varstva. Tudi na podlagi vsakdanje prakse reševanja konkretnih problemov si prizadeva, da pri večini postopkov ohranjanja strokovnjak (konservator) ni edini odločilni dejavnik (etsko stališče). V kolikor želimo doseči dolgoročno uspešno varstvo, morajo biti enakopravno (so)udeleženi tudi lastnik, uporabnik, najemnik, lokalni politik, ne nazadnje tudi občudovalec (emsko stališče). Ne nazadnje se morata uskladiti tudi mišljenjski (strokovno-načrtovalski) in vedenjski (izvedbeni) vidik. V prid zelenemu varstvenemu konceptu govori tudi dejstvo, da odsotnost sodelovanja med udeleženci pri ohranjanju dediščine povzroča konflikte med lastniki (investitorji) in varstveno službo; ti se najpogosteje izražajo z zavračanjem varstvenih posegov.

Vrste in primeri dediščinskih skupnosti

V že omenjeni publikaciji *Heritage and beyond* (CoE 2009) zasledimo v več poglavjih predstavitev dediščinskih skupnosti: lahko se nanašajo na enovrsten pojav, združujoč samo tiste, ki cenijo določen tip stavbe, določen slog, obdobje. Lahko so časovno omejene, vzpostavljene za določeno obdobje, v katerem bodo uspele ali ne uresničiti svoj cilj. Lahko so lokalne, regionalne, državne ali naddržavne narave, nikoli pa niso prostorsko ali časovno zaprte. Predstavljajo družbeni model, ki omogoča različnim posameznikom brez ustreznega predhodnega znanja

4 Kulturni materializem, ki ga je poimenoval in oblikoval Marvin Harris, je osrednji antropološki koncept druge polovice 20. stoletja (2001).

ali moči (od raziskovalcev, znanstvenikov, do obiskovalcev in ljubiteljev vseh vrst in porekla), da delujejo skupaj samo zato, ker pripisujejo vrednost določeni dediščini, jo želijo ohraniti in prenesti naslednjim generacijam. V nadaljevanju predstavljam nekatere med njimi:

1. Koncept prenove med vojno razrušenega predela Berlina, imenovanega Hansa (Dolff- Bonekämper 2009), se je od leta 1957 na podlagi mednarodne arhitekturne razstave Interbau v sodelovanju s številnimi svetovno znanimi arhitekti oblikoval v mirovni in spravi simbol. Razvijal se je v svobodnem, odprtem in optimističnem duhu, ki še vedno z enako močjo komunicira s stanovalci, z občudovalci in obiskovalci. Ker so bili v projekt vključeni številni tuji arhitekti, se število dedičev njihove zapuščine veča: vsak obiskovalec iz držav projektantov najde v Berlinu košček »svoje« dediščine.

Ob tem primeru si lahko razlagamo na prvi pogled protislovno definicijo Faro konvencije, ki predvideva, da »prijavitelj« objekta kulturne dediščine s strani dediščinske skupnosti ne prispeva k njegovemu »lastništvu«, ampak k njegovi »pripadnosti«. Naraščajoče število dedičev, članov dediščinske skupnosti, ne bo zmanjšalo deleža vsakega njenega člana, kar se dogaja v primerih dedovanja drugih oblik premoženja. Prav nasprotno: več, kot je dedičev, članov dediščinske skupnosti, pomembnejša je dediščina. Gabi Dollf- Bonekämper predvideva, da bo v prihodnosti javni interes, ki usmerja prizadevanja ekspertov in javnosti v postopkih ohranjanja dediščine, oblikovan skladno s številčnostjo dediščinske skupnosti.

2. V preteklosti se je oblikovala tudi podvrsta »izgubljene« dediščinske skupnosti (prav tam), ki si je praviloma zadala za cilj ponovno postavitve uničenega objekta (npr. Marijine cerkve v Dresdnu, gradu v Vilniusu, mostu v Mostarju).⁵ Mednarodna Dediščinska skupnost porušenega mostu v Mostarju je postala celo številčnejša kot dediščinska skupnost, ki ga je občudovala pred uničenjem. Ne nazadnje: vojaški napad nanj ni bil zanikanje, temveč potrditev njegovega družbenega pomena. Star ali nov, »avtentičen« ali ponovno zgrajen most v Mostarju, nekoč prizor vojnega uničenja, je postal s pomočjo delovanja dediščinske skupnosti prostor razprave, sporazumevanja, tudi sprave. Njegova rekonstrukcija je postala simbol mednarodnega sodelovanja in sožitja različnih kulturnih, etničnih ter verskih skupnosti.

Opisani postopki se navezujejo tudi na 7. čl. Faro konvencije, ki nalaga pogodbenicam zlasti

- spodbujanje razmisleka o etiki in metodah predstavljanja (prezentacije) kulturne dediščine ter spoštovanja različnosti razlag (interpretacije) in uvajanja spravi postopkov za pravično obravnavo primerov – kadar različne skupnosti isti kulturni dediščini pripisujejo nasprotno vrednote.

Te postopke lahko smiselno prenesemo tudi na problematiko obravnave primerov dediščine, ko jim posamezniki v isti skupnosti pripisujejo različne pomene.

3. 40 X Benetke (Bassi 2009: 149–151) je civilno družbeno gibanje, ki si prizadeva ponuditi mestu nakopičene izkušnje oziroma znanje vseh njenih meščanov. Združuje skupino raznovrstnih strokovnjakov, ki vzpostavljajo kompleksno,

v prihodnost zazrto razvojno vizijo Benetk, ki pa je v nasprotju z dosedanjo vizijo mesta – muzeja oziroma mesta – vitrine. Izhajajoč iz načela »pravice do kulturne dediščine« v obravnavani Faro konvenciji želi gibanje s pomočjo domačinov (dediščinske skupnosti) in tudi ljudi, ki od drugod prihajajo v stik s skupnostjo, oblikovati izjemno koristno orodje za izboljšanje interpretacije, rabe in ohranitve kulturne razsežnosti Benetk.

Pripravljajo dediščinske poti, načrtovane na podlagi javnih razprav, pogovorov s posamezniki in zbranega arhivskega ter dokumentarnega gradiva. Z njihovo pomočjo bo omogočen prenos ustrezno obdelanih podatkov naslednjim generacijam. Te poti imajo praktični cilj: med meščani kot kulturnimi subjekti dvigniti zavedanje o dediščini in njenem medsebojnem vplivanju. Omogočajo tudi prepoznati koristi, ki jim jih prinaša dediščina s svojo dolgo zgodovino ali z današnjimi prizadevanji. Prvi primer poti obsega pričevanja zaposlenih v nekdanjih tovarnah na otoku Giudecca. Osrednji objekt drugega primera je »Nemško skladišče«, simbol in snovni preostanek nekdanjega gospodarskega in kulturnega sodelovanja med obema nacionalnima skupnostma.

4. Leta 2002 je peščica belgijskih zanesenjakov s somišljeniki na Območju miru Dender (Mark) oblikovala Center Waverbeke (Jaspaert 2009: 155–158; internetni vir 7). Postal je vzorčni primer sodelovanja lokalne skupnosti s številnimi pristojnimi institucijami na območju, »bogatem« z različnimi vrstami dediščine. V centru s partnerji različnih disciplin in sektorjev, vključno s področja okolja, krajine in ohranjanja dediščine, razvijajo, organizirajo in podpirajo konkretne projekte. Prizadevajo si razviti poseben, ustrezno delujoč družbeno povezovalen model, ki sega čez državne meje. Njegovi snovalci želijo oblikovati ustrezne metode upravljanja z dediščino in s spokojnostjo: zavedajo se, da sta v sedanjem času upravljanje in dostopnost do območij kulturne dediščine prvi in najpomembnejši nalogi 'posredovanja' (*intermeditation*) dediščinskih vrednot. Sta tudi alternativa izogibanju konfliktom ob stalnem zavedanju dediščinskih vrednot in sodelovanju javnosti. Tudi spletna stran območja (internetni vir 8) je zamišljena kot »digitalno območje miru«, kot prostor demokratičnega srečevanja informacij in izkušenj o tišini, miru, spokojnosti ter odprtem prostoru, dediščini, izobraževanju, skrbi za krajino, dostopnosti itd.

Skupni imenovalec predstavljenih dediščinskih skupnosti je poleg sledenja načelom Faro konvencije zaradi njihove raznovrstnosti kar težko določiti, pa vendarle:

- neformalnost v oblikovanju in delovanju,
- odprtost do (so)delovanja vseh zainteresiranih (od strokovnjakov do ljubiteljev),
- raznovrstnost modelov delovanja na podlagi vsakokratnih ciljev,
- različno intenzivno sodelovanje s pristojnimi organi in institucijami.

Zakon o varstvu kulturne dediščine in javnost

Ustava Republike Slovenije v 8. čl. določa, da se ratificirane in objavljene mednarodne pogodbe uporabljajo neposredno, kar pomeni, da se tudi določbe v zvezi s Faro konvencijo v Sloveniji uporabljajo neposredno.

V Zakonu o varstvu kulturne dediščine (v nadaljevanju: ZVKD-1

⁵ Na Slovenskem beležimo podobne primere ob nedavni rekonstrukciji Bolnišnice Franje, Minoritske cerkve na Ptujju, podrtih kapelic ipd.

2008) so uvodoma predstavljena ustavna načela izpeljana na način, ki omogoča, da se ob upoštevanju drugih ustavnih načel uveljavita tudi načeli varstva kulturne dediščine in pravic ter obveznosti vsakogar v zvezi z dediščino.

ZVKD-1 v 4. čl. zarisuje okvir pravic in obveznosti posameznikov⁶ v zvezi z dediščino in pri tem vnese v naš pravni red pravice in odgovornosti, povezane z dediščino, kot so zapisane v 4. členu Faro konvencije:

1. Vsakdo ima pravico uporabljati dediščino kot vir informacij in znanja, uživati v njenih vrednotah in prispevati k njeni bogatitvi.
2. Vsakdo je odgovoren za spoštovanje dediščine drugih prav tako kakor svoje lastne.
3. Pravica do dediščine je lahko omejena le v javno korist in s pravicami drugih.
4. Vsakdo je dolžan ohranjati dediščino v skladu s tem zakonom in z drugimi predpisi.
5. Vsakdo mora seznaniti pristojno organizacijo o obstoju stvari, za katero se domneva, da ima vrednote dediščine.

ZVKD-1 opredeljuje v 2. čl. vsebino in glavne smeri uresničevanja javne koristi varstva.⁷ Javna korist (interes), ki se določa v skladu s kulturnim, z vzgojnim, razvojnim, s simbolnim in z identifikacijskim pomenom dediščine za državo, obsega:

- identificiranje dediščine, njenih vrednot in vrednosti, njeno dokumentiranje, preučevanje in interpretiranje,
- ohranitev dediščine in preprečevanje škodljivih vplivov nanjo,
- omogočanje dostopa do dediščine ali do informacij o njej vsakomur, še posebej mladim, starejšim in invalidom,
- predstavljanje dediščine javnosti in razvijanje zavesti o njenih vrednotah,
- vključevanje vedenja o dediščini v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje,
- celostno ohranjanje dediščine,
- spodbujanje kulturne raznolikosti s spoštovanjem različnosti dediščine in njenih interpretacij ter
- sodelovanje javnosti v zadevah varstva.

ZVKD-1 nalaga državi in občinam uresničevanje javne koristi z organiziranjem in s podpiranjem varstvene dejavnosti in navedenih ravnanj kot tudi izvedbo ukrepov na njegovi podlagi. Pri uresničevanju javne koristi varstva dediščine država in občine sodelujejo z lastniki, s poslovnimi subjekti, z nevladnimi organizacijami in s civilno družbo⁸ v okviru, ki ga določajo zakoni in

6 Naslednji, 5. čl. ZVKD-1, opredeljuje pravice lastnikov dediščine. Poudarjam pomembno dejstvo, da lastninske in druge stvarne pravice na dediščini omejuje le v najmanjšem mogočem obsegu, ki je potreben za uresničevanje varstva. Varstvenim organizacijam nalaga izbiro le tistih ukrepov varstva, ki so ob doseganju enakih učinkov najmanj omejujoči za lastnike oziroma posestnike dediščine. Omeniti moram, da lahko praktične izvedbe teh določb delujejo škodljivo za dediščino.

7 Država z normativnimi sredstvi določi, kateri od množice splošnih, posamičnih interesov je javni interes. Ta predstavlja konsenz političnih strank, ki zastopajo svoje družbene skupine in praviloma tudi parcialne interese. Ob tem velja omeniti pomembno dejstvo, da lahko državljani preko civilne družbe preprečijo izvrševanje zakonov, ki naj bi bili v škodo »njihovega«, javnega interesa.

8 Raziskava *Odnos med organizacijami civilne družbe in državo* opredeljuje izraz »civilna družba« kot sopomenko izraza »nevladna organizacija«, ki je v slovenskem prostoru bolj uveljavljena. Temeljne značilnosti civil-

strategija varstva. Slednji, temeljni dokument ohranjanja kulturne dediščine, še ni bil izdelan.

Razlika med uvodoma predstavljenima določbama Faro konvencije in ZVKD-1 je predvsem v tem, da zakon ne obravnava dediščinskih skupnosti, ki so, skladno s konvencijo, poleg posameznikov enakovredne nosilke pravice do dediščine. Določa le vloge nevladnih organizacij, civilne družbe kot tudi prostovoljcev (zaupnikov) pri ohranjanju kulturne dediščine (ZVKD-1: 102., 107. in 108. čl.).

V nadaljevanju predstavljam posamezne vsebine navedenih alinej, ki obravnavajo uresničevanje javne koristi varstva z vidika vloge dediščinskih skupnosti v njih in njihovo sodelovanje z varstveno službo.

Sodelovanje javnosti v zadevah varstva

ZVKD-1 je naredil velik korak naprej z vključitvijo javnosti⁹ v kompleksno dejavnost ohranjanja kulturne dediščine. Bistvo aktualnega zakona je v prizadevanju varstvene službe, da v stalnem sodelovanju z javnostjo in drugimi institucijami vrednoti in izvaja ukrepe, nujne za ohranjanje kulturne dediščine oziroma za njeno predajo našim zanamcem. Ti ukrepi se izvajajo na podlagi strokovno usmerjenega upravljanja, ki določa ustrezno rabo in različne izvedbene posege.¹⁰

V teh prizadevanjih so javni službi varstva nepremične dediščine kot osrednji instituciji, katere skrb je ohranjanje dediščine, poleg njej najbolj sorodnih muzejev in javnih zavodov s področja varstva narave v pomoč predvsem nevladne organizacije na državni in lokalnih ravneh.

ZVKD-1 v 107. čl. omogoča, da nevladna organizacija,¹¹ ki s svojim delovanjem pomembno prispeva k varstvu, razvijanju zavesti o dediščini, širitvi znanja in spretnosti, povezanih z dediščino, ter k usposabljanju in vseživljenjskem učenju, lahko pridobi status nevladne organizacije, ki deluje na področju kulturne dediščine v javno korist.

S tem si pridobi pravico neposredno (so)delovati z organi države in javno službo v zadevah varstva, kot npr. pri identifikaciji dediščine, razglašanju dediščine za kulturni spomenik, postopkih varstva dediščine v prostoru, v postopkih priprave kulturne politike, strategije in zakonodaje varstva. Sodelovanje pri reševanju posameznih varstvenih vprašanj lahko poteka tudi z aktivnim delovanjem v prid dediščine z ZVKDS in v posvetovalnih telesih oblastnih organov na vseh ravneh.

Identificiranje dediščine, njenih vrednot in vrednosti, njeno dokumentiranje, preučevanje in interpretiranje

Navedene strokovne naloge so izhodišče za vse nadaljnje naloge, za uspešno delovanje varstvene službe, kar pomeni, da je sode-

ne družbe so: zasebnost, neprofitnost, samostojno vodenje in upravljanje ter prostovoljnost. Tej definiciji ustrezajo društva, ustanove oziroma fundacije, zasebni zavodi, zadrage in cerkvene organizacije. Več o tem v: (Rakar in Črnak-Meglič 2010: 4–5).

9 V širšem smislu lahko mednje prištevamo lastnike, uporabnike in ljubitelje dediščine, predstavnike lokalnih skupnosti, ne nazadnje tudi investitorje in projektante.

10 Med njimi so najpogostejši redno vzdrževanje, obnova, prenova.

11 Prostovoljne iniciative nasploh, ne samo s področja ohranjanja dediščine, obravnava Zakon o društvih, deloma tudi zakonodaja s področja ustanov in zavodov.

lovanje zainteresirane javnosti ključnega pomena že pri začetnih varstvenih postopkih. Ti so še zlasti dajanje predlogov za vpis stavb in območij v register kulturne dediščine ter posredovanje podatkov in raznovrstnega gradiva o njih (npr. arhivskih dokumentov, informacij o nastanku in stavbnem razvoju, o dejavnostih in ljudeh v njih, tudi fotografij, skic, arhitekturnih izmer), kar omogoča še dodatno osvetlitev in izdatnejšo interpretacijo njihovih pomenov.

Z javno službo varstva lahko javnost (so)deluje tudi pri vrednotenju stavb in območij za razglasitev za spomenik lokalnega ali državnega pomena in ne samo pri dajanju pobud za razglasitev kulturnih spomenikov, kar omogoča ZVKD-1.¹² Javnost ima možnost podati svoje mnenje tudi v postopkih razglasitve območja dediščine za kulturni spomenik na javni obravnavi. Aktivno vlogo javnosti predvideva ZVKD-1 tudi v postopkih določitve varstvenih območij dediščine, česar še ne izvaja, potekalo pa naj bi na državni ravni.

Interpretiranje vrednot in pomenov s strani domačinov, ljubiteljev, poznavalcev je tudi dodana vrednost izdelave konservatorskih načrtov, ki se izdelujejo za posamezne kulturne spomenike in varovana dediščinska območja.

Jelka Pirkovič v prispevku Predstavljanje dediščine in njenega varstva javnosti (2011: 2) definira izraza, ki se pogosto pojavljata v zvezi s postopki ohranjanja dediščine, prezentacijo in interpretacijo. Prezentacijo opredeljuje kot konservatorske posege, ki so »običajno izvedeni skupaj s projektom obnove oziroma oživitve, ki služijo večji fizični dostopnosti širše javnosti oziroma obiskovalcev do kulturne dediščine in boljšemu sprejemanju in razumevanju dediščinskih vrednot«.

V nadaljevanju definira interpretacijo kot

dejavnost oziroma projekt, katere cilji so boljša fizična in virtualna dostopnost javnosti oziroma obiskovalcev do vrednot kulturne dediščine, boljše (čustveno) sprejemanje in (intelektualno) razumevanje teh vrednot. Za razliko od prezentacije je pri interpretaciji večji poudarek dan interpretacijskim sredstvom in uporabi posebne interpretacijske infrastrukture.

Komentar

Znova poudarjam, da je za celovito interpretiranje pomenov in vrednotenje dediščine bistvenega pomena aktivno sodelovanje javnosti z javno službo varstva s podajanjem njim lastnih¹³ stališč, opredelitev, utemeljitev in mnenj do obravnavane dediščine.

Dotaknila bi se tudi pomembnega dejstva, ki ga raziskujejo in prepoznavajo družboslovne in humanistične vede: tako družba kot dediščina ne moreta obstajati brez zavedanja posameznika in skupnosti o njih.¹⁴ Družbo in dediščino sestavljajo tudi mreže

pomenov,¹⁵ katerih interpretacije (pojasnitve, tolmačenje) pomenjskih struktur ali posameznih dediščinskih pojavov med drugimi vedami raziskuje tudi interpretativna antropologija. Vodilni avtor te vede, Clifford Geertz (1973), naj bi v raziskavah prvenstveno interpretiral stališča domačinov (znova »emski« vidik) do kulturnih pojavov (v našem primeru do dediščine), kot tudi neposredno povezal vidika domačinov (v našem primeru zlasti lastnikov) in znanstvenikov (v našem primeru strokovnjakov javne službe varstva). Vse te postopke izvajajo antropologi v želji, da ne bi z lastno interpretacijo interpretacij domačinov oblikovali (konstruirali) neresnična dognanja, kot npr. v postopkih ohranjanja dediščine – pri njenem vrednotenju.

Ohranitev dediščine in preprečevanje škodljivih vplivov nanjo

Javnost ima že po Ustavi, ZVKD-1 in drugih zakonih priložnost in dolžnost sodelovati pri ohranjanju dediščine. Posamezniki imajo pri tem delovanju veliko možnosti, naj naštejem vsaj nekatere, kot so opozarjanje lastnikov in ZVKDS na različne nevarnosti v zvezi z objekti kulturne dediščine ter na neustrezno fizično stanje dediščine in njenih vsebin. Lahko predlagajo nujna vzdrževalna dela ali obnovitvene posege in nudijo nujno pomoč lastnikom ter stanovalcem ob naravnih in drugih nesrečah. Kot člani skupnosti stanovalcev večstanovanjskih stavb si lahko tvorno prizadevajo za ustrezno vzdrževanje, vsebine in obnovitvene posege. Za financiranje neprofitnih dejavnosti, ki se (tudi) ukvarjajo z ohranjanjem dediščine, lahko letno namenijo del dohodnine (do 0,5 odstotka dohodka).

V postopkih sprejemanja občinskih prostorskih dokumentov¹⁶ mora občina izvesti javno razgrnitev, na kateri ima vsak možnost dati pripombe tudi v zvezi z ohranjanjem in vključevanjem kulturne dediščine. Del občinskih podrobnih prostorskih načrtov so tudi konservatorski načrti za prenovo varovanega območja. Pri njihovi pripravi imajo možnost sodelovati tudi tamkajšnji prebivalci, ki lahko oblikujejo pobude in mnenja glede konkretnih oblikovalskih ter funkcionalnih prenovitvenih rešitev.

Pomembno dejanje v prid ohranjanja dediščine je tudi javljanje pristojnim varstvenim institucijam o naključnih, predvsem arheoloških najdbah in nezakoniti trgovini z dediščino ter nacionalnim bogastvom.

Omogočanje dostopa do dediščine ali informacij o njej vsakomur, še zlasti mladim, starejšim in invalidom

Pričujoča zakonska alineja opredeljuje predvsem možne oblike seznanjanja z dediščino, kar omogoča izboljšanje informacij o njej, posledično pa tudi večji interes zanjo in, ne nazadnje, večjo možnost njene ohranitve. V splošnem veljata dve vrsti dostopa javnosti do dediščine, to sta fizični ali neposredni dostop in posredni dostop do informacij oziroma vedenja o dediščini.

Glede neposrednega dostopa do premičnin, nepremičnin in pojavov, ki imajo status dediščine, je jasno, da je javni dostop v ve-

12 ZVKD-1 v 12. čl. določa, da se mora ZVKDS do pobud in mnenj javnosti opredeliti, ni jih pa treba upoštevati. Pri tem je odločilnega pomena teža argumentov obeh strani.

13 Kot predhodno predstavljeno notranjih – »emskih«.

14 Za primerjavo predstavljam potek oblikovanja družbe, ki ga tvorijo procesi objektivizacije, institucionalizacije in legitimizacije. Vzporednico lahko povlečemo pri procesih vzpostavljanja oziroma oblikovanja dediščine, pri postopkih evidentiranja, vpisa v register in razglasitve za kulturni spomenik. Več o tem v: (Berger in Luckmann 1988).

15 Strokovnjaki v javni službi varstva ugotavljamo mreže pomenov v objektih in na območjih kulturne dediščine in si jih tudi prizadevamo interpretirati.

16 Na podlagi veljavnega Zakona o prostorskem načrtovanju (ZPNačrt 2007) sta to občinski prostorski načrt in občinski podrobni prostorski načrt.

čini primerov v navzkrižju s pravico do zasebnosti in lastnine na eni strani in z zahtevami fizičnega varovanja dediščine na drugi. Ne glede na to, za kakšno vrst dediščine gre, je lahko njena pretirana dostopnost¹⁷ škodljiva ali celo pogubna. Fizični dostop javnosti se zaradi specifične vsakokratnih okoliščin določa le v konkretnih varstvenih aktih, v aktih o razglasitvi spomenikov in v načrtih upravljanja.

Javnost ima tudi zakonsko določeno pravico do dostopa do informacij o dediščini in uradnih dokumentov v zvezi z njenim varstvom. Slednja, opredeljena tudi kot pravica dostopa do informacij javnega značaja, je urejena s posebnim zakonom.¹⁸ Pri dostopu do informacij o dediščini pa gre za splošni dostop do podatkov o dediščini v najrazličnejših oblikah, z namenom razvijanja zavesti javnosti o njenem pomenu. Varstveniki dediščine si prizadevamo, da bi informacije o dediščinskih vsebinah kot tudi dediščino samo vključili v svoje delovanje tudi resorji izobraževanja, znanosti, kreativne industrije, turizma in podobno. ZVKD-1 namenja tem vsebinam posebno poglavje (65.–72. čl.), ki to področje povezuje z registriranjem in dokumentiranjem dediščine oziroma določa okvir za dostop, skupno uporabo podatkov o njej in enotni spletni prikaz javnega digitalnega dediščinskega gradiva.

Predstavljanje dediščine javnosti in razvijanje zavesti o njenih vrednotah

Snovalci ZVKD-1 so se zavedali, da dediščine ni mogoče varovati le s prepovedmi in z zapovedmi, temveč predvsem z razvijanjem odnosa ljudi do nje. Zato je tudi ena od osrednjih nalog varstvene službe popularizacija raznovrstne dejavnosti ohranjanja dediščine in same dediščine. Predstavljanje dediščine izvaja z različnimi sredstvi: s publikacijami za strokovno in laično javnost, prezentacijami dediščine *in situ* ('na mestu samem') ali z virtualnimi predstavami, razstavami, s spletno stranjo (internetni vir 9), z različnimi dogodki ob vsakoletnih Dnevih evropske kulturne dediščine (internetni vir 10) itd. Zlasti slednje aktivnosti organizira ZVKDS z varstvenimi, drugimi kulturnimi in izobraževalnimi ustanovami ter s številnimi nevladnimi organizacijami s področja dediščine ali blizu nje.

Prizadevamo si, da bi nam zainteresirana javnost posredovala pobude o zanje privlačnih novih vsebinah in oblikah predstavitve dediščine, kar bi omogočilo skupno oblikovanje te, še ne dovolj izkoriščene, a zelo pomembne naloge v mozaiku ohranjanja dediščine.

Različne oblike predstavitve dediščine omogočajo, da ljudje poleg seznanitve, kaj dediščina sploh je, prepoznajo in razumejo vrednote, ki jih dediščina vsebuje, in jih tudi sprejmejo za svoje, saj prav zavedanje o dediščinskih vrednotah omogoča njihovo ustrezno ohranjanje. Kot že omenjeno, je cilj sodobnega ohranjanja dediščine naslednji: ozaveščena javnost (naj) poleg lastnikov in drugih odgovornih institucij (so)deluje kot tretji igralec, s prizadevanji, kot so dajanje predlogov za varovanje in popularizacijo, do komentiranja izvedbenih posegov. Po drugi strani

pa lahko, kot je bilo do sedaj v navadi, deluje samo pasivno, z opazovanjem, občudovanjem dogajanj na dediščini in z njo.

Vključevanje vedenja o dediščini v vzgojo, izobraževanje in usposabljanje

»Dediščinski« predmetov, razen v nekaj strokovnih tri- ali štiriletnih srednješolskih programih, ni ne v predšolskih, ne v osnovnošolskih učnih načrtih. Obstaja le dodiplomski študij konservatorstva-restavracije, medtem ko ga za področje konservatorstva še ni. Redke dediščinske predmete poslušajo udeleženci dodiplomskih, predvsem humanističnih usmeritev in slušateljki interdisciplinarnega doktorskega študijskega programa Heritologije na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani.

Zaradi odsotnosti obstoječih izobraževalnih vsebin, ki bi obravnavale dediščino ustrezno njeni vlogi v družbi, lahko javnost v okviru svoje aktivne vloge pri (so)oblikovanju politik ohranjanja dediščine kot tudi politik rednega in vseživljenjskega izobraževanja ter usposabljanja posredno vpliva na ustrezen vnos dediščinskih vsebin na vse ravni in v vse oblike pedagoškega procesa.

Celostno ohranjanje dediščine

Koncept celostnega ohranjanja se kot vzajemni proces uresničuje v razvojnem načrtovanju in ukrepih države, pokrajin in občin tako, da dediščino ob spoštovanju njene posebne narave in družbenega pomena vključujemo v trajnostni razvoj. Za varstvo dediščine so s stališča celostnega ohranjanja pomembni razvojni dokumenti predvsem na področjih kmetijstva in gozdarstva, razvoja podeželja, urejanja prostora, varstva okolja in ohranjanja narave, varstva pred naravnimi in drugimi nesrečami, graditve, stanovanjskega in komunalnega gospodarstva, turizma, raziskovanja, informacijske družbe, vzgoje, izobraževanja, usposabljanja in vseživljenjskega učenja. V aktivnosti vseh teh resorjev bi morale biti ustrezneje umeščene tudi ohranjanje dediščine.

Celostno ohranjanje dediščine je usmerjeno v spodbujanje programov za njeno obnovo in vzdrževanje, rabo izročene znanj in gradiv. Zavzema se za primerno rabo, dostopnost javnosti in sodelovanje vseh pristojnih služb ter lastnikov dediščine na vseh ravneh odločanja. Je smiselna porazdelitev nalog ohranjanja dediščine na različne državne organe in lokalne skupnosti ter sodelovanje med njimi. Državljeni, lastniki dediščine in drugi zainteresirani, še zlasti nevladne organizacije, so pomemben in enakopraven soudeleženelec pri sprejemanju odločitev na vseh ravneh odločanja.

Predstavljeni koncept celostnega ohranjanja še ni v celoti razvil vseh svojih priložnosti in možnih aktivnosti.

Spodbujanje kulturne raznolikosti s spoštovanjem različnosti dediščine in njenih interpretacij

Ne zavedamo se dovolj, da je prav kulturna dediščina v vsej svoji raznolikosti poleg biotske raznovrstnosti odločilnega pomena za človekov obstoj.

Kultura¹⁹ in kulturna dediščina se nahajata v središču sodobnih razprav o prepoznavnosti, družbenem povezovanju in razvoju

¹⁷ Fizična dostopnost se navadno izraža v velikem številu obiskovalcev.

¹⁸ Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (2006) zagotavlja vsakomur, ne glede na pravni interes, dostop do vseh uradnih dokumentov. Izjema so le tisti deli dokumentov, ki vsebujejo osebne podatke, in pa dokumenti, povezani z nedokončanimi postopki.

¹⁹ Kulturo v najširšem pomenu dokumenti Unesca opredeljujejo kot niz značilnih duhovnih, gmotnih, intelektualnih in čustvenih pojavov družbe ali družbene skupine. Kultura obsega večšine, književnost, način življenja, sobivanje, vrednostne sisteme, šege in navade ter verovanja.

na znanju temelječega gospodarstva. Tudi na podlagi neljubih dogodkov na Balkanu in drugod po svetu so v zadnjih desetletjih na Slovenskem in še zlasti na mednarodni ravni najboljši poroki za mednarodni mir in varnost postali spoštovanje raznovrstnosti kultur, strpnost, dialog in sodelovanje, skupno razumevanje ter zaupanje. Med drugim smo spoznali, da je proces globalizacije, okrepljene s hitrim razvojem novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij – čeprav je hkrati izziv za kulturno raznolikost – ustvaril pogoje za ponovni dvogovor med kulturami in civilizacijami.

Zainteresirana javnost nima samo pravice, ampak tudi dolžnost, da v trajnem sodelovanju z lastniki oziroma uporabniki in ZVKDS prepozna(va) in posreduje vrednote ter njej lastno razumevanje pomenov dediščine. Njena osrednja naloga naj bi bilo prizadevanje za ohranitev dediščine in za njen čim ustrežnejši prenos naslednjim rodovom. Ohranjanje dediščine naj bi potekalo ob stalni prisotnosti stroke in se uresničevalo s pomočjo različnih (zaželeno tudi inovativnih) formalnih in neformalnih postopkov. Zlasti s slednjimi bi lahko zainteresirana javnost izvedla celovitejšo obravnavo ne samo nepremične, premične, žive (nesnovne) kulturne, ampak tudi naravne dediščine.

Zainteresirana javnost, organizirana v dediščinskih skupnostih v Sloveniji, in sodelovanje z javno službo varstva kulturne dediščine

Na podlagi uvodnega dela prispevka si upam trditi, da bi javnost, zainteresirana za različne dediščinske vsebine, organizirana v dediščinskih skupnostih, lahko veliko pripomogla k skupnemu cilju – ohranjanju dediščine. To stališče zagovarjam z dejstvom, da njihovo organiziranost in delovanje razumem dosti širše kot obstoječe nevladne organizacije (civilne iniciative, društva).

V nadaljevanju se bom ob omembi nekaj slovenskih primerov usmerila predvsem na konkretno delovanje Slovenske mreže za interpretacijo dediščine (SMID). Zanj predlagani vzorčni model delovanja, še zlasti sodelovanja z ZVKDS, bi lahko aplicirali tudi na druge dediščinske skupnosti.

Na Slovenskem so se, da bi preprečile načrtovane posege, uničenje določenega dediščinskega objekta ali zanje neustrezno pozidavo dediščinskega območja, oblikovale številne lokalne civilne iniciative, kot so npr. v Ljubljani Fondovi bloki in Tržnice ne damo. Podobne cilje si je zastavila tudi Civilna iniciativa Kras, ki je dobila širše, že nadnacionalne razsežnosti. Nacionalno združenje Prijatelji Triglava nasprotuje predstavitvi Aljaževega stolpa s Triglava v Planinski muzej: njihova prizadevanja lahko primerjamo s sorodno iniciativo izpred nekaj let v Ljubljani, ko je določeni del (tudi strokovne) javnosti nasprotoval predstavitvi Robbovega vodnjaka v Narodno galerijo.

Njihov skupni imenovalec je, da se organizirajo prepozno, ko je načrtovani poseg že tik pred izvedbo. Ker ne poznajo vseh ustreznih mehanizmov prostorskega načrtovanja in ohranjanja dediščine, ki v večini primerov potekata usklajeno, se tudi ne zavedajo, da bi le z ustreznim, pravočasnim ukrepanjem lahko preprečili zanje neustrezne posege. To pomeni, da bi te organizirane skupine morale stalno (so)delovati z odločujočimi institucijami, še zlasti pri začetnih postopkih evidentiranja dediščine in njihove ustrežne obravnave v občinskih prostorskih aktih, kot tudi

pri razglašanju kulturnih spomenikov.²⁰ Tu se znova znajdemo v začaranem krogu njihovega neustreznega oziroma prepozna delovanja in posledično njihove neučinkovitosti, ne nazadnje tudi nepoznavanja postopkov ohranjanja dediščine.

Za primerjavo navajam nekdanje uspele primere prostovoljnih organizacij, ki so se z ustreznim strokovnim delovanjem in razvojem razvile v pomembne muzejske institucije: Verski muzej Stična, Kobariški muzej, Muzej na prostem Rogatec. Vzorčne primere uspešnega oblikovanja dediščinskih skupnosti predvsem na Krasu spodbuja Jasna Fakin Bajec z dejavnim vključevanjem lokalnega prebivalstva v trajnostni razvoj, s prepletanjem in prelivanjem tradicionalnih pojavov v inovativne rešitve.

SMID pri nas orje ledino na področju dediščinskih skupnosti: združuje številna raznovrstna društva, lokalne akcijske skupine, zasebne zavode in organizacije, katerih skupni imenovalec je premična, nepremična, živa kulturna pa tudi naravna dediščina. Prizadeva si vzpostaviti ustrezno mrežo njihovega delovanja, povezovanja, informiranja, izobraževanja, popularizacije, mednarodnega sodelovanja ipd.

Če se navežem na sodelovanje dediščinskih skupnosti z ZVKDS, moram poudariti za nepoznavalce dokaj neznano pojasnilo, da ta izvaja le strokovne naloge, daje pobude, nadzira izvedbene posege. ZVKDS ne odloča o dediščini (vpisu v register, razglašanju spomenikov, izdelavi prostorskih aktov), kot tudi ne financira in ne izvaja obnovitvenih posegov; te postopke izvajajo organi oblasti in druge operativne institucije.

Prav zaradi uvodoma omenjenih kritičnih refleksij stroke do omenjene mreže sem pripravila model vsebine njihovega delovanja, ki ga lahko posplošimo na vse zainteresirane javnosti, organizirane v dediščinskih skupnostih:

- od spodaj navzgor (iz potreb in pobud domačinov),
- trajno sodelovati z ZVKDS (od evidentiranja, razglašanja, obnavljanja, iskanja ustrezne rabe, popularizacije, oblikovanja turističnih in izobraževalnih programov/produktov/dogodkov, pripombe na strategije različnih resorjev, ...),
- kot posrednik, povezovalc, komunikator med vsemi prizadetimi (lastniki, uporabniki, domačini, društvi, obiskovalci, občinami, razvojnimi in turističnimi institucijami, gospodarstvom, LAS-i, ZVKDS, ...).

Zaradi njihove nepristranske vloge, izhajanja iz lokalne skupnosti, ki ji pripadajo, najboljšega poznavanja »terena« in potreb ter želja domačinov bi morala SMID poleg že navedenega kot osrednja institucija delovati vsaj na naslednjih ravneh, kot npr.:

- stalni pobudnik varstvenih ukrepov²¹ in sogovornik ZVKDS,
- pobudnik in nosilec izvedbe različnih dediščinskih vsebin in oblikovanja blagovnih znamk (od posameznih enot dediščine, povezovanja v dediščinske poti, do mrež),
- posredovalec bistva dejavnosti ohranjanja in same dediščine (še zlasti zaradi dviga samozavesti prebivalstva in njihovega pomena o lastni preteklosti, izboljšanja kakovosti bivanja, posrednih učinkov turistične izrabe, ...),
- posredovalec informacij (v smislu podpore, svetovanja) lokalnemu prebivalstvu v zvezi z varstvom in drugimi admini-

²⁰ Ti postopki so bili razloženi v osrednjem, vsebinsko-zakonodajnem delu prikaza sodelovanja zainteresirane javnosti z ZVKDS.

²¹ Še posebno celovite obravnave kulturne (nepremične, premične, žive) in naravne dediščine.

strativnimi postopki, do možnosti črpanja sredstev,

- izobraževalec dediščinskih skupnosti in posameznikov o njihovih možnih vlogah in aktivnostih pri ohranjanju dediščine,
- pobudnik vplivanja preko politik različnih resorjev na ustreznejše strategije in zakonodajo.

Vsekakor lahko ustrezno (so)delovanje dediščinskih skupnosti in stroke omogoči višjo dodano vrednost – vzpostavitev kakovostnih regijskih razvojnih programov z dediščinskimi vsebinami kot tudi oblikovanje tovrstnega socialnega podjetništva. Prav razvoj slednjega bi lahko omogočil dvig marsikaterega od tovrstnih prizadevanj – z ljubiteljske na višjo raven.

Viri in literatura

BASSI, Shaul idr.: »40X Venezia«, an example of a heritage community applying the principles of the Faro Convention. V: CoE, *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, 149–151.

BERGER, Peter in Thomas Luckmann: *Družbena konstrukcija realnosti: Razprava iz sociologije znanja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1988.

CoE (Council of Europe): *European cultural heritage I*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2002.

CoE (Council of Europe): *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009.

DELAKE-KOŽELJ, Zvezda: *Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine*. Ljubljana: ZVKDS, 2009 (Vestnik; XXI).

DELAKE-KOŽELJ, Zvezda: Mreža dediščine Sveta Evrope: Heritage Network – HEREIN. *Glasnik SED* 52/1,2,3,4, 2012, 146–147.

DOLLF-BONEKÄMPER, Gabi: The social and spatial heritage: What is new in the Faro Convention? V: CoE, *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, 69–74.

FAKIN-BAJEC, Jasna: *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine*. Ljubljana: Založba ZRC, 2011.

GEERTZ, Clifford: *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.

GREFFE, Xavier: Heritage conservation as a driving force for development. V: CoE, *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, 101–112.

JASPAERT, Piet: Communities of practice around tranquility, calm and open space in Flanders. V: CoE, *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, 155–158.

LENIAUD, Jean-Michel: Heritage, public authorities, societies. V: CoE, *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, 137–139.

HARRIS, Marvin: *Cultural materialism: The Struggle for a Science of Culture*. Altamira Press: Walnut Creek, 2001.

RAKAR, Tatjana in Andreja Črnak-Meglič: *Odnos med organizacijami civilne družbe in državo*. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo, 2010.

PIRKOVIC, Jelka: Unpacking the convention into challenging actions for member states V: CoE, *Heritage and beyond*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2009, 25.

PIRKOVIC, Jelka: *Predstavljanje dediščine in njenega varstva javnosti* Ljubljana: ZVKDS, 2011 (skripta za strokovne izpite).

Internetni viri

Internetni vir 1: Framework Convention of the Council of Europe on the value of cultural heritage for society, 18. 3. 2008; <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm/>, 20. 6. 2011.

Internetni vir 2: Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters; <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf/>, 19. 6. 2011.

Internetni vir 3: Universal Declaration on Human Rights; <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, 19. 6. 2011.

Internetni vir 4: International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; <http://www2.ohchr.org/english/law/cescr.html/>, 19. 6. 2011.

Internetni vir 5: Explanatory Report: Framework Convention of the Council of Europe on the value of cultural heritage for Society, 18. 3. 2008; <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Reports/Html/199.htm/>, 20. 6. 2011.

Internetni vir 6: THÉRON, Daniel: Heritage and beyond: Prospects opened up by the Faro convention;

<http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/perspectivesFaro-en.pdf/>, 20. 9. 2011.

Internetni vir 7: STURTEWAGEN, Dirk in Joris Capenberghs: Communities of practice around tranquility, calm and open space in Flanders; <http://www.heritageorganisations.eu/?p=551>, 22. 10. 2013.

Internetni vir 8: Portaal van der stilte; <http://www.portaalvandestilte.be/>, 22. 10. 2013.

Internetni vir 9: ZVKDS; <http://www.zvkds.si/>, 20. 6. 2011.

Internetni vir 10: ZVKDS: Dnevi evropske kulturne dediščine; <http://www.zvkds.si/sl/zvkds/dekd/>, 20. 6. 2011.

Zakoni

USTAVA: Ustava Republike Slovenije. Ur. l. RS, št. 33/91 in naprej, 28. 12. 1991.

ZPNačrt: Zakon o prostorskem načrtovanju. Ur. l. RS, št. 33/07 in naprej, 13. 4. 2007.

ZDIJZ: Zakon o dostopu do informacij javnega značaja (uradno prečiščeno besedilo). Ur. l. RS, št. 51/06, 18. 5. 2006.

ZVKD-1: Zakon o varstvu kulturne dediščine. Ur. l. RS, št. 16/08, 123/08, 8/11, 30/11 Odl. US: U-I-297/08-19, 90/12, 15. 2. 2008.

Heritage Communities and the Protection and Conservation of Cultural Heritage

The Faro Convention has placed people and human values in the center of the expanded and interdisciplinary concept of cultural heritage, and has also included all individuals in the identification and management of this heritage. Compared to previous Conventions, it introduced a very broad definition of cultural heritage, as it includes its tangible and intangible aspects as well as cultural dimensions of the environment. It lays particular stress in the (co-) creation of cultural heritage policies upon the role of non-governmental organizations, the civil society, and voluntary organizations. It also introduces a very broad concept of the so-called heritage community, defining it as a community of people who value specific aspects of cultural heritage and wish to preserve them, through public service, and transmit them to future generations. Contemporary conservation theoreticians ascribe an important role to heritage communities, and allow for their inclusion in all conservation procedures, including those that so far have been entrusted chiefly to the experts.

Diversified heritage communities share the following common denominators: informal formation and operation; openness to (co) operation of all stakeholders (experts and amateurs alike); diversity of operating models that depend on the respective objectives; and cooperation with the competent services and institutions.

The current Slovene conservation legislation does not include heritage communities although they, according to the Faro Convention, have equal rights to heritage. It merely defines the role of non-governmental organizations and the civil society as well as the general public and volunteers (volunteer stewardship) in the central tasks of the conservation of cultural heritage: identification, documentation, evaluation, study, and interpretation of heritage; its direct preservation; popularization; and facilitation of access to it. They can also participate on all levels of education, training, and the promotion of cultural diversity and integrated heritage conservation.

KAKO JE BUREK POSTAL TUREK V deželi kranjske klobase

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Izvleček: Burek je dandanes v slovenski popularni kulturi, medijih, pogovornem jeziku idr. bržkone najbolj priročen in uporaben označevalec za priseljence iz nekdanjih republik SFRJ, Balkan, SFRJ in z njo povezane fenomene. Prispevek poskuša odgovoriti, zakaj in kako se je ta pomenska superinflacija pripetila prav temu zloženemu ali zavitemu prehranskemu superjunaku, priseljenemu v Slovenijo najverjetneje v začetku šestdesetih let preteklega stoletja.

Ključne besede: burek, materialna kultura, pomeni, nacionalizem, Slovenija

Abstract: In the Slovene popular culture, the media, the spoken language, etc., the term *burek* is probably the most convenient and useful label applied to immigrants from former Yugoslav republics, to the Balkans, and to the former Socialist Federative Republic of Yugoslavia and the related phenomena. The essay will try to provide an answer to the question of why, and how, this semantic superinflation happened precisely to this wrapped or folded food superhero, which probably arrived to Slovenia in the early 1960s.

Key Words: burek, material culture, meanings, nationalism, Slovenia

»Burek? Nein, danke«, »Burek? Ja, bitte«, »A. B. S.« (anti burek sistem), »Burek bi, damije pa ne«, »nimaš za burek«, »si burek«, »si burek na kvadrat«, *Burek.si!?*, ... Če naštejemo le nekaj bolj opaznih, medijskih ali popularno-kulturnih vlog, ki jih je odigral in jih še igra ta zaviti ali zloženi junak, nadevan z vsemogočimi nadevi, s statusom vedno bolj naturaliziranega priseljenca. In prav ta status priseljenca je v veliki, največji meri, oblikoval njegove sodobne pomen v deželi kranjske klobase.

A zakaj, kako je torej ta zaviti ali zloženi dobronamerni priseljenec postal junak – bržkone najbolj znani in problematizirani priseljenec v Sloveniji, ki občasno prevzame kar vlogo zastopnika za vse priseljence in nekdanjih republik Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ)? Na videz banalno, nepomembno, drobtiničarsko vprašanje, ki pa ga lahko opolnomočimo, okrepečamo, odebelimo s parafrazo Sidneyja W. Mintza: Ko enkrat razumemo razmerje med burekom in nami/osebo, na novo odkrivamo zgodovino nas samih.¹

Besedilo – ki ima hudo ambiciozen cilj na novo odkriti zgodovino nas samih – se spogleduje s sodobnimi študijami materialne kulture – eklektičnim, hibridnim, raztresenim intelektualnim podjetjem, ki pa ga povezuje ideja, da je materialnost integralni del kulture in družbe, in da ti brez materialnosti ne moreta biti nikoli povsem razumljeni.² Če torej to rdečo nit študij materialne kulture povlečemo tudi v to besedilo, lahko zašijemo, zapletemo, zakrpamo takole: pomenov predmetov, torej pomenov bu-

reka, ne razumemo (zgolj) kot produkta diskurzov, označevalnih praks, ampak (tudi) kot vpetih v objektivno, materialno polje na številne, kompleksne načine. Predmeti torej niso (le) besede. In ko govorimo o pomenu predmetov, smo, kot poudarja osrednja figura sodobnega preučevanja materialne kulture, David Miller (1994: 397),³ bližje pojmu »biti« kot pa vprašanju »reference«.⁴

Burek in Turek, burek in neturek poglavje

Burek je najverjetneje prišel v Slovenijo s priseljenci iz republik SFRJ v šestdesetih letih preteklega stoletja. Bil je in še vedno je pomembna, pogosto pripravljena in zaužita jed med mnogimi priseljenci in njihovimi potomci v Sloveniji. A predvsem se zdi, da izstopa njegova vitalna vloga pri manifestiranju in konstituiranju družbe ter kulture pri muslimanskih priseljenecih iz BiH in nekoliko manj pri drugih priseljenecih muslimanske veroizpovedi. Razlikovanje se med drugim kaže tudi v poimenovanju. Medtem ko velika večina drugih etničnih in drugih skupnosti iz nekdanje SFRJ z besedo burek označuje jed iz vlečenega testa, nadevano z različnimi mesnimi, sirovimi, zelenjavnimi ali sadnimi nadevi, prebivalci BiH niso tako širokoburekopotezni. Ti,

3 Preučevanje materialne kulture ima predvsem v arheologiji in socialni antropologiji zelo dolgo in bogato tradicijo. A zdi se, da je bil narejen pomemben epistemološki premik s preučevanjem materialne kulture v sodobnih družbah, ki so ga vpeljali socialni antropologi v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Najvplivnejša dela iz tega časa so bržkone pionirsko *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption* (Douglas in Isherwood 1980), zbornik *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective* (Appadurai 1986) in knjiga *Material Culture and Mass Consumption* (Miller 1987). Nedvomno pomemben institucionalni mejnik pa je konec devetdesetih let ustanovitev revije *Journal of Material Culture*.

4 Mimogrede: analogijo v razlikovanju med semantiko, ki se ukvarja s pomenom besed, in pragmatiko, ki se ukvarja s tem, kako je beseda uporabljena v določenih govornih kontekstih, najdemo v lingvistiki. Seveda se lahko vprašamo, do katere mere je smiselno rigidno ločevanje med semantiko in pragmatiko, med pomenom in (upo)rabo. Raba namreč pomaga določati pomen, raba in pomen sta tako neločljivo povezana.

1 V izvirniku: »Ko enkrat razumemo razmerje med blagom in osebo, na novo odkrivamo zgodovino nas samih« (Mintz 2010: 311). Mimogrede, preučevanje biografij ali zgodovin predmetov ima v antropologiji (kot tudi v arheologiji, zgodovini, umetnostni zgodovini idr.) zelo dolgo in bogato tradicijo (glej Hoskins 2006). Še vedno referenčna in zelo odmevna pa najbrž ostaja razprava Igorja Kopytoffa (1986).

2 Besedilo temelji na zelo raznolikem gradivu (pogovori, časopisno in revijalno gradivo, (pop)kulturni idr. izdelki), zbranim za potrebe doktorske naloge v letih 2005–2007. Čeprav besedilo ni povsem novo in ga lahko berete v knjigi *Burek.si!? Koncepti/recepti* (Mlekuž 2008), so številna izhodišča v tem besedilu zaostrena in izostrena.

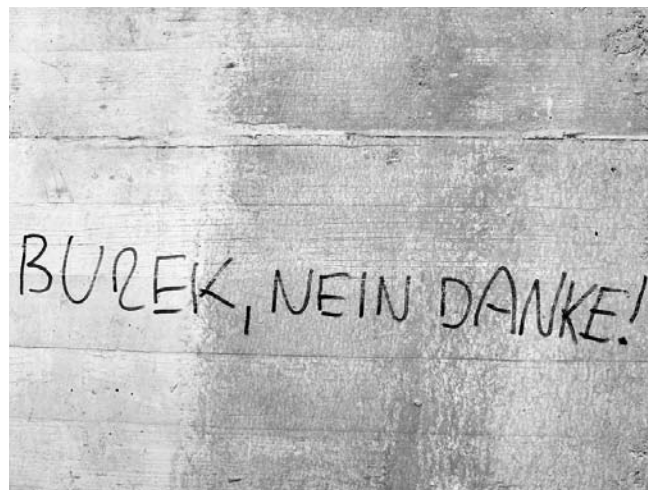
Slasten prizor iz okolja, kjer burek ni Turek.
Foto: Jernej Mlekuž, Ljubljana, 2011

ki si od vseh najbolj lastijo burek, z burekom označujejo jed iz vlečenega testa, nadevano (le) z mesom. In ta spada v skupino pit, med katerimi se znajde še *sirnica* (sirov nadev), *krumpiruška* (krompirjev), *zeljanica* (špinačni), *kupuspita* (zeljni), *pita sa tikvom* ali *tikvenuša / masirača* (bučkin), idr.⁵ Nadalje, burek in druge pite so nezamenljiv element ob številnih verskih, življenjskih in drugih dogodkih, praznikih bosanskih muslimanov (*iftar* – 'večerni obrok med postnim mesecem ramazanom', svatbah, itd.). Burek je torej pomemben sopotnik obredov prehoda.⁶ Burek v priseljskih družinah ni tržno blago, je neodtujljiv; porabijo ga izdelovalci sami ali ga dajo svojim bližnjim. Udeleženi v menjavo tega doma narejenega bureka ga sprejmejo kot darilo ali v znamenje gostoljubja.⁷ Kroženje doma narejenih burekov in na drugi strani proizvodnja ter potrošnja industrijskih, pekarniških in pouličnih burekov kažejo, kot bi rekla bolj trda socialna antropologija, na razliko med darilnim ter tržnim gospodarstvom (glej Gregory 1982, pa seveda tudi Mauss 1996: 4. poglavje). Več kot očitna je tudi konceptualna, kontekstualna, pomenska razlika med pripravo in uživanjem bureka ter drugih pit v priseljskih družinah, torej bureka, ki se trgu izmika, in bureka, ki mu je življenje poklonila tržna ekonomija, torej burekblaga. Burek je v večini priseljskih družin pripravljen in zaužit za glavni, osrednji dnevni obrok, bodisi za kosilo ali večerjo, in ta-

5 Bosansko burektoľmačenje je zavladelo tudi v prvi izdaji *Leksikona yu mitologije*: »Za izmišljotine, kot so »jabolčni burek«, bi bilo kršitelje treba kaznovati z odvzemanjem gostiteljske licence« (Kršić 2004: 65). BiH je s tem ožjim burekrazumevanjem izjema ne samo na območju nekdanje SFRJ, ampak nasploh na Balkanu, v Turčiji in še kje.

6 O mestu, ki ga zaseda burek v BiH, nam lepo govori bosanski popzvezdnik Dino Merlin v odgovoru na vprašanje, zakaj je svoj zadnji album poimenoval »Burek«: »Burek sem na simbolični ravni hotel prikazati kot eno od vrednosti, ki jih imamo, vendar se podobno kot moč, ki vsak dan hodi mimo svoje lepe žene in gleda naokoli, ne da bi videl njeno lepoto, tudi mi ne zavedamo njegove vrednosti. Torej, vse to imamo, a ne opazimo. Nekaj, kar je preverjeno dobro že stoletja, je definirano kot kvaliteta, klasika in umetnost. Namreč, samo kar preživi stoletja, je vredno pozornosti in takšnih epitet, kot sta klasika in umetnost. Burek je tako avtentični bosanski kot tudi antiglobalistični fenomen« (Bikić 2004)

7 O burekobdarovanju in burekgostoljubnosti več v: Mlekuž 2010.

Neslasten prizor iz okolja, kjer je burek Turek.
Foto: Jernej Mlekuž, Ljubljana, 2007

ko podpira dominantno tradicionalno družinsko strukturo prehranjevanja. Burekblago – vsaj burek z ulice, torej *fastfood* burek – pa se največkrat tej dominantni prehranjevalni strukturi upira. Burek je v priseljskih družinah relativno tradicionalen element prehrane, tesno povezan z izročilom, burekblago pa je vsaj na urbanih ulicah, v slovenskih pekarnah in trgovinah, neke vrste prišlek, ki ga večina etničnih Slovencev pozna kvečjemu dve, tri desetletja. Na ločenost, oddaljenost, omejeno komunikacijo med tema dvema gospodarskima okoljema, ekonomskima kontekstoma, kaže tudi to, da veliko priseljencev predvsem muslimanske veroizpovedi iz nekdanje SFRJ, s katerimi sem se pogovarjal in ki burek in druge pite pripravljajo večkrat tedensko, ni nikoli v življenju v Sloveniji poskusila pekarniškega, industrijskega ali pouličnega bureka. In najbrž, čeprav take domneve ne sodijo v znanstvena besedila, če se ne bi pojavile »tujerodne« burekprodajalne in pozneje domača pekarniška in industrijska burekproizvodnja, večina vsaj tistih bolj zapečarskih Slovencev ne bi nikoli slišala za burek. Vsaj za burek v Sloveniji ne!

S pomočjo Raymonda Williamsa (1998: 239–241) bi za burek v priseljskih družinah rekli, da je del nekakšne rezidualne kulture, ki pa je v veliki meri odmaknjena od dominantne kulture. Tem rezidualnim pomenom pa v veliki meri stojijo nasproti nastajajoči pomeni bureka, predvsem tisti del, ki je vključen v dominantno kulturo. Na pomenski ravni imamo torej v odnosu do bureka dve bolj ali manj nasprotujoči si poziciji, z le malo skupnega dialoga: neinkorporirano rezidualno kulturo (burek med priseljenci) in inkorporirano nastajajočo kulturo (burek med nepriseljenci, podvržen različnim diskurzom, recimo nacionalističnemu, o katerem bomo nekaj rekli tudi v nadaljevanju, ali zdravoživljenjskemu, o katerem je bilo več rečeno na drugem mestu (Mlekuž 2008)).⁸

8 O razliki med rezidualnim in nastajajočim Williams (1998: 239) pravi naslednje: »Z »rezidualnim« mislim, da nekatere izkušnje, pomene in vrednote, ki jih ni mogoče potrditi ali izraziti v pojmih dominantne kulture, kljub temu doživljamo in prakticiramo na podlagi prežitka – tako kulturnega kot tudi družbenega – kakšne predhodne družbene formacije.« Naj samo dodam, da je rezidualna kultura kljub običajni relativni odmakljenosti od dominantne kulture v konkretnih dejavnostih lahko

In kot že rečeno, burek bi bržkone za večino Slovencev ostal neznan, eksotična jed iz »španske vasi«, če se v šestdesetih letih prejšnjega stoletja ne bi v nekaterih slovenskih mestih z večjo koncentracijo priseljencev ali vojakov pojavile »tujerodne« prodajalne bureka, v rokah Albancev iz Makedonije (danes bržkone največ bureka v Sloveniji proizvedejo »slovenske« pekarnice in prehrabeni industrijski obrati). A vse do osemdesetih let je bil tudi ta poulični burek najverjetneje predvsem hrana priseljencev. Od trenutka, ko so vanj zagrizla »slovenska« usta, pa se začne ta burekzgodba zelo hitro zapletati, bogatiti, debeliti. V nadaljevanju bomo torej pokazali, kako in zakaj je burek postal del te inkorporirane nastajajoče kulture.

Kako je burek postal Turek

Kot pričajo številni spomini, se je burek v osemdesetih začel prijemati tudi med nepriseljenci, praviloma tistimi, kot pravi Peter Stankovič (2005: 36), ki niso zapadli v nacionalistično evforijo in z njo povezanimi pojavi jugofobije. To naj bi bili predvsem študentje, pankerji in urbana mladina nasploh. Na ravni pomenov pa je to posledično pomenilo, kot nadaljuje Stankovič, »da burek kmalu ni označeval zgolj etnične razlike (med »namik in »njimik«, »Slovinci« in »Neslovinci«), temveč tudi tiste Slovence, ki niso imeli večjih problemov s prisotnostjo imigrantov iz drugih republik iz bivše Jugoslavije« (Stankovič 2005: 36). Toda na tem mestu je treba poudariti eno stvar. Po pogovorih s številnimi protagonisti urbanih subkultur v osemdesetih, burek v tem času ni bil znak, simbolični objekt znotraj različnih subkulturnih skupin in niti ni bil vidnejši, pomemben del subkulturne potrošnje. Gregor Tomc, ki je pripadal »generaciji pankerjev iz poznih sedemdesetih let, ki je v osemdesetih letih že precej upehala, s policijsko pomočjo«, pravi, da hrana »pri panksih« ni bila del subkulturnega izraza. »Del subkulture je bilo pitje alkohola, v glavnem v obliki piva, v glavnem v kavarni Union, na železniški, v Medeksu, v FV-ju itd.« (Tomc 2005). Ali Žerdin iz generacije, »ki se je politično kulturno socializirala v času prvega novega roka (1981)«, pravi o bureku naslednje:

Tole z burekom je po mojem mnenju prej koincidenca kot kaj drugega. Pač, ob enih ponoči je bil na postaji odprt samo kiosk z burekom in nič drugega. Zato smo občasno pač šli na burek. Če rečem občasno – mogoče enkrat na leto. Sam sem stanoval na Brodu, zato sem, če sem želel na postajo, moral narediti ovinek. Tega pa navadno nisem delal. Če bi ob enih ponoči posloval kak kiosk z drugo hrano, bi pa mogoče hodil na polento (Žerdin 2005).

Torej lahko povzamemo, da velika večina ljudi, ki je v osemdesetih jedla burek (ali ga ni jedla), najverjetneje tega ni razumela kot eksplicitne politične geste. Za urbano mladino osemdesetih kot tudi za vse ostale, ki so bolj ali manj občasno segli po bureku, je ta, kot pričajo pogovori, pomenil kalorije in ne simbolov. Ponavadi nekaj toplega na od alkohola razdraženi želodec, nekaj poceni za plitve žepe. In nekaj, kar je bilo na razpolago tudi v najbolj nemogočih urah v že tako zelo skromni ponudbi osem-

desetih let prejšnjega stoletja. Poudarimo, da je bil burek v tem času, v poznih večernih in zgodnjih jutranjih urah, v večini večjih slovenskih mest v družbi z maloštevilnimi jedili (predvsem s hot dogom in pomfritom) na razpolago kot edina topla stvar. In to je bržkone ključni – čeprav ne edini – moment v burekovem pohodu na ta oder označevanja, diskurzov, nacionalizma.

Bistveno v tej burekzgodbi kalorij brez simbolov je torej, da je »balkanski«, »južnjaški«, »čifurski« burek zlezal na slovenske ulice, zrinil se je v roke in usta tudi nepriseljencev, »avtohtonega« prebivalstva, »Slovencev«. »Priseljenski«, »balkanski«, »južnjaški« burek v rokah in ustih »Slovencev« je vsaj nekatere Slovence zmotil – tiste, če si sposodimo Stankovičeve besede, ki so imeli težave »s prisotnostjo imigrantov iz drugih republik iz bivše Jugoslavije«. Od tu dalje se po mojem mnenju ta zgodba o bureku in slovenski biti sploh lahko začne bolj zanimivo in kompleksno zapletati, rasti, debeliti.

Torej pomeni, ki so burek dominantno opredeljevali tudi v osemdesetih in devetdesetih ter ga verjetno najglasneje spremljajo še danes, primarno, izvorno gledano, niso bili proizvod jedcev bureka. Na delu je bil (in še vedno je) nacionalistični diskurz, ki bureka ni sprejel za svojega, »našega«. Z drugimi besedami, zmotila ga je prisotnost, vidnost bureka na slovenskih ulicah, v rokah in ustih mladine ter vseh drugih, ki so bolj ali manj občasno posegli po njem.

Grafit »Burek, nein danke«, ki se je v drugi polovici osemdesetih let pojavil na Gosposki ulici v Ljubljani in se od takrat občasno še pojavlja po ljubljanskih zidovih, je eden od zgodnejših in eksplicitnejših (seveda lahko tudi podvomimo v njegovo eksplicitnost)⁹ ugrizov nacionalizma v burek. Drugi najbrž manj eksplicitni, a zgodnejši nacionalistični ugriz – z naštevanjem katerih bi lahko nadaljevali v nedogled – je v komadu Agropopa Jasmina. Po refrenu s poudarjenim balkanskim melosom v srbohrvaščini, ki opeva ljubezen do Jasmine, zapoje ženski glas – Jasmina takole:

On bil zares je moški pravi,
po konju strašno je smrdel.
Po hrbtu bil močno je dlakav,
Na sirov burek me je ujel (Klinar in Centa 1986).

Torej, začel se je pogrom nad burekom, ki se je razplamtel v devetdesetih letih preteklega stoletja in ki traja, čeprav ne z enakim orožjem, vse do današnjih dni (več o tem v: Mlekuž 2008). A vrnimo se k začetkom, vzrokom tega pogroma. Najbrž je pretirano, če ne celo zgrešeno, vso krivdo za parazitiranje nacionalizma na bureku zvaliti na pojavnost in vidnost bureka na slovenskih ulicah. Pri tem gre lahko tudi za druge momente, čeprav so verjetno bistveno manj pomembni. No, če sploh so pomembni. Kot primer takšnega zunanega momenta bi lahko omenili srebrno medaljo Jureta Franka na olimpijskih igrah v Sarajevu leta 1984 – prvo medaljo Jugoslavije na zimskih olimpijskih igrah. Besedna igra »Volimo Jureka više od bureka«, ki se je takrat pojavila in se je še dandanes veliko Slovencev spomni ter jo občasno za-

inkorporirana vanjo. »Z nastajajočim mislim, prvič, da nenehno nastajajo novi pomeni in vrednote, nove prakse, nove označitve in izkušnje. Toda pri tem gre za dosti zgodnejši poskus inkorporiranja prav zato, ker so del – vendar ne definirani del – učinkovite sodobne prakse« (Williams 1998: 239).

9 Recimo: Kaj pa če je bil grafit izvorno zakodiran, zapisan na zid ene od stavb na Gosposki ulici brez kakršnih koli nacionalističnih pretenzij, kot bolj ali manj nedolžen štos, fora, ki se je želela le pošaliti ali celo osmešiti razvijajoči se nacionalizem. A bržkone so bile številne reprodukcije tega zapisa, ki se je cela devetdeseta pojavljala po ljubljanskih zidovih, večinoma zakodirane, zapisane z nacionalističnimi rokami.

sledimo v bolj šaljivih, zabavnih kontekstih tudi v slovenskih medijih,¹⁰ popularni kulturi, vsakdanjem govoru, je prav gotovo burek približala Slovencem.¹¹ Seveda bi lahko nadaljevali naštevaje dejavnikov, ki so burek približale slovenskemu nacionalizmu. Eden je bržkone tudi ta, če se lahko malo pošalimo (ali pa tudi ne), da se burek rima ne le na Jurek, ampak tudi na Turek.

V tem prikazu pajdašenja bureka in nacionalističnega diskurza se dotaknimo osamosvojitve Slovenije. Ta točka, datum, pomeni konec uradnega diskurza o bratstvu in enotnosti. A seveda ne smemo pozabiti, da je bil nacionalizem v obleki popularnega diskurza na delu že v osemdesetih letih in tudi že prej.¹² Burek ne postane žrtev nacionalizma z osamosvojitvijo Slovenije. Toda nedvomno je bila osamosvojitve – seveda z vsemi spremembami, pretresi v družbi in kulturi tisti zgodovinski dogodek, ki je burek oblekla v veliko bolj raznolika in pisana oblačila.

Po osamosvojitvi burek postane del alternativnih ali opozicijskih praks, ki jih lahko na prvo žogo razumemo kot odziv na (razraščajoči se) nacionalizem. A bržkone se bureku to ne bi zgodilo, če ne bi imel posebnega mesta v takratni ponudbi in potrošnji.

Številni pogovori z mladino iz devetdesetih let pričajo, kako je burek postal, predvsem med mlajšo urbano populacijo, študenti in dijaki,¹³ zelo hitro priljubljen in celo čaščen del prehrane. Čeprav je težko dodobra osvetliti kompleksno razmerje med tem burekoljubnim diskurzom in burekpotrošnjo, ni težko prepoznati družbenokulturnega ozadja tega razmerja.

Peter Stankovič (1999: 46) pravi, da se je predvsem med urbano mladino, ki je izražala ravnodušnost do projekta slovenske osamosvojitve, začel širiti oporečniški duh. Seveda se lahko vprašamo, kakšen pomen je pravzaprav imela ravnodušnost do osamosvojitve Slovenije in koliko je bilo zares oporečniškega duha?¹⁴ A pustimo zdaj takšna vprašanja na miru. Karkoli je že bilo, se je izražalo z navdušenjem nad vsem balkanskim, južnjaškim. To sicer ni bilo politično gibanje, kot nadaljuje Stankovič, prineslo oziroma konstituiralo pa je zanimiv kulturni obrat, ko se za del urbane mladine (predvsem študente, alternativce, srednješolce

itd.) vse balkansko iz simbola slabega spremeni, kot nadaljuje Stankovič, v simbol dobrega. Torej, gre za odklon, ki je bil v nasprotju z »uradnim«, dominantnim diskurzom:

V trenutku so se razpasli tako imenovani balkan žuri, pop in rock glasba z območja nekdanje Jugoslavije je postala »zakon«, tudi za tiste, ki so bili premladi, da bi rasli ob njenih zvokih, uporaba srbohrvaščine v pogovornem jeziku se je razširila do prav neverjetnih dimenzij, bureki in baklave so postali zadnji krik mode, znamenite srbske komedije (*Ko to tamo peva, Maratonci, Balkanski špijun, Kako je propao rokenrol* itd.) reference, ki jih je bilo zaželeno čim pogosteje citirati, skratka, med urbano mladino se je bliskovito razširil neki nostalgichen sentiment, ki je verjetno bolj kot kaj drugega odražal določen strah, da bo življenje v samostojni Sloveniji postalo preveč »avstrijsko«: zaprto, ozkosrčno, čistunsko in zaplankano (Stankovič 1999: 46).

Ali kot zgodovinsko analizira svojo ljubezen do bureka Boris Čibej: »/.../ na začetku 80-ih let, ko ni nihče niti sanjal o tem, da se bo takratna država sesula, tudi nismo mogli imeti jugonostalgije, ki je najbrž pripeljala do poznejše ljubezni do bureka« (Čibej 2005). Če torej povzamemo, poosamosvojitvena mladinska pa tudi druga ljubezen do bureka je torej povezana tudi z neko nostalgijo, ki pa jo lahko vsaj v nekaterih segmentih razumemo tudi kot nekakšen implicitni upor proti dominantnemu popularnemu, pa v mnogočem tudi uradnemu nacionalističnemu diskurzu v novo nastali državi.

Predvsem med mlajšo urbano populacijo, med študenti in dijaki, je začel burek, kot pravi Stankovič (2005: 36), vse bolj funkcionirati kot znak nečesa »kul« in prinašati tudi drugačne pomene »Juge« in Balkana. Te alternativne politične burek-pomene, ki so bili bolj ali manj v navzkrižju z nacionalističnim diskurzom, bi verjetno le zelo težko označili za eksplicitni upor proti nacionalizmu. Torej, prej je verjetno šlo za alternativni kot pa za opozicijski diskurz, čeprav je med njima, kot je poudaril že Raymond Williams (1997: 240), meja pogosto neznatna.¹⁵

Kot eno od začetnih artikulacij tega alternativnega diskurza lahko navedemo bureke, ki so jih razdeljevali ob vstopu oz. vstopnici za različne »Balkan žure« predvsem v ljubljanskih klubih K4 in B-51 v začetku devetdesetih let preteklega stoletja. Na prvem »Balkan žuru« (24. 5. 1991) v klubu B-51 so tako obiskovalci ob nakupu vstopnice pri vходу skupaj z burekom dobili tudi šilce rakije, znotraj pa srbski sir, čebulo in kruh (Bašin 2005; 2006). Pravzaprav je bila najbolj pogosta artikulacija ali izjava tega alternativnega diskurza samo uživanje bureka. Kot pričajo pogovori s študenti iz devetdesetih let 20. stoletja (pa tudi moji burekspomini), se je veseljačenje po tako imenovanih »balkan žurih« in drugih študentskih žurih, na katerih je bilo odmerjeno pomembno mesto »jugo muziki«, pogosto končalo z burekom.

¹⁵ Razlika med alternativnim in opozicijskim je razlika, če si pomagam z Williamsovimi (1998: 240) besedami, »med nekom, ki preprosto izbere drugačen način življenja in želi, da ga pustijo pri miru, in nekom, ki si izbere drugačen način življenja in hoče v tem smislu spremeniti družbo«. Na eni strani gre torej za politično pasivnost in na drugi za politično angažiranost praks, ki predstavljajo neko konkurenco, odklon od dominantnih oblik. To, za našo študijo nedvomno koristno razlikovanje, pa je togo, in ta togost je navsezadnje tudi antiteoretska: Ali ni opredeljevanje, ali je neka kulturna poteza alternativna ali opozicijska, le moja drža?

¹⁰ Ko je Jure Franko po 22. letih ponovno obiskal Sarajevo, je *Nedeljski dnevnik* objavil prispevek »Volimo Jureka više od bureka!« (Fornezzi 2006). Opis, predstavitev okrogle mize Slovenci in Balkan: O evropeizaciji slovenske družbe in begu pred Balkanom v *Večeru* nosi naslov Od Jureta do bureka in druge zgodbe (Stepišnik 2002).

¹¹ Lahko se tudi vprašamo, ali bi se grafit »Burek, nein danke« pojavil brez protijedrskega slogana »Atom, nein danke«? Grafit je najverjetneje predelava znamenitega evropskega protijedrskega slogana iz zgodnjih osemdesetih let.

¹² Gorazd Stariha (2006) je recimo z analizo dokumentov, ohranjenih v arhivskih fondih Sodnika za prekrške Radovljica in Okrajnega sodišča Radovljica, pokazal, da so že v petdesetih letih na gornjem Gorenjskem obstajali številni primeri izražanja nestrpnosti, šikaniranja pa tudi drugih dejanj, celo fizičnega nasilja do priseljencev iz drugih republik SFRJ.

¹³ Cristina Hardyment (v: Bell in Valentine 1997: 173–174) v opisu zgodovine etnične hrane v Angliji navaja študente kot glavne krivce za popularizacijo indijske in kitajske hrane v šestdesetih letih prejšnjega stoletja predvsem zaradi njene cenenosti in eksotičnosti.

¹⁴ Stankovič kot primer ene od začetnih manifestacij oporečniškega duha navede žur, ki se je zgodil povsem spontano in neorganizirano v klubu B-51 na Gerbičevi ulici v Ljubljani ravno na dan razglasitve slovenske samostojnosti, 25. junija 1991: »V trenutku, ko se je vsa Slovenija veselila odcepitve od Jugoslavije, je množica mladcev in mladenk do jutra plesala in popivala ob nostalgичnih zvokih jugo rocka, na koncu pa tudi že rajala v pobesnelih ritmih srbskih narodnjakov« (Stankovič 1999: 46).

Uživanje bureka je bilo nekakšna ritualna, zaključna praksa nočnega veseljačenja.

Burekuživanje pa so pogosto spremljale tudi druge burekoljubne dejavnosti. Potrošnja, še zlasti potrošnja tako pomensko nabite stvari, kot je burek, namreč ni osamljen, enkratni fenomen, ampak je vpeta v mrežo drugih asociacij in aktivnosti. Simon Stojko Falk se iz sredine devetdesetih let spominja, kot pravi, »filmskega prizora« spontano zbrane mladine v nočnih urah, v vrsti čakajoče na burek pred kioskom na Miklošičevi ulici v Ljubljani, ki je glasno prepevala hit Alija Ena »Sirmi & mesni« (Stojko Falk 2005).

Seveda pa je v tej debati o potrošnji bureka treba razumeti – in to moramo močno podčrtati – samo mesto bureka znotraj takratne ponudbe hitre hrane in še zlasti hrane, ki je bila na razpolago v najbolj nemogočih urah. Mislim, da je nadvse ozkogledno, če ne kar zgrešeno, burek razumeti zgolj kot simbolični objekt, ki so ga študentje in druga mladina v devetdesetih letih prejšnjega stoletja izbrali le zaradi njegovih simboličnih potez, njegovega simboličnega mesta – torej zaradi pomenske povezave s priseljenci, z Balkanom, s SFRJ in z njo povezanimi fenomeni. Sprva se moramo sploh vprašati, kaj s(m)o sploh imeli v tem času na razpolago. Seveda za nizko ceno, povsod in vedno pri roki in konec koncev tudi z vsaj minimalno možnostjo izbire (sirmi & mesni). Študentje in drugi mladi v devetdesetih nis(m)o v prvi vrsti jedli bureka zato, ker je bil »balkanski«, »južnjaški«, »čifurski«, ker je predstavljal upor proti dominantnemu nacionalističnemu diskurzu.¹⁶ Ampak predvsem zato, ker je bil poceni, nasiten, vedno in povsod dostopen in ker je (nikakor ne samo meni) »krasno sedel na od alkohola razdraženi želodec.« Če bi šlo v prvi vrsti za simbole, potem bi si študentje verjetno prej izbrali čevapčiče, ki so bili vsaj še ob koncu osemdesetih let bolj simbolično nabita jed kot burek – bili so, vsaj po mojem selektivnem pregledu

16 Ozadja tega antinacionalističnega diskurza pa nikakor ne smemo omejevati samo na nostalgčno spominjanje in/ali čaščenje južnjaškega, balkanskega. Afirmativno burekizjavljanje ni vezano, omejeno le na nekakšno jugonostalgijo, balkannostalgijo. Pravzaprav se zdi smiselno ta afirmativni diskurz razdeliti na nenacionalistični (kar seveda lahko pomeni vse živo), zato raje recimo implicitni, alternativni in na drugi strani na protinacionalistični, torej eksplicitni, opozicijski. – V zadnjo skupino bi spadale eksplicitne, politično angažirane izjave, v prvo pa tiste, za katere bi le težko rekli, da to res so. Ta implicitni diskurz se zdi, da se vsaj v določeni meri pokriva predvsem z nekakšnim burekoljubnim diskurzom, ki ga pomembno oblikujejo in zastopajo burekjedci. V primeru eksplicitnega, opozicijskega diskurza pa se avtorsko burekuživanje le zelo redko, če sploh, pojavi, odrazi v izjavljanju. Burek ni predmet čaščenja sam po sebi, ampak je zgolj označevalec za nekaj, stoji za nekaj drugega. Za nekaj, kar ima podrejen položaj v obstoječih oblastnih razmerjih, kar izkazuje manko moči. Za nekaj – s tem nekaj mislim na to, kar burek označuje in ne na burek *per se* – za kar se zdi vredno boriti. Seveda pa je takšna delitev lahko problematična, saj je meja med eksplicitnim in implicitnim, med opozicijskim in alternativnim, kot smo že rekli, pogosto nejasna, zabrisana. – Razliko med diskurzoma pa bi lahko iskali tudi v samih vzrokih, izvoru burekpojavnosti. Če se je v implicitnem diskurzu burek primarno pojavil zaradi svojega enkratnega mesta v takratni ponudbi (cena, dostopnost) in sekundarno zaradi navezave na »Jugo«, Balkan, je v eksplicitni diskurz prišel bolj posredno – preko nacionalističnega diskurza. Eksplicitni diskurz je namreč jasno, eksplicitno, motivirano protinacionalističen. In nacionalistični diskurz je bil tisti – ki je prvi brezkompromisno ugriznil v burek. Protinacionalistični, eksplicitni in seveda tudi nenacionalistični, implicitni diskurz pa le poskušata rešiti burek pred temi požrešnimi usti (glej Mlekuž 2008).

različnega gradiva iz tega časa, pogosteje na delu, ko se je iskalo označevalec za »Jugo«, Balkan, »južnjake«.¹⁷

Da burek ne bo turek

Naslov sklepnega poglavja je sposojen – pod tem naslovom se je namreč skrival burekrecept – »malo bolj SLO in vegi, za spremembo gobov« v reviji *Več* leta 2004. V tem času, torej do pojava tega »malo bolj SLO« bureka, naš junak zaplava v »slovenski prehranjevalni *mainstream*, 'glavni tok'. Pribori si mesto v zmagovalni skupini, prav mogoče prvo mesto, tako s kvantitativnim porastom kot z razširitvijo v številna nova polja in institucije. Konzumira se v slovenski vojski, uživa se v slovenskih šolah, zabava se na številnih tako formalnih kot neformalnih zabavah, prireditvah, leti na nekaterih letih slovenskega nacionalnega letalskega prevoznika, vozi se v tovornjakih, ki tvorijo blago na tuje trge, in še bi lahko naštevali.¹⁸ Fascinantna zgodba, ki je ne moremo dobro razumeti brez tega, »kako je burek postal Turek«, a tudi zgodba, ki si zasluži nov naslov. Recimo? Bi Slovenci bili Slovenci, kot s(m)o danes, če burek ne bi postal Turek?

Zavedam se pomanjkljivosti pričujočega besedila. To je v veliki meri špekulativne narave in prej ponuja tezo kot pa sistematičen in z dokazi podkrepjen odgovor nanjo. In kaj je teza tega na glavo postavljenega (teza namreč sodi na začetek) špekulativnega besedila? Invencija pomenov ni arbitrarna, se ne zgodi v praznem prostoru, torej ni brezreferenčna, kot si to naivno predstavljajo (pre)številni v konstruktivizmu zagledani družboslovci. To, da pomenov ni mogoče poljubno izumljati, pa seveda ne pomeni, da ima burek kakšen esencialen, absoluten pomen. S parafrazo Karla Marxa: ljudje dajejo stvarjem (tudi ali še zlasti bureku) pomen, toda ne dajejo jih, kakor bi se njim zljubilo, ne dajejo jih v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali.¹⁹ Če se pozabavamo z naslovom: pri razumevanju vprašanja, kako je burek postal Turek, moramo razumeti tudi to, da burek ni le Turek. Ali če postavimo na glavo obrabljeno Lévi-Straussovo misel (2004): burek ni dober le za misliti, ampak je dober tudi za jesti, oziroma, preden je burek postal dober za misliti, je moral biti dober za jesti. Torej še en razlog več, zakaj konec nosi ime recepta, burekrecepta.

Literatura in viri

APPADURAI, Arjun (ur.): *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 1986, 3–63.

17 Kot že rečeno, gre za zelo selektiven pregled predvsem časopisnega in revijalnega gradiva. Mimogrede, v izzivalnem besedilu Bojana Štiha (1982) To ni nobena pesem, to je ena sama ljubezen v *Nasih razgledih* leta 1982 kot tudi v burnih polemikah v skoraj vseh takratnih večjih jugoslovanskih tiskanih medijih, ki jih je to besedilo izzvalo, bureka ni – so pa čevapčiči. Mimogrede, čevapčiči imajo najverjetneje v Sloveniji tudi nekoliko daljšo zgodovino kot burek. V tridesetih letih 20. stoletja so se na ulicah nekaterih slovenskih mest pojavili tudi osamljeni primeri prodajalcev čevapčičev in ražnjičev, ki so jih takrat imenovali turške klobasice (Bogataj 1997: 15; o Mariboru tudi Godina Golija 1996: 126).

18 Kar pa spet ne pomeni, da so bureku povsod odprta vrata, kaj šele na stežaj. A to je seveda že zgodba z drugim naslovom (glej Mlekuž 2008).

19 V prevodu izvirnika: »Ljudje delajo svojo lastno zgodovino, toda ne delajo je, kakor bi se njim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakršne so neposredno zadeli, kakršne so bile dane in ustvarjene s tradicijo« (Marx 1979: 452).

- BAŠIN, Igor: osebni pogovor, 7. junij 2005.
- BAŠIN, Igor: telefonski pogovor, 24. marec 2006.
- BELL, David in Valentine Gill: *Consuming Geographies: We Are Where We Eat*. London in New York: Routledge, 1997.
- BIKIĆ, Jasmina: Ja sam živi dokaz protiv riječi nemoguće. *Ljiljan*, 11. junij 2004.
- BOGATAJ, Janez: Hitra prehrana – dediščina in sodobnost. V: Dražigost Pokorn (ur.), *Hitra hrana*. Ljubljana: Inštitut za higieno, Medicinska fakulteta, 1997, 7–20.
- DOUGLAS, Mary in Baron Isherwood: *The World of Goods: Towards an Anthropology of Consumption*. London in New York: Routledge, 1980.
- FORNEZZI, Tone: Volimo Jureka više od bureka! *Nedeljski dnevnik*, 26. februar 2006, 14.
- GREGORY, A. Christopher: *Gift and Commodities*. London: Academic Press, 1982.
- GODINA Golija, Maja: *Prehrana v Mariboru v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja*. Maribor: Založba Obzorja Maribor, 1996.
- HOSKINS, Janet: Agency, Biography and Objects. V: Christopher Tilley idr. (ur.), *Handbook of Material Culture*. London idr.: Sage, 2006, 74–84.
- KLINAR, Aleš in Urban Centa: Jasmina. V: *Pesmi s Triglava*. ZKP RTV Slovenija, 1986.
- KOPTYTOFF, Igor: The Cultural Biography of Things: Commodization as Process. V: Arjun Appadurai (ur.), *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*. Cambridge in New York: Cambridge University Press, 1986, 64–94.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: *Divja misel*. Ljubljana: Krtina, 2004.
- MARX, Karl: Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta. V: Karl Marx in Friedrich Engels, *Izbrana dela v petih zvezkih: III zvezek*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1979.
- MAUSS, Marcel: *Esej o daru in drugi spisi: Uvod v delo Marcela Maussa*. Ljubljana: ŠKUC in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1996, 9–157.
- MILLER, Daniel: *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford in New York: Blackwell, 1987.
- MILLER, Daniel: Artefacts and the Meaning of Things. V: Tim Ingold (ur.), *Companion Encyclopedia of Anthropology*. London in New York: Routledge, 1994, 396–419.
- MILLER, Daniel: Why some things matter. V: Daniel Miller (ur.), *Material Cultures: Why Some Things Matter*. London: UCL Press, 1998, 3–21.
- MINTZ, W. Sidney: *Sladkost in moč: Mesto sladkorja v moderni zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf, 2010.
- MLEKUŽ, Jernej: *Burek.si!? Recepti / koncepti*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2008.
- MLEKUŽ, Jernej: Burekpomeni burekdarovanja neburekljudem. *Dve domovini* 31, 2010, 65–76.
- STANKOVIČ, Peter: Rokerji s konca tisočletja. V: Peter Stankovič idr. (ur.), *Urbana plemena: Subkulture v Sloveniji v devetdesetih*. Ljubljana: Študentska založba, 1999, 43–52.
- STANKOVIČ, Peter: Burek? Ja, bitte! *Dnevnik, Zelena pika*, 15. januar 2005, 36–37.
- STARHA, Gorazd: »Dvigam to čašo za bratstvo in enotnost naših narodov«. *Zgodovina za vse* 13/2, 2006, 83–114.
- STEPIŠNIK, Matija: Od Jureta do bureka in druge zgodbe. *Večer*, 25. november 2002, 5.
- STOJKO FALK, Simon: osebni pogovor, 2005.
- ŠTIH, Bojan, To ni nobena pesem, to je ena sam ljubezen. *Naši razgledi*, 11. junij 1982, 328–301.
- TOMC, Gregor: elektronsko pismo, 16. marec 2005.
- WILLIAMS, Raymond: *Navadna kultura: Izbrani spisi*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij in SH Zavod za založniško dejavnost, 1998.
- ŽERDIN, Ali: elektronsko pismo, 31. marec 2005.

Burek in the Land of the Carniolan Sausage

Burek, this important dish frequently prepared and consumed by many an immigrant to Slovenia and by their offspring, just might be the most popular Slovene fast food. It was very likely brought to Slovenia in the 1960s by emigrants from the republics of former Yugoslavia. In the Slovene popular culture, the media, the spoken language, etc., the term *burek* is probably the most convenient and useful label applied to immigrants from former Yugoslav republics; to the Balkans; and to the former Socialist Federative Republic of Yugoslavia and the related phenomena. This text will try to answer why and how this semantic superinflation befell precisely this food superhero. Its multiple meanings first appeared in the 1980s when the *burek* gradually became part of some urban food practices of mainly the young. But the fact that the *burek* found its way into the hands of nonimmigrants seemed to be quite disturbing for some people. It became the butt of nationalism. In the 1990s, a number of young people responded by appropriating it and vesting it with alternative, or oppositional, political meanings. But even in this context it is wrong to perceive the *burek* purely as a symbolic object selected in the 1990s by students and other young people because of its symbolic meaning – due to its close, albeit conflictive, association with Slovene nationalism. We namely need to take a closer look at the food that was available at the time and was inexpensive, readily available, and ultimately with at least a minimal choice. The essay looks at contemporary studies on material culture, all of which postulate that the material aspect is an integral part of the culture and the society, and that without this material aspect the two can never be fully understood. The meanings of objects – and in this case the *burek* – are more than merely a product of discourses and signifying practices but are (also) embedded in the objective and the material in a number of complex ways.

PRISPEVKI K ANTROPOLOGIJI OTROŠTVA NA SLOVENSKEM

Podobe in reprezentacije otroštva v spominski in medijski krajini

Strokovni članek | 1.04

Izvleček: Članek se ukvarja z družbenimi podobami in reprezentacijami otroštva, ki nastajajo na podlagi spominskih in medijskih naracij. Krajina otroštva je tako prikazana kot polje simbolnih, ekonomskih in političnih interesov, s katerimi operirajo odrasli. Vloga otrok je v tem pogledu objektivizirana, odrasli pa jo uporabljajo za manipuliranje in uveljavljanje svoje moči. S tem se otroštvo izkaže kot prostor nadzora. Odrasli si v tem prostoru podrejujejo življenje otrok, kar se odraža skozi predstave o komercializaciji in scientifikaciji otroštva, po drugi strani pa si krajino otroštva prisvajajo skozi spomine. S spominskega in medijskega vidika nam tako krajine o otroštvu več kot o življenju otrok ter otroštvu, ki ga živijo otroci »tukaj in zdaj«, povedo o svetu odraslih, njihovih vrednotah, prepričanjih in pričakovanjih.

Ključne besede: otroštvo, družbene predstave, medijske reprezentacije, spomin

Abstract: The article explores social images and representations of childhood that occur on the basis of memory and media narratives. The landscape of childhood is shown as a field of symbolic, economic, and political interests operated by adults. The role of children is thus objectivized and used by adults to manipulate and assert their power. As such, childhood emerges as a field of control. Adults subject the lives of children to their control, which is manifested through the concepts of commercialization and scientification of childhood; on the other hand, adults appropriate the landscape of childhood through their memories. Viewed from this perspective, the landscapes about childhood reveal more about the world of adults, their values, convictions, and expectations than about the world of children and childhood lived »in the here and now«.

Key Words: childhood, social concepts, media representations, memory

Uvod

Že od začetkov antropološkega ukvarjanja z otroštvom (prim. LeVine 2007), še zlasti pa od izida dela, s katerim je Margaret Mead opisovala odraščanje na Samoi (1928), je otroštvo prepoznano kot družbeni konstrukt. Z odmevno Arièsovo monografijo o zgodovini otroštva (1991) se je to spoznanje le še eksplicitno utrdilo. Otroštvo je ključni koncept v družbeni organizaciji in strukturi, še zlasti s stališča medgeneracijskih odnosov (James in James 2008: 25), vendar pa je, predvsem kar zadeva starost, spolno in etnično pripadnost, otroštvo družbeno in kulturno variabilna izkušnja (prim. Montgomery 2009: 50). O otroštvu lahko govorimo kot o socialni krajini, ki temelji na idejah, opredeljenih na otrokovih potrebah, zaščititi otrok ter skrbti zanj, na drugi strani pa je to prostor v družbeni strukturi, ki pripada neki specifični generaciji na poti v odraslost (James in James 2008: 22, 23).

Tematiziranje otroštva je prisotno na številnih ravneh družbe. Je pravzaprav vraščeno vanjo, saj se z otroštvom srečujemo v zelo različnih kontekstih. Na eni strani je to izrazito notranja krajina, ki neobhodno zaznamuje posameznika. Ta pokrajina se ves čas plasti skozi proces doživljanja in spominjanja. Na drugi strani pa je otroštvo kolektivna krajina. Na tem mestu se intimna posameznikova zgodba sreča z družbenimi kreacijami otroštva. V fenomenološkem smislu Irena Weber definicijo krajine navaja kot preplet »prostora, dogodkov in izkušenj« (2003: 21). V tem pogledu nas bo v nadaljevanju otroštvo še zlasti zanimalo v kontekstu družbenih podob in reprezentacij, utemeljenih na podlagi spomina ter povsem aktualne družbene izkušnje otroštva, ki je posredovana skozi množične medije.

V konstruiranju otroških krajin igra spomin bistveno vlogo, pa najsi gre za individualni, kolektivni ali zgodovinski spomin. Predstave o otroštvu pogosto pronicajo prav skozi spominske kanale, zato ni čudno, da so prav spomini eden izmed najpogo-

stejših virov v raziskavah otroštva. Mitchell in Reid-Walsh poudarjata, da bržkone tudi zato, ker so nam nekateri vidiki otroštva z odrasle perspektive bolj razumljivi (2002: 55). Po drugi strani pa moramo pri tem upoštevati, da je pogled na otroštvo skozi lečo odraslega zmes preteklosti, sedanjosti in prihodnosti, »med spominom in našo zavestjo namreč obstaja nepretrgana povratna zveza, s pomočjo katere povezujemo pretekle izkušnje in dogodke z našim sedanjim dojemanjem in predvidenimi reakcijami« (Brumen 2000: 23).

V zvezi s spomini na otroštvo bom v ospredje postavila delo, ki je pomembno vplivalo na preučevanje otroštva na Slovenskem. *Prvotno besedilo življenja* Alenke Puhar (2004) spomin jemlje kot jedro za analizo zgodovine otroštva na Slovenskem. Delo je kmalu postalo referenčno branje, hkrati pa tudi pojem nekritičnega povzemanja, saj so se predstave o morečem otroštvu, ki jih posreduje, utelesile celo znotraj strokovne javnosti (npr. Feldman 2001: 83; Drglin 2004). Za nas bo *Prvotno besedilo življenja* še zlasti zanimivo z vidika avtoričinega osebnega doživljanja. V tem pogledu bom njeno delo povezala s principi avtobiografskega pisanja. Colin Heywood namreč za avtobiografije meni, da so te pravzaprav pogled na življenje v danem trenutku, vendar pa nam veliko povedo o tem, kako je na naše življenje vplivala in ga oblikovala preteklost (Heywood 2001: 7). Mojca Ramšak podobno ugotavlja, da se nam skozi osebne zgodbe v avtobiografijah razkriva, »kako ljudje razumejo preteklost in kako povezujejo osebne izkušnje s socialnim okoljem« (Ramšak 2000: 30).

V zvezi s spominom se bom oprla tudi na koncept »pospominja« (prim. Brumen 2000: 29). Na primeru iz popularne kulture bom prikazala, kako močno vlogo imajo pospominjene podobe pri oblikovanju naših predstav. S tem pa že prehajamo iz bolj intime, posameznikove izkušnje, na bolj formalne indikacije otro-

* Teja Močnik, univ. dipl. etnol. in kult. antrop. 4000 Kranj, Hrastje 82, E-naslov: teja.mocnik@gmail.com

štva. Če upoštevamo, da »karkoli vemo o naši družbi ali o svetu, v katerem živimo, vemo skozi množične medije« (Luhmann v: Besednjak idr. 2008: 19), potem so ti eno od pglavitnih zrcal o podobah otroštva, kakor tudi njihov generator. Izpostavila bom nekaj tipičnih podob iz slovenskih množičnih medijev, v katerih je mogoče najpogosteje slediti temam v zvezi z otroštvom (*Družina*, *Dnevnikov objektiv*) oziroma je to sploh njihova glavna preokupacija, kakor to velja za specializirane medije.

Na eni strani imamo torej spomin na otroštvo kot intimno subjektivno izkušnjo, na drugi strani pa se nam otroštvo na podlagi medijskih naracij kaže kot niz objektiviziranih podob, skozi katere se zrcalijo religiozne in nacionalne konotacije ter potrošniški diskurz. Krajina otroštva se nam tako odpira kot nekakšno časovno polje, v katerem se povezujejo preteklost, sedanjost in prihodnost, hkrati pa skozi spominske in medijske naracije ugotavljamo, da je to bolj kot prostor otrok, prostor odraslih, saj se nam skozenj odstirajo načini, s katerimi odrasli ta prostor kreirajo in obvladujejo.

Otroštvo in spomin

»(...) vedno in od vsepovsod se vračam k času, ko sem bil majhen.«
(Stanislav Stratiev, *Ko sem bil majhen*)

Skozi spomin se nam otroštvo razkriva kot pregnetena snov, v kateri se čas odraščanja prepleta z aktualnimi podobami, s katerimi je posameznik obkrožen. Za avtobiografije velja, da lahko mnogo doprinesejo k rekonstrukciji otroštva (Heywood 2001: 7), vendar pa moramo pri tem upoštevati prav specifične, s katerimi je zaznamovan spomin. Izkušenj, ki jih na tak način analiziramo, ne smemo izenačevati z realnimi izkušnjami otrok »tukaj in zdaj«, pač pa se moramo zavedati, da so te izkušnje v glavnem izkušnje odraslih.¹

Eno izmed pionirskih del, ki je za rekonstrukcijo otroštva na Slovenskem vzelo v precep predvsem otroške spomine slovenskih literatov, je delo Alenke Puhar, *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju* (1982). Delo je lucidno sledilo zgledom iz tujine, saj je prav v času njegovega izida otroštvo postalo pomembno žarišče zgodovinskih razprav (npr. Ariès 1960; deMause 1974; Pollock 1983). Vendar pa bo na tem mestu bolj kot poskus, s katerim je *Prvotno besedilo življenja* želelo opraviti z »nostalgijo po minulem« (Puhar 2004: 18), ključen širši kontekst, v katerem je knjiga nastajala. Tako se bom pri naracijah oprla predvsem na pomembnost avtoričinega intimnega doživljanja otroštva.

Andrej Inkret *Prvotno besedilo življenja* opiše kot pripoved o »trpljenju, nedoumljivem razočaranju in umiranju otroških bitij, ki bodo šele čez leta, če sploh bodo, dorasli v »prave« ljudi« (2004: 14). Medtem ko je delo na eni strani poskusilo zrušiti literarni mit o idiličnem družinskem življenju v preteklosti, pa se

ni mogoče izogniti vtisu, da je ustvarilo prav nasprotni ekstrem, saj je otroštvo v slovenski družbi 19. stoletja prikazano izrazito moreče, besedilo pa tudi samo podlega nekaterim mitom.² Avtorica v delu dokaj dosledno sledi vplivu hipotez Lloyda deMausa (Puhar 2004: 21). Ta je poudaril šest evlucijskih faz, ki naj bi jih otroštvo oziroma odnosi med starši in otroki prehodili: »uboj, oddajanje, ambivalenca, intruzija, socializacija, podpora« (Heinsohn 1993: 280).³ Zdi se, da je *Prvotno besedilo življenja* deMausove teze v marsičem zgolj apliciralo na slovensko okolje – od ubojev otrok do končnega spoznanja o širjenju starševske empatije v začetku 20. stoletja.⁴ Vemo pa, vsaj tako priča številčno etnografsko gradivo (prim. Močnik in Turk Niskač 2012), da otroštvo v preteklosti na Slovenskem zagotovo ni bilo tako polarizirano.

Ob analiziranju biografij, pričevanj, učbenikov, priročnikov in etnografskega gradiva avtorica spleta trpko, skoraj polliterarno zgodbo o zgodovini otroštva na Slovenskem, ki ji mestoma dodaja osebno, celo prizadeto noto.⁵ V razpravi o imenih piše:

V 19. stoletju (in delno še v sedanjem) je bilo popolnoma vsakdanje, da se je isti ženski in moškemu rodilo več otrok istega imena. Rodil se je (Francu in Jožefi Mihelič na primer) in umrl prvi France, rodil in umrl drugi France, rodil in umrl tretji France, rodil – ne, ta ni bil več France, pač pa Stane, samo da ne bi umrl, in njegov naslednji brat je spet dobil ime France in s svojo trdoživostjo dokazal, da ime ni prekleto in da je imel Shakespeare prav – le kaj je v imenu? Ampak Neža Pivk, poročena Cankar, je rodila tri Marije in vse tri so umrle, še preden so se rešile povojev. Čudno? Srhljivo? Za današnji čas nedvomno, kajti danes – se pravi zadnje desetletje, dve ali tri – pojmuemo imena popolnoma drugače (Puhar 2004: 126).

Kot ugotavlja Brumen, se »nam velikokrat zgodi, da nam kakšen drug spomin ali dogodek prikljče na plan naše lastne spomine.

2 Jože Hudales, ki je analiziral družinsko življenje v Šaleški dolini v 19. stoletju, poudarja zmoto o številčnosti družin ter nenehni želji in zmožnosti po ustvarjanju potomcev. V resnici je bilo družin s številnimi otroki tudi v preteklosti malo (Hudales 1997: 134).

3 Pri tem se deMause opira le na del zgodovine od 14. stoletja, čas pred tem pa zanemari. Za največjo zmoto mu Gunnar Heinsohn očita istovetenje tehnik nadzora rojstev (kakršen je bil denimo detomor) z vzgojnim ravnanjem v različnih časovnih obdobjih (Heinsohn 1993: 284).

4 Gunnar Heinsohn deMausovo evlucijsko teorijo o zgodovini otroštva povzema takole: »(...) s potomstvom naj bi se prav grdo ravnalo, toda – podrejšajo se nekakšni »zakonitosti« – naj bi se vsaka generacija staršev, ki je trpinčila otroke, ob svojem surovem početju zavedela spominov na lastne otroške strahove, zaradi česar so torture postajale blažje. Še večje muke, ki jih je na svojih potomcih izvajala generacija starih staršev, ponazarjajo iz tega izvirajoče strahove, povečujejo sposobnost vživljanja v današnje otroke in za nekaj stopenj zmanjšujejo trpinčenja. Tisočletja naj bi iz generacije v generacijo mora otroštva postajala kar naprej malce manj strašna. Končno naj bi se leta 1950 z okrutnostjo prenehalo, nadomestilo pa naj bi jo partnerstvo staršev, ki podpirajo svoje otroke. Pred tem so – v tem historičnem sledstvu – otroke pobijali, izpostavljali, tepli, mučili in seksualno zlorabljali« (Heinsohn 1993: 279).

5 V filmu *Otroštvo* (2010) režiserja Dušana Moravca Alenka Puhar ne skriva svoje grenkobe in razočaranja nad lastnim otroštvom, ki je vplivalo tudi na podobo *Prvotnega besedila življenja*: »Moj oče se ni želel poročiti z mojo mamo. In to je gotovo zelo prizadelo njo in na nek način gotovo prizadelo tudi zelo mene. In v meni, ni nobenega dvoma, da je eno skrito kljubovanje in ena skrita jeza en pomemben del mojega rezervarja.«

1 Realna izkušnja otroka namreč pomeni upoštevanje otrokovega doživljanja »tukaj in zdaj« skozi njegovo lastno, torej otroško perspektivo. Zgodovinski viri, ki poskušajo rekonstruirati izkušnjo nekega preteklega otroštva, so pogosto problematični prav zato, ker gre običajno za vire, ki izhajajo s perspektive odraslega. Izjema so denimo izvorni dnevniški zapisi, ki so nastali izpod peresa otrok, kakršna sta na primer dnevnika Ane Frank, ki je lastno izkušnjo otroštva med skrivanjem pred gestapom zapisovala med drugo svetovno vojno, ter Zlate Filipović, ki je dnevnik pisala med obleganjem Sarajeva med letoma 1991 in 1993.

Se pravi, da ti poiščejo neke vrste »oporne točke«, ki so zunaj naše individualnosti in so del neke kolektivnosti, skupine, skupnosti in družbe« (Brumen 2000: 25). Reprerentacije otroštva v *Prvotnem besedilu življenja* tako lahko vidimo kot sovpadanje nekega zgodovinskega trenutka, konkretno vpliva znanstvenega prepričanja Lloyda de Maussa o otroštvu kot nočni mori, z avtoričino notranjo krajino:

Večkrat se mi je že zgodilo, da mi ljudje rečejo, da so slike mojega očeta, ki je slikar France Mihelič in ki ima izrazito mračne podobe, slike, ki jih človek ne more imeti pri sebi doma, ker povzročajo stiske, muke – meni ne. Jaz mirno živim z njimi in mi je ta morasti sanjski svet dovolj domač, da me sploh ne muči. To so zame tako kot so bile zanj, udomačene pošasti, ki me ne obremenjujejo, ki jih mirno prenašam tudi z eno mero humorja, tako kot sem se naučila doživljati njega (Alenka Puhar, iz filma *Otroštvo*).

Prvotno besedilo življenja je nekakšen preplet osebnega in kolektivnega spomina, saj individualna izkušnja išče oporo v kolektivni.

S kolektivnim spominom pa se bomo srečali tudi v naslednjem primeru, ko bomo govorili o »pospomnjenju«. Posameznikovi spomini se v določenih momentih vpenjajo v neke širše predstave, v kolektivno zavest, postajajo del socialnega spomina, ki pa »ni vezan zgolj na dogodke, ki sta jih posameznik ali skupnost doživela, temveč je močno pogojen tudi z zgodovinskimi opredelitvami, ki so jih naši možgani »pospomnili« s pomočjo medijev, šole, knjig, političnih strank, ideologije ...« (Brumen 2000: 29). Sem sodijo tudi literarne in filmske podobe. Kako močne so podobe, ki se nam vtiskujejo skozi popularno kulturo, šolski kurikulum, politiko in podobno, je mogoče razložiti na primeru filma *Sreča na vrvici*:

.../ mnogi povezujejo film s svojim otroštvom, ter ga imenujejo tudi »film naše mladosti«. Nekaj zanimivosti so nam povedale tudi naše bralke in bralci, ki smo jih na *Bibeleze.si Facebook* profilu povprašali, ali se spominjajo filma. Starši so z navdušenjem pritrjevali in dodali, da si ga večkrat ogledajo tudi njihovi otroci (internetni vir 1).

Filmska zgodba *Sreča na vrvici* je osredotočena na glavnega junaka Matica in njegovo družino, s katero preživlja svoje počitniške poletne dni ob različnih otroških pustolovščinah v nekem ljubljanskem blokovskem naselju. Film je močno zaznamoval predstave, s katerimi se še danes navezujemo na odraščanje, kakršno je bilo v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. V časopisnem članku iz leta 2011 o igrah na prostem iz tega obdobja lahko beremo:

.../ otrok, ki bi se sami od sebe podili po ulicah in parkih in se igrali skrivalnice, se lovili in počeli kako od drugih vragolij, ki otrokom pritiče in ki rezultira najmanj v potolčenih kolenih, ne, tega skorajda ne vidimo več. Si predstavljate otroka iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja, ki bi enega sončnih dni, ki se ravno porajajo, po pouku stopil na dvorišče in se ozrl naokoli? Gotovo bi mu skozi misli (ob naraščajoči poklapanosti) ves čas švigalo eno samo vprašanje: pa kje so vsi?! (Matković 2011: 29).

Zapis nam z lahkoto priključ v spomin analogijo s filmom. Podobe iz *Sreče na vrvici* so zaznamovale več generacij. Vtisnjene so v kolektivni spomin slovenske družbe, za katerega je značilno,

da »so v ospredju dogodki in izkušnje, ki se dotikajo večjega števila članov določene skupine« (Brumen 2000: 28). Gre za tiste elemente spomina, v katerih se ljudje prepoznajo in ki imajo zanje koheziven pomen. Z njimi gradijo podobo svojega socialnega sveta (prav tam).

Skozi proces spominjanja in pospomnjenja nastajajo predstave o otroštvu, ki so odmaknjene od konkretnega otroškega doživljanja. Jean Baudrillard je zapisal, da je »informacija, v kateri se reflektira ali skozi katero se širi neki dogodek, že degradirana oblika tega dogodka« (Baudrillard 1999: 104). Zato je pri teh podobah enako ali celo bolj kot tisto, kar nam sporočajo o nekem otroštvu, bistven kontekst, v katerem nastajajo.

Podobe otroštva v slovenskih tednikih

Vloga medijev v kontekstu družbenih predstav je dvoplastna. Na eni strani imamo zrcalno podobo družbe, na drugi strani pa proces, saj ravno toliko kot zrcalijo družbene predstave, mediji sodelujejo tudi v njihovi kreaciji. Vsaka medijska reprezentacija nastaja v določenih pogojih, ki nastajajo znotraj meja uredniške pa tudi ekonomske politike posamičnega medija. Kot je razvidno iz raziskave o slovenskih medijih, imajo ti »svojo lastno realnost in določeno raven avtonomije, a so hkrati po drugi strani močno pogojeni s prepletom interesov, vrednot, nazorov in ideologij, ki prevladujejo v družbi« (Besednjak idr. 2008: 169). Prav v tem smislu pa se zdi, da v iskanju lastnega kosa medijskega prostora parcializirajo svojo prisotnost z opiranjem na specifične družbene aspekte, kot so denimo poudarjena lokalna, razredna ali ideološka pripadnost. To dosegajo z natančnim poznavanjem interesnih skupin bralcev, ki jih na svojo stran pridobivajo s premišljeno izbranimi tematikami, na katere usmerjajo pozornost. Mednje sodi tudi otroštvo.

Za primerjavo sem izbrala dva tednika s popolnoma različnim dometom, ki pa, vsak na svoj način, vsebinsko posegata po otroštvu: *Objektiv*, sobotno edicijo časnika *Dnevnik*, ter katoliški tednik *Družina* oziroma njeno prilogo *Naša družina*. V izboru zelo podobnih tem se članki med njima ločujejo le v specifični novinarski naraciji.

Prispevki v *Družini* se po svoji formi približujejo specializiranim medijem, za katere je značilna praktičnost v smislu dajanja napotkov različnih strokovnjakov o tem, kako vzgajati in skrbeti za otroke. Medtem ko ti napotki v primeru specializiranih medijev (o njih bomo natančneje govorili v nadaljevanju) prihajajo predvsem iz vrst medicinske, pedagoške, psihološke in podobnih strok, pa bi lahko rekli, da *Družina* zapolnjuje duhovno nišo, saj s pomočjo verskih strokovnjakov posreduje napotke za (specifično) duhovno vzgojo otrok.

Družina svojo argumentacijo gradi na tradicionalnih krščanskih vrednotah, *Objektiv* pa otroštvo obravnava v kontekstu sodobne sekularizirane družbe. Predstave, ki jih na ta način posredujeja, so si tako pogosto diametralno nasprotne ali celo v konfliktu. Med razpravo o novem družinskem zakoniku sta denimo postala prostor preigravanja politične moči (npr. internetni vir 2; internetni vir 3). Podoba družine, ki jo uporablja katoliški tednik, je zelo rigidna – oče, mati in otrok (otroci), drugačne oblike družin so obravnavane kot anomalija in so »znamenja krize zakona in družine« (internetni vir 7), medtem ko *Objektiv* preizprašuje prav te definicije: »Klasična družina, klasične vloge mame in očeta so del mitov, ki jih obravnavamo kot suho zlato, kot edino možno resnico« (Sobočan 2012: 18).

Kljub temu da je med tednikoma globok ideološki rez, se pogosto paradoksalno najdeta na isti liniji vrednot, le da so te na eni strani utemeljene v kontekstu krščanske nauka, druge pa na prepričanju sodobnih družinskih terapevtov, kakršen je denimo Jesper Juul. Oglejmo si primer družinskih obrokov, ki jim pripisujejo pomen v zvezi z družinsko kohezivnostjo tako na eni kot drugi strani. *Družina* piše: »Biti skupaj za mizo in jesti od istega hleba pomeni živo skupnost, ki se nenehno obnavlja z medsebojnim podarjanjem« (internetni vir 6). Podobno stališče, v katerem naj bi hrana pomenila »najmogočnejši in najmočnejši simbol ljubezni«, zagovarja v *Objektivu* tudi Juul (glej Ogrizek 2012: 22). Članek o družinskih obedih v *Objektivu* nam hkrati odpira še eno zanimivo polje, in sicer se nam otroštvo izrisuje v kontekstu nacionalne simbolike – »goveja juhica in potenstani konflikti« postanejo arhetipska podoba sodobnega slovenskega otroštva: »Nedeljsko kosilo je bilo nekdanj »zakon«. S svojim nespremenljivim ritualiziranim potekom je delovalo pomirjujoče, a skupaj z obvezno govejo juhico smo pogoltnili tudi številne »potenstane« konflikte (prav tam).

Podobe otroštva, ki jih razbiramo skozi *Družino* in *Dnevnikov Objektiv*, se nam odpirajo v polju tekmovanja. Otroštvo nastopa kot pojem za operiranje z družbeno močjo, skozenj se reflektirajo ideološki pogledi, s katerimi določene družbene skupine na podlagi svojih stališč krojijo družbena razmerja.

Otroci kot objekt potrošništva

Za specializirane medije je značilno drugačno predstavljanje otroštva, kot to velja za medije, kakršen je denimo *Dnevnikov Objektiv*. Predvsem »ni v navadi, da bi raziskovalni novinar ali novinarka primerjala rezultate raziskav in postavljala neprijetna vprašanja, odkrivala kontradiktornosti med znanstvenimi dognanji in praksami ali jih celo izzivalno postavila v prvo vrsto« (Drglin 2002: 73, 74). Najznačilnejša poteza teh medijev je specializacija za zelo ozko področje. Otroci tako niso le ena v množici informacij, pač pa je vsa vsebina osredinjena prav okrog njih. A otroci so dejansko prisotni le pasivno, njihova vloga je objektivizirana, kajti pisci in bralci teh revij in spletnih portalov so starši, odrasli, ali še natančneje, predvsem ženske, žene, mame. Revije o otroštvu namreč v veliki meri nastopajo le kot logično nadaljevanje revij, ki so, po tem vrstnem redu, namenjene najstnicam, nato dekletom, nevestam in nato mamam. Tako tudi Zalka Drglin reviji *Mama* in *Moj malček* obravnava skozi prizmo ženskih revij (Drglin 2002). Podobno velja za spletne portale, saj je, predvsem spričo spletnih forumov, razvidno, da so njihove uporabnice v veliki meri ženske.

Od devetdesetih let prejšnjega stoletja je število tovrstnih revij naraščalo. Specializirani tisk o otrocih in otroštvu je svoj vrhunec doživel med letoma 2007 in 2009. Takrat so denimo izhajale revije *Otrok in družina*, *Mama*, *Moj malček*, *Otroci*, *Starš-si*, *S.O.S – revija za moderne starše*.⁶ Razloge za takšen porast lahko iščemo v vse večji pozornosti, ki jo starši posvečajo svojim (tudi še nerojenim) otrokom, zaradi česar so tovrstne teme postale tudi ekonomsko zanimive. Za množične medije namreč velja, da

so »neizogibno prepleteni z ekonomskim sistemom, saj morajo biti njihovi programi takšni, da je iz njih izhajajoče informacije vsaj v določeni meri mogoče prodajati oz. zamenjevati za denar« (Besednjak idr. 2008: 21), za specializirane medije pa je ta komponenta sploh ključna.

Medtem ko so nekatere od zgoraj omenjenih revij v tem času že prenehale izhajati, so mnogo več zagona dobili spletni portali. Med najbolj obiskanimi so *ringaraja.net*, *bibaleze.si* in *bambino.si*. Tako v revijah kot na spletnih portalih so v ospredju teme o zanositvi, nosečnosti, porodu, dojenju, negi dojenčka, vzgoji, zdravju, prehrani, vrtcu, preživljanju prostega časa otrok, starševstvu, družinskih in partnerskih razmerjih. Posvečajo se predvsem zgodnjemu otroštvu do predšolske dobe.

Kot je že za letnike 2000 revije *Moj malček* ugotovljala Zalka Drglin, je bistvena značilnost člankov medikalizacija nosečnosti, poroda in vzgoje otroka:

Vodilni članki se osredotočajo na vzgojne ali zdravstvene teme, povezane z otroki. Deloma je razumljivo, da zdravniki in zdravnice pojasnjujejo teme, ki so neposredno povezane z zdravjem oziroma boleznijo, tako na primer med drugim pišejo o gripi, noricah, možganskih napadih pri otrocih in slabovidnosti. Bistveno drugače pa je, ko zdravniki in zdravnice pišejo o vzgojnih težavah in svetujejo načine organizacije vsakdanjega življenja (Drglin 2002: 55).

Hkrati so te vsebine močno podvržene komercializaciji, saj je otroštvo postalo polje številnih ekonomskih interesov. Mediji vplivajo na oblikovanje potreb, vizij in vedenja potrošnikov (Legan 2002: 110), so orodje, preko katerih industrija otroških izdelkov ter družinskih potreb širi svoj tržni domet. Pri tem se vedno bolj briše meja med uredniško-novinarskimi in oglaševalskimi vsebinami, mediji pa so vse bolj na udaru prikritega oglaševanja: »Za sodobno, tako imenovano hibridno oglaševanje je značilno prepletanje številnih medijskih vsebin oziroma preureditev in kontekstualizacija objektov komuniciranja tako, da sporočajo svež in nov pomen« (prav tam: 105). V primeru prodaje avtomobilov, denimo, so otroci le način za trženje produkta:

Kompaktni enoprostorci so pogosta izbira mladih družin. Kako tudi ne, saj so takšni avtomobili družinskim potrebam res pisani na kožo. Niso preveliki za mestno okretost, njihova notranjost je vselej izdatno prilagodljiva, prtljažnik pa brez težav sprejme otroški voziček in je običajno dovolj velik celo za povečane družinske potrebe (b. n. a. 2010: 47).

Industrija otroštva izrablja mnenja strokovnjakov za tržno argumentacijo. Poglejmo si primer članka o matičnih celicah. S prepričevanjem o različnih težkih boleznih, ki so jim lahko podvrženi otroci, članek igra na noto ustrahovanja bodočih staršev. Opisuje pomen matičnih celic za zdravljenje različnih bolezni, izpostavlja spodbudne primere iz prakse ter postopek odvzema popkovnične krvi. Ob tem navaja konkretna imena podjetij, ki omogočajo shrambo celic za zasebno uporabo. Čeprav je omenjen tudi Zavod za transfuzijsko medicino, kjer lahko starši matične celice shranijo brezplačno, celice pa so nato namenjene javni uporabi, je ključni poudarek v članku ves čas na tržni hrambi celic: »Starši imate možnost, da po rojstvu svojega otroka pri specializiranem podjetju shranite popkovnično kri« (internetni vir 5).

⁶ Zanimivo je, da je Statistični urad prav v tem obdobju (podatki za obdobje 2005–2008) spet zabeležil pozitivni prirastek števila prebivalstva (prim. internetni vir 4). To obdobje sovпада tudi z ugodnim socialno-ekonomskim položajem v Sloveniji.

Prepričanja strokovnjakov, ki jih specializirani mediji posredujejo, se poenostavljajo in prehajajo v laične predstave. Učinkujejo kot glasnik vzorcev, ki v družbi uživajo splošno podporo, kar Zalka Drglin označuje za »novi konformizem« (2002: 73). Denimo intenzivno spodbujanje dojenja. Zmožnost dojenja je vezana na predstavo o vzpostavljanju tesnega in ljubečega odnosa med mamo in otrokom. Vendar pa lahko takšno propagiranje vzbuja nelagodje in frustracije med tistimi mamami, ki bodisi ne morejo bodisi nočejo dojiti (prav tam: 57).

Značilna za specializirane medije je pasivizirana podoba otrok. O njih, njihovem življenju, vzgoji, zdravju, prehrani in preživljanju prostega časa razpravljajo različni strokovnjaki, uredniki, starši in drugi odrasli. Otroški glasovi so le redko zastopani, kadar pa so, večinoma niso prikazani kot tisti, ki bi jim odrasli posvečali resno pozornost oziroma so prikazani v dokaj šegavem kontekstu, v nasprotju z mnenji, s katerimi denimo v isti reviji operirajo strokovnjaki:

S Solo (2 leti) gledava knjigo, kjer je na vsaki strani ilustracija zajčka. Vsakič pokaže na zajčka in reče: »To je ati zajček.« Ko se mi zdi že neumno, da je vsak zajec oče zajec in po njeno ni nobenega zajca ženskega spola, ji rečem: »Glej, tale je pa mami zajček.« »Ni mami zajček,« odkima. »Zakaj pa ne?« Pa pokaže s prstom k zajčkove-mu smrčku: »Brke 'ma« (b. n. a. 2010a: 5).

Predstave, ki jih kreirajo specializirane revije in spletne strani, so podvržene komercializaciji in scientifikaciji otroštva. Medtem ko je pri komercializaciji otroštvo izrabljeno kot tržna strategija, pa je za scientifikacijo značilen naraščajoči pomen pedagogike, psihologije in medicine v vsakdanjem življenju otrok (in staršev). To za starše pomeni, da morajo »pri vzgoji svojih otrok ukrepati vse bolj znanstveno, kar pa hkrati pomeni tako vzgojo, ki je povezana z vse večjimi energetskimi in finančnimi investicijami« (Pišot 2008: 35).

Otroška krajina kot prostor nadzora

Predstave, ki nastajajo bodisi na podlagi spomina bodisi znotraj medijske krajine, nam govorijo predvsem o času in prostoru, v katerem nastajajo. Skoznje se nam ne kaže le naš odnos do otrok, pač pa se nam na ta način odstirajo širše družbene vrednote, prepričanja in pričakovanja, kulturne in psihološke značilnosti družbe, v kateri živimo.

Otroci so na lestvici vrednot v slovenski družbi umeščeni precej visoko. Leta 2006 je bila objavljena raziskava javnega mnenja o družini, v kateri »kar 93 % oseb v starosti 21–56 let meni, da je največja sreča v življenju gledati otroke, kako rastejo, dobra polovica pa se jih strinja, da je življenje ljudi, ki nikoli niso imeli otrok, prazno« (Javornik 2006: 81).

V določeni meri nam to nakazuje tudi veliko število prispevkov o družini, otrocih in otroštvu v množičnih medijih, še zlasti pa veliko število specializiranih revij in spletnih portalov o tej temi. Po drugi strani pa tako veliko posvečanje otroštvu na nek način odraža tudi težnjo po nadzoru. Za sodobno otroštvo, kot ga poznamo tudi v slovenski družbi, Olga Nieuwenhuys poudarja, da odraža vrednote urbanega srednjega razreda, posebej značilna zanj je visoka stopnja nadzora nad otrokovim življenjem (2003). Starši kot tudi različne družbene institucije nadzorujejo otrokovo gibanje, čas, zdravje, skratka pod kontrolo imajo tako njegovo telo kakor duha, kar je še zlasti značilno za reprezentacije, v ka-

terih se otroštvo kaže kot polje scientifikacije in komercializacije. Pogledi, ki jih specializirani mediji posredujejo, sicer vplivajo na vsakdanje prakse, vendar pa, kot ugotavlja Saša Pišot v svoji raziskavi o pojavu »protektivnega otroštva« pri nas, so se starši pri ravnanju in razumevanju svojih otrok pogosto naslanjali na revije o starševstvu ter priročnike z vzgojno, s psihološko in z medicinsko vsebino, vendar pa nasvetom niso popolnoma sledili: »Novo vedenje so navadno v praksi uporabljali predvsem, kadar se jim je zdelo smiselno in primerno dani situaciji in se zapisanega niso popolnoma držali« (Pišot 2008: 105).

Otroci so v medijskih reprezentacijah uporabljeni predvsem kot objekt, s katerim mediji manipulirajo pri uveljavljanju svojih ekonomskih in političnih interesov. Specializirani mediji podobo otroka uporabljajo v tržne namene, medtem ko v časnikih, kakršna sta denimo *Družina* in *Dnevnikov Objektiv*, podoba otroka nastopa v primežu ideoloških konotacij. Otroci nastopajo kot sredstvo za uveljavljanje družbene moči, čemur smo bili denimo priča v času, ko je bilo na tnu sprejemanje novega družinskega zakonika in je otroštvo postalo bojno polje različnih političnih skupin.

Medtem ko se medijske reprezentacije naslanjajo na aktualne družbene razmere, nam spominske podobe želijo naslikati otroštvo v preteklosti. Pri tem je treba upoštevati, da spomin ni fikscija določenega trenutka, pač pa se oblikuje kot splet preteklih in aktualnih družbenih okoliščin. Zato je tudi v spominskih predstavah otroštvo objektivizirano, saj nastopa z distance. V nasprotju z medijskimi reprezentacijami so izkušnje otroštva kreirane skozi spomin in nagovarjajo mnogo bolj intimno. Mediji tako ustvarjajo nekakšno univerzalno aktualno podobo otroške krajine, ki jo obvladujejo ekonomski, politični, medicinski, znanstveni interesi, spominska izkušnja pa otroštvo dela specifično. Kot smo lahko videli na primeru *Prvotnega besedila življenja*, je avtorica v kolektivno podobo zgodovine otroštva vkomponirala lastno otroško izkustvo. Na eni strani imamo torej univerzalne podobe otroštva, značilne za širši družbeni prostor, na drugi strani pa te podobe temeljijo na povsem unikatni izkušnji.

Kar povezuje otroštvo v spominskih in medijskih kreacijah, je njegova objektivizacija. Otroške izkušnje, spredovane na ta način, namreč reflektirajo poglede in prepričanja, ki jih imajo v zvezi z otroki odrasli. Izkušnja otrok, ki odraščajo tukaj in zdaj, je v teh predstavah pogosto minorna, spregledana, zamolčana ali pa podvržena vplivu, selekciji in preoblikovanju odraslih. To je povezano z družbeno močjo ter dostopnostjo do različnih resursov, s katerimi upravljajo odrasli. Spominske in medijske podobe tako nakazujejo na odnos med odraslimi in otroki, v katerem se kaže izrazita težnja odraslih po nadzorovanju otroštva. Tudi v nekaterih poskusih opolnomočenja otrok se je namreč izkazalo, da odrasli teh krajin niso pripravljeni preprosto prepustiti otrokom (prim. Kjærholt 2003).

Predstave o otroštvu so eden izmed ključev, s katerimi se nam odpira razumevanje otroštva kot družbene konstrukcije. Otroštvo je kreacija različnih družbenih institucij, mitov, idej, prepričanj, odnosov, vrednot. Je unikatna izkušnja nekega časa in prostora. Tudi vse te podobe in reprezentacije, s katerimi je otroštvo napolnjeno ta trenutek, bodo nekoč spet pospominjene, predelane in vtisnjene v spominske krajine neke generacije, ki bo o lastni podobi odraščanja, o svojih »otroških stvareh« (Kovačič 2003) pisala skozi kontekst sedanosti, a z vsemi atributi, vsemi naloženimi pomeni, ki so ji jih naložili družba, zgodovina, izkušnje in

čas. Ko je Lojze Kovačič želel ujeti svoje otroštvo v romaneskno podobo, je zapisal: »Želel sem, da določeno čustveno ali miselno stanje, ki se je ravnokar porodilo, zaplombiram v današnjem trenutku« (prav tam: 327). A to je otroštvo, kot ga mislijo, doživljajo in pišejo odrasli. Ujeto v družbene reprezentacije spomina in medijskih podob je prekrito s plastjo nadzora. Pod to plastjo pa vendarle uspevajo tudi krajine, ki jih ustvarjajo otroci v realnem času in prostoru, pri tem pa razvijajo lastne načine in taktike (prim. Corsaro 2003), s katerimi jim uspeva blažiti in obvladovati nadzor, s katerim odrasli posegamo v njihova življenja.

Literatura

- ARIÈS, Philippe: *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: ŠKUC, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991.
- BAUDRILLARD, Jean: *Simulaker in simulacija: Popoln zločin*. Ljubljana: ŠOU, Študentska Založba, 1999.
- BESEDNJAK, Tamara idr.: *Slovenski mediji v družbi in slovenska družba v medijih*. Nova Gorica: Fakulteta za uporabne študije, 2008.
- b. n. a.: b. n. n. *Moj malček* 5, 2010, 47.
- b. n. a.: b. n. n. *Mama* 14/150, 2010a, 5.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba *cf, 2000.
- CORSARO, William: *We're Friends, Right?: Inside Kids' Culture*. Washington: Joseph Henry Press, 2003.
- CUNNINGHAM, Hugh: *Children and childhood in Western society since 1500*. London in New York: Longman, 1996.
- deMAUSE, Lloyd: *History of Childhood*. New York: The Psychohistory Press, 1974.
- DRGLIN, Zalka: Message received – women re-play? V: Majda Hrzenjak (ur.), *Njena (re)kreacija: Ženske revije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2002, 54–75.
- DRGLIN, Zalka: Kriki in šepetanja. V: Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004, 429–437.
- FELDMAN, Andrea: Imbro Tkalac: Memoirs of Boyhood in Nineteenth Century Croatia. V: Slobodan Naumović, Miroslav Jovanović (ur.), *Childhood in South East Europe: Historical perspectives on growing up in the 19th and 20th century*. Gradec: Udruženje za društveno istoriju, Institut für Geschichte der Universität, 2001.
- HALL, Tom in Heather Montgomery: Home and Away: 'Childhood', 'Youth', and young people. *Anthropology Today* 16/3, 2000, 13–15.
- HASTRUP, Kirsten: Social Anthropology: Towards a Pragmatic Enlightenment? *Social Anthropology* 13/2, 2005, 133–149.
- HEINSOHN, Gunnar: *Uničenje modrih žensk: Prispevki k teoriji in zgodovini prebivalstva in otroštva*. Ljubljana: Študentovska organizacija Univerze, 1993.
- HEYWOOD, Colin: *A history of childhood: Children and childhood in West from medieval to modern times*. Cambridge: Blackwell, 2001.
- HUDALES, Jože: *Od zibeli do groba*. Velenje in Ljubljana: Kulturni center Ivana Napotnika in Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije, 1997.
- INKRET, Andrej: Neprizanesljiva in presunljiva dokumentacija o otroštvu. V: Alenka Puhar, *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004, 7–14.
- JAMES, Allison in Adrian James: *Key Concepts in Childhood studies*. Los Angeles in London: Sage, 2008.
- JAVORNIK, Jana S. (ur.): *Socialni razgledi*. Ljubljana: Umar, 2006.
- KJØRHOLT, Anne: 'Imagined communities': The local community as a place for 'children's culture' and social participation in Norway. V: Fog Olwig, Karen in Eva Gulløv (ur.), *Children's places: Cross-cultural perspectives*. London: Routledge, 2003, 197–216.
- KOVAČIČ, Lojze: *Otroške stvari*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- LEGAN, Jerca: Ženske revije kot oglaševalski medij. V: Majda Hrzenjak (ur.), *Njena (re)kreacija: Ženske revije v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2002, 92–111.
- LEVINE, Robert A.: Ethnographic Studies of Childhood: A Historical Overview. *American Anthropologist* 109/2, 2007, 247–260.
- MATKOVIČ, Dijana: Kje so vsi?: Otroške igre na prostem. *Objektiv*, 12. marec 2011, 28–29.
- MEAD, Margaret: *Coming of Age in Samoa*. New York: Wiliam Morrow, 1928.
- MITCHELL Claudia in Jacqueline Reid-Walsh: *Researching Children's Popular Culture: The Cultural Spaces of Childhood*. London in New York: Routledge, 2002.
- MOČNIK, Teja in Turk Niskač Barbara: Čas iger in čas dela: Podobe otroštva, kot jih je za preteklo stoletje izrisala slovenska etnologija. V: Škoro Babič idr. (ur.), *Zgodovina otroštva*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev, 2012, 163–173.
- MONTGOMERY, Heather: *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's lives*. West Sussex: Wiley Blackwell, 2009.
- MORAN, Joe: Childhood and nostalgia in contemporary culture. *European Journal of Cultural Studies* 5/2, 2001, 155–173.
- NIEUWENHUYTS, Olga: Growing up between places of work and non-places of childhood: The uneasy relationship. V: Fog Olwig, Karen in Eva Gulløv (ur.), *Children's places: Cross-cultural perspectives*. London: Routledge, 2003, 99–119.
- OGRIZEK, Maša: Različni ljubezenski meniji: Psihologija družinskih obedov. *Objektiv*, 5. maj 2012, 22–23.
- PIŠOT, Saša: *Sociološka analiza fenomena »protektivnega« otroštva: Primer vzgojnih imperativov staršev predšolskih otrok*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije Koper, 2008 (neobjavljeno magistrsko delo).
- POLLOCK, Linda: *Forgotten Children: Parent – Child Relations from 1500 to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- PUHAR, Alenka: *Prvotno besedilo življenja: Oris zgodovine otroštva na Slovenskem v 19. stoletju*. Zagreb: Globus, 1982.
- PUHAR, Alenka: *Prvotno besedilo življenja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2004.
- RAMŠAK, Mojca: Zbiranje življenjskih zgodb v slovenski etnologiji. *Etnolog* 10, 2000, 29–41.
- SOBOČAN, Breda: Mama je ena sama in prva beseda je mama. *Objektiv*, 11. februar 2012, 19.
- WEBER, Irena: *Ženski itinerarji: Med antropologijo potovanja in literature*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2003.

Internetni viri

- Internetni vir 1: Kako je videti danes Matic iz filma Sreča na vrvici?. Bibaleze.si, 2012; <http://www.bibaleze.si/clanek/novice/kako-je-videti-danes-matic-iz-filma-sreca-na-ivrivci.html>, 25. 3. 2013.
- Internetni vir 2: IVELJA, Ranka in Blaž Petkovič: Otroci potrebujejo starše, ne očeta in mame. *Objektiv*.si, 14. 5. 2011; <http://www.dnevnik.si/objektiv/intervjuji/1042444501>, 25. 3. 2013.
- Internetni vir 3: Družinski zakonik ignorira biološke danosti. *Druzina*.si, 16. 3. 2012; <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/clanek/16.03.2012-99>, 25. 3. 2013.
- Internetni vir 4: Statistični letopis 2012: 4. Prebivalstvo. Statistični urad Republike Slovenije; <http://www.stat.si/letopis/LetopisVsebina.aspx?poglavje=4&lang=si>, 25. 3. 2013.
- Internetni vir 5: KOVAČ, Vanja: Matične celice rešujejo življenja. *Bibaleze*.si, 2008; <http://bibaleze.si/clanek/dojenček/popkovna-kri-zdravstveno-zavaranje-za-vasega-otroka.html>, 25. 3. 2013..

Internetni vir 6: KREČIČ, Primož: Razlomil je kruh. Druzina.si, 26. 4. 2009; <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/EF075FDDDB54E505C12575A0002C51A6?OpenDocument>, 25. 3. 2013.

Internetni vir 7: POTOČNIK, Vinko: Brez zdrave družine ni zdrave družbe. Druzina.si, 14. 3. 2010; <http://www.druzina.si/ICD/spletnastran.nsf/all/5C3410C4974EE186C12576EB002B7D1F?OpenDocument&login>, 25. 3. 2013.

A Contribution to the Anthropology of Childhood in Slovenia: Images and Representations of Childhood in the Landscape of Memory and the Media

Anthropologists have always presented childhood from an intercultural perspective. The concept of childhood as a cultural construct has been reinforced by Philippe Ariès' views on the history of childhood.

According to Olga Nieuwenhuys modern childhood, such as is known in the Slovene society as well, reflects the values of the urban middle class, which is characterized particularly by a high degree of control over the child's life. Parents, as well as various social institutions, control the child's movements, time, health – in short, they govern the child's body and spirit. In this respect, childhood becomes a field which reflects views and beliefs of the adults about children - rather than the true experience of the children themselves. This can be clearly seen from the analysis of childhood as portrayed in the mass media, and particularly in specialized magazines and on internet portals that focus on family life. They depict childhood through the discourse of commercialization and scientification of the child's experience. While texts in such child-oriented media cite expert opinions of educators, health care specialists, and psychologists, thus molding the images of childhood in the minds of the general public, their main objective is economic interest. At the same time, the concept of childhood as presented in certain media functions as an ideological tool for the promotion of social power. In Slovenia, this was particularly evident during the debate on the new family code.

Numerous articles on the family, children, and childhood in the mass media, and particularly in the many specialized magazines and on internet portals focusing on childhood, confirm the belief that in the Slovene society, children are an important priority. And yet the voices that discuss children and their lives are mostly those of adults, and only rarely of children. This applies to memory landscapes as well. Memory plays a key role in the construction of children's landscapes. Images of childhood namely often seep through the memory channels, which is why memories are among the most numerous sources in the studies on childhood. On the one hand there are childhood memories as an intimate, subjective experience; on the other, the childhood created by the media and revealed as a series of objectivized images that reflect religious and national connotations and the discourse of consumerism. What connects the childhood in memory and in media creations is thus its objectivization. Children's experiences that are conveyed in this manner therefore reflect the views and beliefs about children of the adults. The experience of children is often overlooked, concealed, or subjected to the influence of adults, their selection, and transformation. It is connected with social power and access to different resources that are managed by adults. In this way, images created by the memory and the media indicate that the relationship between adults and children reflects an explicit tendency of adults to control childhood.

Zemljevid vasi Negastrn z bližnjo okolico.

Vir: Franciscejski kataster (katastrska občina Sv. Mohor), 1826

ODSTIRANJE SLOVENSКИH KRAJEVNIH IMEN

Negastrn in Celestrina: imeni s strici v ozadju

Številni slovanski antroponimi, tako zloženi kot okrajšani, so se nam ohranili samo v zemljepisnih imenih današnjega ali nekdanjega slovanskega poselitvenega ozemlja. Njihovo prepoznavanje je na slovenskem območju tako zaradi fonetičnih sprememb kot zaradi nepričakovanih, doslej še neznanih kombinacij, posebne vrste izziv.

Negastrn

Negastrn je ime manjšega kraja v občini Moravče (do 1994 občina Domžale), ki doslej še ni bilo predmet etimološke analize. Niti prebiranje razmeroma starih zapisov niti preiskovanje morebitnih posebnosti v pregibanju tega nenavadnega imena (v *Négastrnu*) ali v njegovi stanovniški in pridevniški izpeljanki (*Négastrnčani*, *négastrnski*) ni dalo rezultatov. Zapisi so: 1348 *ze Ober Nogostrinne*, 1363 *Negoztrm*, 1370 *Negroscrim*, 1425 *villa de Negosdrin*, 1489 *Negrastrin*, 1780 *Negastrna*, *Negaster-*

na, 1826 *Negastran* (kat. občina Sv. Mohor), 1843 *Njegostran*, 1867 *Negastern* (kat. občina in vas Sv. Mahor in Fortunat).

Na prvi pogled imamo v drugem delu imena opraviti z občnim imenom *stran* ali morda s pridevniškim korenem *strm-*, vendar primerjava s historičnimi zapisi toponimov, ki vsebujejo ta dva korena, hitro ovrže tovrstna iskanja. Šele primerjava z drugim slovanskim toponimskim gradivom nam tu pomaga do rešitve. Aleksandar Loma (1997: 9) navaja več obstoječih ali v historičnih virih izpričanih lokacij v Srbiji z imeni *Časterna*, *Častren* in *Častrno*, ki jih brez vsakega dvoma izvaja iz praslovanskega osebne imena **Ča-stryjъ*, zloženske iz osnove glagola *ča-ja-ti* 'čakati, upati' in samostalnika *stryj* 'stric'. Antroponim *Častryjъ* je vsebovan tudi v čeških toponimih *Častrov* in *Častrovice* in v polabskoslovanskem toponimu *Zastrow* (Svoboda v: Profous 1960: 147). Samostalnik **stryjъ* se pojavlja še v več drugih slovanskih, zlasti poljskih antroponimih: **Bezstryjъ*, **Dal'estryjъ*,

* Silvo Torkar, dr. znanosti s področja jezikoslovja, mag. znanosti s področja slovenskega imenoslovja, prof. ruščine in sociologije, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 4, E-naslov: silvo.torkar@zrc-sazu.si

**Domastryjъ*, **Lelistryjъ*, **Malostryjъ*, **Milostryjъ*, **Sulistryjъ*, **Želistryjъ* (Malec 1971: 116).

Na podlagi prej navedenega slovanskega imenskega gradiva je ime *Negastrn* mogoče rekonstruirati kot **Něgostryjъnъ* (*vъrhъ*). Izpeljano je s pridevniškim obrazilom *-ъn-* iz zloženega antroponima **Něgostryjъ*, ki v prvem delu vsebuje osnovo glagola **něgati*, **něgovati* 'razvajati, ljubkovati' (ESSJa 1999: 97–98), v drugem pa samostalnik **stryjъ* 'stric'. Antroponima **Něgostryjъ* v drugih slovanskih jezikih ni zaslediti, pač pa je na ruskih tleh izpričana njegova invertirana oblika **Stryjъněgъ* oz. njegova manjšalna oblika **Stryjъněžьko*. To osebno ime se je razkrilo, potem ko je bil v Sofijski katedrali v Novgorodu pred kratkim na novo razšifiran grafit iz začetka 12. stol. (Gippius in Miheev 2011: 50). Današnja oblika krajevnega imena je nastala z elipso jedrnega samostalnika in moderno vokalno redukcijo, zapisa iz 1826 in 1843 pa odražata ljudskoetimološko naslonitev na apelativ *stran*.

V virih zasledimo l. 965 staroslovenski antroponim *Negomir* v Zvirčah pri Celovcu (Kronsteiner 1975: 54), l. 1217 pa antroponim *Negovan* (*Negowan*) v Preddvoru pri Kranju (Kos 1928: 149). Pri drugih Slovanih najdemo še antroponime **Něgomirъ*, **Něgoslavъ* in **Něgovojъ* (Malec 1971: 100–101).

Med imeni romarjev iz 9. stol. se v Čedadskem evangeliarju omenja tudi *Stregemil* iz Braslavove dežele (med Dravo in Savo na današnjih hrvaških tleh). Franc Kos (1906: 249) je ime rekonstruiral kot **Stregomil*, v čemer mu je sledil tudi Šimundič (1973: 34), čeprav glede na pisne navade, razvidne iz bližnjega sobesedila, ime bolj upravičeno rekonstruiramo kot **Stryjъmilъ*. Sem spada tudi staročeski antroponim *Stremil* iz 13. stol. (Pleskalova 1998: 29).

V slovanskih osebnih imenih so zastopana skoraj vsa občna imena, ki označujejo bližnje sorodstvo: *ded*, *baba*, *tata*, *mama*, *sin*, *hči*, *brat*, *sestra*, *stric*, *teta*, *ujec*.

Celestrina

Razrešitev imena *Negastrn* je omogočila etimologizacijo še enega doslej nejasnega toponima. *Celestrina* je ime vasi v Slovenskih Goricah, nedaleč od Maribora, z imenskimi oblikami: v *Celestrini*, *celestrinski*, *Celestrinčani*, in historičnimi zapisi: od

1432 do 1500 petkrat *Selestrin* ter *Selestryn* in *Selestrynn*, 1780 *Salestrina*, 1823 *Zellestrin*, FK 1824 *Zelesstrin* (kat. občina Celestrina), 1931 *Celestrin*, 1937 *Celestrina*. Toponim rekonstruiramo kot **Želestryjъna* (*vъsъ*), izpeljan pa je podobno kot *Negastrn* s pridevniškim obrazilom *-ъn-* iz antroponima **Želestryjъ*. Pravo vzporednico mu najdemo v mikrotoponimu *Želestrn* na otoku Krku, ki ga Skok (1929: 183) napačno etimologizira kot 'zle strane'. Antroponim *Želistryj* je izpričan kot *Selistriy* l. 1136 tudi v staropoljskem osebnoimenskem fondu (Malec 1971: 131). Vzglasni C- v *Celestrini* se je očitno pojavil pod nemškim vplivom, ki je na tem območju zelo izrazit, prim. toponim *Činžat* za prvotni slovenski **Senožet* v o. Lovrenc na Pohorju (Štrekelj 1906: 48).

Literatura

ESSJa: *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд: 25* (Под редакцией академика О. Н. Трубачева). Москва: Наука, 1999.

GIPPIUS, Aleksej A., Savva M. Miheev: Заметки о надписях-граффити новгородского Софийского собора: Ч. III. *Древняя Русь: Вопросы медиевистики* 44/2, 2011, 37–57.

LOMA, Aleksandar: Српскохрватска географска имена на -ина, мн. –ине. *Ономастолошки прилози* 13, 1997, 1–17.

MALEC, Maria: *Budowa morfologiczna staropolskich złożonych imion osobowych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Osolińskich, 1971.

PLESKALOVÁ, Jana: *Tvoření nejstarších českých osobních jmen*. Brno: Masarykova univerzita, 1998.

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny: Díl V*. Praha: Česká akademie věd a umění, 1960.

Skok, Petar: Iz slovenačke toponomastike. *Etnolog* III, 1929, 179–195.

ŠIMUNDIČ, Mate: Značenje najstarijih slovenskih osebnih imena. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 5, 1973, 14–46.

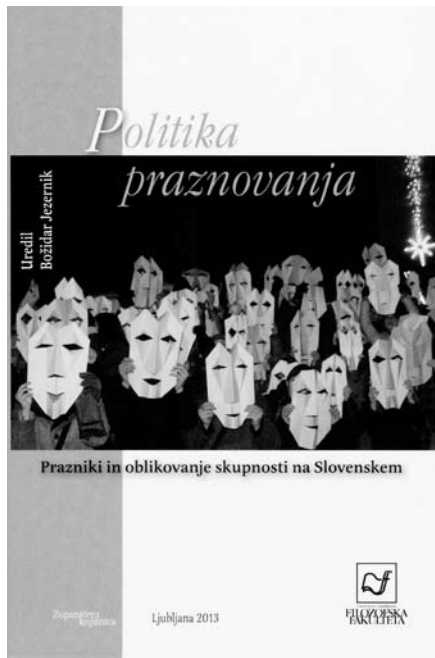
ŠTREKELJ, Karel: Razlaga nekterih krajevnih imen po slovenskem Štajerju: I. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 3, 1906, 41–64.

Vira

FK: Franciscejski kataster, 1824; <http://www.arhiv.gov.si/>, datum citiranja.

KOS, Franc: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku (do leta 1246): V*. Ljubljana: Leonova družba, 1928.

BOŽIDAR JEZERNIK (gl. ured.), INGRID SLAVEC GRADIŠNIK IN MITJA VELIKONJA (soured.): *Politika praznovanja: Prazniki in oblikovanje skupnosti na Slovenskem*; Znanstvena založba Filozofske fakultete; Županičeva knjižnica 37; Ljubljana 2013, 180 str.

Za zbornik prispevkov o praznovanju različnih praznikov »po slovensko« bi težko našli ustrežnejši naslov, kot je *Politika praznovanja*. Državni (vključno s cerkvenimi) prazniki so povsod povezani s politiko, a verjetno bi težko našli tako izrazita razhajanja med »levo« in »desno« politično opcijo pri praznovanju (zapovedanih ali nezapovedanih) praznikov, kot v Sloveniji. Izgovor, da smo »Slovenci pač majhni«, ni opravičilo, kajti problem je globlji in zato tudi bolj zaskrbljujoč, bistvo pa je v nestrpnosti, netolerantnosti in celo sovražnosti do vsega, kar ni ukrojeno po »moji« meri. Ena od kvalitativnih zbornika *Politika praznovanja* je prav v tem, da skuša te desetletja trajajoče predsodke preseči in praznovanja obravnavati nevtrarno oz. nepristransko. Očitno je bilo urednikovo vodilo pri izbiri člankov to, kar je zapisal v uvodu, da so namreč državni prazniki sredstvo za mobilizacijo ljudskih množic in imajo zmeraj dve plati: lahko so orodje v rokah oblasti, lahko pa postanejo tudi orodje v rokah množic v boju proti oblasti.¹ Jezernik prav tam zapiše, da z »razglasitvijo prazničnih

dni nosilci oblasti ne določajo le za delo in počitek primernih dni, temveč si tudi prisvajajo preteklost ter kanonizirajo vednost in pomen posameznih zgodovinskih oseb in dogodkov« (str. 11). Ob vseh slovenskih državnih praznikih (tako posvetnih kot cerkvenih, če pomislimo samo na zloglasne pridige kardinala Franca Rodeta pred leti na veliki šmaren na Brezjah ali letošnjo trenutno glave ljubljanske nadškofije, Andreja Glavana, ki je za porazno stanje v slovenski Cerkvi obtožil kar samega satana in medije) se lahko samo zamislimo.

Največ posvetnih državnih praznikov je povezanih z vladarji ali zgodovinskimi dogodki, zato so ob spremembi sistema (ali samo vlade) najbolj na udaru in doživljajo podobno usodo kot spomeniki, ki ob zamenjavi oblasti izgubijo svoj kulturnozgodovinski pomen in jih je treba spraviti spred oči. 18. avgust, rojstni dan Franca Jožefa I., je bil od leta 1849 do razpada Avstro-Ogrske edini državni praznik pri nas, jugoslovanska kraljevina je prinesla svoje, ki jih je bilo treba v Titovi Jugoslaviji zamenjati, te pa spet po osamosvojitvi, ko so se »rodili« novi »heroji«, ki si sami še za živa postavljajo spominske plošče in spomenike. Tako črno ali rdeče obarvani dnevi na koledarju povedo več, kot bi jim prisodili na prvi pogled. Jezernik piše:

Nabor rdeče obarvanih dni odraža skupno preteklost določene skupnosti, njene zmage in poraze, njene ideale in vrednote ter njeno prisotnost v sedanjosti. Preteklost, ideali in vrednote določene skupnosti, predstavljeni v prazničnem letu, niso nikoli mrtvi, ampak so živ del vsake skupnosti.² Vsaka družba ima svoj enkratni izbor rdeče obarvanih dni; po tem se razlikuje od vseh drugih. Tako dan državnosti, 25. junij, in dan samostojnosti in enotnosti, 26. december, predstavljata izhodiščni točki razlikovanja zgodovine slovenskega naroda od vseh drugih narodov. Skupaj z naborom drugih praznikov in dela

prostih dni imata pomembno vlogo instrumenta za vzpostavljanje občutka vključenosti in izključenosti, občutka pripadnosti, ki je vitalnega pomena za vsako skupnost (str. 9).

Da nekateri praznični dnevi »niso nikoli mrtvi«, nazorno potrjuje prispevek Mitje Velikonje: Jugoslovenija. Slavljenje nekdanjih praznikov v sodobni Sloveniji. V njem se osredotoča na razloge, zakaj so nekdanji jugoslovanski prazniki, dan mladosti, dan republike in obletnica Titove smrti, med Slovenci še vedno ali celo vse bolj živi. Raziskava je potrdila, da pri teh praznikih

ne gre za kontinuiteto preteklosti, za nespremenljivo in mimetično ostalino jugoslovanskih in socialističnih časov, ki bi sčasoma bledele. Priča smo ravno nasprotnemu: proliferaciji različnih oblik praznovanja in obeleževanja teh praznikov. Bolj kot se časovno odmikamo od tistih časov, močnejša kot je tranzicijska organizirana pozaba (oziroma 'obsodba spomina', *demnation memoriae*), raznovrstnejši postajajo načini slavljenja.³ Če so bili ti dnevi sprva zgolj nevtrarno obeleževani v glavnih medijih, proslavljali pa so se bolj zadržano, v ožjih družbenih okoljih in na alternativnih prizoriščih, se jih danes praznuje javno in glasno tudi na osrednjih mestnih trgih, na velikih prireditvah, v vseh starih in novih medijih ter celo v strankarskih aktivnostih (str. 127).

Podoben poduk lahko potegnemo tudi iz drugih prispevkov: Praznovanje Vidovdana med Slovenci (Jezernik), 9. maj, dan zmage v Ljubljani med letoma 1945 in 2005 (Batista), Delovna tekmovanja ob praznikih (Habinc), Dan državnosti (Simonič), Marijini prazniki (Močnik) in Prazniki kot oblikovalci slovenske skupnosti v Argentini (Repič).

³ Spodbuda za raziskavo je bila okrožnica Ministrstva za izobraževanje, znanost, kulturo in šport 25. 5. 2012 vrtcem in šolam, s katero je kot nedopustno označilo kakršnokoli povelečevanje totalitarnega režima (op. a.).

¹ Zato fotografija zombijev na naslovnici.

² Kako to čutimo vsako leto znova (op. a.)!

PETRA KELEMEN IN NEVENA ŠKRBIČ ALEMPIJEVIĆ: Grad kakav bi trebao biti: Etnološki i kulturnoantropološki osvrti na festivale; Naklada Jesenski i Turk, Zagreb 2012, 456 str.

Monografija hrvaških avtoric obravnava aktualen pojav našega prostora in časa: festivale in procese festivalizacije. Avtorici ugotavljata, da so z visoko številčnostjo festivali postali vroča tema znotraj različnih ved, omenjata pa tudi »razširjeno in zelo živahno področje antropologije festivalov« (str. 20). Knjiga, ki po raziskovalnem pristopu in vsebini sodi v okvir te (porajajoče?) antropološke specializacije, prinaša izčrpen pregled antropološke, etnološke, folkloristične in druge družboslovne oziroma humanistične literature o festivalih, prireditvah in izjemnih javnih dogodkih ter pokaže na nekaj močno relevantnih relacij med festivali, turizmom, identitetami in kraji. Delo odlikuje detajlna etnografija treh festivalov na Hrvaškem.

Monografijo odpre citat Johannesa Fabiana o izvedbi kot delovanju, torej ne zgolj predstavljanju predhodno obstoječih scenarijev, ampak kot učinkovanju, oblikovanju in ustvarjanju, kar je za avtorici osnovna usmeritev razumevanja in predstavljanja festivalov. Ta ni samoumevna, saj so se nekateri avtorji osredinili na festival kot prostorsko in časovno zaključen dogodek s predpostavljenim potekom, ne pa tudi na delovanje festivalov onkraj okvirjev

izvedbe. Slednje pa avtoricama pomeni posebej pomemben raziskovalni problem, zato festivale obravnava »kot kraje tvorjenja kulture, kot kraje izvajanja, kot kraje ustvarjanja in pogajanja pomenov« (str. 11), ki nimajo zgolj hipnega učinka.

Obsežna monografija sestoji iz šestih poglavij, od katerih sta avtorici uvodni poglavji in zaključek napisali skupaj, študije primerov pa so delo vsake posebej, in sicer je Nevena Škrbić Alempijević analizirala festival dalmatinskih klap v Omišu in festival pravljic v Ogulinu, Petra Kelemen pa mestni festival v Varaždinu (zadnja analiza temelji na avtoričini doktorski disertaciji). V uvodu predstavita nekaj osnovnih podmen raziskave. Tako omenita potencial festivala za ustvarjanje razlike v kraju, kjer poteka, kar tvori osrednjo rdečo nit celotne knjige. Ta razlika se po eni strani kaže glede na krajevni vsakdanjik, saj med festivalom postane kraj bolj živahen, po drugi pa festival ustvarja simbolno razliko, ki je zanimiva z vidikov identitet, turizma, oglaševanja krajev in njihove produkcije. Avtorici nadalje poudarita, da so v festivale vključeni zelo raznoliki akterji, zato mora etnografija vselej namenjati pozornost njihovemu različnemu odnosu do festivala in tudi različnim pozicijam moči. To načelo sta v svojih etnografijah dosledno upoštevali in izbrane festivale predstavili skozi izrazito večglasje. Toda iz večglasja sta razbrali nekaj, kar bolj ali manj vse glasove, predvsem pa vse obravnavane festivale, povezuje, to je festivalsko ustvarjanje »drugačnega kraja«, »prebujenega kraja«, takšnega, »ki res oživi« (str. 17), ali, kot pravita v naslovu knjige, »kakrašen bi moral biti«.

Za raziskovalce festivalov in turizma ter študente je posebej informativno drugo poglavje, v katerem predstavita številne pristope k proučevanju festivalov in pojme, ki so s tem pojavom povezani. S terminološkega vidika je raziskovalec festivalov soočen z nizom pojmov, ki imajo različne pomenske odenke v različnih jezikih in so nastajali oziroma imeli različne vrednosti v različnih zgodovinskih obdobjih. Avtorici tako pokažeta na razhajanja med

pomeni besede »festival« v angleškem jeziku, kjer jo v povezavi z zelo različnimi oblikami slavlja rabijo ohlapno, in tistimi v hrvaščini, kjer je beseda rezervirana za prireditve revijalnega značaja (in na tem mestu dodajmo, da je s slovenščino zadeva identična). Menita, da je treba festivale razumeti v širšem pomenu od tega, ki ga predvidevajo hrvaški slovarji, saj je danes vse več festivalov lokalnega značaja, ki se ne vklaplajo v fokus umetniške produkcije, za opisovanje katere je bila v hrvaščini beseda običajno rezervirana. Namen avtoric je seveda »izčistiti« analitični koncept, zato skozi analizo številnih definicij predlagata lastno, v kateri izpostavita, da s festivali mislita javne dogodke, ki imajo časovni, prostorski in programski okvir, prinašajo določeno sporočilo, so praznične narave in vključujejo tri vrste akterjev, in sicer organizatorje, izvajalce in občinstvo, ki dogodek izvedejo skupaj, pri čemer pa lahko večplastne festivalske izvedbe prestopajo okvire festivala in delujejo onkraj izvedbe, zato torej festival izvira iz in deluje na družbene kontekste (str. 47–48). Pojasnita tudi koncept »festivalizacije«, za katerega pravita, da je danes v splošni rabi, čeprav ga le malokdo poskuša definirati. Festivalizacijo obravnava v dvojnem pomenu, in sicer kot vidno povečanje števila festivalov, ki naj bi nastopilo od sedemdesetih let dvajsetega stoletja, ter kot proces nastajanja posamičnega festivala, ko se dodaja ali izpostavlja posamezne kulturne elemente.

Pri obravnavi raziskovalnih pristopov posebno podpoglavje posvetita avtentičnosti, kateremu sledi podpoglavje o drugih vidikih sociokulturne analize, skupaj s prizmani turizma, ekonomije, marketinga in blagovnih znamk krajev. Skladno z izhodiščnim fokusom je njun pogled na avtentičnost konstruktivističen, zato zavrneta znameniti pogled Davydda J. Greenwooda na turistično poblagovljenje »avtentičnih festivalov«, namesto tega pa sprejmeta poglede Edwarda M. Brunerja, Regine Bendix, Barbare Kirshenblatt-Gimblett in drugih na produkcijo avtentičnosti zaradi odgovarjanja določenim sodobnim potre-

* Dr. Miha Kozorog, raziskovalec na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Zavežiška 5, E-naslov: miha.kozorog@ff.uni-lj.si

bam. Posebna obravnava avtentičnosti v kontekstu knjige sicer nekoliko izstopa, saj vprašanje do neke mere zadeva le enega od treh obravnavanih primerov, to je festival dalmatinskih klap, zato bi lahko to podpoglavje razumeli tudi kot ekskluzivno posvetilo nekemu aktualnemu problemu znotraj matične vede avtoric. Veliko bolj pa so za njune nadaljnje analize relevantne raziskave relacij med festivali in identitetami, kraji in prostori, označevanjem in družbenim delovanjem, ki jih avtorici z nekaj primeri sicer predstavita, vendar pa sta pri tem mestoma manj koncizni kot v primeru avtentičnosti, prav tako pa ne razkrijeta, katerega od predstavljenih modelov vidita kot posebej relevantnega v povezavi z lastnim raziskovalnim pristopom. Namesto tega zapišeta, da je bolj kot kateri od teoretskih modelov njune poglede oblikovalo terensko delo (str. 91).

Slednjega sta na treh lokacijah izvajali vsaka zase, pri čemer je bilo terensko raziskovanje Petre Kelemen specifično, saj je raziskovala v domačem kraju. Nevena Škrbić Alempijević se v svojih študijah ukvarja z identitetami, ki jih festivali proizvajajo. Na primeru festivala dalmatinskih klap se najprej posveti sredozemski identiteti, ki jo predstavi ne le v festivalskem, temveč tudi v drugih relevantnih kontekstih, kot so nacionalni, regionalni in nadnacionalni ter v kontekstu akademskega proučevanja Sredozemlja. Avtorica ugotavlja, da se razmišljanja organizatorjev festivala močno navezujejo na nekatere akademske diskurze o multikulturalnosti Sredozemlja in petju v klapah kot regionalnem (dalmatinskem) izrazu »sredozemskosti«, pa tudi na ideologijo tega petja kot odraza spontanega načina življenja in temperamentnega dogajanja v sredozemskih mestih. Obenem se spontanost v javni prostor Omiša preliva le na določenih krajih in trenutkih, medtem ko je osrednje festivalsko dogajanje podrejeno

pravilom. Avtorica s primerom pokaže, da je izrazitejšo uprizoritev »sredozemskosti« ta festival z več kot štiridesetletno tradicijo doživel šele sredi devetdesetih let 20. stoletja, ko je Sredozemlje dobilo pomembno vlogo v konstrukciji hrvaške nacionalne identitete.

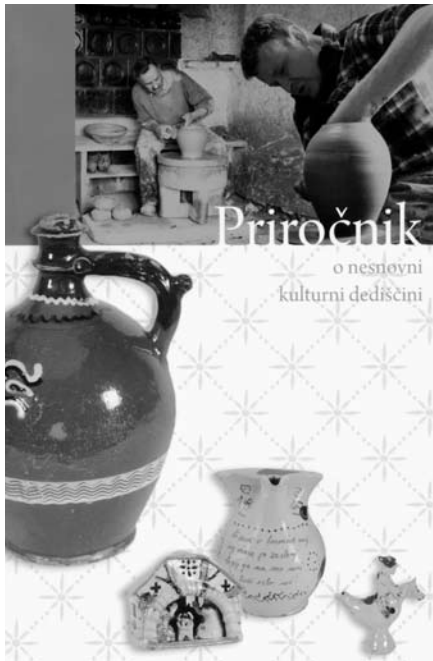
Tudi druga študija Nevene Škrbić Alempijević se ukvarja s konstrukcijami identitet in identitetnimi strategijami, čeprav je vsebinsko bolj povezana s prispevkom Petre Kelemen, saj je v središču analize nastajanje kraja in lokalne (in ne regionalne ali nacionalne) identitete. S primerom festivala pravljic v Ogulinu avtorica razkriva, kako akterji prek festivala aktualizirajo krajevno preteklost in spodbujajo spominjanje. Avtorica pokaže, kako je skupina domačinov s festivalom začela gojiti spomin na pisateljico Ivano Brlić-Mažuranić, ki je bila rojena v Ogulinu, pri čemer pa njihova prizadevanja ne zadevajo toliko krajevne zgodovine, kakor tvorjenje »bolj prepoznavne podobe [Ogulina] na globalnem kulturnoturističnem tržišču« (str. 210). Slednje seveda nima le ekonomskega, temveč tudi lokalnoidentifikacijski pomen. Festival v Ogulinu je torej na novo ustvarjal podobo hrvaške pisateljice, jo povezal s krajem in z lokalnimi prostori prepletel tudi njeno literarno fikcijo, s čimer je začela slednja delovati kot vpisana v kraj. Avtorica tako odkriva zanimivo »odslikavanje« in »odmevanje« literature in kraja, čeprav je osrednji namen festivala pravljic marketing kraja, kar je sicer značilnost zelo številnih sodobnih festivalov.

To velja tudi za zadnjega med analiziranimi, Špandirfest v Varaždinu. Petra Kelemen ta vidik festivalske produkcije tudi najbolj eksplicitno izpostavi. Za festival pravi, da je eden tistih, ki želijo na krajevno realnost vtisniti določen nov pečat, v kraj vpisati nove pomene in vanj vnesti novo dinamiko. Avtorico tako zanima delovanje festi-

vala na dveh ravneh, najprej na nadlokalni, kjer festival ustvarja široko odmevnost kraja, nato pa na lokalni, kjer festivalski vrvež in nadlokalna odmevnost dogodka prispevata k novemu razumevanju kraja in novi obliki lokalne pripadnosti. Vprašanja odmevnosti in obiskovanja festivala analizo postavljajo tudi na področje antropologije turizma, konkretno v okvir paradigme gostov in gostiteljev. Avtorica relativizira omenjeno opozicijo, saj ugotavlja, da tudi številni Varaždinci v času festivala zaradi spremenjenih okoliščin v domačem okolju postanejo »turisti«. Klub temu je omenjena opozicija relevantna, saj »pravi turisti« v nasprotju z Varaždinci »običajnega Varaždina« ne poznajo, torej tudi razliko, ki v kraju nastopi s festivalom, doživljajo eni in drugi različno. Prav domačinsko opazovanje razlike v lastnem kraju je namreč tisto bistvo, do katerega študija Petre Kelemen pripelje in kar je dejansko rdeča nit celotne knjige. To je razmišljanje domačinov o tem, kakšen bi kraj moral biti, torej kakšen v resnici ni in kakšen postane šele s festivalom. Kot zapiše avtorica, je različna razmišljanja sogovornikov povezovalo to, da so o festivalu govorili v čvrsti povezavi s krajem ter razmišljali o tem »kako je tekom Špandirfesta mogoče videti Varaždin tak, kot bi moral biti« (str. 353). Slednje je nedvomno zelo pomembno odkritje, ki pa ga avtorici žal ne analizirata podrobneje. Zato moram recenzijo te nadvse aktualne in izjemno informativne knjige zaključiti z vprašanjem: zakaj ljudje v naracijo o festivalu vključujejo *prav* kraj in zakaj si želijo bolj »festivalski kraj«? Iz knjige bi lahko navedli vrsto odgovorov informatorjev obeh avtoric, a morda bi boljši odgovor lahko ponudil kateri od (izpuščenih) teoretskih modelov, na primer kritika neoliberalne paradigme, katere zapoved kreativnosti, igrivosti in ustvarjanja (krajevne) razlike je postala tako rekoč vseprisotna.

ANJA JERIN, ADELA PUKL IN NENA ŽIDOV (UR.): Priručnik o nesnovni kulturni dediščini;

Slovenski etnografski muzej (Zbirka Priručniki SEM), Ljubljana 2012, 70 str.

Priručnik o nesnovni kulturni dediščini je tretja publikacija, ki je izšla v knjižni zbirki Priručniki SEM. Po Unescovi Konvenciji o varovanju nesnovne kulturne dediščine (v nadaljevanju Konvencija) nesnovna kulturna dediščina »pomeni prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznajo kot del svoje kulturne dediščine« (str. 5). Slovenija je Konvencijo ratificirala leta 2008 in isto leto v novo nastali Zakon o varstvu kulturne dediščine, ki je pred tem vključeval le nepremično in premično kulturno dediščino, vključila nesnovno kulturno dediščino.

Za termin nesnovna dediščina se v slovenski zakonodaji uporablja termin »živa kulturna dediščina«. Kot v predgovoru publikacije navaja Nena Židov, je termin nesnovna kulturna dediščina strokovno ustrežnejši, zato se termin »živa« uporablja predvsem v zvezi z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (v nadaljevanju Zakon) ter Registrom žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Register). Zakon živo kulturno dediščino opredeljuje kot

nesnovne dobrine, kot so prakse, predstavitve, izrazi, znanja, vešči-

ne in z njimi povezane premičnine in kulturni prostori (kjer se ta dediščina predstavlja ali izraža), ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prenašajo iz roda v rod in jih nenehno poustvarjajo kot odziv na svoje okolje, naravo in zgodovino (str. 5).

V *Priručniku o nesnovni kulturni dediščini* so objavljeni prispevki sedmih avtoric, ki obravnavajo raznoliko tematiko o nesnovni kulturni dediščini, od same teoretske podlage ter zgodovine ukvarjanja z nesnovno dediščino v Sloveniji, do povsem praktičnih vodil in napotkov v zvezi s postopkom vpisa posamezne enote dediščine v Register. V prilogi sta primer prijave in vpisa v Register.

V prvem prispevku Unesco in Slovenija nam Marjutka Hafner opiše delovanje Unesca kot specializirane agencije Združenih narodov, katere poslanstvo je »preko sodelovanja v znanosti, izobraževanju, kulturi, komunikacijah in informacijah prispevati k miru, odpravljanju revščine, trajnostnemu razvoju in medkulturnemu dialogu« (str. 7). Opiše njegovo delovanje in predstavi programe, ki se jih v Sloveniji izvaja pod okriljem Slovenske nacionalne komisije za Unesco in njene strokovne službe.

Sledita prispevka dveh avtoric z Direktorata za kulturno dediščino Ministrstva, pristojnega za kulturo. Špela Spanžel piše o nastajanju Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine, katere poglobitvi nameni so varovanje, spoštovanje in dvig zavesti o pomembnosti nesnovne kulturne dediščine. Konvencija, sprejeta leta 2003, vzpostavlja več sistemov za varovanje nesnovne kulturne dediščine na mednarodni ravni, in sicer: Seznam nesnovne kulturne dediščine, ki jo je nujno nemudoma zavarovati; Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva z namenom zagotavljanja vidnosti, zavedanja o pomenu nesnovne kulturne dediščine ter spodbujanja dialoga na podlagi spoštovanja kulturne raznolikosti; in Register dobrih praks za varovanje nesnovne kulturne dediščine. Kot navaja Špela Spanžel, lahko »nesnovna kulturna dediščina aktivno prispeva k izzivom današnje nenehno spreminjajoče se družbe.

Zlasti s svojo vpetostjo v lokalno skupnost, ki tovrstno dediščino ne le prepoznava in ceni, temveč jo vzdržuje, oživlja in prenaša – osmišlja« (str. 13).

V nadaljevanju Ksenija Kovačec Naglič predstavlja sistem varstva žive kulturne dediščine v Sloveniji, kot ga določa Zakon o varstvu kulturne dediščine. Opiše pravne okvire varstva ter nekatere temeljne pojme v zvezi z živo dediščino ter postopek za razglasitev žive mojstrovine – žive dediščine, ki je razglašena za spomenik. Opiše omejitve in pravice ter trenutno stanje na področju varstva žive kulturne dediščine. Sistem varstva žive kulturne dediščine kot nove kategorije na področju varstva je sedaj v praksi uspešno vzpostavljen: deluje javna služba varstva žive kulturne dediščine, ki jo opravlja Koordinator varstva žive kulturne dediščine (v nadaljevanju Koordinator); vzpostavljena sta Register žive kulturne dediščine in sistem razglašanja živih mojstrov; potekajo pa tudi aktivnosti za vpis na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Ksenija Kovačec Naglič sklene, da je živa kulturna dediščina »izjemna priložnost za lokalne skupnosti, krepitev lokalne in nacionalne identitete, razvoj odnosov, obrti in gospodarstva, trajnostni razvoj in zagotavljanje večje kakovosti življenja« (str. 19). Sledijo prispevki štirih avtoric iz Slovenskega etnografskega muzeja, ki od leta 2011 opravlja vlogo Koordinatorja. Najprej Nena Židov opiše pot od prvih razmišljanj in dogodkov, posvečenih nesnovni kulturni dediščini v Sloveniji v luči Unescove Konvencije, do priprav na vzpostavitev Registera, ki so stekle leta 2006. V letih 2009 in 2010 je naloge Koordinatorja opravljal Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki je postavil temelje slovenskega Registera in pripravil vse potrebno za njegovo delovanje. Leta 2011 je Ministrstvo za kulturo opravljanje nalog Koordinatorja dodelilo Slovenskemu etnografskemu muzeju. Tako se danes v muzeju z nesnovno dediščino in Registrom ukvarja ožja skupina strokovnih delavcev, ki sodelujejo pri identificiranju, dokumentiranju, preučevanju, vrednotenju in interpretiranju nesnovne kulturne dediščine, ohranjajo in vzpostavljajo stike z nosilci, jim svetujejo glede

* Tjaša Zidarič, dipl. slikarka in univ. dipl. etnol. in kult. antrop., kustodinja, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: tjasa.zidaric@etno-muzej.si

varovanja in jim pomagajo pri prijavljanju enot v Register. Pripravljajo predloge in besedila za vpis enot v Register ter za razglasitev živih mojstrov in lokalnega in državnega pomena.

Sledijo trije prispevki, ki naj bi kandidatom za vpis v Register olajšali postopke vpisa in jih seznanili z morebitnimi nadaljnjimi koraki. Adela Pukl predstavi postopek vpisa v Register s poudarkom na nosilcih žive dediščine, ki so skupine, skupnosti ali posamezniki, ki prenašajo znanja, veščine, prakse in predstavitve dediščine iz roda v rod. Nosilci ohranjajo dediščino svojih prednikov in so »tisti, ki povedo, kaj je njihova nesnovna kulturna dediščina, katere so njene pojavne oblike in kakšna je njihova vizija ohranjanja te dediščine v prihodnosti« (str. 28). Nadalje opiše, s kakšnimi težavami in nevarnostmi se lahko srečujemo pri ohranjanju nesnovne kulturne dediščine in pa vrsto aktivnosti, ki te nevarnosti lahko ublažijo ali preprečijo. Navaja tudi navodila za izpolnjevanje prijavnega obrazca, ki je z vsemi potrebnimi informacijami in dokumenti dostopen na spletni strani Koordinatorja, in pogoje za vpis na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva.

V nadaljevanju Nadja Valentinčič Furlan predstavlja napotke za avdiovizualno dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine in karakteristične video prikaze kot priloge k Registru, ki nastajajo v Slovenskem etnografskem muzeju pod okriljem Kustodiata za etnografski film. Opiše način snemanja po metodi vizualne etnografije, ko na terenu s kamero zabeležimo bistvo

pojave nesnovne kulturne dediščine: »posnamemo celovit postopek ali šego skupaj z nosilci dediščine, okolje, v katerem poteka, in njegovo zvočno podobo« (str. 36). Seznanani nas tudi z načinom montaže karakterističnih video prikazov, njihovo dostopnostjo ter načinom arhiviranja. Nadalje predstavi priporočila za snemanje in montažo video vsebin drugih producentov kot priloge k prijavi ter poleg priporočil za ustrezne prikaze navaja tudi primere manj ustreznih praks in pa možne rešitve. Sklene, da avdiovizualno dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine lahko prispeva k njeni preučeni, ohranjanju in pozitivnemu vrednotenju znotraj lokalne skupnosti, v slovenskem prostoru in tudi širše.

Sledi prispevek, v katerem Anja Jerin predstavi fotografsko dokumentiranje nesnovne kulturne dediščine ter napotke za izbor fotografij kot obvezne priloge k prijavi za Register, ki je predložena Koordinatorju. Kot navaja, so del registra tudi fotografije posameznih enot nesnovne kulturne dediščine in njenih nosilcev, ki morajo kar najbolj reprezentativno prikazati vpisane enote. Avtorica poudarja dokumentarno vrednost fotografije ter navaja priporočila za način dokumentiranja, s katerim bodo lahko nosilci bistvene prvine dediščine predstavili kar najbolj reprezentativno. Sklene, da je pomembnost fotografiranja nesnovne kulturne dediščine kaže predvsem v njenem podrobnejšem spoznavanju, ohranjanju in beleženju, ki posamezne elemente dediščine ohranja v času in prostoru.

V publikaciji je predstavljen seznam 18 enot nesnovne kulturne dediščine s pripa-

dajočimi krajšimi opisi in nosilci, ki so bile v Register vpisane do konca leta 2012. Kot navaja Nena Židov, »številne prijave, ki prihajajo na naslov Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine kažejo na velik interes nosilcev za vpis v Register« (str. 6). Zato sta v nadaljevanju predstavljeni dve prilogi: primer izpolnjenega prijavnega obrazca za vpis v register žive kulturne dediščine na primeru enote Soseska Drašiči, ki jo je pripravil Andrej Dular, ter primer zaključnega vpisa enote v Register za enoto Soseska Drašiči istega avtorja. Pri pripravi svoje prijave se prijavitelji lahko zgledujejo po priloženem primeru.

Pomembnost *Priročnika o nesnovni kulturni dediščini* se kaže predvsem v tem, da nosilce ali druge prijavitelje enot nesnovne dediščine seznanja z vsemi potrebnimi informacijami v zvezi s prijavi posameznih enot v Register. Obenem publikacija razjasni temeljne pojme v zvezi z nesnovno kulturno dediščino in pa postopke, povezane z evidentiranjem, vpisom v Register in varovanjem nesnovne kulturne dediščine v skladu z Unescovo Konvencijo. Priročnik je zanimiv tudi za širšo publiko, ki se lahko s strokovnega stališča celovito seznanijo s problematiko v zvezi z nesnovno kulturno dediščino. Nesnovna kulturna dediščina je namreč del življenja vseh nas in nam nudi tako vpogled v zgodovino kot tudi v življenjski slog sedanjih skupnosti. Tako tudi pričujoča publikacija predstavlja eno izmed iniciativ, ki bo v prihodnje pripomogla k varovanju nesnovne kulturne dediščine ter tudi k njenemu ohranjanju.

BRANKA BIZJAN IN ALENKA KOCIPER: Rokodelci in umetniki: Rokodelci Moravske doline;

Agencija Baribal, Ljubljana 2012, 187 str.

Društvo rokodelcev Moravske doline, ki je sprva delovalo kot sekcija Turističnega društva Moravče, že 15 let deluje z velikim delovnim prispevkom njegove sedanjne predsednice, Branke Bizjan z Dešna, njegove gonilne sile in neumorne iskalke povezav med tradicijo in sodobnostjo. Začetno delo sekcije rokodelcev Turističnega društva Moravče sta usmerjali Leonida Goropevšek Kočar in Branka Bizjan, prvo delavnico pa so izvedli 28. februarja 1997. V začetku se je v sekcijo vključilo manjše število prebivalcev Moravske doline, z leti se je število članov postopoma povečevalo in celo preseglo 50. Že kmalu po ustanovitvi so jih vabili na različne občinske prireditve. Svoje izdelke so sprva razstavljali na raznih sejmih in ob občinskih dogodkih tako v domači kot sosednjih občinah. Prvotnima voditeljicama sekcije rokodelcev, Leonidi Goropevšek in Branki Bizjan, se je porodila zamisel o ustanovitvi samostojnega društva rokodelcev Moravske doline, ki so ga leta 2003 na Občini Moravče tudi uradno potrdili. Z ustanovitvijo samostojnega Društva rokodelcev Moravske doline se je začela njegova pot navzgor. Društvo je ohranjalo izročilo in tradicionalna znanja ter hkrati podpiralo razvoj sodobnih rokodelskih izdelkov, izhajajočih iz dediščine znanj in veščin ne le Moravske doline, temveč celotnega slovenskega ozemlja.

V društvo so poleg rokodelcev Moravske doline vključeni tudi rokodelci iz Mengša, Domžal, Lukovice in celo Radovljice. Člani društva se redno srečujejo na delavnicah, kjer spoznavajo različne tehnike izdelovanja drobnih predmetov iz vsakdanjega življenja, sodelujejo tudi mojstri, ki svoja dela ustvarjajo doma. Vsebinsko delavnice prilagajajo letnim in koledarskim šegam.

Leta 2012 so ob svoji 15-letnici skupaj z Javnim skladom RS za kulturne dejavnosti izdali monografijo z naslovom *Rokodelci in umetniki*. Izid knjige so omogočile Občina Moravče, Občina Domžale, Občina Lukovica in Center za razvoj Litija d. o. o. V monografiji so poleg rokodelcev, njihovih izdelkov, veščin in spretnosti njihovih izdelovalcev predstavljena tudi dela umetnikov iz Moravske doline – slikarjev, grafičnih oblikovalcev ter restavratorjev. Knjigi so dodana spremna besedila dr. Bojana Knific, ki se sprašuje o »moravškosti, gorenjskosti, slovenskosti ...« Dediščino umešča v kulturni konstrukt, ki izkorišča posamezne elemente preteklosti ustvarjalnosti in v interpretativni obliki rabi sodobnim potrebam človeške ustvarjalnosti (str. 6). Direktor Javnega sklada RS za kulturne dejavnosti, mag. Igor Teršar, meni, da je treba rokodelstvo vedno razumeti kot razvijajočo se dejavnost, ki mora biti dejavno vključena v določen čas in prostor. Tako je to dediščina preteklosti in hkrati dokument sedanjosti (prav tam). Tudi prof. dr. Janez Bogataj v spremnem besedilu ugotavlja, da nobeno zgodovinsko obdobje rokodelstvu ni bilo naklonjeno. Čeprav je bilo v Sloveniji veliko poskusov in pobud za ponovno vzpostavitev rokodelstva, med njimi vzpostavitev rokodelskih centrov, so omenjeni poskusi doživeli neuspeh prav na lokalni in regionalni ravni. Bogataj se sprašuje, »če se sploh zavedamo tega kapitala, ki bi lahko že jutri pomembno sooblikoval siceršnja evropska in svetovna prizadevanja na področju rokodelskih dejavnosti?« Delo *Rokodelci in umetniki Moravske doline* je po njegovem mnenju predvsem »opomin in izziv« za reševanje bogate dediščine rokodelske ustvarjalnosti (str. 7).

V knjigi so predstavljeni rokodelci, nosilci tradicionalnih veščin in znanj: pletarji,

kolarji, jermenarji in sedlarji, jasličarji, pletarji slamnatih kit, vezilje, šivilje, kvačkarice, izdelovalke papirnatega cvetja, adventnih venčkov ter pletenic in potic. Med sodobnimi ustvarjalci spoznamo maketarja, umetnostnega kovinarja, kovinopasarja, izdelovalca slamnatih ptičjih krmilnic, med sodobnimi rokodelkami pa knjigovezko, mozaičarko, slaščičarko ter izdelovalke drobnih predmetov iz mase das, kvačkanih izdelkov za nakit, nakita iz perlic in voščilnic. Med moravškimi umetniki pa slikarja in grafičnega oblikovalca, ki je na Moravškem ustanovil tudi svojo slikarsko šolo, slikarko in arhitektko ter slikarko in restavratorico. Bojan Knific se v posebnem poglavju ukvarja z oblačilnim videzom Moravčank s konca 19. in začetka 20. stoletja in opredeljuje različne načine pripadnostnega kostumiranja. V Društvu Moravških rokodelcev so ob obletnici kot prepoznavni znak članic društva izdelali tudi nošo oziroma pripadnostni kostum s pečo in z oblačilom, ki ima osnovo v noši s konca 19. in začetka 20. stoletja. Na koncu knjige je predstavljena tudi nova maskota Društva rokodelcev Moravske doline, Moravšk mačk z imenom Rokec; izdelalo ga je podjetje Design Group iz Trzina.

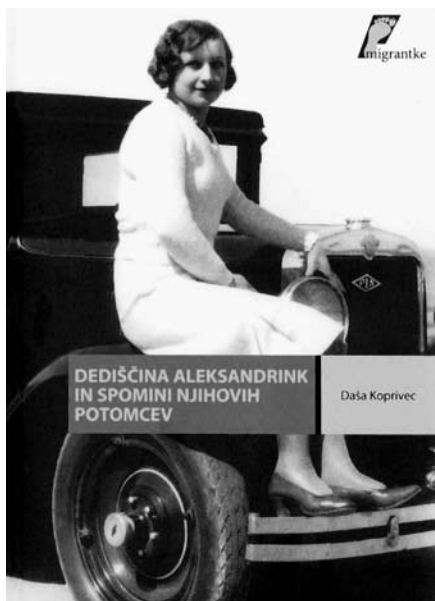
Knjiga vsebuje tudi izsledke vseh že izdanih del, med njimi njihove prve knjige iz leta 2008 *Srce snuje – roka ustvarja*, s katero so obeležili 10-letnico svojega obstoja, pa tudi javnih predstavitev v lokalnem časopisu *Novice iz Moravske doline* med letoma 2000 in 2003 in radijske oddaje Naš kraj: Rokodelci Moravske doline. Monografija je hkrati tudi fotografsko opremljen priročnik z opisi delovnih postopkov in zanje potrebnih orodij ter gradiv.

Monografija *Rokodelci in umetniki* društva dokazuje, da v Moravški dolini še živita tradicija in izročilo, ki ju rokodelci ne le ohranjajo, temveč svoja znanja in veščine prenašajo tudi na mlajše generacije, predvsem šolarje in njihove starše, že od leta 1997 pa jih poglobljajo na celoletnih delavnicah. Sodelujejo z različnimi strokovnjaki in uveljavljenimi ustvarjalci narodnega bogastva in z drugimi sodobnimi rokodelci ter umetniki.

* Dr. Mojca Tercelj Otorepec, univ. dipl. etnol. in univ. dipl. soc. kulture, konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Kranj, 4000 Kranj, Tomšičeva ulica 7, E-naslov: mojca.tercelj@zvkd.si

DAŠA KOPRIVEC: Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev; Založba ZRC, ZRC SAZU,

Ljubljana 2013, 154 str.

Ekonomske migracije niso posebna značilnost 19. stoletja, so se pa takrat zaradi industrijske revolucije in z njo povezane naraščajoče potrebe po delavcih ter razvoja prometnih povezav, zlasti čezoceanskih parniških linij, najbolj razmahnile. Izseljavanje Slovencev s pretežno agrarnih ozemelj Avstro-Ogrske na gospodarsko razvitejši sever in zahod Evrope pa tudi v Združene države in na druge celine, je razmeroma dobro raziskano in popisano. To velja predvsem za moške, manj pa za ženske, ki so jih spremljale ali so jim, pogosteje, pozneje z družino sledile na tuje. Organizirano samostojno odhajanje deklet in žena predvsem iz Goriške in drugih delov Primorske v zadnji četrtini 19. in v prvi tretjini 20. stoletja za zaslužkom ne le v bližnji Trst in Gorico ali v Milano in druga severnoitalijanska mesta, temveč predvsem v Egipt, največ v živahno pristaniško in trgovsko Aleksandrijo ob Sueškem prekopu, kar jim je dalo skupno ime aleksandrinke, pa tudi v Kairo in Port Said, je v tem pogledu poseben pojav. In obenem pojav, ki je šele v zadnjih dveh desetletjih postal predmet intenzivnejših znanstvenih raziskav ter s tem tudi drugačnega vrednotenja.

Aleksandrinke, kolikor se je prej o njih sploh govorilo, so bile obravnavane kot »tragične izseljenke«, »Lepe Vide«, »služabnice z žulji na duši« in podobno, kar je

bilo v skladu s prevladujočim gledanjem nanje tako s prižnice kot nasploh v domačem okolju: čeprav so domačim s svojimi pošiljkami izdatno pomagale odplačevati dolgove in premagovati pomanjkanje po razdejanju, ki je ostalo za prvo svetovno vojno in se je pod italijansko oblastjo še stopnjevalo, so bile največkrat zamolčevane, če ne celo obsojane in prezirane.

Takšna – vsaj z nelagodjem in zadrego, če ne tudi z dvoličnim moraliziranjem in obsojanjem izrisana – javna podoba aleksandrink se je po izidu knjige Dorice Makuc (1993), ki je pojavu z naslovom dala ime, ter po objavi vrste strokovnih člankov in zapisov v množičnih medijih, predvsem v zadnjem desetletju, močno spremenila: aleksandrinke so začele veljati za pogumne in spoštovanja vredne svetovljanke, razgledane Slovenke, ki so si daleč od doma pridobile izobrazbo in ugled, nekatere tudi premoženje. Do tega preobrata so pripeljali tudi ustanovitev Društvo za ohranjanje kulturne dediščine aleksandrink v Prvačini (2006) in njihove razstave, še najbolj pa bržkone odmevni dokumentarni film Metoda Pevca (Aleksandrinke, 2011). Dr. Daša Koprivec in njeni knjigi *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev* pripada v širši javnosti morda manj opazen, kar zadeva temeljitost in poglobljenost opravljenega raziskovalnega dela pa izjemno pomemben delež.

Avtorica ves čas kaže, da dobro pozna razmišljanja in dognanja drugih piscev, predvsem etnologov, sociologov in zgodovinarjev, ki pa večinoma ostajajo na ravni teorije in primerjav s sorodnimi pojavi oziroma sodijo na podlagi omejenega števila neposrednih informacij ali aleksandrinke omenjajo le mimogrede, medtem ko se je ona z njihovo dediščino soočala bolj konkretno, na terenu, zlasti v pogovorih z njihovimi potomci in duhovnimi dediči. V letih 2005–2011 je namreč v devetnajstih terenskih zvezkih z zapisi pogovorov ter v petindvajsetih avdio posnetkih, zapiskih in transkripcijah pogovorov s sogovorniki v Sloveniji in Egiptu zbrala obilico dokumentarnega gradiva, ki ji daje pravico, da se z mnogimi mnenji drugih avtorjev, ki se ukvarjajo (tudi) z aleksandrinkami, ne strinja, z njimi polemizira oziroma jih po-

membno dopolnjuje. Opozarja, na primer, da stiske Primork pogosto niso bile le posledica ekonomskih razmer, in da

v dosedanjih raziskavah distinkcija med povodom in vzrokom za odhod še ni bila dovolj poudarjena oziroma sta se povod in vzrok preveč enačila. Ločnica med njima je namreč subtilna in le malo žensk bi priznalo, da so ob odhodu od doma začutile (tudi) olajšanje (str. 60).

Zgodbo aleksandrink – pravzaprav šeštevek deset tisočev posameznih zgodb – umešča v realen zgodovinski okvir, nujen za razumevanje pojava. Kot mejnik, ki je sprožil velika migracijska gibanja iz Srednje Evrope v Egipt, poudarja gradnjo in odprtje Sueškega prekopa v drugi polovici 19. stoletja. Prve Slovenke, opozarja, so prišle v Egipt z italijanskimi in avstrijskimi družinami, pri katerih so služile, in so po prihodu v Kairo in Aleksandrijo pri njih tudi ostale. Po prvi svetovni vojni pa je bil eden od odločilnih razlogov za preseljevanje Slovencev oziroma Slovenk v Egipt zlasti dejstvo, da se je zahodni del njihovega etničnega ozemlja v nekdanji habsburški monarhiji, potem ko je pripadel Italiji, znašel v veliki ekonomski in socialni stiski. V tej situaciji se je ženskam ponudilo več možnosti, da z zaslužkom pomagajo svojim družinam, kot so jih imeli moški, ki so, če se niso odločili za odhod zlasti v Argentino, ostali doma pri svojih ali ženinih starših.

Daša Koprivec v knjigi razkriva, da slovenske ekonomske migrantke v drugi polovici 19. in prvi tretjini 20. stoletja niso odhajale v svet le iz Goriške in ne samo v Egipt – leta 1897 jih je bilo tam 7.700 ob le nekaj sto moških – temveč, na primer domžalske slamnkarice, tudi v Zahodno Evropo in na druge celine. In da aleksandrinke, najbolj znane med njimi, niso bile le ponižne dojelje, sobarice in kuharice, temveč mnoge tudi spoštovane vzgojiteljice, učiteljice in družabnice v najpremožnejših judovskih, grških in armenskih trgovskih hišah kakor tudi pri politično najvplivnejših angleških, francoskih in italijanskih družinah v Egiptu. Zato se je mnogim uspelo povzpeti visoko na družbeni lestevici in so, tiste, ki so

se vrnile, s svojim znanjem, izkušnjami in prihranki doma naredile veliko dobrega. Avtorica tudi navaja, kakšna dela so aleksandrinke opravljale v Egiptu, kjer so večinoma živele pri družinah, in da je bilo med njimi manj dojlj – v nasprotju s sicer najbolj razširjeno podobo aleksandrink, žalujočih za svojimi otroki – in precej več varuš, ki so jih njihovi gojenci večinoma ohranili v lepem spominu. Nekatere s poklici, na primer šivilje, pa so bile praviloma bolj samostojne. V pogovorih z aleksandrinkami in njihovimi otroki, še priznava, jo je najbolj prevzelo spoznanje,

kako bogato znanje z različnih področij so si pridobile med bivanjem v Egiptu. Govorile so po več jezikov, komunicirale so v francoščini, angleščini, nekoliko tudi v arabščini in grščini ter seveda v italijanščini. (...) Osvojile so viš-

je higienske standarde, kot so jih poznale doma. Bile so se sposobne prilagajati klimi, hrani, obleki, ritmu dela itd. (str. 63).

Ob teh ugotovitvah pa Daša Koprivec tudi opozarja, da so bili na račun svojih žena, sester in mater, ki so odšle zdoma, na neki način stigmatizirani moški pripadniki njihovih družin in otroci, ki so ostali doma. In da sta poleg vpliva katoliške duhovščine, ki je odkrito, tudi z neresničnim prikazovanjem razmer v muslimanskem svetu, obsojala odhajanje žena in deklet v Egipt, prav svojevrstna solidarnost oziroma usmiljenje do zapuščenih otrok in mož največ prispevala k dolgotrajnemu procesu brisanja spomina, kot avtorica imenuje molčanje o aleksandrinkah, ki je šele v novejšem času začel dobivati tudi zrcalno podobo.

Vse že znane in predvsem mnoge doslej neznane, tudi presenetljive navedbe v knji-

gi potrjujejo zbrane pripovedi otrok, vnukov in pravnukov pokojnih aleksandrink, rojenih bodisi na Goriškem in Tržaškem še v času Avstro-Ogrske ali Italije bodisi v Egiptu in pozneje, zlasti po sueški krizi, razseljenih tudi v Avstralijo, Kanado in druge dežele. Daša Koprivec je znala mnoge poiskati ter njihove spomine – še živ odmev obravnavanega migracijskega procesa v sodobnosti – z dokumentarnimi fotografijami iz družinskih in drugih arhivov povezati v zgovorno knjižno pričevanje. Z njim je ustvarila doslej najtemeljitejšo študijo o dekletih in ženah, materah in hčerah, sestrah in tetah iz Goriške in s Krasa, ki so »vzele usodo v svoje roke« in živele toliko različnih osebnih zgodb, da je pod skupni imenovalec mogoče zajeti le nekaj osnovnih prostorskih in časovnih koordinat. Vse drugo je bilo enkratno in neponovljivo. In ostaja izziv za nadaljnja raziskovanja.

LJUDMILA MISSONOVA: Leksika uil'ta kak istoriko-etnografičeskij istočnik; Rossijskaja akademija nauk, Institut etnologii i antropologii im. N. N. Mikluho-Maklaja, Nauka, Moskva 2013, 334 str.

Med številčno najmanjše narode sveta vsekakor spadajo narodi ruskega Severa, kot pravijo kakim 25 narodom Sibirije in Daljnega vzhoda (Torkar 1982: 125–130; 1983: 45–54). Leta 1975 je v sovjetsko-japonski

koprodukciji nastal izjemno odmeven film Dersu Uzala japonskega režiserja Akira Kurosawe, ki je Zahodu morda najbolj prepričljivo dotlej predstavil svet in miselnost staroselskega daljnovzhodnega (udegejskega) lovca iz usurijske tajge na začetku 20. stol. Literarna predloga filma (1923) je bilo delo ruskega etnografa in pisatelja Vladimirja Arsenjeva (1872–1930), izšla je tudi v slovenskem prevodu (1956).

Uilta je samopoimenovanje staroselskega naroda z daljnovzhodnega otoka Sahalina. Do pred nedavnim se je zanj uporabljal etnonim *Oroki*. Ob popisu leta 2010 so šteli 295 oseb, od tega jih je le 17 v različni meri še obvladalo materni jezik. Preostali govorijo le ruščino. Večina *Uiltcev* živi v Nogliški (Nogliki) občini (rajonu) v severnem delu in Poronajski občini v južnem delu Sahalinske pokrajine.

Uiltci so bili pokristjanjeni v letih 1879–1916. Prejeli so pravoslavna ruska imena. Južni Sahalin je bil v letih 1905 do 1945 v sestavi Japonske. *Uiltski jezik* spada v tunguško-mandžursko jezikovno družino.

Ima dve narečji, severno in južno. Po letu 1945 se je okrog 30 ljudi južnega narečja preselilo na otok Hokkaido. Od njih se je japonski jezikoslovec Jiro (Dziro) Ikegami (1920–2011), profesor Hokkaidске univerze, naučil uiltskega jezika.

Do začetka 21. stol. *Uiltci* niso imeli svojega knjižnega jezika. Projekt uiltskega knjižnega jezika je na podlagi cirilice izdelal prof. Jiro Ikegami. Pripravil ga je v tesnem stiku z nosilci uiltskega jezika, Eleno Bibikovo, Irino Fedjajevo, Ljubov Kitazimo in Minato Sirjuko. Osnutek pisave so leta 1993 obravnavali v Inštitutu za lingvistične raziskave RAN v Sankt-Peterburgu in Inštitutu za jezikoslovje RAN v Moskvi. Leta 2008 je v Južno-Sahalinsku izšel abecednik *Uiltadairisu* ('Spregovorimo uiltsko') pod znanstvenim vodstvom Jira Ikegami-ja, obsega pa 108 strani. Knjiga, ki jo tu predstavljamo, je zgodovinsko-etnografski rusko-uiltski slovar s 7.500 iztočnicami in pomeni logično dopolnitev abecednika. Napisala jo je etnologinja Ljudmila Missonova, vsebuje pa leksiko kulturne dediščine

* Silvo Torkar, dr. znanosti s področja jezikoslovja, mag. znanosti s področja slovenskega imenoslovja, prof. ruščine in sociologije, znanstveni sodelavec, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 4, E-naslov: silvo.torkar@zrc-sazu.si

in zglede njene uporabe v uiltski folklori, kar naj bi pripomoglo k ohranitvi jezika in ustne ljudske ustvarjalnosti maloštevilnega staroselskega naroda na Sahalinu.

Kot v spremni besedi h knjigi pravi akademik Sergej Aleksandrovič Arutjunov, je jezik narodova duša. Ena sama knjiga ne bo rešila naroda pred izginotjem, dodaja akademik, lahko pa mu pomaga, da se zave lastne vrednosti, dojame in oceni dejanski obseg svoje dediščine, ga mobilizira za nove napore za njeno ohranitev.

Leta 2007 je sahalinska pokrajinska дума sprejela zakon Sahalinske pokrajine O jezikih maloštevilnih staroselskih narodov Severa, ki živijo na ozemlju Sahalinske pokrajine. V njem piše, da imajo osebe, ki pripadajo štirim staroselskim narodom Severa – Nivhom, Orokom (Uiltcem), Evenkom in Nanajcem – in živijo na ozemlju Sahalinske pokrajine, pravico do svobodne izbire jezika sporazumevanja, vzgoje, pouka in ustvarjanja in tudi pravico do učenja maternih jezikov. V popisu prebivalstva Ruske Federacije leta 2010 so na Sahalinu našli 498.000 prebivalcev, med njimi 2.290 Nivhov (materinščino jih obvlada le 121), 259 Uiltcev (17), 209 Evenkov (18), 148 Nanajcev (12).

Zgodovinsko-etnografska zbirka uiltskega besedja (str. 101–329) je v knjigi prikazana tematsko (Človek, anatomija; Človekovo stanje, bolezni; Družina; Sorodstvene kategorije; Rodovni in etnični izrazi itd.), znotraj tematskih sklopov pa abecedno. Besedje je podano v obliki rusko-uiltskega slovarja. Pri tem je bilo uporabljeno besedje različnih poprej izdanih slovarjev ruskih in japonskih jezikoslovcev, kot so: *Primerjalni slovar tunguško-mandžurskih jezikov*, *Oroško-ruski slovar*, *Uiltsko-japonski slovar* in pa *Slovar uiltskega jezika na Sahalinu*. Temeljni vir v slovarju objavljene uiltske leksike je bil *Primerjalni slovar tunguško-mandžurskih jezikov*. Pritegnjena so bila še folklorna besedila, ki jih je zbral Jiro Ikegami, iz uiltskega jezika v ruščino pa prevedla uiltska učiteljica Elena A. Bibikova. Izšla so v knjigi *Skazanja i legendy naroda uil'ta* (Ikegami 2007). Uporabljeno je bilo tudi avtoričino gradivo s terenskih odprav iz let od 1990 do 2011.

Poseben razdelek knjige (str. 58–100) zajema besedje, povezano z vodnimi imeni Sahalina in njihovim izvorom, kot ga raz-

lagajo domačini. Priloženi so tudi zemljevidi. V knjigi (str. 34–49) so posebej prikazane besede uiltskega jezika, ki obstajajo samo v tem jeziku, ne pa v drugih tunguško-mandžurskih jezikih: mandžurskem, nanajskem, negidalskem, oročenskem (Oroči), solonskem, udegejskem, ulškem (Ulči), čurženskem, evenkovskem (Evenki) in evenskem. Avtorica je s pomočjo Slovanskega raziskovalnega centra Univerze Hokkaido s pridom uporabila gradivo, zbrano v knjižnicah in muzejih Japonske: v Zgodovinskem muzeju otoka Hokkaido v Saporu, Hokkaidiskem Muzeju Severnih narodov in Muzeju staroselskih narodov v Abaširiju, Zgodovinskem muzeju Itabaši v Tokiu, Skladu za raziskave in razvoj ajnske kulture v Saporu idr. Pri realizaciji projekta Leksika Uiltcev je sodeloval Inštitut za etnologijo in antropologijo RAN (Ruske akademije znanosti), založniški center Nauka RAN v okviru korporativnega socialnega programa družbe Sakhalin Energy Investment Company LTD »Načrt pomoči razvoju maloštevilnih staroselskih narodov Severa v Sahalinski pokrajini«. Knjiga je opremljena s privlačnimi likovnimi prilogami – barvnimi fotografijami in reprodukcijami starih upodobitev iz tradicionalnega življenja Uiltcev.

Na Hokkaidiski univerzi je nastala cela znanstvena šola za raziskavo uiltskega jezika in folklore. Uiltski jezik je najbližji sorodnik ulškega in nanajškega, uiltski predniki pa so imeli tesne stike s Evenki. Uiltske besede je prvi zapisal sredi 19. stol. japonski učenjak Takeširo Macuura, za njim pa je v začetku 20. stol. poljski etnograf Bronisław Piłsudski zapisal okoli dva tisoč besed in besedila v uiltskem jeziku. Med letoma 1905 in 1945 so japonski znanstveniki raziskovali južno narečje uiltskega jezika. Po vojni je poleg Jira Ikegamija uiltski jezik raziskoval Toširo Cumagari, ki objavlja razprave o slovnici uiltskega jezika. Med raziskovalci nedvomno izstopa Jiro Ikegami. Kot lingvist je nad 40 let raziskoval tako jezik kot folkloro Uiltcev. Besedila sta mu pripovedovali dve ženski, Napka in Kajo, rojeni okoli leta 1910 na jugu Sahalina, ki sta se preselili na Hokkaido leta 1947. Ikegami je ta besedila zbiral pretežno med letoma 1955 in 1956, delno že prej. Zapise je delal v latinici in jih prevedel v japonsščino. Objave uiltske

folklore je Ikegami po leta 1990 prinašal na Sahalin in jih podarjal Uiltcem. Naposled je konec 20. stol. prišlo do vrnitve folklorne družbe Uiltcev s Hokkaida na Sahalin. Te publikacije so se hitro razširile med Uiltci in izzvale veliko zanimanje, vendar jih številni niso mogli prebrati, ker niso znali jezika. Hkrati so sicer obstajali poskusi uvajanja uiltskega jezika v vrtce in šole v mestu Poronajsk in vasi Val. Tri domačinke, od tega dve z višjo jezikovno-pedagoško izobrazbo, ki so od otroštva znale uiltski jezik, so učile ta jezik otroke v šoli med poukom uporabne umetnosti in nacionalnega plesa. Imele pa so težave, ker standardnega knjižnega jezika oz. pisave ni bilo. Od leta 2008 seveda uporabljajo uiltski abecednik.

V začetku devetdesetih let 20. stol. je uiltsčino obvladala samo še peščica ljudi (Vahatin 2001: 304–307). Danes se dogaja očitna izguba komunikativne funkcije jezika, kar pa ne pomeni izgube jezika nasploh. V prvi plan prihaja funkcija vzdrževanja etnične identitete uiltske skupnosti. Z nastankom književnosti se v določenih položajih prebujata tudi ustni uiltski jezik. Knjiga Ljudmille Missonove, ki je izšla v 500 primerkih, na mikaven način približuje jezikovno in duhovno dediščino novim rodovom Uiltcev, ki so se spet zavedli svojih korenin in začutili v njih svojo dragoceno enkratnost. Knjiga je poklon ruske akademske znanosti maloštevilnemu narodu, ki ga kljub velikim besedam o nacionalnih in jezikovnih pravicah ruska državna politika ni niti znala niti hotela zavarovati pred neusmiljeno asimilacijo.

Viri in literatura

ARSENJEV, Vladimir K.: *V sibirski tajgi*. Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1956 (prev. Jože Zupančič).

IKEGAMI, Jiro: *Сказания и легенды народа уйльта*. Собрано Дз. Икегами; пер. Е.Е.Бибиковой; под ред. Т. Цумагари. Sapporo: Faculty of Letters, Hokkaido University, 2007 (Исследования по тунгусоведению; 38).

TORKAR, Silvo: O malih narodih sovjetskega Severa. *Glasnik SED* 22/4, 1982, 125–130.

TORKAR, Silvo: Poskus kratkega orisa književnosti malih narodov sovjetskega Severa. *Primerjalna književnost* 6/2, 1983, 45–54.

VAHTIN, N. B.: *Языки народов Сибири в XX веке: Очерки языкового сдвига*. Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 2001.

MARIJA REMEC: Kuharica: Nasveti za kmečko, delavsko in preprosto meščansko hišo;

Redna publikacija za člane (celjske) Družbe sv. Mohorja za leto 1932, Celje 1931, 144 str.

Notranjka Marija Remec, roj. Debevec leta 1869 – eno leto po izidu prve izvirne slovenske kuharice Magdalene Pleiweis – v Begunjah na Notranjskem, se je do ugleda strokovne pisateljice povzpela brez posebnega šolanja, predvsem kot gospodinja pri bratu, duhovniku ter pisatelju in prevajalcu Jožetu Debevcu. Sprva je svoje praktične gospodinjske in kuharske nasvete in recepte objavljala v periodičnem tisku, zlasti v ženskih prilogah, v *Mladiki*, *Naši gospodinji*, *Gospodinjski pomočnici* in *Slovenskem gospodarskem listu*. Leta 1915, torej že med prvo svetovno vojno, je Marija Remec pri Katoliški bukvarni izdala tudi prvo knjigo, *Varčno kuharico* z zgovornim podnaslovom: Zbirka navodil za pravo okusnih in tečnih jedil s skromnimi sredstvi »za slabe in dobre čase sestavila v vojnem letu 1915«. To knjigo je čez pet let precej dopolnjeno ponatisnila, toda ker se je v dvajsetih letih posledicam vojne, ki je izčrpala Evropo, pridružila še gospodarska kriza, razlogov za skromnost in preudarost pri kuhi kar ni zmanjkalo.¹

¹ Nekoliko razširjena (224 strani) in prirejena *Varčna kuharica* je izšla še dvakrat, v letih

Marija Remec si je tudi v letih med svetovnjima vojnoma še naprej prizadevala sestavljati jedilnike in recepte, ki so kar najbolj ustrezali potrebam in zlasti možnostim velike večine prebivalstva Dravske banovine. Tako je leta 1931 izšla v opremi Maksima Gasparija nova kuharska knjiga, *Kuharica* s povednim podnaslovom *Nasveti za kmečko, delavsko in preprosto meščansko hišo*. Ta priročnik je bila štiri leta pozneje že ponatisnjen, leta 1942 med italijansko okupacijo pa je bil izhodišče za še tretjo knjigo Marije Remec z naslovom *Domača kuha* – tristo petinpetdeset preizkušenih navodil za današnji čas.

Vodilno geslo Marije Remec v *Kuharici*, njeni najpomembnejši knjigi² s 658 recepti, je tako ostalo *Dobro in poceni!* Kajti »važna je naloga današnje gospodinje, ki mora skrbeti vsak dan za to, kako bo pripravila svoji družini čim okusnejšo pa poceni hrano«. Glede na pričakovano številčno bralno publiko, predvsem pripadnice kmečkega in manj premožnega meščanskega sloja, ki so jih dosegle mohorjanke, avtorica ničesar ni prepustila naključju. V želji, da bi bili njeni napotki kar najbolj razumljivi, je marsikaj tudi poenostavila. Pri merskih enotah je na primer že uveljavljene decimalne količinske mere nadomestila z žlico in žličico, vrnila pa se je tudi k že pozabljenemu jajcu in orehu za odmerjanje masla in drugih maščob. Pri nabavi živil je avtorica nemalokdaj računala ne le na iznajdljivost, temveč tudi na lovske in druge veščine, saj je med drugim ponudila recepte za veverice – pečene in v omaki ali obari – pa za divje golobe ter brinovke in drugo slično perutnino. Posebni poglavji je, ne nazadnje, namenila še redu in snagi v kuhinji ter porabi ostankov.

O duhu in času prizadevanj Marije Remec priča tudi njena sklepna beseda v *Kuharici*:

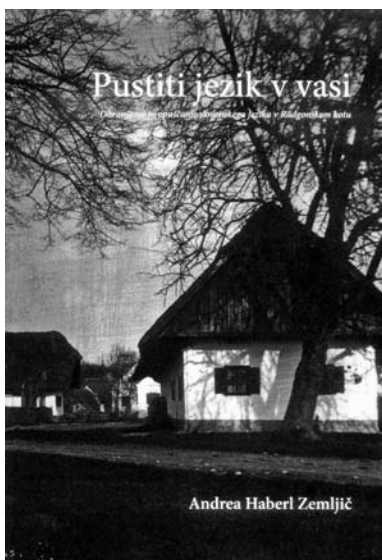
Pomnimo: Čim bolj preprosto se hranimo, tem bolj je zdravo! Za vse velja: Jejte mesa malo, zele-

1989 in 1992; v samozaložbi jo je izdala Darinka Vehovar.

² *Kuharica* je bila kot 3. predelana in dopolnjena izdaja, v obsegu 176 strani, drugič ponatisnjena leta 1957.

njadi in sočivja mnogo, sadja pa, kar ga le morete! – Kmečki otrok je ves živ in čvrst od mleka, sadja in kruha (domačega, ne od pogač in potic!). Uživate vsak dan vsaj nekaj sirove hrane. Ta ima v sebi veliko prekoristnih moči za telo (vitaminov). Te moči se pri kuhanju večinoma zgube. Taka sirova hrana bodi: solata, sadje vseh vrst, kumare, paradižniki, čebula, česen (je policaj za čreva!), redkev, kisllo zelje (nekuhano), sirovo (sladko, posirjeno, pinjeno) mleko, presno maslo, jedra vseh vrst in vse korenstvo, ki je sirovo užitno.

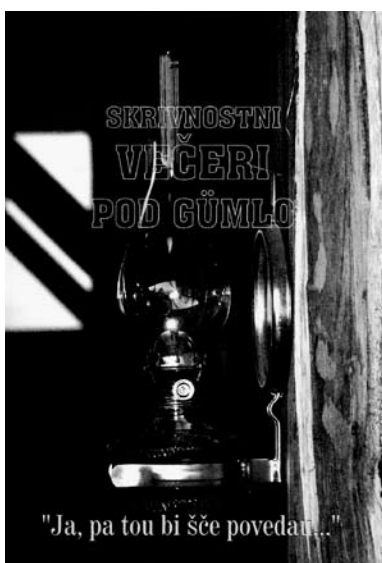
ANDREA HABERL ZEMLJIČ: Pustiti jezik v vasi; Ohranjanje in opuščanje slovenskega jezika v Radgonskem kotu; Inštitut za narodnostna vprašanja in Ustanova dr. Šiftarjeva fundacija, Ljubljana 2012, 216 str.

Študija v prevodu Mirke Nečak razkriva položaj prebivalcev petih vasi v t. i. Radgonskem kotu na avstrijskem Štajerskem, ki so po 160 letih nepriznavanja znova začeli odkrivati svoje slovenske korenine. Usodo te manjšinske skupnosti med Radkersburgom in Prekmurjem s kulturnim središčem v Pavlovi hiši v Potrni/Laafeldu je težko primerjati z usodo koroških Slovencev. Je številčno veliko šibkejša, a kljub temu vitalna in aktivna, čeprav je več desetletij preživela brez formalno sicer zagotovljenih manjšinskih pravic pa tudi brez opore republike in države Slovenije. Avtorica, štajerska Slovenka, se je skušala dokopati do ideološko neobremenjene resnice v pogosto tesnem prostoru med skrajnima stališčema: da so Slovenci onstran Mure le izum akademskih krogov in da jih v resnici nikoli ni bilo, ter na drugi strani, da je slovenska manjšina, o kateri pričajo tudi nagrobniki in spominske plošče, namesto da bi se odločno zavzela za svoje pravice, ostala tiha in skrita.

IRENA SAKSIDA, FRANC ČERNIGOJ (ur.): Kuhano pečeno – na mizo prinešeno; OŠ Col (tematska številka šolskega glasila Javorov list, šol. leto 2012/13), Col 2013, 100 str.

Knjižica je sad dela učencev osnovne šole Col, ki so v okviru inovacijskega projekta Kuhano pečeno – na mizo prinešeno med starejšimi sorodniki in sosedi več let zbirali podatke o izginjajočih domačih jedeh in šegah. Z mentorsko vodenimi medpredmetnimi raziskavami posameznih segmentov, povezanih s hrano, so postopoma izrisali odnos različnih generacij prebivalcev Cola in okoliških krajev ob nekdanji meji med deželama Kranjsko in Primorsko do omenjene dediščine, Franc Černigoj in Irena Saksida s sodelavkami pa sta zbrano gradivo pripravila za knjižno objavo. V prvem poglavju se vrstijo pričevanja o kruhu, nato sledijo opisi značilnih šeg in jedi, povezanih s cerkvenimi in z drugimi prazniki od začetka do konca leta ter s poglobitnimi sezonskimi kmečkimi opravili, vsi obogateni z ilustracijami in razlagami uporabljenih narečnih izrazov. Na koncu publikacije so zbrane ugotovitve mladih raziskovalcev o nekdanjih prehranjevalnih navadah v primerjavi z njihovimi in večina receptov, ki se kot svojevrstne ilustracije pojavljajo tudi že v posameznih tematskih poglavjih.

ELA HORVAT (ur.): Skrivnostni večeri pod gümlo – »Ja pa tou bi šče povedau ...«; Zavod za turizem in kulturo Beltinci, Beltinci 2013, 88 str.

Nosilka projekta zbiranja in zapisovanja krajevnega ustnega izročila v Beltincih, imenovanega Skrivnostni večeri pod gümlo, je bila Krajevna skupnost Lipa, izpeljala pa ga je ob pomoči Evropskega kmetijskega sklada za razvoj podeželja. Udeležba krajanov, pripovedovalcev in poslušalcev, v delavnicah oziroma družinjah je preseгла pričakovanja, kar kaže, da tudi sami občutijo potrebo, da se med njimi še živo izročilo zapiše – da je še bolj pristno, v narečju – in ohrani. V juliju in avgustu 2012 se je zvrstilo deset družabnih večerov s 50 do 60 udeleženci, tudi gosti iz sosednjih vasi, ki so dali snov za pričujoči zbornik. Najbolj zgovorni pripovedovalci so bili Jože Magdič, Milna Zrinski, Franc Horvat, Franc Tkalec, Elizabeta Zadravec ter Mila in Jožica Jerebic. Ob glasbeni in kulinarčni spremljavi so se zvrstile različne lokalno zanimive teme: Cumprnice so bile, Na gümli, Liplenski šverc, Sezonce so šli s trebuhom za kruhom, Gostüvanje se slüžji, Življenske zgodbe z lejvoga pa desnoga brejga in Vse se je začnolo z rojstvon.

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

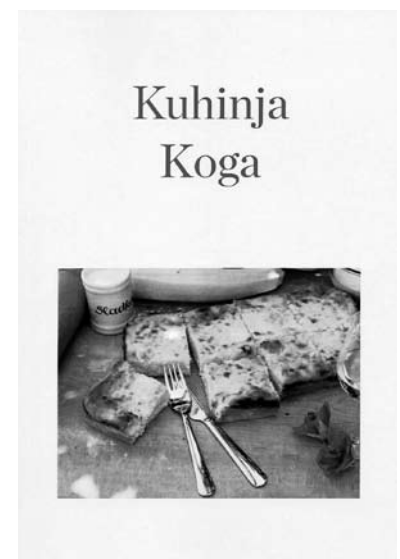
ZDENKA GODEC (ur.): V Dražencih ostajamo zvesti tradiciji: Zbirka razstav in dosedanjih projektov; Društvo kmečkih žena Draženci, Hajdina 2012, 114 str.

Draženci so ena od sedmih vasi v občini Hajdina ob Dravi, ki slovi po izjemno razgibanem društvenem delovanju. Ob osrednjem občinskem društvu žena in deklet deluje še nekaj vaških društev, med katerimi je zlasti uspešno Društvo gospodinj Draženci s predsednico Zdenko Godec. Članice so si med prvimi omislile enotna oblačila, maskoto in grb, pred enajstimi leti pa so se domislile tudi nenavadnega tekmovanja v ročnem izdelovanju domačih rezancev. Od tretje ponovitve so draženske gospodinje to tekmovanje vedno znale pospremiti še s kakšnim projektom oziroma z razstavo v vaškem domu – od izdelovanja rož iz krep papirja in od medu do ajde, repe, gline, sirka in zelišč. Poleg receptov za jedi, pripravljene iz vsakokrat drugih izpostavljenih sestavin, zbornik prinaša tudi druge vsebine, povezane s posameznimi projekti. To so zlasti opisi šeg in navad, ki spremljajo pridelovanje, spravilo, shranjevanje in uporabo izbranih živil in drugih sestavin ali okrasnih dodatkov jedem.

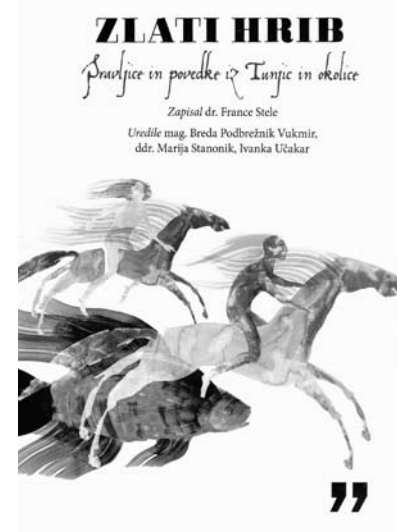
JOŽE PIANO (ur.): Kuhinja Koga; Društvo Lačavas, Kog 2013, 80 str.

Recepte v pričujoči knjižici je uredniku poleg Marte Hlebec, tudi organizatorke razstave Babičina Kuhinja na Turističnih dnevih Koga in »gonilne sile projekta«, posredovalo še blizu dvajset znanih in anonimnih informatork. Toliko avtoric je ponekod pomenilo več različic jedi z enakim imenom. Večina receptov, ki niso zapisani po enotni metodologiji, je domačega izvora, nekatere so prinesle od drugod priseljene gospodinje ali pa so v novejšem času kako drugače našli pot na Kog v Ormoških goricah. Na pogled skromna pa prinaša tudi druge zanimive vsebine, na primer o šegah in navadah ob posameznih kmečkih delih in praznikih. Najbolj živahno in bogato je bilo za veliko noč, ko so zvečer prižgali bakle in »... se zraven veselili, moški so kaj spili, otroci so se igrali, ženske so pele in pripovedovale pripovedke«. Spomin tudi govori, da so svoj čas od omak poznali »samo čebulno, paradižnikovo in vinsko, sveže meso je bilo le ob kolinah, pa še par dni potem, med tednom je bilo večinoma zelje s fižolom in žganci, repa s fižolom, to se je menjavalo skozi celi teden ...«

FRANCE STELE: Zlati hrib: Pravlјice in povedke iz Tunjic in okolice; Matična knjižnica Kamnik, Kamnik 2013, 168 str.

Umetnostni zgodovinar in konservator France Stele je še kot gimnazijec – pod vplivom *Slovenskih narodnih pesmi* Karla Štreklja – začel tudi sam raziskovati in zapisovati še živo pripovedno izročilo v rodnih Tunjicah in okolici Kamnika. Veliko zapisov je posredoval Štreklju, del jih je pozneje tudi objavil, del pa se je v rokopisih ohranil v njegovi zapuščini. Nanj je opozorila raziskovalka slovstvene folklorne Marija Stanonik, ki je za knjigo napisala uvodno študijo. Za objavo znanih in predvsem doslej neznanih Steletovih zapisov pravljic in povedk sta zaslužni še ugledni kamniški slavistki in knjižničarki, Breda Podbrežnik Vukmir in Ivanka Učakar; obe sta v sklepnih besedi opisali nastanek in pomen knjige ter opozorili, da je, čeprav zbirka pravljličnih besedil, namenjena bolj odraslim bralcem kot otrokom in bolj strokovni rabi kot kratkočasenju in zabavi. Slikovit delež z orisom družine Steletovih in izborom anekdot iz življenja Franceta Steleta je prispeval njegov pravnuk Matej, Barbara Klanšek je sproti sestavljala slovar manj znanih izrazov in opombe, ilustracije pa so delo Andreje Peklar.

MUZEJ SPOMINA

Sebastjan Weber

Raziskovalna delavnica Urbani fenomeni/muzejske perspektive – CE7

Oddelek za urbano etnologijo in kulturno antropologijo Muzeja novejšje zgodovine Celje je v sodelovanju z Zgodovinskim društvom Celje organiziral že sedmi muzejski raziskovalni tabor z naslovom »Urbani fenomeni – Muzejske perspektive/CE7 Muzej spomina«. V delavnici, ki je temeljila na terenskem delu z različnimi metodami dela, so študentke raziskovale vpliv muzeja na okolje in okolja na muzej. Zanimalo nas je, kako posamezne vsebine in poslanstvo muzeja vplivajo na okolje in kolektivno misel in kako ju sooblikujejo ter kako okolje ter kolektivna misel vplivata na vsebine in poslanstvo muzeja. Skratka, zanimali so nas kolektivni spomin, vpliv različnih medijev (razstav, spleta, časopisa ...) in družbena angažiranost Celjanov.

V petdesetletnem delovanju je Muzej novejšje zgodovine Celje prehajal skozi različna družbena obdobja, ki so vplivala na njegovo vsebino, hkrati pa je muzej pustil v družbi neizbrisljiv kulturni odtis. Pol stoletja delovanja muzeja v okolju je vplivalo na njegovo sodobno poslanstvo in muzejsko misel ter na njegov odziv na družbene spremembe. Vloga muzeja v okolju se namreč spreminja hkrati s spreminjanjem družbe in njenih načinov življenja. Celotna raziskava je tako obsegala predvsem pregled različnih vlog Muzeja novejšje zgodovine Celje od njegovega nastanka kot Muzej revolucije Celje pa vse do danes. Omenjene vloge smo spoznavali s pregledom muzejskih vpisnih knjig in medijskih odzivov na razstave ter s preučevanjem aktualnega dogajanja. V delavnici smo se osredotočali zgolj na aktualno stanje, ob tem pa smo izhajali iz sodobnih muzeoloških teorij o vlogi muzeja v njegovem okolju. Raziskava je bila tako hkrati usmerjena v pregled petdesetletnega delovanja muzeja in v kritičen razmislek o tem, kako ga dojemamo okolje.

Dijana Cerovski, Milena Štatkíč

Stalna razstava Živeti v Celju in njen vpliv nekoč in danes

V pričujočem prispevku smo z namenom raziskati vpliv kolektivnega spomina na ustvarjanje podobe o preteklosti, analizirali besedila in intervjuje, ki se z njim ukvarjajo.¹ Naše videnje preteklosti se ves čas spreminja, zato objektivni pogled na zgodovino in preteklost ni mogoč. Tudi pri proučevanju zgodovine naletimo na različne interpretacije enega in istega dogodka, kar kaže, da

1 Metoda dela je obsegala arhivsko delo (pregled Knjig vtisov, Poročil o delu muzeja, Zbranih izjav medijev) ter metodo intervjuja (osebni intervjuji s kustosi razstave in celjskimi obrtniki).

je zgodovina predmet (političnih) manipulacij (Kuljič 2012: 12). Zato bi pri prikazovanju in raziskovanju preteklosti morali upoštevati tako pogled tistih, ki pišejo zgodovino, kot tudi pogled tistih, ki jo berejo (uporabnikov). Podob o preteklosti in svojih interpretacij ne posreduje le šolski pouk zgodovine, temveč tudi muzeji s svojimi razstavami. Muzejska razstava je še vedno glavni medij, s katerim muzej komunicira z javnostmi in jim posreduje svoja sporočila. Še zlasti »delikatna« je stalna razstava, ki po navadi obsega kronološko daljše časovno obdobje in tematsko obsežnejšo temo. Kot dolgotrajna oblika muzejskega medija predstavlja tudi identiteto skupnosti, naroda oz. kolektivno identiteto. Naša raziskava se je osredotočila na stalno razstavo Muzeja novejšje zgodovine Celje, ki prikazuje zgodovino mesta in njegovih prebivalcev v 20. stoletju. Raziskali smo mnenja ustanove (MNZC) ob in po odprtju razstave, mnenja obiskovalcev takrat in danes ter današnja mnenja Celjanov (obrnikov). Rezultati arhivskega dela in osebnih intervjujev so pokazali, da razstava Živeti v Celju prikazuje en pogled na zgodovino mesta in prebivalcev v določenem časovnem obdobju, medtem ko Celjani ustvarjajo povsem svojo interpretacijo zgodovine, sestavljeno iz gest in navad ter prikaza izginjajočih znanj. Rezultati terenskega dela so pokazali, da so se spomini, s tem ko so postali del zgodovine (t. j. del razstave), spremenili, postali so »uniformirani«. Spomini morajo biti povezani z zgodovino, vendar mora muzej pomen in vrednost prikazovanja zgodovine utemeljiti s selekcijo dogodkov. Da to muzejsko delo ne bi bilo pasivno in samemu sebi namen, je potrebna učinkovitejša komunikacija s prebivalci. Živimo v času, ko imamo na voljo nešteto dogodkov in aktivnosti, s katerimi lahko zapolnimo svoj prosti čas. Zato muzej samo z razstavo ne more pritegniti javnosti, pomembnejši so spremljevalni dogodki, spreminjanje (stalnih) razstav in prilaganje potrebam javnosti.

Tjaša Kovač in Tjaša Kunst

Z igro v muzeju do znanja

V raziskavi sva se osredotočili na predšolske otroke in učence nižjih razredov osnovne šole. Na terenu naju je zanimalo, v kolikšni meri otroci in njihovi starši vedo, kje se MNZC nahaja, če so ga že obiskali oziroma ga obiskujejo, kako so prišli v stik z njim, kakšen pomen starši in vzgojiteljice pripisujejo izobraževanju otrok v muzeju ter kaj si otroci pod terminom muzej predstavljajo. Otroci so ob besedi muzej dobili različne asociacije, kot na primer kulturna stavba, stavba, kjer si lahko ogledaš stvari iz davnih časov, s čim so se ukvarjali včasih, kipe, klobuke, slike in znamenitosti. Večina predšolskih otrok je že z vrtcem obiskala Hermanov brlog, tj. otroški muzej. Pri osnovnošolcih pa je po-

* Sebastjan Weber, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., kustos, Muzej novejšje zgodovine Celje. 3000 Celje, Prešernova 17, E-naslov: sebastjan.weber@mncz.si; Dijana Cerovski, uni. dipl. arheol., doktorska raziskovalka na programu Heritologija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Aškerčeva 2, E-naslov: dicerovski@gmail.com; Milena Štatkíč, mag. umetn. zgod., doktorska raziskovalka na programu Heritologija, Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 1000 Ljubljana, Gosarjeva 9/163, E-naslov: mshtatkich@yahoo.com; Tjaša Kovač, študentka na Oddelku za etnolog. in kult. antropolog., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. 3000 Celje, Stanetova ulica 2, E-naslov: tjasa.k91@gmail.com; Tjaša Kunst, študentka na OEIKA FF UL. 3000 Celje, Celestinova 9a, E-naslov: taja.kunst@gmail.com; Maša Flogie, študentka na OEIKA FF UL. 2383 Šmartno pri Slovenj Gradcu, Šmartno 170, E-naslov: masa.flogie@gmail.com; Katja Smolar, študentka na OEIKA FF UL. 2380 Slovenj Gradec, Gradišče 3e, E-naslov: katjasmolar@gmail.com; Tanja Kovačič, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., doktorska študentka na OEIKA FF UL. 5220 Tolmin, Žagarjeva 7, E-naslov: radjator@gmail.com; Tjaša Ivanović Kyovskij, absolventka na OEIKA FF UL. 1000 Ljubljana, Jezerska ulica 4, E-naslov: tjasa.ivanovic@gmail.com

Analiza razstave Živeti v Celju.
Foto: Sebastjan Weber, Celje, 11. 7. 2013

znavanje muzeja odvisno od posamezne osnovne šole, saj se te same odločajo o obiskih muzejev. Ugotovili sva, da le malo otrok MNZC obišče s starši, večina otrok ga obišče z vrtcem ali s šolo. Starši so nama povedali, da jim za tovrstne obiske primanjkuje časa. V muzeju otroke najbolj zanima Hermanov brlog, takoj za njim pa obrtniška ulica z razstave Živeti v Celju. Opazili sva, da so otroci željni znanja in da jih razstave, ne glede na tematiko, zelo zanimajo. V z igro povezanim obisku muzeja pa

pride do izraza otrokova dejavnost; v njej se izražajo otrokov intelektualni razvoj, njegovi motivi, vrednotenja, čustveno doživljanje, osebne lastnosti. Otrokova igralna dejavnost je ena izmed najnaravnejših poti, ki nam odkriva dinamično strukturo in delovanje otrokove osebnosti (Gologranc-Zakonjšek Bronica 1995: 49).

Tako vzgojiteljice v celjskih vrtcih kot tudi starši in kustosinje v muzeju pripisujejo obiskovanju muzejev pomembno vlogo v otrokovem izobraževanju in razvoju odnosa do umetnosti. Ukvarjanje z umetnostjo naj bi bilo med »najučinkovitejšimi sredstvi posameznikovega osebnostnega razvoja« (Grafenauer in Kužnik 2011: 104). Bližina celjskih vrtcev otrokom omogoča, da lahko večkrat pridejo v muzej – na ogled katere od razstav ali v decembru okrasiti smrekico. Prav tako v MNZC svoja dela razstavljajo otroci iz enega od celjskih vrtcev, s čimer je muzej dobil novo (otroško) perspektivo. Ugotavljava, da obiskovanje muzejev pozitivno vpliva na otrokov občutek za umetnost, kulturo in na njegovo osebnostno rast. Otrokova igra pa je »prepletena z njegovim razvojem in je eden pomembnih dejavnikov razvojnega procesa« (Gologranc-Zakonjšek 1995: 49).

Maša Flogie in Katja Smolar

Muzej in mladi

Muzej je po definiciji »stavba ali institucija, ki hrani in ohranja zbirke različnih predmetov splošnega pomena in jih v okviru stalnih ali občasnih razstav nudi na ogled širši javnosti« (internetni vir). Kaj pa je prva asociacija, ki jo dobi najstnik, ko sliši besedo muzej? Zakaj mladi ne obiskujejo muzejev? Kaj bi pritegnilo tudi mlajše skupine ljudi? Takšna in podobna vprašanja smo si zastavile na začetku našega raziskovalnega dela na delav-

Okrogla miza s kustosi MNZC.
Foto: Sebastjan Weber, Celje, 9. 7. 2013

nici Urbani fenomeni. Prve informacije s terena so nas presenetile, vendar so pozneje pokazale precej realno podobo.

Aleš Gačnik je v članku Komuniciranje neopredmetenih tradicij v muzejih opozoril na stereotipno predstavo, ki muzeje označuje kot odpad človeškega spomina, skladišča zavrženih in neuporabnih stvari, izrazito konservativne in v zgodovino zazrte ustanove itd. (Gačnik 2004: 202). Zanimale so naju prav asociacije, ki jih lahko povežemo s stereotipnimi podobami med mladimi. Večina najinih sogovornikov je muzej takoj povezala z zgodovino, s starimi predmeti, z »dinozavri« oz. na splošno s prikazovanjem preteklosti. Poleg najpogostejše omenjenih asociacij mladi povezujejo muzeje tudi s prisilo, ki je po najinem mnenju posledica osnovnošolskih in srednješolskih obveznih obiskov.

Muzej novejšje zgodovine Celje je med najinimi sogovorniki v največji meri prepoznaven zaradi Hermanovega brloga, pogosto pa so Hermanov brlog omenjali celo povsem ločeno od muzeja in Muzeja novejšje zgodovine Celje »niso poznali«, kar lahko pripišemo različni muzejski komunikaciji in pristopu muzeja do posameznih skupin obiskovalcev. Komunikacijo z obiskovalci je poudaril tudi Hudson, ki meni, da je »naloga v muzejski komunikaciji graditev mostu dobre volje med razstavo in obiskovalci« (Hudson v Gačnik 2004: 205). V iskanju rešitev, ki bi pripomogla k povečanju obiska mladih v muzeju, smo našle na nekaj konkretnih predlogov, med katerimi sta želja po večji atraktivnosti razstav in po aktivni vključenosti (mladega) obiskovalca.

Dober, tudi zgodovinski muzej je usmerjen v prihodnost, je generator kulture, vednosti in znanja, v dobro sonaravnega trajnostnega razvoja. Poslanstvo takšnih muzejev ni povezano samo z družbenim memoriranjem, z rekonstrukcijo zgodovinske zavesti ipd., temveč tudi z ustvarjanjem novega, z invencijami in inovacijami, ki se dotikajo tradicij in njihovega vključevanja v različna razvojna prizadevanja (Gačnik 2004: 202).

V gornjem opisu lahko prepoznamo Muzej novejšje zgodovine Celje, ki je s svojim delovanjem usmerjen tudi v prihodnost in se s pomočjo novodobnih komunikacijskih sredstev (prek družbenih omrežij) poskuša vključevati v širše družbeno okolje. Potrebna je le primerna komunikacija, ki bo »prebudila« mlajše generacije, da uvidijo muzej zunaj stereotipnih okvirov.

Tanja Kovačič in Tjaša Ivanović Kyovsky

»Če ne bi vedel, bi mislil, da so to ene stare stvari«

Avtorici sva se osredotočili na starostnike iz celjskega Doma Ob Savinji kot družbeno skupino, ki je živela v obravnavanem času. Izbrali sva jih, ker je pet od šestih sogovornikov pred enim mesecem obiskalo MNZC. Izvedli sva štiri neformalne intervjuje.

1. 1. Specifične težave, značilne za fokusno skupino:

Vsi so omenjali bolečine v nogah, motila jih je slaba razsvetljava in (pre)majhna velikost pisave. Meniva, da so omenjene težave enostavno rešljive z dodatnimi sedišči, močnejšo razsvetlavo in novimi/dodatnimi informativnimi tablami.

2. Vsebinska vloga muzeja skozi oči sogovornikov:

Po njihovem mnenju je vloga muzeja, da spodbija družbeno vsiljene mite in zgodbe. Muzej naj bi obujal namerno ali nenamerno pozabljene spomine na osebe in dogodke. »Dediščina namreč kljubuje empirični analizi; odmerja pomembno vlogo domišljiji, izmišljotinam, skrivnosti, napaki« (Lowenthal 1994: 49). Zdelo se jim je, da MNZC pre malo pozornosti namenja delu in družabnemu življenju, ki sta kar najbolj zaznamovala življenja ljudi – njihova življenja. Pripovedovali so nama o delavcih in delu, življenjskih razmerah, razlikah med nekdanjo in današnjo delavsko kulturo. Opisovali so družabno življenje pred pojavom televizije in po njem ter njene negativne vplive.

3. Načini muzejske komunikacije:

»Če ne bi vedel, bi mislil, da so to ene stare stvari,« je svoje razumevanje MNZC-ja opisal eden od sogovornikov. Zgolj eden med njimi je dobro poznal muzej in njegove načine komuniciranja z javnostjo. Drugi teh načinov niso razumeli kot uspešne. Želeli so si bolj specifična oz. udarna imena za sam muzej in za naslove razstav. Kritični so bili tudi do stalne razstave. Prav vsi po vrsti so menili, da kronološki razpored ni dovolj jasan – želijo si linearnega.

Zadnji dan je bil namenjen javni predstavitvi rezultatov in ugotovitev. Ob tem se je razvila debata o tem, kako zastaviti posamezni muzeološki koncept razstave; nikoli namreč ne moreš zadovoljiti vseh obiskovalcev. Pomembno je, da avtor razstave temo korektno in verodostojno predstavi na način, ki dopušča

razmislek in pripomore k njenemu razumevanju, kar je tudi temeljna naloga pri komunikaciji razstave (Kregar 2011).

Avtorici sva ujeli pripovedi in interpretacije preteklosti in muzeja, kot so ga razumeli najini sogovorniki. Sklenili sva, da individualni spomini odstopajo od muzejske interpretacije pomenov obdobja »novejše zgodovine« (Vodopivec 2007). Prav zato meniva, da je bil sam raziskovalni tabor uspešen, saj je MNZC-ju ponudil predvideno kritiko dosedanjega dela.

Viri in literatura

ASSMAN, Jan: *Kulturno pamčenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*. Zenica: Vreme, 2005.

GAČNIK, Aleš: Komuniciranje neopredmetenih tradicij v muzejih: Kritika muzejev in muzejskih razstav (mask). *Traditiones* 33/1, 2004, 201–224.

GOLOGRANC-ZAKONJŠEK, Bronica: Herman Lisjak in njegov brlog: Otroški muzej v Muzeju novejše zgodovine Celje. *Didakta* 5/24,25, 1995, 48–52.

GRAFENAUER, Boža in Lea Kužnik: Vloga etnologije v projektu »Kulturno žlahtenje najmlajših«. *Glasnik SED* 51/3,4, 2011, 104.

Internetni vir: Jumum: Kaj je muzej?; <http://www.jumum.eu/si/index.php/muzej>, 30. 8. 2013.

KREGAR, Tone: Industrijska in delavska kulturna dediščina na stalni razstavi »Živeti v Celju«. Muzeološka izhodišča in koncept. V: Alenka Černelič Krošelj, Željka Jelavić in Helena Rožman (ur.), *Kulturna dediščina industrijskih panog: 11. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo = Industrijska kulturna baština: 11. hrvatsko-slovenske etnološke paralele*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2011, 138–147.

KULJIĆ, Teodor: *Prevladavanje prošlosti, uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002.

LOWENTHAL, David: Identity, Heritage, and History. V: John Gillis (ur.) *Commemorations: The Politics of National Identity*. Princeton: Princeton University Press, 1994, 41–57.

PIERRE, Nora: Između Pamćenja i Historije: Problematika mjesta. V: Maja Brkljačić in Sandra Prlender (ur.), *Kultura pamćenja i historija*. Zagreb: Golden marketing, 2006.

VODOPIVEC, Nina: *Labirinti postsocializma: Socialni spomin tekstilnih delavk in delavcev*. Ljubljana: ISH, Fakulteta za podiplomski študij, 2007 (Zbirka Documenta/ISH; 16).

Ob praznovanju 115-letnice Slovenskega šolskega muzeja.
Foto: Marijan Javoršek, Ljubljana, 25. 9. 2013 (arhiv SŠM)

Utrinek z učne ure naših babic in dedkov v Slovenskem šolskem muzeju.
Foto: Marijan Javoršek, Ljubljana, 28. 3. 2012 (arhiv SŠM)

SLOVENSKI ŠOLSKI MUZEJ – ŽE 115 LET ZRCALO SLOVENSKEMU ŠOLSTVU

V Slovenskem šolskem muzeju smo septembra 2013 obeležili 115-letnico njegove ustanovitve. Muzej so 2. avgusta 1898 ustanovili učitelji, združeni v Zavezo slovenskih učiteljskih društev, pod imenom Šolski muzej slovenskega in istrsko-hrvatskega učiteljstva v Ljubljani. Prve prostore je muzej imel v Osnovni šoli Ledina (takrat I. mestna deška šola), ki jo je vodil učitelj Jakob Dimnik, pobudnik ustanovitve šolskega muzeja. Odprtje muzeja je bilo povezano s praznovanjem 50-letnice vladanja cesarja Franca Jožefa. Cesar je namreč želel, »... naj se ne praznuje njegov jubilej s hrupnimi veseljami, marveč z ustanavljanjem dobrodejnih in občekoristnih naprav, zavodov in ustanov« (Popotnik 1898: 245). Učitelji, ki so se že dlje časa zavedali pomembnosti ustanovitve šolskega muzeja, so tako izkoristili ugoden trenutek. Ob tem so zapisali: »Delo ni dovršeno: položili smo pač temelj na katerem naj se naprava krepko razvija in rase ter postane nekako zrcalo našega narodnega šolstva in dober kažipot učitelju pri izbiranju za šolo potrebnih učil« (prav tam).

Tako sodi Slovenski šolski muzej v svet najstarejših muzejev na Slovenskem in je prvi specialni muzej pri nas. Zaradi prostorskih težav je nekaj časa prenehal aktivno delovati, neprekinjeno deluje od leta 1938. Od leta 1949 se imenuje Slovenski šolski muzej. Sprva je imel prostore na različnih šolah, med letoma 1953 in 1984 v dvoriščnem traktu dijaškega doma Ivan Cankar na Poljanski cesti. V zadnjem tridesetletju muzej deluje v središču Ljubljane, ob Kongresnem trgu, v prostorih nekdanjih uršulinških šol na Plečnikovem trgu 1.

Raznovrstna muzejska dejavnost nudi obiskovalcem možnost spoznavanja šolske preteklosti. Poleg osrednje stalne razstave pripravlja Slovenski šolski muzej občasne razstave z različno pedagoško vsebino in z zanimivimi spremljevalnimi prireditvami. Vanj pa vabijo še okrogle mize, pogovori in predstavitve knjig. Muzej izdaja svojo revijo, *Šolsko kroniko: Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, ki v dveh številkah letno prinaša zanimive

prispevke z razvejanega področja šolstva in vzgoje. V leta 2004 prenovljeni, prijetno urejeni čitalnici zaživi bogata dediščina muzejske knjižnice, ki jo ob arhivskem in dokumentacijskem gradivu preučujejo raziskovalci šolske preteklosti.

Jubilejno, 115. leto od ustanovitve Slovenskega šolskega muzeja smo zaznamovali že z muzejskim koledarjem za leto 2013, ki je sicer slikovno povezan z razstavo o oblačilnem videzu učiteljev in učencev skozi čas, osrednja prireditve pa je bila 25. septembra 2013 v muzejskih prostorih. V pripravo in program prireditve smo bili vključeni vsi zaposleni muzeja (devet redno zaposlenih), nekdanji sodelavci, zunanji sodelavci in študenti. Prostor muzejske čitalnice, ki je namenjen tudi tovrstnim prireditvam, so obiskovalci napolnili do zadnjega kotička. Program se je začel z odlomkom iz dokumentarnega filma Vredno je stopiti noter, ki ga je o šolskem muzeju pripravil novinar Pavle Jakopič, nato pa je stroga gospodična učiteljica Josipina Korenova (Natalija Žižić) uprizorila delček vloge iz učne ure naših babic in dedkov in tako navzoče popeljala v svet nekdanje šole, besede ob odprtju muzeja iz leta 1898 je oživil gospod učenik Anton Lokovšek (Anton Arko). Direktor Slovenskega šolskega muzeja, mag. Stane Okoliš, je orisal zgodovinsko pot muzeja, spomine na delo v muzeju sta z nami delila Tatjana Hojan, bibliotekarska svetovalka v pokoju, in dr. Andrej Vovko, nekdanji direktor muzeja. Strokovni delavci muzeja so predstavili najpomembnejše dejavnosti muzeja: pedagoško dejavnost – muzejska svetovalka Mateja Ribarič, delo vodičev pri tej dejavnosti pa Maja Hakl. Najpomembnejše naloge muzejskih kustosov in zbirke muzeja je predstavila muzejska svetnica mag. Marjetka Balkovec Debevec. Pomembne zbirke za ohranjanje dediščine šolstva so: razstavna zbirka, arhivska in dokumentacijska zbirka, zbirka letnih poročil, fototeka, dia- in videoteka, zbirka razglednic in stereoskopskih slik ter zbirka ustnih virov. Knjižnico Slovenskega šolskega muzeja je predstavil kustos Anton Arko, predstavljeni sta bili tudi dve občasni

* Mag. Marjetka Balkovec Debevec, univ. dipl. etnol. in prof. zgod., muzejska svetnica, Slovenski šolski muzej, 1000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, E-naslov: marjetka.balkovec@guest.arnes.si

razstavi: Pišem, torej sem! Šolska pisala in opismenjevanje skozi čas (kustos/strokovni sodelavec Marko Ljubič) in Slikanica – moja prva knjiga: Razstava o slovenski slikanici (bibliotekarka Polona Koželj). Prikaz muzejskega dela je sklenil muzejski svetnik dr. Branko Šuštar s predstavitvijo muzejske izdajateljske dejavnosti in mednarodne dejavnosti muzeja. O pomenu in vlogi muzeja je spregovoril pedagog, izr. prof. dr. Edvard Protner s Filozofske fakultete Maribor. Obletnico muzeja je pozdravila tudi mag. Vlasta Poličnik z Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport. S prepevanjem pesmi s šolsko tematiko je slovesnost prijetno popestrila muzejska glasbena skupina Muzealije, program je povezoval napovedovalec Matjaž Merljak.

Po prireditvi so si obiskovalci poleg stalne razstave lahko ogledali še občasne razstave. Stalna razstava Šolstvo na Slovenskem skozi stoletja je prikaz bogatih pričevanj o razvoju šolstva in vzgoje od prvih znanih začetkov na naših tleh do današnjih dni. Razstava je pripoved o šolstvu in njegovih značilnostih po posameznih zgodovinskih obdobjih. S pomočjo predmetov, fotografij in raznovrstnih šolskih dokumentov predstavlja šolstvo kot pomemben sestavni del slovenske kulturne dediščine, vključene v evropske pedagoške in kulturne tokove. Razstavno predstavitev dodatno oživljajo ambientalne postavitve, makete in filmski prikazi, še zlasti pa jo bogati star šolski razred, ki zaživi s prikazom žive igre zgodovine. Pri tem so Učne ure naših babic in dedkov preplet spontanega učenja in zabave. Obiskovalci lahko pod budnim očesom gospodične učiteljice ali gospoda učenika podoživijo nekdanjo šolo. V šolskem letu 2013/14 je v ponudbi deset različnih učnih ur, postavljenih v različna obdobja s ponudbo različnih učnih vsebin. Muzejsko dejavnost popestrijo še lutkovna igrice Sovica Zofi odkriva muzej in različne delavnice.

Slovenski šolski muzej se je v 115 letih razvil v muzej s pestro ponudbo raznovrstnih dejavnosti z aktivnimi metodami predstavljanja zgodovine slovenskega šolstva in vzgoje in je zato uveljavljen in priljubljen tudi med slovenskimi šolarji in učitelji. Nepozabno izkušnjo doživetja stare šole si zapomnijo številne generacije učencev. To potrjujejo tudi mnogi pohvalni zapisi v knjigi vtisov, med drugimi: »Vsako leto se z veseljem vračamo!«, »Carsko!«, »Tu je zelo super, stroga učna ura pa je zelo kul!«, »Bilo je naporno, a poučno!«.

Jubilejno slovesnost in praznovanje je žal nekoliko zagrenilo le avgusta 2013 posredovano obvestilo o predlogu Vlade, da se z združitvijo z Muzejem športa in ustanovitvijo novega javnega zavoda Muzej šolstva in športa R Slovenije ukinja samostojni Slovenski šolski muzej. Predlog je bil oblikovan brez javne razprave in brez sodelovanja strokovne javnosti, zaradi česar smo zaposleni v Slovenskem šolskem muzeju izrazili upravičeno zaskrbljenost. Ker bi se v enovit zavod združili vsebinsko nekompatibilni področji, bi bile tako pod vprašajem vse dejavnosti, ki jih zaposleni opravljamo in so za zgodovino šolstva na Slovenskem ključnega pomena. Ob nastali situaciji je Slovenski šolski muzej hvaležno prejel podporo mnogih posameznikov, javnih zavodov, strokovnih in stanovskih organizacij in društev, med njimi tudi Slovenskega etnološkega društva.

V Slovenskem šolskem muzeju upamo, da bodo konstruktivni pogovori prinesli ugodno rešitev za nadaljevanje dela Slovenskega šolskega muzeja pri ohranjanju bogate dediščine šolstva, za katero so odgovorno skrbele že številne generacije. Slavica Pavlič, nekdanja dolgoletna direktorica, je ob 100-letnici muzeja zapisala: »... Naloga nas vseh pa je, da poskrbimo, da to bogastvo tudi v prihodnje ne bo pozabljeno, ampak bo našlo pot med ljudi in jim pomagalo, da bodo na njem gradili nova spoznanja in iskali nova pota v razvoju vzgoje in izobraževanja« (Pavlič 1998: 15).

Praznovanje 115-letnice Slovenskega šolskega muzeja je izzvenelo v želji, ki so jo izrazili učitelji ob odprtju muzeja pred 115. leti, da bi muzej še naprej ostajal zrcalo slovenskega šolstva.

Viri in literatura

OSTANEK, France: *Slovenski šolski muzej v Ljubljani*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1956.

PAVLIČ, Slavica: Mesto Slovenskega šolskega muzeja v zgodovini slovenskega muzealstva. *Šolska kronika* 7, 1998, 15.

Popotnik 16, 25. avgust 1898, 244–245.

Pojdimo v muzej! Pedagoški programi v Slovenskem šolskem muzeju v šolskem letu 2013/2014. Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 2013.

Udeleženci pred ljubljanskim Magistratom.
Foto: Marijan Javoršek, Ljubljana, 27. 6. 2013 (arhiv SŠM)

Torta z motivi iz šolske zgodovine.
Foto: Marijan Javoršek, Ljubljana, 26. 6. 2013 (arhiv SŠM)

DEDIŠČINA ŠOLSTVA NA 15. MEDNARODNEM SIMPOZIJU ŠOLSKIH MUZEJEV Ljubljana, 26.–29. junij 2013

Šolstvo je nepogrešljiv sestavni del našega vsakdanjega življenja. Z njim se tako ali drugače sreča vsakdo med nami. Dediščina šolstva ima dolgo in bogato tradicijo, zato se s tovrstno dediščino ukvarja kar lepo število ljudi in ustanov. V Evropi in drugod po svetu je okoli 700 muzejev, ki zbirajo, hranijo in predstavljajo zgodovino šolstva. Njihova velikost in dejavnost sta raznovrstni, od majhnih krajevnih in društvenih zbirk do nekaj nacionalnih muzejev, kakršen je tudi (čeprav prostorsko in kadrovsko skromen) Slovenski šolski muzej. Z zgodovino šolstva, pedagogike in vzgoje se poleg muzejev ukvarjajo tudi raziskovalci na univerzah in inštitutih.

Dejstvo, da se toliko ljudi ukvarja s šolsko zgodovino, me je leta 2001, na takrat že 9. mednarodnem simpoziju šolskih muzejev, presenetilo v Bad Leonfeldnu v Avstriji, ko sem prvič vstopila v mednarodni svet poznavalcev šolske zgodovine. Predstavniki Slovenskega šolskega muzeja so s simpozijem povezani že od njegovih začetkov; prvi simpozij je bil leta 1984 v avstrijskem Michelstettnu. Simpoziji potekajo bialno v različnih državah, v zadnjem obdobju v Nemčiji, Švici, na Norveškem, v Franciji in pred dvema letoma v Brixnu v Italiji.

Leta 2013 je organizacija 15. mednarodnega simpozija šolskih muzejev in raziskovalcev šolske zgodovine (15th International Symposium on School Life and School History Museums & Collections) pripadla Sloveniji. Organizator simpozija je bil Slovenski šolski muzej (SŠM) v sodelovanju z Zvezo zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS) in ICOM-om Slovenija ter s slovenskim in z mednarodnim znanstvenim in organizacijskim odborom. Vodja in koordinator projekta je bil dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik v Slovenskem šolskem muzeju. Simpozij je med 26. in 29. junijem 2013 potekal v prostorih Srednje zdravstvene šole Ljubljana. Vsebinska tema simpozija je bila združena v na-

slovu Povezovanje v izobraževanju (Creating links in education). Udeleženci so v svojih prispevkih prikazovali zgodovino učiteljskega poklica in učiteljskega povezovanja tako v društvih (izobraževanje, pedagoška dejavnost, sindikalne vsebine) kot v okolju, kjer so opravljali svojo pedagoško nalogo. Poleg osrednje teme so vsebino simpozija dopolnjevale še predstavitve različnih šolskih muzejev, med katerimi sta zlasti izstopali predstavitve v vseh pogledih velikih načrtov novega nacionalnega šolskega muzeja v Dordrechtu na Nizozemskem in živa predstavitve šolske in učiteljske dediščine v Avstraliji, kjer bodo čez dve leti organizirali naslednji, 16. simpozij.

Petnajsti simpozij v Ljubljani se je začel z uvodnimi predstavitvami in nagovori, med njimi tudi državnega sekretarja na Ministrstvu za izobraževanje, znanost in šport RS, Aljuša Pertinača, ki je poudaril pomen Slovenskega šolskega muzeja. S prikazom glasbene šolske dediščine je udeležence pritegnila glasbena skupina Muzealije, še zlasti pa je navzoče na slovesnem sprejemu povezala torta, okrašena z motivi iz šolske preteklosti, ki je hkrati zaznamovala dva jubileja: 15. mednarodni simpozij šolskih muzejev in 115 let Slovenskega šolskega muzeja.

Ob simpoziju je izšla knjiga povzetkov (objavljena tudi na spletni strani SŠM: <http://www.ssolski-muzej.si/slo/symposium2013.php>) z 68 prijavljenimi predavanji, ki jih je pripravilo 78 avtorjev iz 29 držav. Skupno se je simpozija udeležilo okoli 110 udeležencev iz 25 držav. Največ jih je bilo iz bližnjih ter iz bolj oddaljenih evropskih držav pa tudi iz Brazilije, Avstralije, Nigerije, Japonske. Med predavatelji je bilo več priznanih univerzitetnih predavateljev in strokovnjakov z inštitutov ter iz različnih šolskih in pedagoških muzejev. Delo je potekalo v plenarnem delu konference in zaradi velikega števila referentov še v paralelnih sekcijah. Delovni jezik simpozija je bila angle-

* Mag. Marjetka Balkovec Debevec, univ. dipl. etnol. in prof. zgod., muzejska svetnica, Slovenski šolski muzej, 1000 Ljubljana, Plečnikov trg 1, E-naslov: marjetka.balkovec@guest.arnes.si

ščina, da pa bi posebej izpostavili tudi pomen jezikov posameznih narodov, je bila organizirana še t. i. babilonska sekcija, kjer so bili referenti združeni po jezikovnih podobnostih, na primer referenti, ki so svoje prispevke predstavili v slovanskih jezikih (Hrvaška, Srbija, Slovaška, Belorusija) in referenti z nemškega jezikovnega področja.

V delovnem programu simpozija so predavatelji ob osrednji temi Povezovanje v izobraževanju predstavili raziskave o poklicni vlogi učiteljev in učiteljic ter posebej učiteljskih društev pri razvoju šolstva in pedagogike pa tudi kulturnega in drugega razvoja. Namen povezovanja učiteljstva v učiteljska društva je bil med drugim povezan z uveljavljanjem poklicnih, tudi sindikalnih interesov. Pod okriljem učiteljskih društev se je razvijalo pedagoško izobraževanje (vključno z nadaljnjim izobraževanjem in izobraževanjem odraslim), izhajal je pedagoški tisk različnih idejnih usmeritev, pomembna je bila izdajateljska dejavnost, napredovanje šolstva ob idejah, ki so jih prinesla učiteljska zborovanja, na pobudo učiteljskih društev pa so nastajali tudi šolski muzeji. Teme so bile raznovrstne in so ponujale številne evropske oz. mednarodne primerjave, od podob zgodovine šolstva v raznih muzejih do pedagoških tem, povezanih z delovanjem učiteljskih društev ter s podobami učiteljev. Zlasti je pritegnila zanimiva analiza karikatur učiteljev, ki jo je predstavil univerzitetni profesor Walter Müller z nemške univerze Würzburg.

Med referenti je sodelovalo 11 slovenskih predstavnikov. Razvoj slovenskih muzejev je predstavila ddr. Verena Vidrih Perko, Vladimir Tkalec je predstavil delovanje pedagoškega sindikalnega združevanja kot enega od elementov povezovalca in spodbujevalca pedagoškega razvoja. Tina Palaič je na svoji raziskovalni poti spoznala nov nacionalni šolski muzej v Indoneziji, prikazala je njegovo delovanje in predstavila idejo »enotnost v različnosti«. Slovenske učiteljice v Avstraliji je kot vez dveh domovin predstavila dr. Breda Čebulj Sajko. Dr. Edvard Protner je raziskal delo češkega pedagoga Gustava Adolfa Lindnerja, ki ga je poklicna pot pripeljala v Slovenijo (gimnazija Celje med letoma 1854 in 1872), bil pa je tudi pomemben član Društva za znanstveno pedagogiko. Dr. Branko Šuštar je poleg uvodne

predstavitev o povezovalni vlogi šolskih/pedagoških muzejev in simpozijev udeležencem predstavil prispevek o poklicnem povezovanju učiteljstva v večnacionalnih državah, Mateja Ribarič je podala prispevek o društvenem povezovanju slovenskih učiteljic in poudarila pomen tega povezovanja pri delu ženskega gibanja na Slovenskem 1898–1948, mag. Marjetka Balkovec Debevec je prikazala pomembno vlogo učitelja kot povezovalca z okoljem, kjer je živel in delal. Izpostavila je povezovanje s starši, učitelja kot pomembnega vzgojitelja, raziskovalca krajevne in šolske zgodovine, opozorila na delovanje učiteljstva v društvenem, kulturnem in gospodarskem razvoju. Mag. Andreja Rihter je podala prispevek o državljski vzgoji in zgodovini v učnih programih, o medicinskih sestrah v šolstvu je spregovorila Martina Škrabec, Tea Anžur pa o ljubljanskem društvu univerzitetnih profesorjev. Referati udeležencev so prinesli nova zanimiva spoznanja, predstavljene so bile različne izkušnje, ki jih je mogoče koristno uporabiti pri vsakodnevnem muzejskem delu, pomembni so novi kontakti in navezovanje stikov z ljudmi iz enakega ali podobnega delovnega področja. Vsekakor pa zajema organizacija tovrstnega simpozija tudi pomembno promocijo Slovenije. Tako so udeleženci v dneh simpozija spoznali Ljubljano, se udeležili sprejema na Magistratu, spoznali Ljubljanski grad in mestne ulice, mesto pa so si ogledali tudi z Ljubljance ter se dlje časa zadržali v Slovenskem šolskem muzeju. Organizatorji so pripravili še ogled Kamnika, kjer so si udeleženci v Medobčinskem muzeju ogledali stalno razstavo in predvsem gostujočo razstavo Slovenskega šolskega muzeja o oblačilnem videzu učiteljev in učencev skozi čas »Kaj naj oblečem za v šolo?«. Poleg drugih gorenjskih lepot in dobrot so si udeleženci ogledali tudi blejski grad, kjer jih je sprejel župan občine Bled, sicer etnolog, Janez Fajfar. Udeleženci 15. mednarodnega simpozija šolskih muzejev in raziskovalcev šolske zgodovine so organizatorjem izrekli številne pohvale, iz Slovenije so odhajali tako z nekaj novimi spoznanji o deželi in prestolnici ter predvsem z novimi spoznanji iz zgodovine šolstva. V načrtu je še izid zbornika zbranih prispevkov simpozija, ki bo tako zaokrožil temo o povezovanju v izobraževanju in simpoziju dal dodatno vrednost.

ARHITEKTURA DOMOV ZNANIH SLOVENCEV (IN SLOVENK)

Ob razstavi prof. dr. Žive Deu v Kostanjevici

Od julija do septembra 2013 je bila v Galeriji Božidar Jakac v Kostanjevici na Krki na ogled izjemno zanimiva razstava prof. dr. Žive Deu o arhitekturi domov znanih Slovencev in Slovenk. Avtorica jo je pripravila kot povzetek svojih dveh monografij z istim naslovom. Monografiji sta osredotočeni na umetnike in znanstvenike, predstavljeni primeri pa so bili izbrani s poudarkom na pomembnosti posameznikov, stopnji ohranjenosti ter podatkih o njihovih domovih in še zlasti na navezanost na določena območja ali kraje v slovenskem prostoru. Tako monografiji kot tudi skrbno oblikovani panoji so dvojezični (slovensko-angleško), njihova vsebina pa je nedvomno eden od zelo pomembnih načinov prikaza pomembnosti naše domovine svetu. Hkrati je to eden redkih primerov poglobljeno predstavljenih izjemnih primerov razumevanja pomena oblikovanja bivalnega okolja za način bivanja, za nastanek posebnosti arhitekture in krajine ter tudi za izvore najpomembnejših osebnosti.

Vsem, ki so si ogledali razstavo ali ki vzamejo v roke lepo opremljeni monografiji dr. Žive Deu o arhitekturi domov znanih Slovencev in Slovenk, se morda takoj postavi vprašanje, ali so res vse stavbe, ki so bile nekoč domovi pomembnih ljudi, tudi »arhitektura«. In v zvezi s tem tudi vprašanje, kaj sploh je arhitektura – ali je to res le po trenutni modi ali trendih oblikovan zunanji videz stavb, ali pa je to nekaj več, kar je povezano s človekom, prostorom, časom ... Izbrani domovi znanih Slovencev namreč brez izjeme potrjujejo, da je prav nemerljiva duhovna vrednost in ne le modno okrašena hiša tista, ki je in ki bo vedno soustvarjala pogoje za rojstvo in ustvarjalnost umetnika ali znanstvenika pa seveda tudi vsakega prebivalca. Zato je za predstavitev domov znanih osebnosti najbolj pomembna ugotovitev, da so »(...) stavbe najpomembnejši del oblikovanja človekovega bivalnega okolja (...), v katerem se izoblikuje človekov način razmišljanja, dela, odnosa do okolja – (saj) prav oblike prostora in stavb določajo kontinuiteto človekovega bivanja, ostajajo del našega jezika, misli in celo duhovnih meril (...),« kot to ugotavlja arhitekturna antropologija, stroka, ki danes raziskuje odnose med človekom in arhitekturo (prof. dr. Igor Toš).

Če bi torej umetnike pa tudi znanstvenike spoznavali ne le po delih, ampak tudi po njihovem izvoru in navezanosti na domove, bi verjetno marsikateri med njimi dosegel celo večjo odmevnost. V okolju pa, iz katerega so izšli in v katerega so se tudi vračali in pogosto tudi ustvarjali, bi nastala visoka raven spoštovanja do prostora in do kulturne dediščine, ki jo njihovi domovi pomenijo. Predstavljene stavbe tako prvič prikazujejo posebnosti slovenskega prostora, ki je tako izjemen prav zaradi svoje raznolikosti. To značilnost je avtorica vsaj deloma nadgradila iz ene svojih predhodnih knjig, *Stavbarstvo slovenskega podeželjca*, saj večji del opisanih domov pomembnih Slovenk in Slovencev sestavlja omenjeno pokrajinsko pestrost Slovenije. Vendar povsem enako velja tudi za vse tiste domove, ki so bili v mestih ali nekdanjih trgih, kjer se je vsako naselje oblikovalo kot poseben, drugačen prostor in ki je podobno kot kulturna krajina soustvarjal duhovna

merila bodočih umetnikov ali znanstvenikov. Predstavitev vsake stavbe v odnosu do značilnosti njenega okolja, od pokrajine do mestnega ambienta, je zato tista vrednota, ki šele resnično umešča posameznike v pravo razmerje do njihovih domov in okolja, iz katerega so izhajali ali v katerem so razpoznali največ tistih posebnosti, ki so jih vsakega posebej izoblikovale.

Čeprav so z monografijama in razstavo domovi izbranih umetnikov in znanstvenikov prepoznani po svojem pojavu in lokaciji, pa je treba opozoriti še na njihovo dejansko stanje in s tem na njihovo vrednost v neposrednem okolju, na nepravilne posege in spremembe na stavbah, neustrezno vzdrževanje ali celo odstranitev pomembnih stavb. To naj bi bilo zelo močno opozorilo in hkrati napotilo vsem, ki so zadržani za ohranitev naše kulturne dediščine, pa tudi vsem, ki imajo ta del kulturne dediščine za pomembno vrednoto našega prostora tudi v prihodnosti – ne samo kot zgodovinski spomin, ampak kot del naše identitete. S tem povezan prostor, v katerem so črpali svoja ustvarjalna merila umetniki in drugi ustvarjalci, pa naj bi bil seveda neločljiva sestavina predstavljenih stavb.

Ob obletnicah znanih Slovenk in Slovencev se prireja različne slovesnosti, a se to, razen častnih izjem, vse preveč poredko zgodi na njihovih domovih. Če naj bi slovenski prostor prepoznali tudi po tem, kako so se prav zaradi posebnosti v oblikovanju bivalnega okolja in v njem vsakega doma posebej ustvarila izhodišča in pobude za tiste, ki so v kulturi in znanosti ustvarili največ, prinaša ta monografija odlično pomoč.

Pričakovati je, da bo monografija postala eden od vodnikov po naši kulturni dediščini. Obenem je to poseben, nov zemljevid Slovenije, na katerem niso označeni le vrelci bodočih umetnikov in ustvarjalcev ter znanstvenikov, ampak tudi napotek za nov, v bodočnost usmerjen odnos do ohranitve tako posameznih stavb kot tistih ambientov, iz katerih so nastajali visoki dosežki pomembnih Slovenk in Slovencev. Tako z dvojezično izdajo besedila kot z bogatim slikovnim gradivom pa bodo prišle pobude za take cilje gotovo tudi iz ostalega kulturnega sveta, kar je danes (žal ...) za domače bralce najbolj pomembno. In hkrati bo morda današnji čas vendarle dodal vse preozkemu vrednotenju arhitekture, ki je zoženo le na nekaj modnih oblikovalskih ali celo folklornih meril, tudi tisto, kar arhitektura v resnici in časovno neomejeno predstavlja kot duhovno, kulturno, časovno in prostorsko vrednoto.

Kostanjeviška razstava dr. Žive Deu, v kateri so poleg najpomembnejših slovenskih posebej izbrani zlasti primeri iz neposredne dolenjske regije, pa hkrati uvaja odličen način, kako naj bi se tudi v drugih okoljih po Sloveniji neposredno seznanjali s premalo poznano visoko kvalitetno dediščino. Obenem je tudi neposredno izhodišče za visoko kvalitetno strategijo prihodnjega razvoja prostora in ohranitve kulturne dediščine ter spodbuda tudi drugim strokam, da v podobnih razmerjih odkrivajo prave značilnosti in vrednote najpomembnejših ustvarjalcev kulture in znanosti v slovenskem prostoru.

* Prof. dr. Peter Fister, univ. dipl. inž. arh., Fakulteta za arhitekturo Univerze v Ljubljani, 1000 Ljubljana, Zoisova cesta 12, E-naslov: peter.fister@guest.arnes.si

NOSILE SO SE KO CESARICA – NOŠE TRŽAŠKIH SLOVENCEV

Slovenski etnografski muzej, 6. februar–marec 2013

Ob praznovanju 90-letnice Slovenskega etnografskega muzeja in ob letošnjem slovenskem kulturnem prazniku so 8. februarja 2013 v SEM-u odprli gostujočo razstavo »Nosile so se ko cesarica« o noši tržaških Slovencev kot pomembni sestavini njihove narodne identitete. Razstavo je pripravila ljubiteljska raziskovalka in zbiralka noš, Marta Košuta, s Kontovela pri Trstu. Na razstavi, ki je skušala podati celovito sliko oblačilnega izročila Slovencev na Tržaškem, je bilo predstavljenih več kot 20 oblek – zimskih, nedeljskih, dekliških, poročnih, vsakdanjih noš, itn. – v glavnem ženskih, ki so se nosile in se še nosijo v vaseh Bazovica, Prosek, Opčine, Bani, Križ, Kontovel, Škedenj, Barkovlje in v okolici Trsta. Razstavljeni so bili tudi posamezni izbrani oblačilnih elementi – rute, okrasje, razne vezenine in rokavice. Kustodinja Janja Žagar je v uvodnih besedah k razstavi (internetni vir 1) zapisala:

V procesih formiranja in ozaveščanja dediščine ne sodelujejo le strokovnjaki in pooblašene institucije, ampak tudi drugi družbeni akterji, organizirani ali neorganizirani, vplivne skupine ali vplivni ljubitelji. Razlike med njimi so interpretativne narave – v upoštevanju ožjega ali širšega zgodovinsko-razvojnega, prostorskega in družbenega konteksta razlage in razumevanja. Kljub temu se znanstveno-raziskovalna in strokovna javnost vedno bolj zavedata, da nista in ne moreta biti edina razlagalca preteklosti in ne dediščine. Stvarnost pač ni sestavljena zgolj iz dokazljivih virov in dejstev, tvorijo jo tudi raznovrstne predstave in prav tako raznovrstni pomeni.

Razstava je eden od snovnih rezultatov omenjenega procesa, ki se od zadnjih desetletij 19. stoletja dalje izgraja in utrjuje med slovenskimi prebivalci tržaškega zaledja; ponovno oživljanje tega procesa je v zadnjih letih zagotovo tudi pod vplivom ljubiteljskega raziskovanja in tvornega delovanja domačinke Marte Košute. Ne gre torej za zunanje razlage njihove lastne dediščine, ampak za samoraziskovanje in dolgotrajno identitetno idejo, ki ima zaradi zanesene in strastne, predvsem pa zelo dejavne vključenosti v tržaško slovensko skupnost močan čustveni naboj. Le-ta nedvomno usmerja raziskovanje lokalne preteklosti in tistega, kar se zdi vredno utrditi v skupni spomin. Po vsej verjetnosti je prav s tem za lastno skupnost postala bolj močna in prepričljiva, kot bi lahko bila suhoparna, racionalni in previdnim razlagam historičnih virov zavezana stroka.

Razstava ne ponuja vpogleda v razvoj oblačilne dediščine izbranega prostora, ampak v zgodovino demonstrativne rabe narodnega in ožje lokalnega kostumiranja. Ponujene so sodobne rekonstrukcije – pretežno ženskih – kostumov, narejene po zgledu tistih iz zadnjih desetletij 19. in začetka 20. stoletja. Nastale so kot rezultat avtoričinih delavnic šivanja noš, na katerih so udeležence izdelale v zadnjih nekaj letih že več sto novih kostumov za lastne potrebe – avtorica jih poimenuje kar »novi originali«, s čimer (ne) hote opozarja na nove pomene starih oblik.

Marta Košuta je raziskovalka in publicistka, ki je poučevala ročna dela na slovenskih šolah v Trstu in okolici. Veselje in nadarjenost za ročna dela je razširila do načrtnega raziskovanja ljudskega ustnega izročila in oblačilne kulture na Tržaškem. Je pobudnica in organizatorica kulturnih prireditev, razstav in tečajev za ohranjanje in krojenje noš ter za vezenje.

Napisala je številne članke in izdala monografije *Tržaška noša in njena vezenina* (1997), *Križ od noše do noše* (2003), *Ano lejtjo je pasalo – o primorski noši v Škedenju* (2006) ter priročnik v soavtorstvu s Silvo Perčič-Lovrenčič, *Kadar v nošo se oblečem* (1997).

Ljudska noša je za slovensko manjšino v Italiji še danes pomemben razpoznavni znak pripadnosti. V marsikateri rodbini je pomenila družinski zaklad, ki so ga hranili s skrbno ljubeznijo. Tako se je do danes ohranilo še precej originalov, zlasti na Tržaškem. Med njimi so le praznične noše, o delovnih ni več sledu. Najštevilnejše so ženske noše, od moških se je le tu in tam ohranil kakšen del, njihovi opisi pa so skrajno nepopolni.

V zloženki (internetni vir 2), ki jo je ob razstavi izdal Slovenski etnografski muzej, je Marta Košuta opredelila tržaško nošo:

Tržaški Slovenci imamo poseben odnos do svojega tradicionalnega oblačila. Do konca 17. stoletja je bil Trst malo obmorsko mesto tritisočih duš, obdano s slovenskim življenjem, večinoma poljedelci in živinorejci, za katere je bila v tistem času določena obleka, tako rekoč uniforma, ki jih je ločevala od ostalih družbenih slojev. Krojena je morala biti po strogih predpisih in s preprostimi tkaninami, ljudje pa so kljub vsemu znali izraziti svoj okus in ustvariti to, kar danes pojmuje kot ljudsko nošo. Naša navezanost nanjo izhaja iz dejstva, da na tem etnično mešanem ozemlju ni tradicionalnih oblačil, ki bi označevala druge narodne skupnosti. Meščani so bili v glavnem obrtniki in praviloma oblečeni v cehovske kroje. Po velikih socialnih reformah, od francoske revolucije do nekako sredine osemnajstega stoletja, so noše v osrednji Evropi začele polagoma izginjati. Nazadnje so jih nosili samo še ljudje, ki so bili odrezani od svetovnih tokov, ali tisti, ki so se zanje opredelili zaradi nacionalne prepoznavnosti in ogroženosti, kar je primer Slovencev na Tržaškem. Tu je bila narodna noša prisotna vse do prve svetovne vojne in je do danes ohranila svojo osnovno simboliko. Devetnajsto stoletje, ki je prineslo kmečkemu prebivalstvu pravico do oblačenja po načelih mode, je vneslo mod tržaške Slovence zavest nacionalne pripadnosti, noša pa jim je dala razpoznavnost in vidljivost.

Slovenci v Trstu smo nošo vsesplošno imenovali narodna noša, kot ji pravimo še danes. Nosila se je ob vseh pomembnih življenjskih trenutkih, bila je oblačilo, ki je človeka spremljalo od rojstva do smrti. Tako so deklice nekako pri desetih letih oblekle belo kiklo in jo nosile, dokler niso dozorele v dekleta, ko so si za prvi ples izdelale praznično nošo. To je seveda veljalo tudi za fante, ki so morali v obdobju odraščanja prav tako nositi obvezno

* Mag. Martina Piko-Rustia, univ. dipl. etnol., vodja Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik, A-9020 Celovec, 10. Oktoberstr. 25, E-naslov: piko@ethno.at

Različice škvedenskih noš (starejše s konca 19. in z začetka 20. st., novejše rezultat šiviljskih tečajev).

Foto: Janja Žagar, Ljubljana, 11. 3. 2013

nošo. S koncem prve svetovne vojne je Primorska ostala odrezana od domovine in izpostavljena nasilnemu potujčevanju, na Tržaškem pa je noša še naprej utrjevala narodno zavest. Kaj je v resnici pomenila našim ljudem, so izpričale manifestacije maja 1945 osvobojenega Trsta. V mogočnih povorkah po mestnih ulicah so izstopale žene v razkošju narodnih noš, ki odtlej do današnjih dni spremljajo vse pomembnejše posvetne in cerkvene prireditve. V času med vojnama se noša iz objektivnih razlogov ni več obnavljala, pa tudi v letih po drugi svetovni vojni za to ni bilo pogojev. Generacija za generacijo je nosila podedovano družinsko nošo, ki je po malem propadala. Leta 1968 pa je Kraška ohcet, ki je postala največja etnografska manifestacija Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini, pokazala, da se je število ohranjenih noš iz dneva v dan krčilo, na novo izdelani primerki pa niso bili primerljivi z originali.

Narodna noša je nekaj slovesnega, dragocenega, je praznična obleka ljudi, ki so kulturno in gospodarsko sooblikovali mesto, v katerem so se rodili in kjer je na vsakem koraku potrebno utrjevati narodno zavest in samozavest. Zato smo se sredi osemdesetih let ljubitelji noše odločili, da skušamo izdelati neoporečne replike ohranjenih originalov. V kulturnih društvih smo organizirali tečaje, na katerih smo v tem času izdelali več sto novih ženskih in moških noš. Za rekonstrukcijo takih oblačil pa je potrebno poznavanje zgodovine, socialnih razmer, tradicije in estetične ljudi, ki so se vanje odevali. Nujno je tudi tehnično znanje krojenja, šivanja in vezenja, prepoznavanje tekstila in njegovega izvora ter vedenje o tem, zakaj so se uporabljale določene barvne kombinacije in okras. Mentorji posvečamo največ časa prav iskanju osnovnih surovin, saj je za obnovo noš odločilnega pomena, da so tkanine iz naravnih materialov in se čim bolj približujejo dragocenim originalom, ki jih še hranimo v skrinjah po naših domovih. Le tako vsak primerek postane verna kopija originala, osebno oblačilo posameznice in obvezujoča dota za njene potomke.

Trst je zanimiv tudi zaradi geografske lege, ki je bila stičišče in razvodje dveh povsem različnih oblačilnih kultur.

Starejši kosi iz družinskih dediščin lahko dopolnjujejo nove noše ali pa so zgled za novo ustvarjanje.

Foto: Janja Žagar, Ljubljana, 11. 3. 2013

Na vzhodnem območju so kmečke žene nosile mediteranski kroj, ki mu pravimo škvedenska ali brška noša. Tako so se namreč oblačile ženske v Škednju, v vaseh tržaškega Brega in v slovenski Istri. Noša je v osnovi zelo stara, krojena v slogu starodavnih balkanskih tunik, dalmatink. Čez tako tuniko ali srajco so oblekle še široke brezrokavne kamizote, ki so jih po potrebi nadele enega čez drugega. V zahodnem predelu Trsta pa so slovenske ženske krojile nošo po alpskem modelu, v mestu poznano kot manderjera. Ta kroj s širokim krilom, prišitim na životec, je znan tudi v ostalem slovenskem prostoru. Pod krilom se oblači slovanska srajca, opleče, ki ohranja vse elemente tradicionalne izdelave s predpisanimi vezeninskimi okras. Zelo zanimivi in ves čas nespremenjeni sta tudi naramna ruta in peča, okrašeni z imenitno vezenino in dragoceno klekljano čipko. Po tradiciji naj bi lastnice nošo izdelale same, predvsem pa naj bi same oblikovale vezenino, saj so bile rute ponos vsake žene in bistvo noše. Bogata primorska etnična vezenina je s svojimi motivi in simboli sporočala okolju čustveno hrepenenje lastnice in njene tihe upe za življenje. Tržaške rute se po stilu vezenine in opremi ločujejo od ostalih slovenskih rut in peč, kar poudarjajo vsi pomembni slovenski raziskovalci, kot na primer dr. Stanko Vurnik že leta 1929 in kasneje dr. Marija Makarovič. Vezeninski okras teh rut je strnjen ob robu, pristno ljudski in spontano ustvarjal, v njem so se ohranile vse vrednote staroslovanskega motiva indoevropskega izvora in slovenske mitologije. Vezenina pripoveduje o starih ljudskih verovanjih, ki so se izražala skozi ustaljene motive in arhetipe mitične zgodbe drevesa življenja. V celotnem tržaškem prostoru, kjer smo doma Slovenci, je prisoten ta neprecenljiv, pristen ljudski motiv, ki ga je, tudi po ugotovitvah tujih preučevalcev slovanske mitologije in tradicij, ohranil skromni ženski svet.

V odnosu do noše so bili naši predniki tako imenovani zamudniki, ker so tradicionalno oblačilo nosili še dolgo po tem, ko je izgubilo svoj osnovni značaj. V času narodnega preporeda je narodna noša tržaških Slovencev postala simbol pripadnosti. Trst je bil in je stičišče narodov in kultur, jezikov in ver, zaradi različnih nacionalnih hotenj pa

zgodovinsko občutljiv prostor, kjer le slovenska skupnost premore svojo nošo. Zato je noša nacionalno in kulturno opredeljena in je kot priča avtohtonosti preživela do današnjih dni. To pa nas toliko bolj obvezuje, da jo tudi danes ohranjamo v duhu in hotenju naših prednikov.

Na razstavi so bili na ogled originali in sodobne rekonstrukcije noš, ki se opirajo na izročeno znanje o šivanju, materialih, primernem oblačenju in spoštovanju noš. Medtem ko na Tržaškem tudi rekonstrukcije noš neprekinjeno nadaljujejo tradicijo slovenskega izročila, je na Koroškem odnos do rekonstruiranih noš odklonilen. Vzrok morda lahko iščemo v tem, da so na Koroškem rekonstrukcije prevzele nemške domovinske organizacije (Heimatwerk), brez odnosa (ali celo odklonilnega odnosa) do slovenskega jezika in kulture, kar se pri rekonstruiranih nošah odraža v manjkajočem odnosu do namembnosti noš, do prave rabe noš. To je povzročilo tisto odtujitev, da se slovensko prebivalstvo na Koroškem v tem ni več prepoznalo in v nošah tudi ni več videlo tiste estetskosti, ki jo noša ima, če pri njej upoštevamo celotni videz. Odnos do noše se je na Koroškem še najbolj ohranil na Zilji, kjer je noša do danes ohranila svojo funkcijo pri ziljskem štehanju. Tam je tudi še ohranjeno vedenje o primerni pripravi te izjemne noše, kar zagotavlja njen estetski videz. Zaradi kratkih kril je ziljska ženska noša paša za oči, zaradi njene do danes ohranjene funkcije pri ziljskem štehanju pa je tudi pomembna kulturna dediščina. Prav tako pomembna kulturna dediščina je tehnika priprave ziljske noše, ki jo Ziljanke in Ziljani prenašajo

iz roda v rod in s tem pripomorejo, da ziljska noša ostaja dediščina in paša za oči.

Ključni element za nadaljevanje tradicije je njeno upoštevanje. Razstava o tržaški noši je priča spoštljivega odnosa do tradicij, ki je temelj za njeno ohranitev tudi v 21. stoletju.

Viri in literatura

KOŠUTA, Marta: *Tržaška noša in njena vezzenina*. Trst: Založba Devin, 1997.

KOŠUTA, Marta in Silva Perčič-Lovrenčič: *Kadar v nošo se oblečem: Priročnik*. Salež: Kulturno društvo Rdeča zvezda, 1997.

KOŠUTA, Marta: *Križ od noše do noše*. Križ pri Trstu: Slovensko kulturno društvo Vesna, 2003.

KOŠUTA, Marta: *Ano lejto je pasalo - o primorski noši v Škedenju*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2006.

Internetna vira

Internetni vir 1: Janja Žagar: Nosile so se ko cesarica: Uvodne misli ob razstavi; <http://www.etno-muzej.si/sl/obcasne-razstave/nosile-so-se-ko-cesarica>, 3. 5. 2013.

Internetni vir 2: Slovenski etnografski muzej: Nosile so se ko cesarica: Zloženska razstave; <http://www.etno-muzej.si/sl/obcasne-razstave/nosile-so-se-ko-cesarica>, 3. 5. 2013.

ZAMOLČANI 97. POLK NA RAZSTAVI DRUŠTVA HERMADA Trnovca nad Trstom, 8. avgust–27. oktober 2013

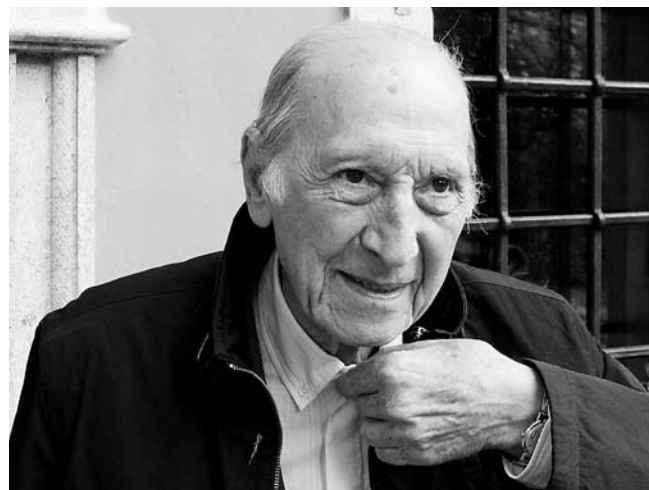
Med 8. avgustom in 27. oktobrom 2013 je bila v Umetnostno kulturnem centru Škerk v Trnovci/Ternova Piccola v občini Devin-Nabrežina (le dober kilometer od mejnega prehoda Gorjansko pri Komnu) odprta zanimiva razstava z naslovom: Prva svetovna vojna pri nas – zamolčani. Pobudnik in glavni organizator razstave je bil nepopustljivi borec za pravice Slovencev v Italiji, devetdesetletni odvetnik in dolga leta aktiven politik, Jože Škerk, ki je po vrsti predstavitev uglednih (predvsem) slovenskih likovnih umetnikov v svoji, na Krasu največji galeriji, že lani pripravil razstavo o uničujočih posledicah italijanskega topniškega obstreljevanja ciljev v zaledju fronte. Poudaril je načrtno uničevanje pretežno slovenskih vasi na Krasu, v katerih ni bilo objektov strateškega pomena, so pa bile granate, kot je prepričan Škerk, namenjene ustrahovanju civilnega prebivalstva. Skoraj vsaka vojna ali velika družbena sprememba ima svoje »zamolčane« – posameznike in skupine, katerim je bila »v imenu višjih ciljev« ali v izbruhu maščevalnega besa prizadejana krivica, ki pa je odgovorni zanjo nočejo priznati in se soočiti s posledicami. Namesto tega naredijo vse, da bi svoja grozodejstva prikrili in izbrisali iz zavesti in spomina. Tistega, kar se »ni zgodilo«, ni treba obžalovati in popravljati.

Ena od žrtev »zarote molka« je bila do nedavnega tudi usoda 97. K. u. K. regimenta – 97. cesarsko-kraljevega pehotnega polka z domicilom v Trstu. Njegovo moštvo so poleg Tržačanov – Italijanov, Slovencev in drugih – sestavljali naborniki iz širšega zaledja mesta, tudi Posočja in Istre, torej predvsem Slovenci in istrski Hrvati. Ta enota je bila leta 1914 poslana v Galicijo, naslednje leto ustanovljeni 10. bataljon pa na soško fronto. Tako so se Italijani v avstrijskih uniformah spopadali s svojimi rojaki, ki so si prizadevali zasesti – sami so verjeli, da »osvoboditi« – Gorico, Trst, Istro in še čim več drugih ozemelj s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, ki so po dolgotrajnih vojnah z združujočo se Italijo še bila podložna habsburškemu žezlu, Italijani pa so jih terjali zase kot nagrado za prestop na stran antantnih sil v vojni. Za Italijo, zmagovalko na njihovi strani, so bili vsi rojaki, ki so se iz različnih razlogov – predvsem se niso mogli izogniti mobilizaciji – bojevali na nasprotni strani, izdajalci. Nad nekdanjimi nasprotniki v avstrijskih uniformah, med njimi tudi nad Slovenci in drugimi, ki so jim prišli v roke, so se nadvse nečloveško znesli. Več tisoč so jih, kot je Jože Škerk zaupal uglednemu časnikarju, deportirali na otoček Asinara severno od Sardinije in jih tam dobesedno izstradali do smrti! Ribiči, ki »izdajalcem« niso

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

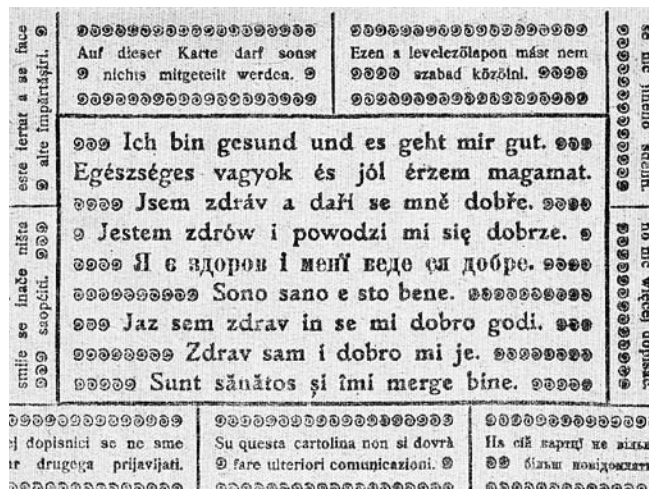
Umetnostni in kulturni center Škerk.
Foto: Slavka Ilich, Trnovca, 27. 10. 2013

Dr. Jože Škerk.
Foto: Iztok Ilich, Trnovca, 27. 10. 2013

Ploščica z znakom 97. pešpolka.
Vir: Preslikava z naslovnice razstavnega kataloga

Dopisnica z vnaprej natisnjem besedilom v devetih jezikih avstro-ogrskih vojakov.
Vir: Arhiv Iztoka Ilicha

smeli pomagati s hrano, so bili le nemočne priče njihove strahotne agonije. Drugi preživeli povratniki, zlasti iz ruskega ujetništva, so o preteklosti molčali, da jih ne bi doletelo maščevanje. Prepričanega humanista Jožeta Škerka, ustanovitelja in predsednika društva Hermada – vojaki in civilisti, so poleg naklepne množičnega uboja, o katerem razstava neposredno sicer ne govori, k obujanju zamolčanega zgodovinskega poglavja spodbudil tudi osebni razlogi. Razstavo je namreč posvetil spomenu svojega očeta Josipa Škerka, tudi pripadnika nesrečnega 97. pešpolka. Mobilizirali so ga že leta 1914 in poslali na vzhodno fronto, tako da je moral doma pustiti štiri otroke in nosečo ženo. Na razrušeno domačijo se je iz ruskega ujetništva v Sibiriji in ob Severnem ledenem morju, kjer je preživel v nečloveških razmerah in od blizu spoznal revolucijo in protirevolucijo, vrnil šele čez šest let. Medtem sta mu doma umrli žena in najmlajša hči, tako da je bila v tem pogledu tudi njegova družina žrtev vojne. Osrednje sporočilo razstave v družinski hiši Škerkovih je bilo po volji njenega pobudnika drugačno, kot prevladuje pri tovrstnih javnih predstavitev zgodovinskih dogodkov. Izbrano razsta-

vljeno gradivo se je namreč izognilo enostranskemu zlorabljanju patriotizma in čaščenju posameznih zmagovitih vojskovodij; na fotografijah so le izjemoma posamezniki. Civilisti, vojaki in nižji častniki, tudi ruski in italijanski, so bili skoraj povsod posneti v skupinah – kot ljudje! Tako so se po Škerkovih besedah fotografirali zato, da so hrabрили sebe in tolažili domače: »Nisem sam, če se kaj zgodi mi bodo pomagali. Tudi v strelskih jarkih so se držali skupaj. Zakaj? Zato, ker so se počutili bolj varne. Izkušeni vojaki so tolažili prestrašene novince: »Poglej, tri leta sem že na fronti, pa sem še živ!« Psihologija je bila zelo pomembna ...« Edini izpostavljeni visoki častnik na razstavi v Trnovici je bil ruski general Brusilov, eden pionirjev taktike bliskovitih prodorov in obkoljevalnih manevrov, s katerimi je avstro-ogrski vojski v Galiciji, dokler ni prevladala pozicijska vojna, prizadejal hude poraze. Toliko bolj pa je bilo izpostavljeno trpljenje navadnih vojakov ter ob njih brezštevilnih brezimnih civilnih žrtev vojne – enih in drugih, na bojiščih in v zaledju. Številne zgovorne fotografije v osrednjem razstavnem prostoru v prvem nadstropju, kjer je bilo razpostavljenega tudi nekaj orožja

in vojaške opreme, so govorile predvsem o vsakdanjem življenju vojaštva na fronti. Prikazovale so na primer verske obrede, pisanje domačim, vaje glasbenikov, skrb za ranjence in pokopavanje padlih ipd. Dopolnjevala so jih slikovna pričevanja o bivalni in oblačilni kulturi prebivalstva nekdanje avstrijske Galicije, Poljakov, Ukrajincev in Judov, ki so tudi sredi bojev med cesarskimi in carskimi četami ostajali v bližini svojih domov, saj je bilo to skromno imetje edino, kar so premogli. V zatišjih med spopadi so se družili z avstrijskimi in nemškimi vojaki, ki so jim, kot prikazujejo nekatere, ne brez propagandnih namenov posnete fotografije, pomagali pri kmečkih delih, jih izobraževali, cepili proti koleri ipd.

Pritličje svoje galerije je Jože Škerk posebej namenil usodi 10. pohodnega bataljona, ki je sicer pripadal 97. pešpolku, a je imel povsem svojo bojno pot. Po italijanski vojni napovedi je bil iz Trsta poslan na soško fronto naravnost v bojni metež. V krvavih bojih v prvih treh soških bitkah si je skoraj povsem uničena enota za izjemen pogum zaslužila naziv »Soški bataljon«. Preživele vojake so nato vključili v 17. pehotni polk, ki se je bojeval na Tržaškem in Goriškem, pozneje pa so bataljon poslali na Tirolsko, kjer so ga po novih hudih izgubah razpustili.

Zamolčevanje obstoja 97. polka je seglo tako daleč, da je Jože Škerk, ko je sklenil počastiti spomin nanj, v vseh javnih arhivih ostal praznih rok. Napovedano razstavo je nato pripravil z gradivom iz zbirke zasebnih zbiralcev in s pomočjo prijateljev. Kako

prav so ravnali, je potrdil obisk, ki je presegel vsa pričakovanja. Med obiskovalci so bili tudi potomci pripadnikov 97. polka, ki so si zdaj upali spregovoriti. Mnogi so s seboj že prinesli fotografije, drugi pa so mu jih obljubili, skupaj s pismi in drugimi dokumenti, ki so ostali za njihovimi dedi in pradedi. Ko bodo urejeni in pregledani, bo podoba te nesrečne tržaške enote še polnejša.

Velik del razstavljenega fotografskega gradiva je vključen tudi v dvojezični katalog s spremnimi pojasnili dr. Škerka; manjkajo zlasti bolj pretresljivi posnetki, kot so obešanja dezertarjev ter resničnih ali le osumljenih vohunov, ki so jih po navadi, za zgled in grožnjo drugim vojakom, pri priči usmrtili, saj za preverjanje njihove krivde na fronti navadno ni bilo časa.

Od odmevnosti razstave ohrabreni Jože Škerk verjame, da bodo zdaj vsi, ki mislijo in čutijo tako kot on, pri oblasteh in Cerkvi laže dosegli, da bodo, že zaradi pietete, na katero se vsi sklicujejo, nekje postavili pomnik 97. polku in drugim zamolčanim žrtvam vojne, kamor bodo vnuki in pravnuki lahko odnesli šopek ali rožo. »Italijani imajo pravico slaviti svojo zmago, ker so bili zmagovalci, mi pa imamo pravico povedati, koliko hudega je njihova slava prizadejala nam. Ne mislim na mejo, to je stvar diplomacije,« je razvneti sogovornik ob slovesu še enkrat poudaril enega od osrednjih ciljev društva Hermada, »ampak na naše ljudi, ki so jim uničili domove, odvzeli zemljo. Tega ne smemo prepustiti pozabi ...!«

V. SIMPOZIJ ETNOLOGOV KONSERVATORJEV SLOVENIJE IN HRVAŠKE – POROČILO IN ZAKLJUČKI

Log v Trenti, Triglavski narodni park, 9.–11. oktober 2013

Udeležence V. simpozija etnologov konservatorjev (SEK) Slovenije in Hrvaške o varstvu nepremične kulturne dediščine, ki je potekal med 9. in 11. oktobrom 2013 v Logu v Trenti v Triglavskem narodnem parku, so pozdravili župan Občine Bovec, g. Siniša Germovšek, direktor Triglavskega narodnega parka, dr. Peter Skoberne, generalna direktorica Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, dr. Jelka Pirkovič, Tomislav Petrincec v imenu pomočnice ministrice za kulturo Republike Hrvaške, mag. Sanje Šaban, in državni sekretar Ministrstva za kulturo RS, dr. Aleš Črnič. Po nagovorih je na majhni slovesnosti dr. Jelka Pirkovič predala pisno zahvalo Ani Mlinar s Konservatorskega oddelka v Zagrebu za njeno 15-letno sodelovanje s slovensko spomeniškovarstveno službo in organizacijo simpozijev etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške. Uvodni del simpozija se je končal z odprtjem pregledne razstave ob 100-letnici spomeniškovarstvene službe, ki jo je v dveh prostorih Informacijskega središča Triglavskega narodnega parka v Trenti pripravil Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Nova Gorica.

Na simpoziju o varstvu nepremične kulturne dediščine je bilo predstavljeno 29 referatov, razporejenih v tri tematske sklope: Etnolog in kulturni antropolog v spomeniškovarstveni službi – njuno mesto, vloga in prispevek k ohranjanju dediščine in razvoju službe, Varstvo kulturne dediščine in njena raba in Sodelovanje konservatorjev pri skupnih obmejnih projektih varstva dediščine.

V prvem tematskem sklopu Etnolog in kulturni antropolog v spomeniškovarstveni službi – njuno mesto, vloga in prispevek k ohranjanju dediščine in razvoju službe je imela uvodno predavanje z naslovom Sto let javne službe varstva v Sloveniji – mejniki, dr. Jelka Pirkovič. V njem je podala zgodovinski pregled in prispevek etnologov v spomeniškovarstveni službi. Z referatom Pregled kulturne baštine u Hrvatskoj – stanje i obnova, ji je sledil Miljenko Domijan, glavni hrvaški konservator v pokojju. V referatu je predstavil svetovno dediščino na Hrvaškem in svojo fotografsko izkušnjo dokumentiranja stavbne dediščine in življenja v vasi Bukovica. Mag. Zvezdana Delak Koželj z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije je v referatu Etnolog in celostno ohranjanje kulturne dediščine opozorila na kompleksnost konservatorskih nalog; zaradi njene službene odsotnosti je referat prebrala Andrejka Ščukovt. Dr. Vito Hazler z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo FF Univerze v Ljubljani je v prispevku Prihodnost dediščine je v njeni preteklosti poskušal opozoriti na vlogo ljudi in spomeniškovarstvene službe pri ohranjanju dediščine oziroma na celostno in celovito delovanje

službe. Dr. Rajko Muršič z istega oddelka je v referatu Nepremična kulturna dediščina med politiko, gospodarstvom in stroko: Etnologi in kulturni antropologi v procesih varovanja zidov in dejavnosti opozoril na vlogo politike, gospodarstva in stroke pri varovanju dediščine, po njegovem mnenju politika ne sprejema svoje odgovornosti. Mag. Filip Đinđić s Konservatorskega oddelka v Zadru je v referatu Uloga konzervatorja u postupku legalizacije objekata na području zaštićenih cjelina pozicioniral vlogo konservatorja in opozoril na neuskkljenost med zakonodajo in prakso pri legalizacijah nelegalnih gradenj. Dr. Jasna Fakin Bajec z ZRC SAZU, Raziskovalne postaje Nova Gorica, je v referatu Razvojni potenciali kulturne dediščine v okviru novih izzivov spomeniškovarstvene službe predstavila pomene, pristope in izzive pri varovanju dediščine ter izpostavila dediščino kot razvojno kategorijo. Ivo Glavaš s Konservatorskega oddelka v Šibeniku je v besedilu Kulturna dobra između investicija i konzervatorske zaštite – primjer otoka Prvića postavil vprašanje javnega in zasebnega interesa v sklopu prostorskega načrtovanja in varovanja kulturne krajine. Dušan Strgar z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Novo mesto, je v prispevku Razumevanje mentorstva v spomeniškovarstveni službi opozoril na tradicionalno orientiranost mentorstva v spomeniškovarstveni službi v Sloveniji in sodobne pristope.

V drugem tematskem sklopu Varstvo kulturne dediščine in njena raba je uvodno predavanje z naslovom Krajinska tipologija ter njen pomen za varstvo, upravljanje in razvoj Triglavskega narodnega parka pripravil Igor Zakotnik, ki je s pomočjo krajske tipologije prikazal naravne danosti in upravljanje s Triglavskim narodnim parkom. Sledila mu je Andrejka Ščukovt z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Nova Gorica. V referatu Varstvo kulturne dediščine in njena raba na primeru pašnih planin v Posočju podala pregled raznolike tradicionalne pašne živinoreje na Bovškem, Tolminskem in Kobariškem ter današnje stanje s primeri obnovljenih planin. Tomislav Petrincec, vodja Konservatorskega oddelka v Zagrebu, je v prispevku Obnova kurije Modić-Bedeković u Donjoj Lomnici predstavil konservatorsko-restavratski koncept obnove zgradbe in njeno novo namembnost. Mag. Dušan Štepec z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Novo mesto, je v prispevku Problematika (iz)rabe dediščine v turistični namen na primeru Dežele kozolcev v Šentrupertu na Dolenjskem – muzej na prostem, ekomuzej ali zgolj turistična atrakcija? prikazal Deželo kozolcev kot razvojni projekt Občine Šentrupert in opozoril na strokovne dileme in nevarnosti pri njenem upravljanju. Ana Mlinar s Konservatorskega oddelka v

* Dušan Strgar, univ. dipl. etnol., konservatorski svetovalec, ZVKDS, OE Novo mesto. 8000 Novo mesto, Skalickega ulica 1, E-naslov: dusan.strgar@zvkd.si; Andrejka Ščukovt, univ. dipl. etnol. in soc., konservatorska svetovalka, ZVKDS, OE Nova Gorica. 5000 Nova Gorica, Delpinova ulica 16, E-naslov: andrejka.scukovt@zvkd.si; Mag. Dušan Štepec, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., prof. umet. zgod., konservatorski svetovalec, ZVKDS, OE Novo mesto. 8000 Novo mesto, Skalickega ulica 1, E-naslov: dusan.stepec@zvkd.si; Ana Mlinar, etnologinja, konservatorica, višja strokovna svetovalka, Konservatorski oddelek v Zagrebu. HR-10000 Zagreb, Mesnička 49, E-naslov: ana.mlinar@min-kulture.hr; Branka Križanić, dipl. inž. arh., konservatorica, višja strokovna svetovalka, Konservatorski oddelek v Karlovcu. HR-47000 Karlovac, Ulica Vranicanja 6, E-naslov: branka.krizanic@min-kulture.hr; Mag. Zoran Čiča, etnolog, konservator, višji strokovni svetovalec, Konservatorski oddelek v Zagrebu. HR-10000 Zagreb, Mesnička 49, E-naslov: zoran.cica@min-kulture.hr

Zagrebu je z referatom *Obnova i revitalizacija okućnice Robić u Buševcu* prikazala obnovo hiše in njene okolice z vodnjakom in vrtom kot uspešen primer za potrebe sodobnega družinskega življenja. Za njo je Andreja Bahar Muršič v prispevku *Revitalizacija Dolenčevega mlina v Podlipoglavu* predstavila obnovo mlina kot primer obnove mlinarske dejavnosti in njegove nove namembnosti. Mlinarsko naselje je v prispevku z naslovom *Ruralna cjelina Rastoke – baština i turizam* predstavila Sonja Jakšič s Konservatorskega oddelka v Karlovcu. V njem je opozorila na mlinarsko naselje iz srede 18. stoletja, spremembe v naselju kot posledice domovinske vojne in današnje tendence k muzealizaciji in apartmanizaciji. Eda Belingar je v prispevku *Stavbna dediščina Krasa v službi turizma* opozorila na kulturno dediščino kot turistično atrakcijo še neizkoriščenih priložnosti.

V povezavi z nematerialno kulturno dediščino je mag. Zoran Čiča s Konservatorskega oddelka v Zagrebu v prispevku *Proizvodi zaštitenih nematerijalnih kulturnih dobara: Mogućnosti njihove popularizacije i turističke prezentacije* opozoril na poplavo predlogov za vpis na Unescov seznam, na valorizacijo, pravni akt varstva in vlogo institucij. Ernesta Drole z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, vodja Območne enote Nova Gorica, je v prispevku *Varstvo kulturne dediščine prve svetovne vojne na območju soške fronte in njene rabe* podala kratek zgodovinski pregled soške fronte in sodelovanje spomeniškovarstvene službe z društvi, ki skrbijo za materialno dediščino prve svetovne vojne. Sledil ji je Grga Frangeš iz Udruge 4 Grada Dragodid s prispevkom *Vještina, spomenik, krajobraz?, v katerem je predstavil delo udruge (zadruga) Dragodid in problematiko suhozidnih gradenj*. Nato je Ivo Glavaš s Konservatorskega oddelka v Šibeniku v predavanju *Rimske ceste – dio kulturnog krajolika* izpostavil vprašanja valorizacije, varstva in sodobne predstavitve rimskih cest na Hrvaškem.

Tretji tematski sklop *Sodelovanje konservatorjev pri skupnih obmejnih projektih varstva dediščine* je začel prispevek Ede Benčić Mohar z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Piran, z naslovom *Revitas in kulturna dediščina istrskega podeželja*, v katerem je predstavila model revitalizacije istrskega podeželja in kulturno dediščino kot nosilko kakovostnega turizma; zaradi njene službene odsotnosti je članek prebral dr. Rajko Muršič. Ljerka Metež in Ana Matanić s Konservatorskega oddelka v Zagrebu sta v referatu *Obnova žitnice vlastelinstva Erdödy u Jastrebarskom*, IPA SI–HR predstavili pripravo projektne dokumentacije in obnovo žitnice (kašče). Vesna Muc z Občine Metlika je v prispevku *Predstavitev primera dobre prakse čezmejnega sodelovanja – projekt »Prebujena kulturna dediščina«*, primer Občina Metlika, predstavila čezmejno sodelovanje in operativni program IPA SI–HR 2007–2013. Tatjana Horvatić in Branka Križanić sta v referatu *Pogled niz Kupu – Prilišće, Kunić Ribnički i Mrzljaki – tri sela, tri konteksta, jedna budućnost* opozorili na kritično stanje treh naselij ob Kolpi. Mag. Tjaša Rotar Kokalj z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območne enote Kranj, je z referatom *Projekt Brezmejna doživetja kulturne dediščine avstrijska Koroška–Gorenjska (CULTH: EX CAR–GOR)* predstavila rezultate sodelovanja z ljudmi in popularizacijo dediščine ter službe. Željko Trstenjak, vodja konservatorskega oddelka v Varaždinu, je v prispevku *Aktivnosti projektne skupine za povijesna središta RZ Alpe–Jadran* predstavil preteklo delo, rezultate in perspektivo delovne skupine Alpe–Jadran. Dr. Marko Koščak je v referatu

Po poteh dediščine – izkušnje partnerskega (so)delovanja pri načrtovanju in realizaciji predstavil projekt *Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine ter izkušnje partnerskega sodelovanja s spomeniškovarstveno službo*. Mag. Vladimir Kalšan, direktor Muzeja Medimurje iz Čakovca, pa je v prispevku *Tematski put Zrinskih* predstavil projekt promocije družine Zrinskih in z njimi povezano meddržavno sodelovanje s sosednjo Madžarsko.

Vsakemu tematskemu sklopu je sledila diskusija, podani so bili tudi predlogi oziroma sugestije k sklepom simpozija.

V spremljevalnem programu V. simpozija etnologov Slovenije in Hrvaške je bila v Spomeniškovarstvenem centru v Ljubljani 8. oktobra 2013 odprta razstava *Miljenka Domijana Svetovna dediščina na Hrvaškem*. Razstavo je odprla dr. Jelka Pirkovič, o razstavi pa je spregovoril avtor. Po razstavi je Andrejka Ščukovt v Kobaridu organizirala voden ogled razstave *Od planine do Planike v Sirarskem muzeju in ogled trškega jedra Bovca*. Vodila je tudi po Trentarskem muzeju, kjer smo se seznanili z naravo, s kulturno krajino in z vlogo človeka v Triglavskem narodnem parku ter si ogledali razstavo o etnološki dediščini in kulturnem ter zgodovinskem izročilu Trente. Vodila je tudi strokovno ekskurzijo z ogledom Rogarjeve žage venecijanke, zaselka Pri Cerkvi, domačije na Turi (Trenta 67), domačije v Mlinu (Soča 51), trškega jedra Kobarida in Muzeja prve svetovne vojne v Kobaridu.

Zaključki¹

1. Premična in nepremična kulturna dediščina, s katero se ukvarjamo etnologi konservatorji, predstavlja največji del evidentiranega fonda dediščine in najbolj ogroženi del kulturne dediščine. Je pomemben segment kulturne identitete vsakega naroda in lahko igra veliko »obrambno« vlogo v procesu globalizacije. Tako imenovana etnološka nepremična kulturna dediščina zaradi sprememb načina življenja, gospodarjenja, neučinkovitih ukrepov varstva in različnih interesov najhitreje propada in izginja, zato je potrebna večja skrb pri njenem varovanju, tako v Sloveniji kot na Hrvaškem. Kaže se potreba po takojšnji zaposlitvi in povečanju števila etnologov v naši službi in še zlasti na vseh konservatorskih oddelkih na Hrvaškem, ki od ustanovitve pa do danes še nimajo etnologa konservatorja.
2. Na pristojnih ministrstvih obeh držav apeliramo k sistemski in povečani finančni podpori pri raziskovanju in publiciranju topografskih in monografskih obdelav posameznih vrst nepremične kulturne dediščine, ki jo je treba urgentno, kolikor jo je še ohranjene, celovito in celostno raziskovati, analizirati in izsledke objavljati, preden evidentirana dediščina dokončno propade. Da bi to dosegli, je treba precej več vlagati v obnovo evidentiranih in zavarovanih enot, saj so vlaganja v t. i. etnološko nepremično kulturno dediščino neproporcionalno majhna glede na njeno zastopanost v primerjavi z drugimi vrstmi kulturne dediščine. Tovrstno publicistično delo kot rezultat konservatorskega strokovnega in raziskovalnega dela potrebujejo tudi načrtovalci posegov v prostor, delavci v turizmu, vzgoji in izobraževanju pa še kje.
3. Ugotavljamo, da obstoječi ukrepi varovanja niso dovolj učinkoviti, da bi zajezili intenzivnost propadanja etnološke

1 Uredil Dušan Strgar.

- nepremične dediščine. Obstoječe modele je treba dopolniti z dodatnimi oblikami aktivnega varstva: muzeji na prostem in ekomuzeji. Predlagamo, da se obe obliki vključita v zakonodajo in v sistem varstva na ravni regij in celotne države, tako v Sloveniji kot na Hrvaškem. Zakona o varstvu kulturne dediščine v Sloveniji in na Hrvaškem pa naj v korist dediščine bolj strogo regulirata tudi pogoje na trgu.
4. Treba je povečati popularizacijo stroke in rezultatov dela tako znotraj službe kot navzven. Dosedanji nastopi spomeniškovarstvene službe v medijih so premalo opazni, pogosto pa so prikazani negativno, kot nasprotovanje gospodarskemu razvoju in/ali lastniku nepremičnine, zato pogrešamo celovitejši (močnejši, prodornejši in učinkovitejši) pristop k temu problemu.
 5. Zaradi večplastnosti problematike na posvetu nismo uspeli poglobljeno obravnavati vseh odprtih vprašanj, zato je treba izboljšati komunikacijo med konservatorji ter ob izmenjavi izkušenj in praks težiti k razpravam, ki bi celoviteje obravnavale posamezne strokovne probleme, iskale rešitve in dajale pobude pristojnim. Pobuda je, da se v obdobju med dvema simpozijema organizira dva ali več dodatnih enodnevnih kolokvijev, namenjenih konkretnim in aktualnim vprašanjem.
 6. V spomeniškovarstveni službi je premalo interdisciplinarnega delovanja. Za njegovo večjo uveljavitev je treba dopolniti sistem strokovnega izobraževanja in sprejeti standarde dela. Okvir za dopolnitev sistema strokovnega izobraževanja in izdelavo standardov bi morala biti strategija varstva nepremične dediščine na ravni države, ki jo mora prioritarno izdelati pristojno ministrstvo v sodelovanju s spomeniškovarstveno službo. Ministrstvo za kulturo Republike Hrvaške v svojem Strateškem planu 2011–2013 kot svojo dejavnost definira tudi zagotavljanje pogojev za izobraževanje in izpopolnjevanje strokovnih delavcev varstva kulturne dediščine, v praksi pa je ta segment izostal.
 7. Fakultete za konservatorstvo ni, konservatorsko znanje pa se pridobiva v praksi, zato je treba mentorstvo definirati v okviru konservatorske službe. Treba je pripraviti ustrezen pravilnik o nalogah in dolžnostih mentorja in novo zaposlenih strokovnjakov – bodočih konservatorjev. Rešitev vidimo v dopolnitvi politike izobraževanja in standardov strokovnega dela v spomeniškovarstveni službi, kar pa mora opraviti stroka sama, ob povečanju sodelovanja z drugimi strokovnjaki, po potrebi tudi zunaj službe.
 8. Nepremična in z njo povezana premična ter nesnovna kulturna dediščina kot celota je pomemben kulturni in turistični resurs države. Tovrstna dediščina je zelo bogata, vendar ni dovolj organizirano vključena v turistično ponudbo, čeprav sta obe državi usmerjeni v razvoj turizma in lastnih kmečkih gospodarstev, kar je tudi eden od najpomembnejših vidikov gospodarskega razvoja v Evropi in svetu. Videti je, da je razlog za takšno stanje v pomanjkanju ustreznega sodelovanja med pristojnimi ministrstvi. Rešitev na dolgi rok vidimo v aktivnem sodelovanju ustreznih resorjev pristojnih ministrstev, vključevanju lastnikov kulturnih spomenikov in dediščine ter pripravi uporabnih strateških dokumentov.
 9. Trdimo lahko, da so dosedanji SEK-i koristni za stroko in varovanje nepremične in premične kulturne dediščine, da je na obeh straneh še veliko strokovnih težav in da je treba s simpoziji nadaljevati skladno z dolgoročnim planom dela, ki je bil leta 2000 sprejet na posvetu v Muzeju na prostem v Rogatcu. Naslednji, 6. simpozij etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške (SEK VI), bodo organizirali hrvaški kolegi in kolegice.
 10. O zaključkih simpozija je treba pisno obvestiti nadrejene v službi, pristojne institucije in javnost.

PRISPEVEK VIZUALNE PRODUKCIJE K OHRANJANJU NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE

Mednarodna okrogla miza, Beograd, 5. oktober 2013

»V igranem filmu je režiser Bog, medtem ko je v dokumentarnem filmu Bog režiser.«

Alfred Hitchcock

Uvodno pojasnilo

Poročilo o okrogli mizi, ki je z gornjim naslovom potekala v okviru letošnjega XXII. Mednarodnega festivala etnološkega filma v Beogradu, zahteva uvodno pojasnilo.

Zamisel namreč izvira z okrogle mize z naslovom Vizualna dokumentacija žive kulturne dediščine, ki smo jo pod pokroviteljstvom Slovenske nacionalne komisije za Unesco leta 2011 pripravili na Dnevih etnografskega filma. Na njej smo govorili, kako bi izkušnje vizualne etnografije uporabili pri izdelavi vizualnih izdelkov za nacionalne sezname nesnovne dediščine in sploh za izdelavo vizualne dokumentacije pri ohranjanju nesnovne dediščine. Pobuda je izhajala iz kritičnega pregleda vizualnih dodatkov k enotam Unescovega Reprezentativnega seznama nesnovne kulturne dediščine človeštva. Tam objavljeni kratki dokumentarni filmi so, v nasprotju z strokovno strukturiranimi podatki o kulturni prvini v pisnem delu prijave, zelo ohlapno realizirani v različnih metodoloških in slogovnih modalitetah. Iz teh vizualnih prilog niso razvidni vloga in namen ter moč vizualne dokumentacije. Zato se nam je zdelo nujno opozoriti na dosežke vizualne etnografije, ki v najboljših primerih lahko veliko ustrežnejše dopolnjuje pisne podatke o kulturnih prvinah kot poljubni medijski izdelki. Vendar je za to treba doseči splošno sprejetje metod vizualne etnografije oz. z njo seznaniti širši krog raziskovalcev nesnovne kulturne dediščine. Nekaj vzorov je bilo v Sloveniji narejenih ob prijavah elementov žive kulturne dediščine za nacionalni seznam. Mirno lahko trdim, da smo v Sloveniji prvi razmišljali o sistematičnem pristopu k izdelavi vizualne dokumentacije nesnovne dediščine in to povezali z izkušnjami etnografskega filma oz. vizualne etnografije. Na omenjeni okrogli mizi smo predlagali tudi organizacijo mednarodne delavnice za izdelavo vizualne dokumentacije.

Predhodne dejavnosti

Leta 2012 smo v Beogradu, v okviru mednarodnega festivala etnografskega filma, z Mihom Pečetom in s Slobodanom Naumovićem za študente antropologije vodili delavnico za vizualno etnografijo. Delali smo po modelu naše Poletne šole vizualne etnografije. S tem pristopom smo vzbudili pozornost vodstva Etnografskega muzeja v Beogradu in smo kar tam skupaj zasnovovali projekt regijske konference in delavnice za izdelavo vizualne dokumentacije nesnovne dediščine. Strinjali smo se, da je Unesco najboljši organizacijski okvir za ta projekt, saj se neposredno tiče implementacije Konvencije o varstvu nesnovne kulturne dediščine in aktivnosti, ki jih izvajajo države pristopni-

ce pri izdelavi nacionalnih seznamov. Pod Unescovo streho je mogoče združevati ustanove različnega ranga, kot so npr. muzeji, inštituti, društva in posamezniki, medtem ko bi iskanje samo raziskovalnega ali samo kulturnega denarja omejilo mešano udeležbo. Izdelali smo podroben projektni predlog in ga poslali nacionalnima komisijama Unesco Srbije in Slovenije s prošnjo, da bi ti dve komisiji skupno prijavili projekt v program Unescovega urada v Benetkah, ki je odgovoren za Jugovzhodno Evropo. Nacionalni komisiji bi bili samo širši organizacijski okvir, medtem ko bi konkretno realizacijo projekta vodila Etnografski muzej v Beogradu in Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU. Na žalost slovenska komisija Unesca omenjenega projekta ni uvrstila v svoj program, niti, kljub dogovoru, ni poslala predloga beneškemu uradu. Zato je Saša Srečković, direktor festivala etnografskega filma v Beogradu in koordinator za varstvo nesnovne kulturne dediščine v Srbiji, za sodelovanje pridobil Regionalni center v Sofiji za ohranjanje nesnovne kulturne dediščine v Jugovzhodni Evropi pod pokroviteljstvom Unesca in njegovega beneškega urada. Po kratkem usklajevanju smo prišli do koncepta beograjske okrogle mize, ki je seveda zgolj nekakšen nadomestek oz. uvod v omenjeni širši projekt, zasnovan v Beogradu leta 2012 tudi na podlagi naših prvih korakov. Zato je zelo pomembno preučiti in ugotoviti, kaj pomeni letošnja beograjska okrogla miza za morebitno osvežitev in oživitve prvotne zamisli.

Letošnji dogodek

Na okrogli mizi so se zbrali predstavniki Etnografskega muzeja v Beogradu, srbskega ministrstva za kulturo, srbske nacionalne komisije za Unesco, Balkanskega dokumentarnega centra v Sofiji, Regionalnega centra Unesco za varovanje nesnovne kulturne dediščine v Jugovzhodni Evropi, Muzejev hrvaškega Zagorja, Ministrstva za kulturo Republike Hrvaške, Narodnega muzeja Makedonije, Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU iz Ljubljane, beneškega urada Unesca za znanost in kulturo v Evropi, kot gostji pa še Kitajki, predstavnici Pekinškega festivala etničnih manjšin. Dovolj široka skupina, da bi lahko sprejela kompetentne sklepe, a tudi dovolj pestra, da ni bilo skupnega imenovalca v razumevanju, kaj si kdo predstavlja pod imenom »vizualna produkcija za varovanje nesnovne kulturne dediščine«. K temu sva nehote pripomogla tudi oba uvodničarja. Filmski režiser Vladimir Perović je kot drugi uvodničar izhajal s položaja filmskega ustvarjalca, ki skuša etnografsko temo nadgraditi s standardno filmsko pripovedjo, kot jo poznamo iz dokumentarnega, zlasti televizijskega in festivalskega filma. V tej luči o etnografskosti filma odloča tema in ne način vizualnega pristopa. Ko raziskovalec raziše temo, jo preda režiserju, ki skladno s svojim pojmovanjem filma ustvari pripoved za širši krog gledalcev, medtem ko raziskovalec na medijsko podobo nima več vpliva.

* Izr. prof. dr. Naško Križnar, univ. dipl. etnol. in arheol., upokojeni višji znanstveni svetnik na Inštitutu za slovensko narodopisje pri ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: nasko@zrc-sazu.si

V diskusiji smo od beograjskega televizijskega režiserja celo slišali, da je raziskovalec v procesu izdelave »etnografskega« filma odveč ali celo moteč, saj ne razume zakonitosti filmskega ustvarjanja. Filmarju je po njegovem mnenju, če to koristi filmski podobi, prepuščeno tudi delo s protagonistami na snemalnem terenu in aranžiranje scene. Ustvarjalna svoboda ima prednost pred upoštevanjem realnih življenjskih položajev in težišč.

Kot prvi uvodničar sem najprej opozoril na zgodovinski podatek, da je Unesco nudil okvir za prvo planetarno omrežje etnografskega filma. Mednarodni odbor CIFE (Comité international du film ethnographique – Mednarodni odbor za etnografski film) je bil leta 1956 ustanovljen v Parizu. To se mi je zdel vabljev argument za pričakovanje, da bo tudi tokrat Unesco pomagal povezati vizualno etnografijo in delo za implementacijo Konvencije Unesco o varstvu nesnovne kulturne dediščine, kamor spada tudi vizualno dokumentiranje. Nadalje sem opozoril na prednosti vizualne etnografije pri razumevanju vloge kamere na terenu, saj se ta razlikuje od vloge kamere pri snemanju dokumentarnih filmov. Opozoril sem na prednosti participacijske metode s kamero, prednosti slova observacijskega realizma in MacDougallovo razlikovanje med pomenom in bitjo, ko načrtujemo strategijo kamere v etnografskem filmanju.

En detajl diskusije sem že omenil, sledili so še drugi razpravljavci in razpravljavke; ti so večinoma želeli napeljati vodo na svoj mlin. Razposlana dispozicija beograjske okrogle mize je namreč obetala, da bi se domenili za izdelavo skupnega filma o izbranih elementih nesnovne kulture dediščine v sodelujočih državah Jugovzhodne Evrope. Vendar do sklepa o taki produkciji ni prišlo. Nedorečena je ostala dilema, ali naj se zbrani v nadaljnjih korakih osredotočimo na izdelavo enega filma ali portala z več filmi. Kljub temu je predstavnica bolgarskega Dokumentacijskega centra navijala za upoštevanje njihovih referenc pri realizaciji morebitnega filma. Predstavnica beneškega urada je pravilno opozoril, da bi se morali prej dogovoriti o namenu skupnega projekta pa tudi o tem, katere razsežnosti varovanja nesnovne kulture dediščine naj bi vizualna dokumentacija še zlasti okrepila, saj je v Konvenciji naveden zelo širok nabor možnih ukrepov. Sam sem k temu dodal še zahtevo po nujni sistematizaciji nadaljnjih korakov, predvsem: evidenco sodelujočih (posameznikov in ustanov), odločitev o enem ali več filmih, o načinu publiciranja filmov, o metodologiji skupne produkcije in razmislek o načinih izobraževanja na področju vizualne produkcije za varovanje nesnovne dediščine. Nujna bosta tudi koordinator nadaljnjih aktivnosti in projektni odbor. Konkretnih sklepov na okrogli mizi (na žalost) nismo izdelali in potrdili. Saša Srečković je zapisal glavne teze predstavljenih razmislekov, na podlagi katerih bomo v ožji projektni skupini nadaljevali s pobudami. Pokazalo se je sicer različno razumevanje pojma vizualne dokumentacije nesnovne kulturne dediščine, toda opazna je bila volja po nadaljnjih aktivnostih na tem področju.

Priloga: Opis projektne predloga 1

Naziv mednarodne delavnice: Vizualna dokumentacija nesnovne kulturne dediščine

Datum izvedbe: jesen 2013

Prvi poziv udeležencem in partnerjem: pred poletjem 2013

Zamisel izhaja iz predloga Slovenske nacionalne komisije za Unesco, Etnografskega muzeja v Beogradu in ZRC SAZU.

Organizacijo delavnice bosta koordinirala ZRC SAZU in Etnografski muzej v Beogradu.

V zadnjih desetletjih so številne evropske države začele postopke za izdelavo nacionalnih seznamov nesnovne kulturne dediščine v skladu z Unescovo Konvencijo o varstvu nesnovne kulturne dediščine iz leta 2003. To je velik izziv za etnologe, etnografe, folkloriste, antropologe in druge, ki raziskujejo in tolmačijo kulturno dediščino. Sezname navadno vsebujejo tudi dodatne dokumente, kot so npr. slike, fotografije, zvočni posnetki in filmi. Ob ogledu Unescovega reprezentativnega seznama nesnovne kulturne dediščine ugotovimo, da je vsak prijavljeni element opremljen s kratkim filmom ali z video dokumentarcem, ki sta skoraj obvezna dodatka prijavi in nominaciji. Video zapisi imajo izjemno praktično funkcijo: prikazujejo reprezentativne trenutke posamezne kulturne prvine, ki jih ni mogoče ujeti in prikazati na drugačen način kot s filmsko ali z video kamero. Področja kulturne dediščine, ki jih predlaga Unescova Konvencija, so ustno izročilo, uprizoritvene aktivnosti, rituali, obrtne veščine in znanje o naravi in vesolju. Vsako od omenjenih področij zahteva uporabo posebne metode vizualnega zapisovanja. V delavnici bomo predstavili in prakticirali različne strategije in koncepte uporabe video kamere v srečanju s kulturnimi prvinami nesnovne dediščine. Izhajali bomo iz hipoteze, da nudi moderna vizualna etnografija najboljšo metodologijo za vizualno beleženje kulturnih prvin na seznamih nesnovne dediščine. Udeleženci bodo prišli iz dežel Jugovzhodne Evrope. Štirje eksperti s področja vizualne etnografije in nesnovne kulturne dediščine bodo učili osnovne koncepte moderne vizualne produkcije. V dvanajstih dneh bo deset do dvanajst udeležencev delavnice spoznavalo, kako raziščemo temo, kako načrtujemo vizualno produkcijo, kako naredimo snemalni načrt in scenarij, kako posnamemo gradivo in kako montažno dokončamo kratko vizualno predstavitev izbrane prvine kulturne dediščine. Rezultat delavnice bo pet kratkih dokumentarnih študij, v trajanju po deset do petnajst minut. Na delavnico bodo vabljeni muzealci, raziskovalci kulturne dediščine, njihove ustanove kot tudi nevladne organizacije, ki se ukvarjajo s kulturno dediščino. Izdelani filmi bodo ob koncu delavnice javno predvajani. O njih bomo diskutirali in jih komentirali skupaj s prvimi gledalci. Če bo delavnica dala zadovoljujoče rezultate in bodo udeleženci in organizatorji ohranili zanimanje za učenje vizualne dokumentacije nesnovne dediščine, bomo delavnico lahko ponovili tudi v drugih deželah Jugovzhodne Evrope.

1 Opis predloga za organizacijo mednarodne delavnice, ki smo ga z ZRC SAZU poslali Slovenski nacionalni komisiji za Unesco, da bi ga ta posredovala beneškemu uradu Unesco za Jugovzhodno Evropo (op. a.).

»ANTHROVISION, SPLETNI ČASOPIS VANEASA«

Povabilo k branju in objavljanju

Pred dvema letoma smo v *Glasniku SED* (Valentinčič Furlan 2011: 110–111) napovedovali spletno znanstveno publikacijo o vizualni antropologiji *Anthrovision*. Revija s podnaslovom *Spletni časopis VANEASA*¹ nastaja pod okriljem Mreže za vizualno antropologijo v Evropskem združenju socialnih antropologov. Prvi dve številki sta bili avgusta 2013 predstavljeni na 17. svetovni konferenci Mednarodne zveze antropoloških in etnoloških znanosti² v Manchestru v Veliki Britaniji. Kmalu nato je glavna urednica revije in koordinatorka VANEASA, Beate Engelbrecht, poslala elektronsko okrožnico članom Mreže za vizualno antropologijo.³

Spletna stran <http://anthrovision.revues.org> je razdeljena v levi fiksni stolpec in desni širši, v katerem se odpre, kar izberemo med ponujenimi vsebinami na levi. Sklop Indeks (Index) omogoča iskanje po avtorjih in ključnih besedah, naslednji sklop (Full text issues) omogoča, da vsebine pregledujemo po letnikih in številkah Revija (The journal) prinaša podatke o sestavi uredniške ekipe in uredniškega odbora.

Ob kliku na eno od številke revije se pojavi kazalo s podatki o avtorju, naslovu članka in podnaslovu. Ko izberemo članek, se v desnem stolpcu poleg že naštetega navzdol zvrstijo še izvleček, ključne besede v treh uradnih jezikih, struktura članka (naslovi poglavij in podpoglavij), besedilo članka s sprotnimi opombami na desni, bibliografija, sprotne opombe, zbrane skupaj kot končne opombe, seznam vizualnih prilog (fotografij, ilustracij, tabel), metapodatki o članku in kratka predstavitev avtorja.

Spletni portal omogoča dodajanje vsakovrstnih slikovnih virov, tabel in tudi video odlomkov. V prvih dveh številkah so že uporabljeni različni slikovni viri skupaj z metapodatki, filmske odlomke pa je dodala samo avtorica Jessica De Lagry Healy. Za njihovo pregledovanje je potreben vstavek Flash player. Opazili smo, da videoodlomki niso označeni enako kvalitetno kot drugo slikovno gradivo, zato si bomo prizadevali, da je na koncu članka tudi seznam prikazanih videoodlomkov z metapodatki, oziroma da je ob bibliografiji navedena vsaj filmografija.

Prva in druga številka obravnavata množico tem: vizualne terenske raziskave, praznovanja in letne šege, razstave, umetniške prakse, medije in medijsko tehnologijo ter filmsko produkcijo. Zadnja je tukaj pojmovana veliko širše od produkcije etnografskih filmov.

V prvi številki Jessica de Lagry Healy v članku Yolngu Zorba meets Superman, Australian Aboriginal people, mediated publicness and the culture of sharing on the Internet analizira, kako

medijsko tehnologijo uporabljajo predstavniki avstralskega prvobitnega ljudstva Yolngu iz predela Arnhem Land. V 20. stoletju so pogosto sodelovali pri nastajanju etnografskih filmov, v 21. stoletju pa so začeli medijsko tehnologijo in internet uporabljati v boju za svoje pravice kot sredstvo, ki jim omogoča, da lastno kulturo predstavljajo na svoj način in da oddaljene skupine ljudstva komunicirajo med seboj. Pravo nasprotje srečamo v naslednjem članku Musées et (re-)production de représentations des Aborigènes d'Australie, Déconstruction ou médiatisation des stéréotypes? Njegova avtorica Élodie Fache ugotavlja, da dve francoski razstavi o avstralskih domorodnih ljudstvih žal nekritično poudarjata stereotipe, namesto da bi jih pomagali razbiti.

V drugi številki opozarjam na članka Katie Ballacchino Is watching the feast making the feast? Visual language and practice in an ethnography o terenski vizualni raziskavi praznovanja Gigli v Noli na jugu Italije in Fidela Devkote Climate Change and its socio-cultural impact in the Himalayan region of Nepal – A Visual Documentation o vplivih družbe in kulture na himalajsko klimo. (A)vidiovizualna metoda je v obeh prepoznana kot ena bistvenih metod v procesu ustvarjanja antropološkega znanja in njegovega posredovanja strokovni, lokalni in splošni javnosti.

Slovenske raziskovalce dediščine čipk bo pritegnil članek Barbare Plankensteiner Kolam patterns as materialisation and embodiment of rhythms o kolonialistični zgodovini izdelave čipk v Nigeriji in njihovih značilnostih. Zadnji razdelek (Reviews) prinaša recenzije knjig, filmov, (spletnih) revij in razstav.

Kot nakazujejo ključne besede v angleščini, francoščini in španščini, ima *Anthrovision* kar tri uradne jezike. Za enakopravnost vseh drugih evropskih jezikov je spodbudno, da so mogoče pripombe besedil v nativnem jeziku avtorja.

V uredniški odbor so me sicer povabili kot urednico za področje muzejev in razstav, vendar se je izkazalo, da v praksi delitev po vsebinskih področjih ni rigidna. Geografsko v uredniškem odboru z veliko večino prevladujejo predstavniki zahodnoevropskih držav: po dva člana sta iz Francije in Nemčije, po eden iz Španije, Irske, Velike Britanije, Nizozemske, Danske, Norveške, Italije, Avstrije, Madžarske in Slovenije. Slovenci v prvih dveh številkah še nimamo objave, vzhodni in jugovzhodni del Evrope trenutno zastopata madžarski in grški avtor. V naslednjih letih se bom trudila pritegniti avtorje iz Slovenije, vzhodnih in jugovzhodnih držav Evrope.

Vabljeni torej k aktivnemu sodelovanju v spletni reviji *Anthrovision*! Znanstvene članke ali strokovne recenzije knjig, filmov, razstav in festivalov pošljite podpisani na elektronski naslov nadja.valenticic@etno-muzej.si.

Vir

VALENTINČIČ FURLAN, Nadja: *Anthrovision*. *Glasnik SED* 51/1,2, 2011, 110–111.

1 VANEASA = Visual Anthropology Network of European Association of Social Anthropologists.

2 IUAES = International Union of Anthropological and Ethnological Sciences; IUAES ima konference vsaka štiri leta, več na: <http://www.iuaes2013.org/About%20the%20IUAES.html>.

3 Če želite postati član mreže, pišite Beate Engelbrecht na: beate.engelbrecht@sowi.uni-goettingen.de.

* Nadja Valentinčič Furlan, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., anglistka, muzejska svetovalka, Kustodiat za etnografski film, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: nadja.valenticic@etno-muzej.si

Zgoščenki z basnimi v rožanskem in s pripovedkami v podjunskem narečju.

Vir: Arhiv SNI Urban Jarnik (izdala Iniciativa Slovenščina v družini)

NAREČJA V ZAMEJSTVU

Uvodnik

V pričujoči številki *Glasnika SED* objavljamo prispevke o narečjih v zamejstvu. Jezikovni asimilaciji so zlasti podvržena narečja, ki jih opuščajo kot jezik komunikacije v družinah in na vasi. Na jezikovno mešanih območjih slovenskega obrobja ta proces poteka pospešeno, v času vse večje globalizacije pa se dotika tudi slovenskega središča. S spremenjenim načinom življenja je narečje izgubilo velik del dragocenega besedišča, ki je bilo nekoč del vsakdanjega in prazničnega življenja – v veliki meri ta jezikovni zaklad, poleg dialektologov, ohranjamo prav etnologi. Narečje je interdisciplinarno raziskovalno polje, v katerega vnašamo svoje izkušnje strokovnjaki več strok. V zamejstvu pa je vprašanje ohranjanja narečja tudi vprašanje ohranjanja živega slovenskega jezika in vprašanje ohranjanja slovenske identitete (v družinah, na vasi), kar je vitalnega pomena za manjšinske skupnosti.

V *Glasniku SED* smo zato želeli predstaviti aktualno situacijo narečij v zamejstvu in odgovoriti na vprašanja o vrednotenju narečij v posameznih krajih, o tem, kako narečje uporablja starejša, srednja in predvsem mlajša generacija, o pobudah za ohranjanje in razvoj narečij, o tem, kaj so k ohranjanju in razvoju narečij pripomogle etnološke pobude in raziskave. Na izhodiščna vprašanja smo prejeli krajše prispevke, ki podajajo ne le aktualno stanje razvoja narečij, temveč tudi različno gledanje na narečja, različne pobude za njihovo ohranjanje, različno dokumentiranje narečij in različen odnos do narečij. Prispevki nudijo zanimiv vpogled v zamejske stvarnosti, dajejo pa tudi nove pobude in spodbude – morda za kakšno interdisciplinarno srečanje na temo

slovenskih narečij (na obrobju in v središču), ki bi vzelo v pretres tako strokovni pristop do narečij (z vidika etnologije, dialektologije, sociologije, ...) kot tudi posamezne inovativne iniciative in pobude (tako s strani posameznikov, društev in znanosti), ki razvoju narečja sledijo v svojem naravnem okolju in se odzivajo na izzive sodobne družbe z novimi »produkti« (zemljevidi, telefonski imeniki, zgoščenke, poljudne publikacije, ...).

Narečja kot »mikrojezi« ustvarjajo jezikovno in kulturno mozaično podobo slovenskega kulturnega prostora. Slika bo tem lepša, čim bolj bodo ohranjeni posamezni mozaični kamenčki, posamezni živi govori. Razne pobude in iniciative v zamejstvu, ki narečje ohranjajo predvsem zaradi identitete, pa tudi kažejo, da se v narečjih ne skrivajo le starejši jezikovni zakladi, temveč v narečjih lahko ubesedimo sodobni svet, narečja pa premorejo tudi pesniško izražanje. Osnova je spoštljiv odnos do krajevnih govorov in do krajevnega izročila, ki je z njimi povezano; to ustvarja vez s preteklostjo, ki narečjem omogoča prihodnost. Etnološke (in druge) raziskave pa lahko prispevajo velik delež ne le k ohranjanju narečnega bogastva, temveč tudi k spoštljivemu odnosu do jezika, ohranjenih predmetov, ohranjenega ustnega izročila.

ZAMEJSKA NAREČJA V SLOVENSKEM LINGVISTIČNEM ATLASU

Zbiranje gradiva za *Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, temeljno delo sodobne slovenske dialektologije in geolingvistike, poteka z metodo terenske ankete v vnaprej predvidenih krajih. Že v osnutku, ki ga je leta 1934 napisal Fran Ramovš, je mreža raziskovalnih točk segala tudi v zamejstvo. Načrt se je začel ureničevati takoj po drugi svetovni vojni na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (Kenda-Jež 2000: 196). *SLA* je tako najstarejši projekt inštituta, njegov namen pa je prikazati stanje in razširjenost pomembnejših jezikovnih pojavov na celotnem slovenskem jezikovnem območju, tudi v zamejskih narečjih in govorih. Raziskave na robovih tega območja so iz različnih razlogov – zaradi povojnih razmer, zaprtih mej, marsikdaj tudi pritiskov večinskega prebivalstva oz. nenaklonjenosti lokalnih oblasti in ustanov – potekale drugače kot v osrednjem delu Slovenije. Zaradi administrativnih ovir so se začele skoraj poldrugo desetletje pozneje, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja – v obdobju, ko je bila vprašalnica preizkušena in dopolnjena, srečanja pa je bilo že mogoče tudi posneti, tako da takratni zapisi Ivana Grafenauerja, Tineta Logarja in Jakoba Riglerja iz Koroške, Beneške Slovenije in Rezije večinoma spadajo med najbolj kakovostne – ter se intenzivneje nadaljevale šele v osemdesetih letih prejšnjega in konec prvega desetletja tega stoletja. Gradivo tako odslukuje vsaj tri različna jezikovna stanja in razmere.

Danes je v *SLA* zajetih 413 krajevnih govorov, od tega 337 v Sloveniji, 28 v Italiji, 39 v Avstriji, dva na Madžarskem in sedem na Hrvaškem.¹ Gradivska zbirka, ki je shranjena v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, trenutno obsega okrog 720 zapisov krajevnih govorov, v zadnjih letih pa je bila dopolnjena še z zapisi 45 doslej neraziskanih krajevnih govorov (Škofic 2011: 13). Prvi zvezek atlasa (*SLA I*),² ki vsebuje odgovore na vprašanja iz pomenskega polja »človek« (poimenovanja delov človeškega telesa, bolezni ter članov ožje in širše družine), je izšel leta 2011 in je pomembna priča jezikovne raznolikosti in narečne pestrosti, saj je na 142 komentiranih jezikovnih kartah zbranih okrog 2.200 različnih narečnih leksemov.³ Veliko zanimanje za atlas se je pokazalo zlasti pri zamejskih Slovencih (Slovincih v Avstriji, Italiji, na Hrvaškem in Madžarskem), saj slovenska narečja v zamejstvu izginjajo hitreje kot v matični domovini, tovrstna publikacija pa lahko pripomore k ohranjanju jezika in identitete zamejskih Slovencev.

Slovenski jezik meji na pet jezikov: italijanskega, furlanskega, nemškega, madžarskega in hrvaškega. Prav tako se slovenska narečja govorijo zunaj matične domovine: v severnem delu Italije (ziljsko, rezijansko, tersko, nadiško narečje ter kraško, notranjsko in istrsko narečje), južnem delu Avstrije (ziljsko, rožansko, obirsko in podjunsko koroško narečje), jugozahodnem delu Madžarske (porabski govori prekmurskega narečja) in v nekaterih predelih Hrvaške ob meji s Slovenijo.

T. i. obmejna narečja ali narečja v stiku z neslovanskimi jeziki ali hrvaščino ter slovenska narečja v zamejstvu (v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem) so se tudi v raziskavah za *SLA* izkazala kot del narečnega kontinuuma na obeh straneh meje. Govorci zunaj meja RS svoje narečje večinoma označujejo kot »po domače«, saj je njihova materinščina narečna slovenščina, knjižne slovenščine (»po slovensko«) pa se učijo v šoli in jo uporabljajo v radijskih in televizijskih oddajah ter časopisih, ki so deloma pisani tudi v narečju (npr. *Novi Matajur* v Čedadu, *Naš glas* v Reziji in *Porabje* v Monoštru). Naš prikaz temelji na izkušnjah s terenskimi raziskav v letih 2007–2013, torej iz zadnjega obdobja dopolnilnega zbiranja gradiva za atlas, zato se nanaša na razmere na tistih območjih, ki so bila do zdaj dialektološko najmanj raziskana.

Nadiška dolina ima vrsto društev, ki se ukvarjajo s slovenskim jezikom in kulturo. V Terski dolini je stanje slovenskega jezika najbolj kritično, ker je to območje najbolj izpostavljeno romanizaciji. Vzrok za takšno stanje so tudi slaba naseljenost in ekonomski dejavniki. V Reziji je stanje drugačno. Rezijani so znani kot samozavestni ljudje in so zaradi tega ohranili veliko svojega ljudskega izročila, jezika, glasbe in plesa. Danila Zuljan Kumar opozarja, da gre danes v Benečiji predvsem za neskladje med jezikovno in nacionalno zavestjo; da imamo na eni strani ljudi, ki govorijo slovensko narečje in morda niti ne znajo dobro italijansko, pa trdijo, da so Italijani in da nimajo s Slovenci prav nobenega opravka, na drugi strani pa imamo ljudi, ki ne obvladajo več slovenskega narečja, pa se vendarle imajo za Slovence. Tako stanje je vsaj delno tudi rezultat uvajanja slovenščine v šolo. Pomen dvojezične šole v Špetru ni toliko v tem, koliko slovenščine se otroci v šoli uspejo naučiti, pač pa v tem, da je šola že sama po sebi spodbuda za vrnitev slovenščine na domove, v družinsko komunikacijo. To je osnova, na kateri potem lahko gradijo. Za Beneško Slovenijo je še značilno postavljanje narečja in knjižnega jezika v antitezo, postavljanje alternativne izbire med tem ali onim, češ da eno izključuje drugo, čeprav vemo, da jezik lahko polno živi le ob razvijanju vseh svojih pojavnih oblik; tudi narečje in knjižni jezik se ne izključujeta, ampak dopolnjujeta.

Podjunsko narečje, ki je najvzhodnejše koroško narečje, hkrati pa njegovi govori tvorijo severni rob slovenskega etničnega prostora, je z ohranjenima nosnikoma *q* (*pr*□: *dəm* 'predem') in *q* (*r*□: *ča* 'ročaj') eno najbolj arhaičnih. V okviru projekta *SLA* so zadnje terenske raziskave na tem območju potekale maja 2013 v krajih Grebinj/Griffen (točka *SLA* 034) in Spodnje Krčanje/Untergreutschach, na podlagi katerih lahko opišemo trenutno jezikovno situacijo na območju najsevernejših podjunskih govo-

1 Slovenski jezik je sicer zastopan še v dveh mednarodnih geolingvističnih projektih, in sicer v *Slovenskem lingvističnem atlasu (OLA)*, kjer je slovenski jezik med 835 raziskovalnimi točkami zajet s 25 krajevnimi govori, med katerimi je sedem zamejskih, in v *Evropskem lingvističnem atlasu (ALE)*, kjer je med 2.631 raziskovalnimi točkami tudi devet slovenskih krajevnih govorov, med njimi dva zamejska.

2 *SLA I* je uredila Jožica Škofic, besedila pa so prispevali Jožica Škofic, Januška Gostenčnik, Mojca Horvat, Tjaša Jakop, Karmen Kenda-Jež, Petra Kostelec, Vlado Nartnik, Urška Petek, Vera Smole, Matej Šekli in Danila Zuljan Kumar.

3 Leksem = najmanjša enota v pomenskem sistemu nekega jezika (beseda, krajšava ali besedna zveza).

rov. Mojca Horvat ugotavlja, da je slovenščina v kraju Grebinj prisotna le v sledeh: na turistični tabli ob Grajskem griču/Schloßberg, napisih na nekaterih gostilnah (Mochoristch, počivališče v Grebinju), časopisu *Nedelja* v grebinjski cerkvi – v vseh primerih gre za knjižno slovenščino, medtem ko se slovensko podjunsko narečje, kot kaže, v kraju ne govori več. Več govorcev slovenskega podjunskega narečja je mogoče najti v višje ležečih zaselkih občine Grebinj, tj. v kraju Spodnje Krčanje/Untergreutschach, ki spada v faro Kneža/Grafenbach, ter v kraju Kloštrske Gore/Klosterberg. Po navedbah slovenskih narečnih govorcev je bil govor v Grebinju enak govoru v Spodnjih Krčanjah. Podjunsko narečje v teh krajih na levem bregu Drave govorijo le še posamezne družine, tako starejša kot srednja generacija.

Med zadnjimi so po vprašalnici za SLA nastali zapisi krajevnih govorov na južnem robu slovenskega jezikovnega prostora; kot kontrolne točke so od leta 2010 v dogovoru s hrvaškimi dialektologi v *Slovenski lingvistični atlas* zajeti tudi krajevni govori na Hrvaškem, in sicer Banfi (točka SLA 407), Hum na Sutli (točka SLA 408), Dubravica (točka SLA 409), Čabar (točka SLA 410), Ravnice (točka SLA 411), Ravna Gora (točka SLA 412) in Brest (točka SLA 413). Te točke so bile izbrane zlasti na podlagi kajkavistične literature, ki za nekatere govore medžimurskega, obotelskega, gorskokotarskega in istrskega narečja na več mestih poudarja različne slovenske razvoje, skupne slovenske in kajkavske pojave ali vsaj vpliv sosednjih slovenskih narečij na te obmejne, v mnogočem tudi prehodne in mešane govore. Večino teh krajevnih govorov so skupaj zapisali slovenski in hrvaški dialektologi in s tem omogočili primerjavo med slovenskimi in t. i. kajkavskimi govori oz. njihovimi razvoji in današnjim stanjem, saj je znano, da se (tudi) na tem območju politične meje ne ujemajo z jezikovnimi ali narečnimi (Škofic 2011: 22).

Matej Šekli (2013: 42) meni, da je točke SLA na ozemlju Republike Hrvaške treba genetolingvistično razumeti kot del diastema slovenskega jezika, in sicer govor kraja Banfi (blizu Štrigove) kot del prleškega narečja, govor kraja Hum na Sutli kot del srednještajerskega narečja, govor kraja Dubravica (južno od Kumrovca) kot del kozjanskega govora kozjansko-bizeljskega narečja, govor krajev Čabar in Ravnice kot zahodna govora kostelskega narečja, govor kraja Ravna Gora kot vzhodni govor kostelskega narečja in govor kraja Brest (blizu Sluma) kot del šavrinskega podnarečja istrskega narečja. Tudi Anita Celinić (2006: 117–123) piše, da imata vokalizem in naglas dveh obmejnih hrvaških kajkavskih govorov (Huma na Sutli in Kumrovca) določene značilno slovenske, štajerske lastnosti.

Tjaša Jakop poroča o prijetni izkušnji pri zbiranju gradiva s terena za govor kraja Hum na Sutli, še zlasti, ker je bila poleg starejše pripravljena sodelovati tudi mlajša generacija, ki narečja ne obvlada nič slabše. Govor kaže značilnosti srednještajerskega narečja na slovenski strani (npr. govor kraja Rogatec). Humski govor je leta 2007 hrvaško Ministrstvo za kulturo razglasilo za *nematerialno* kulturno dediščino Hrvaške, in sicer kot enega najbolj zanimivih, kompleksnih in arhaičnih kajkavskih govorov. Govorci imajo ta govor za svoj domači – v nasprotju s knjižno hrvaščino, npr. »to je 'ba:š 'tü:, po 'na:še, 've²š, ... na 'za:gorski po 've:dano ... 'za:gorski, 'ba:š 'xu:mski«. V Humu na Sutli se je rodil tudi Božidar Bagola Brezinščak, hrvaški in slovenski književnik, sedanjí župan Huma in predsednik Hrvatskozagorskega književnega društva. V knjigi pesmi *Humske popejke* iz leta 2007 so v predgovoru na kratko opisane značilnosti humskega govora z navodili za branje, osrednji del vsebuje sedemdeset pesmi v humskem narečju, sledi pa jim še obsežen slovar humskega govora.

Januška Gostenčnik opaža, da je v Gorskem Kotarju na Hrvaškem narečje med ljudmi še zelo živo. Seveda je, kot povsod drugje, vpliv knjižnega jezika (v tem primeru hrvaščine) zelo močan, zlasti med mlajšo generacijo. Kulturna in s tem tudi jezikovna dediščina se ohranja z objavami pesmi v narečju, z izdajo narečnih slovarjev in zgodovinskih del tamkajšnjih krajev in okolice, z organizacijo etnološko-muzikoloških delavnic itd. Tamkajšnji prebivalci so zelo ponosni na svoje narečje, zato tudi ni bilo težko najti narečnega govornika, ki bi bil pripravljen povedati kaj »po domače«.

Viri in literatura

CELINIĆ, Anita: Iz fonološke problematike gornjosutlanskih govorov. V: Mihaela Koletnik in Vera Smole (ur.), *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah. Maribor: Slavistično društvo*, 2006, 117–123 (Zbirka Zora; 41).

KENDA-JEŽ, Karmen: Dialektološke raziskave na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. V: *Slovensko jezikoslovje danes in jutri: Slovenski slavistični kongres, Celje, 7.–9. oktober 1999*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000, 195–206.

SLA 1 = *Slovenski lingvistični atlas: 1, Človek (telo, bolezni, družina); SLA 1.1: Karte; SLA 1.2: Komentarji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Zbirka Jezikovni atlasi).

ŠEKLI, Matej: Zemljepisnojezikoslovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja. *Slovenski jezik*, 9, 2013, 3–53.

ŠKOFIC, Jožica: Uvod. V: *Slovenski lingvistični atlas: 1, Človek (telo, bolezni, družina); SLA 1.1: Karte*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, 9–27.

NAREČJA MED DOKUMENTIRANJEM IN ŽIVIM GOVOROM NA PRIMERU KOROŠKE IN PRIMORSKE

Ob procesih asimilacije v zamejstvu bi lahko ugotovili: čim močnejši je proces asimilacije in čim manj je narečni jezik še prisoten v družinah ter izginja v javnosti, tem bolj nanj postaja pozorna znanost, ki tudi najprej zazna nevarnost »jezikovne smrti«. Zdi se, da je narečje v jezikovni verigi najšibkejši člen, ker je izpostavljeno tako procesu asimilacije kot tudi procesom modernizacije, ki izrinja staro slovensko besedišče, v narečje pa vnaša novo tehnično besedišče v tujih jezikih (nemščina, angleščina, ...). Narečje se je močno spremenilo predvsem z modernizacijo nekdanjega kmečkega načina življenja, tudi zato so na Koroškem in Primorskem po drugi svetovni vojni potekale številne dialektološke in etnološke raziskave, ki dokumentirajo in opozarjajo na (izginjajoče) narečno bogastvo.

Narečje v znanosti

Koroška

Že leta 1842 je Urban Jarnik v zagrebškem *Kolu* objavil članek *Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj in opozoril na tri glavna narečja na Koroškem*: junsko, rožansko in ziljsko (Jarnik 1842). Najbolj se narečjem posvečajo dialektologi, na Koroškem so nastale številne temeljne raziskave o ziljskih, rožanskih, obirskih in podjunskih govorih: Pavel Zdovc za območje jugovzhodne Podjune (1972), Ludvik Karničar za Obirsko (1990), Katja Sturm-Schnabl za Celovško polje (1973), Aleksandr Vasiljevič Isačenko in Tom Priestly za Sele (1994), Tatjana Feinig za Bistrico v Rožu (1985), Franc Černut za okolico Baškega jezera (2008), Tijmen Pronk (2009) in Gerhard Neweklowsky (2013) za Ziljo. Na Univerzi v Gradcu izvajajo projekt »Tezaver slovenskega ljudskega jezika na Koroškem« (Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten), v katerem je v letih 1983–2012 izšlo sedem delov (do črke »mi«).

Novost v raziskovanju narečij je etnološko-dialektološko filmsko dokumentiranje (avdiovizualna dialektologija), ki nastaja na Univerzi v Celovcu v projektu »Dokumentacija stare kmečke kulture« pod vodstvom dialektologinje Herte Maurer-Lausegger.¹

Na Koroškem narečne posebnosti vsebujejo tudi starejši ohranjeni rokopisi. Največja pozornost je bila namenjena Andreju Šusterju Drabosnjaku in njegovim ljudskim igram v narečju, ki so pomemben koroški doprinos k razvoju slovenskega jezika in kulture (Lausegger 1990; 1992). Krščanska kulturna zveza je v začetku osemdesetih let ponovno uprizorila Drabosnjakove ljudske igre v kostanjškem narečju, tradicija igranja pasijona v slovensščini je bila namreč med drugo svetovno vojno prekinjena. Narečne posebnosti vsebujejo tudi drugi ohranjeni (in deloma že objavljeni) rokopisi, med njimi pesmarice (Orožen 2005; Svetina in Triebl 2012), ljudske (pasijonske) igre (Ruhdorfer 2007; 2011) in zdravstvene knjige.

1 Glej: www.kwfilm.com.

Etnološke raziskave na Koroškem segajo na številna področja, dokumentiranje narečij pa bolj ali manj spremlja vse etnološke raziskave pripovedništva, ljudskih pesmi, otroških iger, noše in oblačilne kulture, šeg in navad, zdravilstva itd.² Narečne besede se pojavljajo tudi v življenjepisih v seriji Tako smo živeli (Makarovič 1993–2004). Sistematično dokumentiranje narečnih izrazov za etnološke predmete je potekalo ob pripravi muzejske zbirke na Kostanjah in so objavljeni v razstavnem katalogu (Hazler in Piko-Rustia 2002), prav tako so narečne besede zabeležene pri popisih predmetov v zasebnih zbirkah na Koroškem (dokumentacije hrani Slovenski narodopisni inštitut (SNI) Urban Jarnik). V zadnjih letih izhajajo tudi zemljevidi z narečnimi ledinskimi in hišnimi imeni (Kotmara vas 2008; Škofiče 2011).

Dragocene narečne tonske dokumentacije hrani arhiv SNI Urban Jarnik, v katerem so presnetki Slovenskega sporeda ORF do leta 1983. Posamezne oddaje so posnete v narečjih, npr. oddaje z ljudskimi pevci in pripovedniki, posnetki so bili zato tudi osnova za zbirko koroških pripovedi, ki je izšla v seriji Glasovi, v njej pa so objavljena pripovedovanja v koroških narečjih s prevodi v poknjženi pogovorni jezik (Piko 1997).

Tudi v etnoloških raziskavah so nastala (in nastajajo) številna dela, ki ohranjajo narečno besedišče in narečne (slovnične) posebnosti, zato je SNI Urban Jarnik leta 1999 posvetil poseben Zablatnikov dan temi Narečje v etnologiji: Dokumentiranje in zapisovanje narečnih besedil v etnoloških raziskavah (Karničar 2008). Obratno pa tudi številne dialektološke raziskave ohranjajo etnološko dediščino, ki je v etnoloških krogih premalo znana. Na Koroškem je narečje prisotno v družinah in v javnosti (v vseh in regijah Zilje, Roža in Podjune), razvit je sistem šolanja v knjižnem jeziku (v dvojezičnih ljudskih in glavnih šolah, na slovenski gimnaziji, trgovski akademiji, na dvojezičnih višjih izobraževalnih šolah in v srednjih in višjih šolah s slovensščino kot izobraževalno ponudbo), dobro razvito je kulturno delovanje, pokrito je tudi medijsko področje v knjižnem jeziku. Slovenski knjižni pogovorni jezik se deloma uveljavlja v družinah, ki se naseljujejo v Celovcu in tudi v jezikovno mešanih družinah, kjer so narečja še dodaten izziv za jezikovni vsakdan.

Primorska

Podobno kot na Koroškem je pouk knjižne slovensščine do univerze zagotovljen v slovenskih šolah v Goriški in Tržaški pokrajini. Slovenski jezik (narečni in knjižni) je na tem območju živ v družinah, zaradi mestnih središč (Trst, Gorica) je na tem območju kot jezik vsakdana zasidran tudi slovenski pogovorni knjižni jezik, rabo in znanje knjižnega jezika pa podpirajo slovensko šolstvo, razvita medijska oskrba in kulturno delovanje, Slovensko stalno gledališče itd.

Dialektološke in etnološke raziskave na tem območju potekajo v

2 Publikacije, zgoščenke in gradivo so na razpolago pri SNI Urban Jarnik.

univerzitetnih in manjšinskih (raziskovalnih) ustanovah zamejske skupnosti. Življenjske pripovedi iz Škednja pri Trstu sta zbrali Marija Makarovič in Marta Košuta (2008), Marta Košuta je pri svojih raziskavah noše upoštevala tudi krajevni govor (2003; 2006). Zgodbe s čezmejnega tržaškega ozemlja med Škednjem in Krasom so objavljene 34. knjigi zbirke Glasovi, v kateri je desetina pripovedi tudi v narečju (Ravbar Morato 2007). Tudi v etnoloških raziskavah, ki so jih opravili sodelavci Oddelka za zgodovino in etnologijo pri Narodni študijski knjižnici Trst, je domače besedišče, delovanje oddelka pa je bilo osredotočeno na pripravo razstav in publikacij, organiziranje raziskovalnih taborov³ in popis etnoloških zbirk (Hirnök Munda in Sketelj 2004; Serec Hodžar 2003; Sosič 2009). Narečje je tudi del ohranjenih živih običajev etnološke prireditve Kraška ohcet, na kateri do danes živo ohranjajo kraške ženitvovajnske šege in navade.

Dialektološke raziskave opravlja Rada Cosutta (Košuta), med drugim je pripravila delo o narečni podobi Križa pri Trstu (2001). Pod njenim mentorstvom nastajajo na Univerzi na Primorskem (Fakulteta za humanistične študije) diplomska (in druga) dela, ki se posvečajo narečjem na Primorskem, med njimi je diplomsko delo o ribiški terminologiji v Križu (Turk 2009).

Narečje v družini

Zgodovinski dogodki 20. stoletja so predvsem v obmejnem pasu Koroške in tudi Primorske v mnogih družinah povzročili tiste odločilne zareze, ki so pretrgale jezikovne niti med starejšo in srednjo generacijo, vplivajo pa tudi na mlajšo generacijo. Stoletje dolga nestrpnost do slovenske domače govorice, predvsem do narečij, na Koroškem pa tudi nestrokovno označevanje koroških narečij kot »vindiš«, je privedlo do motenega odnosa do tiste govorice, ki je bila še na začetku 20. stoletja v večini družin živi jezik. Šele 21. stoletje je na novo usmerilo družbeni razvoj, ki je danes – v času evropske globalizacije – učenju slovenščine naklonjen.

Ob zmanjšanem asimilacijskem pritisku v 21. stoletju pa v družinah poteka nova, na videz manj prepoznavna »tiha asimilacija«. Navidezno pozitivni družbeni razvoj je tako šele v zadnjih letih razkril, da pri vpisih v šole na vseh območjih južne Koroške število otrok z aktivnim znanjem slovenščine drastično upada. Odgovornost za učenje jezika je bila namreč iz družine preložena na ramena šole, kjer se otroci slovenščino lahko učijo tudi kot prvi »tuj« jezik. Tudi v krajih z močnim slovenskim življenjem in kulturnim delovanjem je le malo otrok, ki ob vstopu v šolo govorijo domače narečje, hkrati pa število prijav k slovenskemu pouku iz leta v leto narašča. V zamejstvu z razmeroma dobro razvitim šolstvom v slovenskem jeziku (Koroška, Tržaška in Goriška pokrajina) tako opuščanje slovenske domače govorice v družinah prekriva dobra možnost učenja slovenščine v šoli, ki jo vedno bolj uporabljajo tudi otroci iz neslovenskih družin. Vse več je govorcev, ki slovenščino govorijo kot »tuj« jezik, vse manj pa govorcev s slovenščino kot maternim jezikom oz. s slovenščino kot družinskim jezikom.

Krščanska kulturna zveza v Celovcu je bila zato leta 2010 pobudnica iniciative »Slovenščina v družini«, katere namen je opozarjati na pomen slovenščine kot družinskega jezika – kot živega jezika. Nositelke iniciative so raziskovalne in izobraževal-

ne ustanove na Koroškem v sodelovanju z mediji. Med številnimi akcijami je iniciativa »Slovenščina v družini« pripravila tudi plakate in nalepke z napisi: Govorim po domače; Žabarin po domače; Marnvam po domače; Punam po domače; Mornjem po domače. Sporočilo opozorja na lepoto »domačega« jezika, ki je na Koroškem slišen v številnih koroških narečnih variantah. Iniciativa pa je tako za otroke in odrasle pripravila tudi tri zgoščenke s sodobno prirejenimi narečnimi pripovedmi v domačih govorih Zilje, Roža in Podjune in tako domačo govorico najmlajši generaciji približala z uporabo novih medijev (Črnjava kapca 2011; To ja nöhcher kne vi 2012; Kralj Matjaž 2012). Na Koroškem se je v iniciativo vključila tudi znanost, ki skrbi ne le za dokumentiranje domačega jezika, temveč tudi za promocijo rabe slovenskega jezika v družinah. Iniciativa »Slovenščina v družini« se torej ukvarja s temeljno težavo vseh skupnosti Slovencev v zamejstvu in po svetu – to je z jezikom v družini. Težava je najbolj vidna tam, kjer je govorcev slovenskega jezika malo, manj vidna pa tam, kjer so skupnosti na videz močne, notranje pa se krhajo.

Novo upanje na Koroškem dajejo mlade družine, ki se bolj kot generacija svojih staršev zavedajo, da so izpadli iz verige jezikovne tradicije svojih prednikov in prek svojih otrok, ki se slovenščino učijo v šoli, ponovno iščejo tudi izgubljene člene svoje identitete – tudi s tem, da slovenščino ponovno uvajajo v družinski vsakdan. Iniciativa »Slovenščina v družini« spodbuja predvsem babice in dedke, naj z vnuki govorijo v jeziku, ki jim je blizu, največkrat je to eno izmed koroških narečij, in s tem vzpostavijo tako most med generacijami kot most do slovenskega knjižnega jezika.

Literatura

ČERNUT, Aleksander: *Die slowenische Mundart um den Faakersee/Baško jezero*. Dunaj: Univerza na Dunaju, 2008 (neobjavljeno diplomsko delo).

COSUTTA, Rada: *Narečna podoba Križa pri Trstu*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 2001.

FEINIG, Tatjana: *Govor vasi Sveče v Rožu s težiščem na morfologiji*. Celovec: Univerza v Celovcu, 1985 (neobjavljeno diplomsko delo).

HAZLER, Vito in Martina Piko-Rustia (ur.): *Kraj spomina in učenja: Etnološki muzej Kostanje = Ein Ort der Erinnerung und des Lernens: Museum für Alltagsgeschichte Köstenberg*. Kostanje: Slovensko prosvetno društvo Drabosnjak; Celovec: Krščanska kulturna zveza, Slovenska prosvetna zveza in Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, 2002 (muzejski vodnik).

JARNIK, Urban: *Obraz slovenskoga narečja u Koruškoj. Kolo 1842*, 41–57.

KARNIČAR, Ludwig: *Der Obir-Dialekt in Kärnten: Die Mundart von Ebriach/Obirsko im Vergleich mit den Nachbarmundarten von Zell/Sele und Trögern/Korte: Phonologie, Morphologie, Mikrotoponymie, Vulgonamen, Lexik, Texte* (Sitzungsberichte 4, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, 551). Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1990 (objavljena disertacija).

KARNIČAR, Ludvik: *Fonetično zapisovanje narečnih etnoloških besedil. Traditiones 37/1*, 2008, 155–167.

KOŠUTA, Marta: *Ano lejto je pasalo: O primorski noši v Škednju*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2006.

KOŠUTA, Marta: *Križ od noše do noše*. Križ pri Trstu: Slovensko kulturno društvo Vesna, 2003.

LAUSEGGER, Herta: *Andrej Šuster Drabosnjak: Zbrana bukoviška besedila I: Marijin pasijon 1811*. Celovec: Mohorjeva založba, 1990 (faksimile po izvodu dv. sv. dr. Pavleta Zablantnika v Celovcu z dodano prečrkovano priredbo istega besedila).

3 Glej: <http://www.sistory.si/publikacije/prenos/?urn=SISTORY:ID:1200>.

LAUSEGGER, Herta: *Zbrana bukovniška besedila II: Pastirska igra in Izgubljeni sin*. Celovec: Mohorjeva založba, 1992 (po izvornih rokopisih s prečrkovano priredbo istih besedil).

MAKAROVIČ, Marija: *Tako smo živeli: Življenjepisi koroških Slovencev 1–12*. Celovec: Mohorjeva založba, 1993–2004.

MAKAROVIČ, Marija in Marta Košuta: *Ena duša in ena pamet: Življenjske pripovedi iz Škedenja pri Trstu*. Škedenj: Slovensko kulturno društvo Ivan Grbec, 2008.

MUNDA HIRNÖK in Polona Sketelj (ur.): *Odstрта dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji: Zbornik s treh posvetov*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2004 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35; 2. dop. izdaja).

NEWEKLOWSKY, Gerhard: *Der Gaitaler slowenische Dialekt: Feistritz an der Gail/Bistrice na Zilji und Hohenthurn/Straja vas*. Celovec: Drava, 2013.

OROŽEN, Martina (ur.): *Tinjska rokopisna pesmarica*. Maribor: Slavistično društvo, 2005.

PIKO, Martina: *Iz semena pa bo lipa zrasla: Pravlice, storije in basmi s Koroške*. Ljubljana: Kmečki glas, 1996 (Zbirka Glasovi; 14).

PRIESTLY, Tom: Isačenko's narečje vasi Sela na Rožu: An assessment after half a century. *Slavistična revija* 42/2,3, 1994, 215–228.

PRONK, Tijmen: *The Slovene dialect of Egg and Pötschach in the Gaital, Austria*. Amsterdam, New York: Rodopi, 2009 (Studies and General Linguistics; 36).

RAVBAR MORATO, Nada: *Kruh in ribe*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2007 (Zbirka Glasovi; 32).

RUHDORFER, Luise Maria: *Das Passionsspiel, Terplenje in smrt Jezusa Kristusa, St. Stefan bei Finkenstein, 1931*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva založba, 2007.

RUHDORFER, Luise Maria: *Verurteilt zum Tod am Kreuz: Kärntner Christi Leidenspiele*. Celovec: Kärntner Landesarchiv, 2011.

SEREC HODŽAR, Anja idr.: *Muzej Kraška hiša v Repnu = Il museo della casa carsica di Repen*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Narodna in študijska knjižnica, Odsek za etnologijo, Inštitut za etnologijo, 2003.

SOSIČ, Barbara (ur.): *Škedenjski etnografski muzej = Il Museo etnografico di Servola*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej; Trst: Škedenjski etnografski muzej, Inštitut za etnologijo, 2009.

STURM-SCHNABL, Stanislava Katharina: *Die slovenischen Mundarten und Mundartreste im Klagenfurter Becken*. Dunaj: Univerza na Dunaju, 1973 (neobjavljena disertacija).

SVETINA, Peter in Simon Triebnig: *Loška cerkvena pesmarica iz leta 1825: Komentirana izdaja rokopisne pesmarice iz Loč ob Baškem jezeru = Latschacher Kirchenliedbuch aus dem Jahr 1825: Kommentierte Ausgabe des handschriftlichen Liedbuches aus Latschach ober dem Faakersee*. Celovec: Mohorjeva družba, 2012.

THESAURUS der slowenischen Volkssprache in Kärnten: 1: A–B; 2: C–dn; 3: do–F; 4: G–H; 5: I–ka; 6: kd–kv; 7: L–mi. Dunaj: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983–2012.

TURK, Ksenija: *Ribiška terminologija v Križu pri Trstu*. Koper: Univerza v Kopru, 2009 (neobjavljeno diplomsko delo).

ZDOVC, Paul: *Die Mundart des südöstlichen Jauntales in Kärnten: Lautlehre und Akzent der Mundart der »Poljanci«*. Dunaj: Hermann Böhlhaus Nachf., 1972 (objavljena disertacija).

Viri

Zemljevida

KOTMARA VAS: Horni Kompájn, Konják in Hudár: Slovenska ledinska, krajinska in hišna imena = Köttmannsdorf: Horni Kompájn, Konják und Hudár: Slowenische Flur-, Gebiets- und Hofnamen. Slovensko prosvetno društvo Gorjanci = Slowenischer Kulturverein Gorjanci, 2008 (dostopno tudi na: www.gorjanci.at).

ŠKOFIČE: Schiefling. Slovensko prosvetno društvo Edinost Škofiče = Slowenischer Kulturverein Edinost Schiefling, 2011.

Zgoščenke

ČRNJØVA KAPCA: Pravljice v zilijskem narečju. Ziljska Bistrica: SPD Zila, Inicijativa »Slovenščina v družini«, 2011 (zvočni posnetek, 43 min, 4 sek; knjižica z besedili).

KRALJ MATJAŽ: Pripovedke v podjurskem narečju. Celovec in Žvabek: »Inicijativa Slovenščina v družini«, Katoliško prosvetno društvo Drava, 2012 (zvočni posnetek, knjižica z besedili).

TO JA NØHCER KNE VI: Živalske basni v rožanskem narečju: Miklova Zala za otroke. Celovec, Šentjakob: Inicijativa »Slovenščina v družini«, Slovensko prosvetno društvo »Rož«, 2012 (zvočni posnetek, 47 min, 42 sek; knjižica z besedili).

MLADI NA DVOJEZIČNEM AVSTRIJSKEM KOROŠKEM

»Vsaj malo po vaško pohajžvamo«

V biografskih pripovedih, ki sem jih zbirala v okviru študije identifikacij mladih na dvojezičnem avstrijskem Koroškem,¹ so ti pogosto tematizirali domače narečje. Zanimivo je, da so vsi ocenili neznanje dialekta kot izgubo, kot nekaj, kar jim manjka in kot dejavnik, zaradi katerega so se počutili izločene iz socialnih situacij. Ta izkušnja kaže, da ima lokalna identifikacija pri mladih² pomembno mesto. Lahko bi celo interpretirali, da lokalni prostor, simbolično povezan z narečjem, postaja prav v času globalizacije vse pomembnejši. Mlad moški, ki ne govori narečja, pripoveduje o barieri, ki jo to neznanje zanj predstavlja v kontaktu s starimi starši:

Ena stvar je tud, da . narečja ne govorim . ne rožansko, ne podjunsko, ne ziljsko ... (mhm), ker . moja mama pač ni . me je v pisno slovenščino učila, oziroma smo govorili . po večini. . In to je tudi mogoče taka bariera bila, kar se zdaj starih staršev tiče, ker . ja . ker so pač iz Podjune ... ja . tud tako .. narečje .. tudi če ga sam razumem . mi ni možno, da ga govorim (int. 3, moški, 26 let).

Ob analizi intervjujev me je presenetilo, da so o temi narečje spregovorili vsi mladi, ki so bili socializirani samo v knjižni slovenščini. Mlada študentka je zelo čustveno tematizirala pomanjkanje narečja v družini:

Eh.. jaz sem, also moji starši so pravzaprav bolj pismeno z nami govorili, pač na eni strani, čez to potem, ker so ... zmeraj hoteli pismene besede uporabljat, namesto Woschmaschine so pač rekli pralni stroj ali kaj takšnega in potem so bolj avtomatično bolj v slovenščini govorili, also v pisni slovenščini (ja) .. in skoz to se (ime) in jaz nisva tako dobro naučili dialekta in potem sva v puberteti enkrat vprašali: 'Zakaj ne znava?' (se zasmeye) iiiin, potem so že, me je že malo jezilo in potem sem se že malo naučila dialekta, ampak nikoli ni tako avtentičen kot če se bi ga od začetka na-naučila (int. 9, ženska, 22 let).

Na tem mestu študentka prevzame argumentacijo staršev in opiše, zakaj so v jezikovni socializaciji otrok uporabljali pisno slovenščino: Želeli so preprečiti uporabo nemških izrazov, ki so deloma prisotni v narečjih. V tej zvezi je zanimiv diskurz v javnosti, ki vidi slovenski dialekt (nekateri ga imenujejo »vindiš«) kot nekaj manjvrednega prav zato, ker so koroška slovenska narečja deloma tudi pomešana z nemškimi izrazi. Mlada študentka se je sama začela učiti vaškega narečja:

»Zdaj sem se malo naučila dialekta, da se lahko čriez švindlam (se zasmeye) .. eh tako rekoč (ja) .. Ampak jaz ne morem reč da znam dialekt (vasi) kot eden od tu .. ki je od začetka . znam malo, bolj rožansko kot podjunsko, še zdaj ne tako (se zasmeye)« (prav tam: 3).

Neznanje narečja tudi druga mlada ženska navaja kot razlog, zakaj je s sošolkami in sošolci raje govorila nemško – »tud zaradi tega, ker jaz ne znam dialekta«.

In ko sem se potem vedno z busom zjutraj v Celovec vozila, ehm smo pač vedno, je veliko ljudi bilo, ki je slovensko znalo pravzaprav. Ampak mi smo vedno pravzaprav nemško govorile. Tud zaradi tega, ker jaz ne znam dialekta. Jaz sem doraščala, da sem pravzaprav pismeno govorila, tak mav ene besede mav vmešavala .. ampak drugače pravzaprav vedno pismeno. (...) Ja, pravzaprav mi je mav žal, da ne znam dialekta, ker si mislim, pismeno slovenščino se lahko vedno naučiš, ne, kakor v šoli, itak se naučiš, ampak dialekta nekako, zvokov in tako ne morm tak .. imam drugačno melodijo, in to ni enostavno in to mi je žal .. (int. 10, ženska, 21 let).

Naslednja izjava poudarja bariero in neko mejo v glavi, kadar nekdo ne govori lokalnega narečja:

Jo .. tud spet tisto z dialekti in šolarji, ker enostavno .. en misli, če ta ne govori mojega dialekta ali vsaj podobnega dialekta, potem ne morem govoriti z njim .. to je tudi določena meja v glavi, to je tud pri meni sami tako blo .. da sem pač mislila, če ne znam dialekta, tud ne morem prav z njimi govorit .. ker-ker .. ne vem zakaj (se zasmeye), . ker pač ni tako eh .. ker pač ni tako podobno in oni mislijo, da me ne razumejo in da pač .. ne pač tako čisto pripadam k njim, mislim to je tudi en takšen, en tako, kar se tiče pripadnosti, regijah in eni vasi, kaj takšnega (int. 9, ženska, 22 let).

Etnično zakoreninjena mlada Slovenka pa razlaga znanje oziroma neznanje narečij drugače:

In to se mi je vedno fajn zdelo... spoznati druga narečja... in ja, kar tedaj sploh nisem razumela, da so se prijatelji, s katerimi smo se včasih na kakih prireditvah, da so se pogovarjali slovensko, ampak da so, so se, če so bili v šoli, v slovenski gimnaziji, da so se tam nemško pogovarjali. Ker je pač to od prvega razreda tako bilo in so se (mhm) sramovali svojih dialektov .. in so se potem rajši nemško pogovarjali (int. 2, ženska, 21 let).

V spodnji izjavi mlada ženska narečje poimenuje *po domače*,³ kar vsebuje čustveno raven domačnosti in emocionalnosti.

Ko sem obiskala ljudsko šolo v (vas), tam je itak tko in tko en slovenski kraj, slovensko govoreči kraj, skoraj da lahko rečemo 99 odstotkov govori slovensko (poudarjeno) in tko tud moji sošolci tedaj, smo vsi govorili slovensko, oziroma po domače no, tko v dialektu smo se pogovarjali eehhhm, potem na gimnaziji seveda je pa, ko sem prišla v Celovec je, sem spoznala tudi druge prijatelje, je pa seveda bilo malo pomešano (int. 11, ženska, 26 let).

1 Študijo sem opravila v letih 2009–2011 na SZI. V tem sklopu sem med drugim zbrala 35 biografskih zgodb mladih Slovenk in Slovencev in jih poglobljeno analizirala.

2 Prim. Vavti (2009: 101–103), tukaj ob primerih v Kanalski dolini.

3 Primerjaj situacijo v raznih vaseh v Kanalski dolini in pomen narečja. Tam pravijo tudi, da govoriijo »po našem«, prim. Vavti (2009).

Mlad moški pa tematizira še stigmatizacijo nekaterih dialektov: tako so se posmehovali sošolcem, ki so govorili kak poseben dialekt:

»In potem maš pri slovenščini, maš različna narečja, seveda smo se, eem smo se potem tudi šalili, recimo s Selani, kaj imajo ti za narečje in tako« (int. 13, moški, 25 let).

Hkrati poudarja nemščino kot »*univerzalni jezik*«, ker je državni jezik in jezik medijev ter javnosti. Stigmatizacija nekaterih narečij se pojavlja tudi v naslednjem citatu:

Jo jaz mislim, da je to največji vzrok, da se dialekta sramuje, ker govori en tak pliberški dialekt (posnema narečje), tako govorijo in mislijo, da je to en bolj grd dialekt kot drugi in potem se jim posmehujejo in tako: »Ta pa govori tako in tako«, ta govori ziljski dialekt ali rožanski in potem ... potem govorijo raje nemško (int. 24, moški, 18 let).

Tudi v tem gledanju se zrcali diskurz v javnosti, češ da so slovenska narečja (»vindiš«) manj vredna.

Ob vsem tem lahko povzamemo, da je mladim pomembno slovensko narečje, ki vsebuje identifikacijo z domačo vasjo. Tisti,

ki se domačega narečja v socializaciji niso naučili, občutijo pomanjkanje in bariero v kontaktu z drugimi. Vendar pa so nekatera narečja stigmatizirana in se jih mladi zato sramujejo. Tukaj se zrcali problem, ki je (bil) v zgodovini prisoten v koroškem javnem diskurzu med večinskim in »manjvrednim« manjšinskim jezikom (prim. Vavti 2012: 99–106).

Literatura

VAVTI, Stefanie: »*Wir haben alles in uns ...*«: Identifikationen in der Sprachenvielfalt: Fallbeispiele aus Südkärnten (Österreich) und dem Kanaltal (Italien). Frankfurt am Main: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2009a.

VAVTI, Štefka: »Nisem 0815 Korošec ...«: Primeri etnične identifikacije pri slovensko govorečih (post)adolescentih na dvojezičnem avstrijskem Koroškem. *Razprave in gradivo* 60, 2009b, 40–62.

VAVTI, Štefka: *Včasih ti zmanjka besed: Etnične identifikacije pri mladih Slovenceh in Slovencih na dvojezičnem avstrijskem Koroškem*. Celovec in Dunaj: Drava, 2012.

VAVTI, Stefanie: »*Ich bin einfach ein Mensch*«: *Ethnische Selbstverortung und lokale Bezüge junger Slowenen in Kärnten (Österreich)*. Frankfurt am Main idr.: Peter Lang Internationaler Verlag der Wissenschaften, 2013.

»V CELJU IMAJO ČIST DRUG JEZIK ...« Pogledi na slovenščino na avstrijskem Štajerskem

Gradec je bil za Slovence vedno zelo pomemben. Tja so odhajali »s trebuhom za kruhom«, da bi se izobrazili, tja so bili poklicani v vojsko. Predmestju na desnem bregu Mure so celo rekli »Windische Vorstadt« (»Slovensko predmestje«). Leta 1811 so v Gradcu ustanovili prvo stolico za slovenščino, na območju med Gradcem in Mariborom pa sta se govorili tako nemščina kot slovenščina.

Kljub temu je bil položaj slovenščine na (avstrijskem) Štajerskem vedno težak. V cerkvi so bile do prve svetovne vojne še slovenske maše, po vojni in pod nemškim pritiskom pa so ukiniли tudi te. (Avstrijsko) južnoštajerske cerkve so spadale pod sekavsko diecezo in ne, kot (avstrijsko) južnokoroške cerkve, pod lavantinsko škofijo.

Na Štajerskem tudi nikoli ni bilo pouka slovenščine. Morda je kakšen učitelj tu in tam v prvem razredu ljudske šole spregovoril kakšno slovensko besedo. Njegov cilj pa ni bil učenje slovenščine, ampak učence čim prej naučiti nemški jezik. Slovenščina je bila zreducirana na pomožni jezik.

Po prvi svetovni vojni se je položaj še zaostрил. Vedno močnejši nemški nacionalizem je pritiskal na slovensko govoreče. Nemško usmerjeno društvo Deutscher Schulverein Südmärk je na mejnem območju postavilo šole in jih podprlo z denarjem in učbeniki. V njih, tudi če je bilo več kot pol učencev s slovenskim maternim jezikom, za slovenščino ni bilo prostora.

Kljub temu da so v Avstrijski državni pogodbi iz leta 1955 zapi-

sane pravice Slovencev na Štajerskem, se dežela Štajerska desetletja ni brigala za to. Slovensko govoreči so se s svojim maternim jezikom umaknili iz javnega v zasebni prostor. Slovenščine ni podpirala niti šola niti Cerkev, kot je bilo to na primer na Koroškem. Jezik se je iz ene generacije v drugo izgubil, asimilacija je napredovala. »Jezik se je iz generacije v generacijo prenašal po ustni tradiciji in je ostal dokaj arhaičen. Pravi čudež je, da se je sploh ohranil« (Zorko 2005: 133).

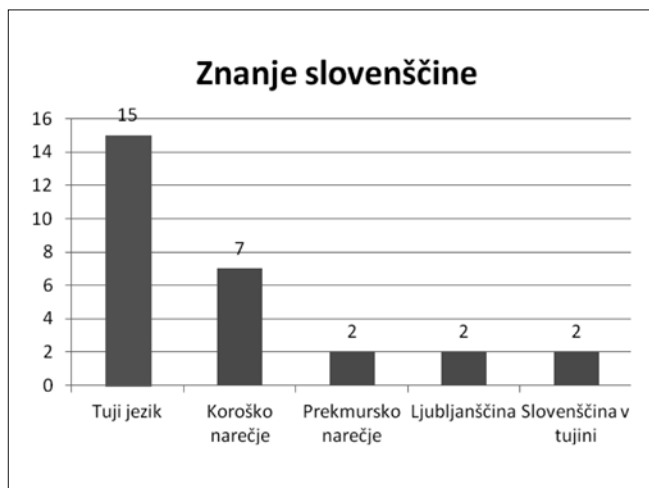
Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko se od leta 1988 zavzema za pravice Slovencev na Štajerskem in tudi za pouk slovenščine.

Pouk slovenščine na Štajerskem

Pri pouku slovenščine v Radgonskem kotu učencev s slovenskim poreklom nismo ločili od učencev, katerih starši so menili, da se je dobro učiti jezik soseda ali starih staršev. S takim razmišljanjem bi kar hitro lahko uničili projekt, ki je konec devetdesetih let stal še na šibkih nogah. Pri prostovoljnem pouku se učenci učijo knjižno slovenščino. Učiteljica vpleta regionalne variante in sprejema tudi narečne besede, ki jih otroci slišijo in uporabijo. Tisti učitelji in učiteljice slovenščine, ki so se sami naučili slovensko, seveda poučujejo v knjižnem jeziku, saj narečnega ne obvladajo.

Ko se je v šolskem letu 2011/12 začel pouk slovenščine kot materinščine za učence osnovnih in novih srednjih šol v Gradcu na

* Mag. Susanne Weitlaner, učiteljica slovenskega jezika. Kulturno društvo člen 7 za avstrijsko Štajersko – Pavlova hiša. A-8490 Bad Radkersburg, Laafeld/Potrna 30, E-naslov: pavel@mur.at

Graf 1: Znanje slovenščine učencev na Novi srednji šoli St. Andra. Vir: Vučajnk 2012–2013: 57

Novi srednji šoli St. Andra, je imela učiteljica Tatjana Vučajnk pred sabo zelo heterogeno skupino – ne samo po starosti, ampak tudi po znanju jezika. Ob prijavi k pouku so nekateri starši ocenili znanje slovenščine svojih otrok z naslednjimi opisi: skoraj nič, pasivno, malo aktivno, malo aktivno – narečje, aktivno – narečje, dobro. Različno znanje se je pokazalo tudi po uvrstitvenem testu in prvem srečanju z učenci (Graf 1). Izoblikovali sta se dve skupini: slovenščina kot tuji jezik (stolpec Tuji jezik), ki se ga bodo začeli šele učiti (15 učencev),¹ ter slovenščina kot prvi jezik (preostali stolpci, skupaj 13 učencev), pri čemer učenci obvladajo predvsem pogovorni jezik in/ali eno od slovenskih narečij. Druga skupina ne obvlada knjižnega jezika, ampak predvsem različna narečja koroške² narečne skupine (sedem učencev), dva učenca obvladata prekmursko narečje. Dva učenca govorita ljubljansščino, dva pa slovenščino, ki so se je v tujini naučili že njihovi starši (stolpec Slovenščina v tujini) (Vučajnk 2012–2013: 57). Tatjana Vučajnk upošteva opisana jezikovna izhodišča svojih učencev, kljub temu pa je jezik vseh in učni jezik knjižna slovenščina. Na raznih prireditvah, v katere se vključujejo tudi starši, se sliši vse opisane narečne variante, vse pa združuje želja govoriti slovensko.

Slovenščina na Štajerskem

Ob južni meji avstrijske Štajerske starejša generacija, rojena med obema svetovnjima vojnama, še govori slovensko. Na zahodu: V Mlakah, Radvanju govorijo koroško podjunsko narečje, v Ivniku, Arvežu in v Gradišču pa koroško severnopohorsko-remšniško narečje. V okolici Lučan – Veliki Boč, Klanci – prevladuje severnoštajerski kozjaški govor, v Radgonskem kotu pa se ohranja panonsko prekmursko-slovenskogoriško mednarečje (Zorko 2005: 137).

¹ V tej skupini so bili tudi učenci, pri katerih vsaj eden od staršev prihaja iz avstrijske Koroške (slovenščino v družini uporabljajo samo deloma oz. je ne uporabljajo več) in so znanje slovenščine svojih otrok ocenili z opisom malo aktivno – narečje.

² Starši, ki prihajajo iz avstrijske Koroške, so znanje svojih otrok opisali z: aktivno – narečje.

Zinka Zorko, dialektologinja z mariborske univerze, je s svojimi študenti raziskovala celotno avstrijsko južnoštajersko območje in dokazala, da so tu slovensko govoreči. Njihov jezik je zaradi izrinjenosti iz javnega prostora ostal arhaičen. Ljudje niso imeli možnosti razviti jezika, ga izpopolniti in ga prilagoditi sodobnemu času.

Slovenci na avstrijskem Štajerskem imajo svoje narečje za »nepopoln jezik« in zato tudi za manjvrednega. »Saj jaz govorim samo po prekmursko; saj mi ne govorimo pravi jezik, to je narečje,« je večkrat slišala avtorica pričujočega članka. Včasih tudi to, da jih drugi Slovenci ne razumejo. »Veš, v Celju imajo čist drug jezik. Tam se sploh ne morem pogovarjati z ljudmi.«

Slovensko govoreči si na avstrijskem Štajerskem počasi upajo slovensko govoriti tudi v javnosti. Končno se pri tem počutijo dobro in varno. Zdaj jim moramo okrepiti zavest, da njihova slovenščina ni nič slabša od knjižne slovenščine in da je to dober temelj, da slovenščina na Štajerskem le ne bo tako hitro izumrla.

Literatura

VUČAJNK, Tatjana: Pouk slovenščine v Gradcu na Novi srednji šoli St. Andra. *Signal* 2012–2013, 55–70.

ZORKO, Zinka: Jezikovna podoba štajerskih Slovencev. V: Katalin Munda Hirnök in Susanne Weitlaner (ur.): *Etnološka dediščina in kulturna podoba štajerskih Slovencev: Zbornik predavanj k istoimenski konferenci s strokovno ekskurzijo, 23.–24. septembra 2004*. Gradec: Artikel-VII-Kulturverein für Steiermark; Laafeld/Potrna: Pavelhaus / Pavlova hiša, 2005, 133–168 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše).

REZIJANSKO NAREČJE

Prispevek KD Rozajanski Dum k ohranjanju domače slovenske različice

Občina Rezija (pokrajina Videm – dežela Furlanija-Juljska krajina) obsega dve dolini: dolino Rezijo in na južni strani krajšo in bolj ozko dolino Učje. Glavni vstop v dolino Rezije je s furlanske strani. V Slovenijo oziroma v Bovško dolino pelje ozka in ovinkasta cesta, odprta samo poleti med majem in oktobrom. V občini Rezija živi približno 1.000 prebivalcev. Največ ljudi je v njej živelo leta 1911 (okoli 5.000), od takrat število prebivalcev upada. Od tu je največ ljudi emigriralo po drugi svetovni vojni. V Reziji so naslednje vasi: Ravanca/Prato, ki je tudi upravno središče, Bila/San Giorgio, Njīwa/Gniva, Liščaca/Lischiazze, Osoanë/Oseacco, Solbica/Stolvizza, Korīto/Coritis in v dolini Učja istoimenska vas Učja/Uccea. Zgodovina Rezije je povezana z opatijo Mužac/Moggio Udinese. Do leta 1420 je bila pod oglejskim patriarhatom, do leta 1797 pod Beneško republiko, od leta 1866 pod Kraljevino Italijo in nato Republiko Italijo.

V Reziji govorimo slovensko narečje, ki ga imenujemo rezijanščina, po domače pravimo *po nās* ali *po rozajanski*. Rezijanščino govori večina ljudi v Reziji in tudi naši ljudje, ki so se – predvsem z namenom zaposlitve – naselili zunaj doline: v deželi Furlaniji-Juljski krajini, v drugih italijanskih deželah predvsem severne Italije, v Franciji, Belgiji, Nemčiji, ZDA in Avstraliji. Rezijanščino govorijo predvsem odrasli in stari ljudje. Med otroki in mladimi, tako v Reziji kot drugod, jo redko slišimo. Večina mladih in otrok v dolini pa narečje razume.

Rezijanščina je bila in je zaradi svojih posebnosti še vedno zanimiva za jezikoslovce. Z rezijanščino so se ukvarjali med drugimi Jan Potocki (1761–1815), Izmail I. Sreznjevskij (1812–1880), Jan Baudouin de Courtenay (1845–1929), Fran Ramovš (1890–1952), Tine Logar (1916–2002), Pavle Merku (roj. 1927), Rosanna Benacchio, Roberto Dapit (roj. 1957), Han Steenwijk (roj. 1959), Matej Šekli (roj. 1976). Na pobudo občine Rezija sta potekala dva strokovna posveta, na katera so bili povabljeni jezikoslovci in strokovnjaki za rezijansko narečje. Prvi posvet je bil leta 1980, drugi pa leta 1991. Po drugem posvetu je občina Rezija spodbudila dve vrsti raziskav: ena je bila usmerjena na pravopis in slovnico (Steenwijk 1993; 1994; 1999; 2005), druga na toponomastiko (Dapit 1995–2008). Na pobudo občine Rezije so s pomočjo strokovnjakov izšle tudi publikacije za otroke. V šoli je bil pouk in je še vedno samo v italijanščini, v zadnjih dvajsetih letih pa je nekaj ur posvečenih domači kulturi in narečju. Sedanja občinska uprava se je odločila za drug način pisanja rezijanščine. Ta se delno ločuje od sistema, ki ga je razvil in predlagal prof. Han Steenwijk. Kulturno društvo Rozajanski Dum pa rezijanščino razvija na temelju raziskav H. Steenwijka.

Zakonsko v Reziji veljajo zakoni št. 482 iz leta 1999, ki štiti dvanajst jezikovnih manjšin v Italiji (med njimi tudi slovensko), in zakon št. 38 iz leta 2001, ki štiti slovensko manjšino v deželi FJK, ter deželni zakon št. 26 iz leta 2007, ki štiti slovensko manjšino v deželi FJK.

Leta 1983 so domači kulturni delavci ustanovili kulturno društvo Rozajanski Dum. Pobudnik in prvi predsednik je bil Aldo Ma-

dotto (1920–1987), drugi pa pesnik Renato Quaglia (roj. 1941), od leta 1991 je predsednica Luigia Negro (roj. 1965).

Kulturno društvo Rozajanski Dum je dalo več pobud za ohranjanje in vrednotenje domačega narečja in kulture. Organiziralo je tečaje domače kulture in narečja v šoli (leta 1985 in med letoma 1991 in 2007), narečni natečaj (desetkrat v letih 1984–1997), tečaje pravopisa in slovnice za odrasle (2000–2006). Za tečaje je na podlagi publikacij prof. Hana Steenwijka skrbel predvsem prof. Matej Šekli, nato tudi domačinka Angela Di Lenardo.

Društvo izdaja tudi razne publikacije, med drugim je izdalo knjige za otroke. Leta 1997 je izšla zgodba *Ta prawā pravicā od lisicā od Rezija / La vera storia della volpe di Resia*, zbirka pripovedi o lisici (od rojstva do smrti), ki jih je pripovedovala znana pripovedovalka Elena Di Lenardo, znana kot *Jelica tu-w Borovičije* (1916–2011). Leta 2004 je bila objavljena pravljica *Ta mala dujačesa / La ragazzina selvaggia*, ki jo je pripovedovala Virginja Valente z Bile (1905–2005).

Od leta 1992 društvo pripravlja rezijanski koledar, vsako leto z drugo temo. V njem so objavljene fotografije ter besedila v domačem narečju s prevodom v italijanščino. Koledar za leto 2007 je bil preveden tudi v slovenski knjižni jezik.

Društvo je petkrat izdalo telefonski imenik za Rezijo, kar pomeni, da je izdalo seznam oseb, ki imajo telefon, tudi z domačimi hišnimi in krajevnimi imeni. Prvi telefonski imenik je izšel leta 1991, takrat so bila imena oseb ter ulic napisana uradno v italijanščini, imena ljudi pa so bila zapisana ločeno po vaseh. Drugi telefonski imenik, ki je izšel leta 1992, pa je ob uradnem zapisu vseboval tudi hišna in krajevna imena v domačem jeziku, prav tako tretji, četrti in zadnji, peti imenik, ki je izšel leta 2000. Četrtemu in petemu imeniku sta bili dodani prilogi z imeni in s telefonskimi številkami Rezijanov po svetu.

Od leta 2005 društvo izdaja glasilo *Naš glas / La nostra voce*, s katerim želi prispevati tudi k spoznavanju tematik, povezanih s slovensko manjšino. Društvo organizira razstave, koncerte in druge kulturne prireditve in pri tem uporablja domače narečje tako v ustni kot tudi v pisni obliki.

V Reziji se razvija tudi z domačo kulturo povezani kulturni turizem. Obiskovalci prihajajo predvsem iz Slovenije, kjer je Rezija znana predvsem zaradi otroške knjige *Zverinice iz Rezije*, ki je leta 1973 izšla na pobudo dr. Milka Matičetovega. Zato je društvo leta 2008 organiziralo posvet na temo Jeziki in turizem – Jezikovne različice kot predmet turizma, na katerega je povabilo tudi predstavnike drugih jezikovnih manjšin v Italiji, ki imajo podobne izkušnje.

Od leta 2011 ima društvo skupaj z drugimi domačimi kulturnimi ustanovami svojo domačo stran na spletni strani www.rezija.com. Na spletnih straneh društva lahko berete prispevke in poročila v domačem narečju, v knjižni slovenščini, v italijanščini, nekatere pa tudi v nemškem in angleškem jeziku.

Društvo Rozajanski Dum je sodelovalo pri pobudi *Rumunimo po nās*, ki jo je leta 2000 vodilo turistično društvo Pro Loco. V

* Luigia Negro, turistični tehnik, Zveza slovenskih kulturnih društev. Via Udine 12, 33010 Resia/Rezija (Udine), Italija 12, E-naslov: rozajanskidum@libero.it

sklopu pobude so bili natisnjeni plakati z napisom *Rumunimo po nās* (Govorimo po naše). Pri tej pobudi so sodelovala skoraj vsa rezijanska društva.

Kulturno društvo Rozajanski Dum je v vseh letih delovanja s pobudami prispevalo k ohranjanju domačega narečja, gradivo pa je tako zapisano tudi za prihodnje rodove. Res je, da narečje počasi izginja, kar je seveda močno odvisno od vsakega posameznika oziroma od staršev in starih staršev. Če bo položaj v Reziji ostal takšen, kot je ali se bo celo poslabšal, bodo v dolini govorili samo še italijansko, starodavno narečje v Reziji pa bo izginilo. Edino možnost za ohranitev narečja na podlagi svojih izkušenj vidim v učenju slovenskega knjižnega jezika. Z njegovo pomočjo lahko ponovno poiščemo pot do svojega narečja – predvsem tam, kjer jezik še znajo, pa ga doma ne govorijo več. Samo z znanjem italijanskega knjižnega jezika – tako kot je to sedaj – pa je pot do narečja zaprta.

Literatura

STEENWIJK, Han: *Fondamenti per una grammatica pratica resiana*. Padova: CLEUP, 1993.

STEENWIJK, Han: *Ortografia resiana – Tö jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP, 1994.

STEENWIJK, Han: *Grammatica pratica resiana: Il sostantivo*. Padova: CLEUP, 1999.

STEENWIJK, Han: *Piccolo dizionario ortografico resiano = Mali bisidnig za tö jošt rozajanskë pisanjë*. Padova: CLEUP, 2005.

DAPIT, Roberto: *Aspetti di cultura resiana nei nomi di luogo. 1: Area di Solbica/Stolvizza e Korito/Coritis; 2: Area di Osoanë/Oseacco e Učja/Uccea; 3: Area di Bila/San Giorgio, Njiva/Gniva e Ravanca/Prato*. Padova: CLEUP, 1995–2008.

Ta prawä pravicä od lisicä od Rezija / La vera storia della volpe di Resia. Circolo Culturale Resiano »Rozajanski Dum«, 1997.

Ta mala dujačesa / La ragazzina selvaggia. Circolo Culturale Resiano »Rozajanski Dum«, 2004.

SLOVENSKI GOVOR V KANALSKI DOLINI¹

Slovenščina v družini

Slovenska beseda v Kanalski dolini je kljub prenekateri »črni napovedi«¹ še vedno živa, čeprav bi po zakonih, ki so bili sprejeti v zadnjih letih prejšnjega stoletja (Zakon 482, 1999; Zakon 38, 2001), morda pričakovali njeno večjo slišnost. Večdesetletno nesistematično razvijanje slovenskega jezika in njegova odrinjenost zgolj v zasebno rabo v povojnih desetletjih so močno omejili njen odmev. Skromna enourna prisotnost pouka slovenskega jezika po dolinskih vrtcih in šolah v različnih in precej okrnjenih oblikah od leta 1998 ni pomembno izboljšala podobe dolinske slovensko govoreče jezikovne stvarnosti, zagotovo pa je prispevala k uzaveščanju prisotnosti slovenskega jezika in slovenskega v tem prostoru ter k pozitivnemu odnosu do Slovenije in slovenske stvarnosti nasploh. Vsekakor je treba premišljeno nadaljevati zastavljeno delo in si za cilj zastaviti vzpostavitev rednega pouka slovenskega jezika v dolinskem šolstvu na vseh ravneh pred-, osnovno- in srednješolskega izobraževanja. Zgolj evropsko naravnana naklonjenost ohranjanju in razvijanju medkulturnosti in pluralnosti sicer lepo zveni, morala pa se bo implementirati in realizirati; tudi z izdelanimi jezikovnimi programi, ki bodo sistemsko razvijali slovenski jezik oz. ohranjali prisotnost dolinskih jezikov.

Slovenski jezik je v Kanalski dolini še vedno prisoten, ker so domačini zavezani ohranjanju lastnega izročila, pri čemer je ena pomembnih identifikacijskih prvin lokalne skupnosti ohranjanje in obvladovanje značilnih jezikovnih znanj in praks. Slovenski govori Kanalske doline se, kot potrjujejo podatki Raziskave o

znanju in rabi dolinskih jezikov med starši in učitelji/vzgojitelji otrok, ki so v šolskem letu 2004/05 obiskovali vrtce ali prvih pet razredov osnovnih šol v Ukvah, v Žabnicah, na Trbižu in v Beli Peči (Gliha Komac 2009: 81–210),² ohranjajo v dolinskih domačinskih družinah, ki poleg znanja slovenskega jezika razpolagajo vsaj še z znanjem italijanščine. Avtohtono manjšinsko domačinsko prebivalstvo s slovensko, z nemško ali s furlansko materinščino je najmanj dvojezično, pa čeprav je bila poleg italijanščine (in pozneje angleščine) v redni dolinski vzgojno-izobraževalni proces od leta 1976 vključena le nemščina (Graf 1).

Slovenskega jezika se je lokalno prebivalstvo v glavnem učilo in naučilo predvsem v družinah in na vasi. Lokalno prebivalstvo s slovensko materinščino slovenski jezik uporablja predvsem pri sporazumevanju z ožjimi družinskimi člani oz. v najožji družini (Graf 2).

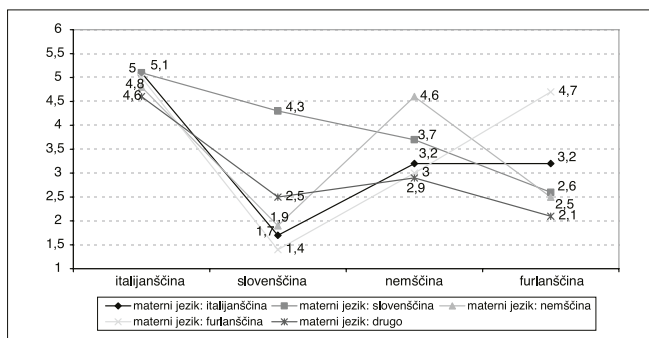
Stališča lokalnega prebivalstva do slovenskega jezika (tako do knjižne kot narečne različice) in njegovega načrtnega razvijanja v procesu rednega izobraževanja so dokaj naklonjena. O tem priča tudi dejstvo, da se že nekaj let zapovrstjo vsi starši šoloobveznih otrok odločajo za vključitev svojih otrok k pouku slovenskega jezika, če jim šole to možnost ponudijo (Graf 3).

Kot ključne razloge za znanje slovenščine so anketiranci navedli jezik sosednje države (45 odstotkov), jezik območja (38 odstotkov) in naložbo v prihodnost (17 odstotkov) (Gliha Komac 2009: 136) (Graf 4).

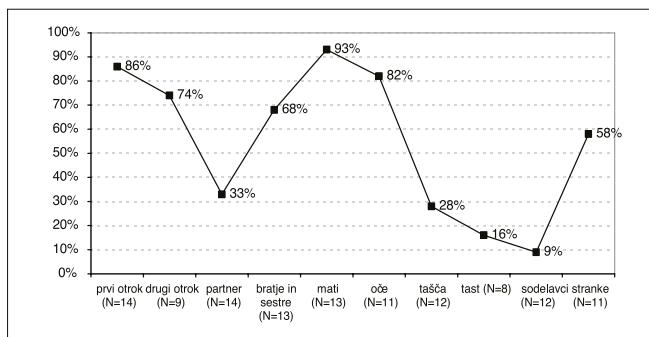
2 V raziskavi so bili zbrani podatki o pridobivanju jezikovnih znanj, aktualnih jezikovnih praksah, potrebi po znanju dolinskih jezikov za življenje v dolini oz. stališčih do dolinskih jezikov in stanju dolinskih jezikov med dolinsko starševsko in učiteljsko populacijo (Gliha Komac 2009: 81).

1 Posebna zahvala za poglobljeno branje in koristne pripombe pri nastajanju prispevka gre Rudiju Bartalothu in doc. dr. Karmen Kenda-Jež.

* Dr. Nataša Komac, dr. znanosti s področja jezikoslovja, docentka za slovenski jezik, znanstvena sodelavka, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 4, E-naslov: ngk@zrc-sazu.si

Graf 1: Samoocena znanja jezikov Kanalske doline glede na materni jezik
Vir: Gliha Komac 2009: 162

Graf 2: Raba slovenskega jezika glede na slovensko materinščino
Vir: Gliha Komac 2009: 118

Podobno kot pri utemeljevanju potrebe po znanju slovenskega jezika so tudi pri osmišljanju uvrstitve pouka slovenskega jezika anketiranci navedli jezik sosednje države (47 odstotkov), jezik območja (36 odstotkov) in naložbo v prihodnost (16 odstotkov).

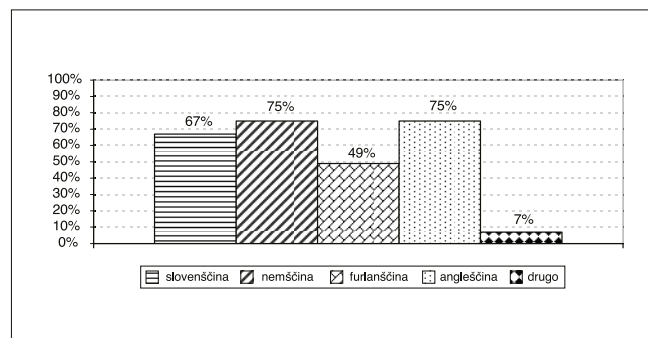
Podoba dejanskega jezikovnega znanja slovenskega jezika v vseh njegovih različicah ni spodbudna. Skrbi nizka samoocena znanja slovenskega jezika, saj neznanje slovenskega jezika izrazito izstopa tudi v primerjavi z znanjem drugih dolinskih jezikov (Graf 5).

Zbrane podatke lahko dopolnimo še s sopostavitvijo srednjih vrednosti razumevanja zapisanih in govorjenih besedil v dolinskih jezikih (Graf 6, Graf 7).

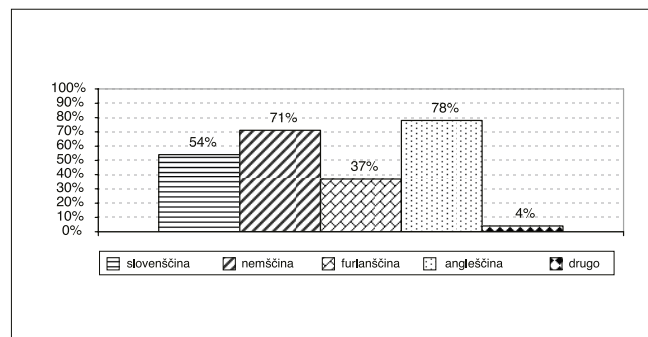
Podobno je tudi z znanjem in rabo jezikov skozi generacije (Graf 8).

V Kanalski dolini je – tako kot nasploh v slovenskih jezikovnih skupnostih zunaj dolenjsko-gorenjskega osrednjega območja – (še vedno) živa zavest o polni socialnozvrstni razvitosti slovenskega jezika. Slovensko govoreče prebivalstvo, tudi zaradi večdesetletne tradicije prisotnosti slovenskega jezika v dolinskem šolskem sistemu do leta 1919, ko je bila slovenščina za skoraj osemdeset let pregnana iz šolskih klopi, zavestno razlikuje med govorjenjem »po naše« – različico za domačo rabo – in »po slovensko« – različico za javno rabo.

Kot so povedali starši šoloobveznih otrok v šolskem letu 2004/05 (Gliha Komac 2009: 220–237), rabo domačega govora vedno spremlja izrazito čustven odnos in povezanost z zasebnimi govornimi okoliščinami:

Graf 3: Jeziki, ki bi jih poleg italijanščine morali znati prebivalci Kanalske doline
Vir: Gliha Komac 2009: 127

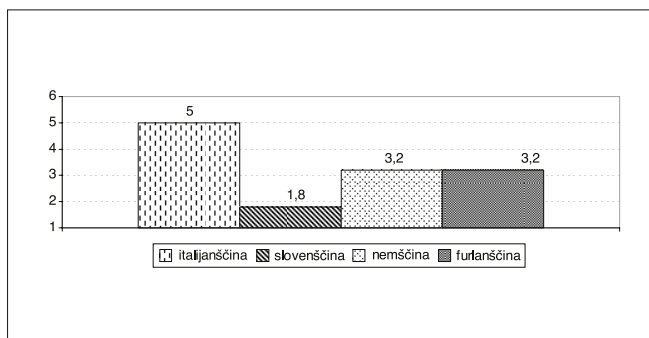

Graf 4: Jeziki, ki bi jih poleg italijanščine morali poučevati v šolah Kanalske doline
Vir: Gliha Komac 2009: 143

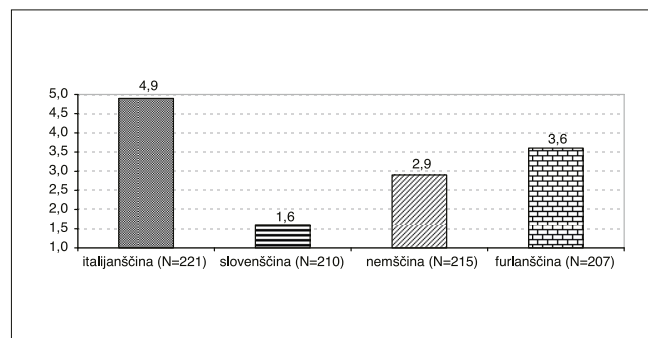
[...] doma sem zmeraj govoril slovensko, ker drugače ni šlo. Ni šlo, da bi z mamo, z očetom in z domačini govoril italijansko. Tudi s sestro sva v glavnem govorila v našem narečju, čeprav sva bila v šoli ali kje drugje. S prijatelji pa je bilo tako. S prijatelji, ki so se z mano igrali, smo bili pa tako navajeni, da smo samo v našem narečju govorili. In še zdaj, ker smo tako navajeni, še vedno govorimo v našem narečju. Ker če bi jaz govoril, no, res, ni več tako, kot prej, ko smo bili mladi, a še vedno govorimo v narečju. Bi mi bilo nerodno, če bi z njimi govoril italijansko. To je, kakor da bi jaz z mojim očetom govoril italijansko, to ni, to ni ... (Gliha Komac 2009: 223).

Tudi osrednja dolinska slovenska organizacija, Slovensko kulturno središče Planika (SKS Planika), ki od svoje ustanovitve, tj. od leta 1997, kot svoje poslanstvo prepoznava ohranjanje, razvijanje in širjenje znanja slovenskega jezika, v svoje dejavnosti vpleta raziskovanje slovenskih krajevskih govorov, zbiranje ljudskega gradiva in navad – pri čemer skuša kar najbolj sodelovati z domačini. Le tako lahko lokalno prebivalstvo prepozna slovenskost identifikacijskih prvin lastne skupnosti, posredno uzavešča prisotnost slovenskega na območju skozi čas, hkrati pa osmišlja spoznavanje, učenje in ohranjanje slovenskega.

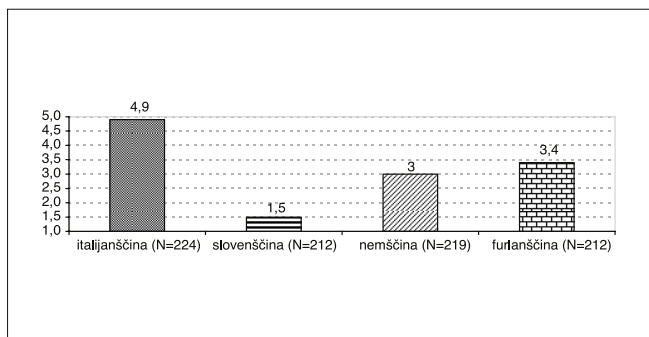
Trenutno SKS Planika enkrat tedensko po dve šolski uri in pol ponuja izbirne tečaje slovenskega jezika. Delo poteka v dveh po jezikovnem znanju in starosti ločenih skupinah po vnaprej začrtanem programu, ki podlago za razvijanje jezikovnih spretnosti vedno gradi na poznavanju lokalnega prazničnega leta in navad;

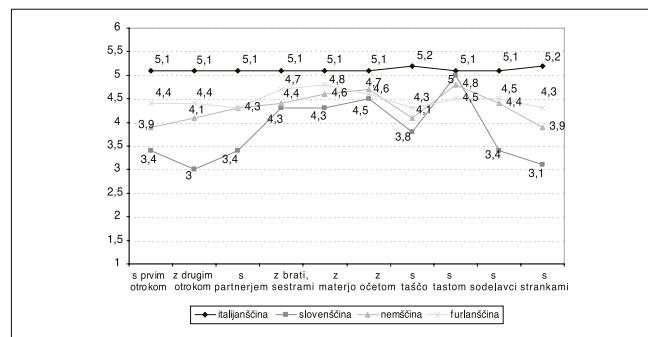
Graf 5: Srednja vrednost samoocene znanja dolinskih jezikov
Vir: Gliha Komac 2009: 159

Graf 7: Srednja vrednost samoocene razumevanja govornih besedil v dolinskih jezikih
Vir: Gliha Komac 2009: 200

Graf 6: Srednja vrednost samoocene razumevanja zapisanih besedil v dolinskih jezikih
Vir: Gliha Komac 2009: 191

Graf 8: Samoocena znanja izbranega dolinskega jezika glede na njegovo rabo pri sporazumevanju z različnimi sogovorniki
Vir: Gliha Komac 2009: 163

ključni cilj je pri otrocih uzavestiti prisotnost slovenskega v domačem okolju, jim kar najbolj pomagati pri razvijanju jezikovnih znanj in spretnosti, predvsem pa jih spodbuditi h kar najbolj suvereni in samozavestni rabi slovenskega jezika v vseh njegovih različicah. SKS Planika že od leta 1998 na različne načine sodeluje z večstopenskim šolskim zavodom Ingeborg Bachmann s Trbiža (sodelovanje pri rednem pouku na različnih starostnih stopnjah ali na izbirnih tečajih za izbrane skupine); letos tako že petič zapored od septembra osnovni šoli v Ukvah financira učiteljico slovenskega jezika, in sicer po dve šolski uri tedensko v četrtem in petem razredu.

Doslej je SKS Planika kot koordinator sodelovalo pri osmih raziskovalnih taborih, katerih rezultati so tri publikacije, in sicer *Hišna imena v Žabnicah / I nomi in vulgo delle case in Camporosso* (1999), *Ovčja vas in njena slovenska govorica / Valbruna e la sua parlata slovena* (2005) in večjezični slovensko-italijansko-nemški slovar *Shranili smo jih v bančah: Prispevek k oblačilni kulturi v Kanalski dolini* (2007). Na izid se pripravlja monografija *O umiti in v prt zaviti lobanji: Ljudska religioznost Slovencev v Kanalski dolini* (2013). SKS Planika sodeluje tudi v mednarodnem projektu *Zbor zbirk*, katerega rezultat bo interaktivna zbirka poimenovanj za različne dele oblačil v dolinskih jezikih.

V okviru SKS Planika deluje Knjižnica Salvatoreja Venosija, ki se bo v kratkem pomembno obogatila s 6.000 enotami zapuščine prof. Janeza Dolenca. Sodeluje tudi z lokalnim odsekom Glasbene matice, tj. Glasbeno šolo Tomaža Holmarja, ki v Kanalski dolini že 35 let skrbi za glasbeno vzgojo v slovenskem jeziku.

Viri in literatura

- GARIUP, Mario: *Holmar: Voci che si stanno spegnendo – Raccolta di notizie sul canto e la musica degli Sloveni della Val Canale e i loro problemi etno-linguistici*. Trst: Mladika, 2005.
- GLIHA KOMAC, Nataša: *Slovenščina med jeziki Kanalske doline*. Ljubljana: FDV; Ukve: SKS Planika; Trst: SLORI, 2009.
- GLIHA KOMAC, Nataša: *O umiti in v prt zaviti lobanji: Ljudska religioznost Slovencev v Kanalski dolini*. Ljubljana: ZRC SAZU; Ukve: SKS Planika Kanalska dolina; Trst: SLORI, 2013.
- GLIHA KOMAC, Nataša in Vera Smole(ur.): *Ovčja vas in njena slovenska govorica: Raziskovalni tabor Kanalska dolina 2003 = Valbruna e la sua parlata slovena: Stage di ricerca Val Canale*. Ukve: SKS Planika Kanalska dolina; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2003.
- KENDA-JEŽ, Karmen idr.: *Shranili smo jih v bančah: Slovski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ukve: SKS Planika Kanalska dolina; Trst: Slori; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, 2007.
- LOGAR, Tine: Govor Slovencev Kanalske doline v Italiji. *Slavistična revija* 19, 1971, 113–123.
- ŠUMI, Irena (ur.): *Hišna imena v Žabnicah: Otroški raziskovalni tabor Kanalska dolina 1999 = Nomi in vulgo delle case di Camporosso: Stage di ricerca dei bambini Val Canale*. Ukve: SKS Planika Kanalska dolina, 1999.
- Zakon 482: Določila za zaščito zgodovinskih jezikovnih manjšin = Norme regionali per la tutela della minoranza linguistica slovena, 1999.
- Zakon 38: Določila za zaščito slovenske jezikovne manjšine v deželi Furlaniji-Juljski krajini = Norme per la tutela della minoranza linguistica slovena della Regione Friuli Venezia Giulia, 2001.

OHRANJANJE IN PREDSTAVITEV LOKALNIH GOVOROV NA ČEZMEJNEM OBMOČJU V DOLINI ZGORNJE KOLPE IN ČABRANKE

Kulturne dediščine ob Čabranki in zgornji Kolpi ne predstavljajo zgolj ostanki materialne kulture, temveč tudi bogato jezikovno izročilo, ki so ga v stoletjih oblikovali prebivalci vedno povezanega območja. Govore od Babnega Polja na severu preko čebrianskega dela do občine Osilnica na jugu na obeh straneh državne meje označuje isto narečje. V teh govorih ljudje vsakodnevno komunicirajo, v njih celo pišejo in tiskajo pesmi, dramske igre, prozna besedila. Na hrvaški strani tako govore vsakodnevno uporablja še približno 3.500 domačinov, na slovenski strani kakih 300 (z višjo povprečno starostjo kot na hrvaški).

Po kratki anketi med učitelji osnovne in srednje šole v občini Čabar, ki sem jo izvedel poleti 2013, učenci lokalne govore, po upadu desetletje ali več nazaj, vedno bolj uporabljajo tudi pri neformalnem komuniciranju zunaj šolskega pouka, in to tako med seboj kot celo z učitelji, ki so na hrvaški strani večinoma domačini. Na hrvaški strani učitelji tudi med rednimi šolskimi urami spodbujajo učence k pisanju spisov in pesmic v domačem narečju. Te nato, čeprav zanje ni posebnega šolskega programa, predstavijo tudi na prireditvah. Na slovenski strani je malce drugače, saj je v Osilnici, ki edina premore svojo osnovno trirazredno podružnično šolo z okoli petimi učenci, učiteljica že mnogo let iz drugih delov Slovenije. Zato je v šoli praktično edini komunikacijski jezik knjižni. Učenci narečna besedila občasno berejo na občinski prireditvi ali na kulturnih prireditvah, ki jih organizira Društvo Osilniška dolina. Po treh letih gredo slovenski učenci v šolo v Faro, kjer pa tudi domačini žal govorijo precej drugačno narečje od osilniškega. O organizirani skrbi za lokalne govore učencev od tam žal nimam informacij.

V vsakem primeru glavno mesto komunikacije v narečju ostaja domače okolje s starši, starimi starši in z vrstniki. Kot poudarja marsikdo, se tudi otroci iz družin, v katerih starši iz različnih razlogov vztrajajo pri enem ali drugem knjižnem jeziku, v igri z drugimi otroki iz vasi kmalu navzamejo domačega govora.

V zadnjih skoraj desetih letih smo tudi z našimi dejavnostmi, predvsem z delom ljubiteljskih domoznancev ter resnih literatov na hrvaški strani, uspeli spodbuditi strokovno javnost k raziskovanju lokalnih govorov. Tako je bilo na Filozofski fakulteti v Ljubljani, na katedri za slovenistiko in dialektologijo pri prof. dr. Veri Smole in nekaterih drugih, izdelanih kar nekaj diplomskih nalog, z govori se ukvarja tudi nekaj doktorskih disertacij (Horvat 2012). Vsa omenjena dela obravnavajo narečje in lokalne govore, prav tako so govori s hrvaške strani vključeni v *Slovenski lingvistični atlas 1* (Škofic 2011). Z govorom Gerova se na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU ukvarja doktorska študentka Januška Gostenčnik. Na Filozofski fakulteti v Zagrebu domačinka s hrvaške strani, Marija Malnar, pripravlja doktorat tudi iz teh govorov. Govori so vključeni v *Slovenski lingvistični atlas 1* kot del slovenskega jezikovnega sistema. In še bi lahko naštevali.

Govori, o katerih teče beseda, so govorica prebivalcev obmejnega območja občin Osilnica in Čabar (Hrvaška – RH) ter naselij

Hrvaško, Razloge in Turki (vsa tri občina Delnice, RH), slovenskih naselij Babno Polje (občina Loška dolina), Stari in Novi Kot, Lazec, Podpreska, Draga, Srednja vas, Trava, Podplanina, Pungert, Črni Potok (občina Loški Potok).

Območje govorov se v glavnem ujema z mejo nekdanjega kočevskega gospostva do 16. stoletja, katerega v tem delu v nasprotju z osrednjim kočevskim, večinsko niso poseljevali kočevski Nemci. Največji vpliv na razvoj narečja so imeli po mnenju raziskovalcev govori z različnih območij Kranjske, nato govor kočevskih Nemcev, ki so bili tudi na ta prostor kolonizirani v 14. in 15. stoletju, in v manjši meri priseljencev iz hrvaških in drugih krajev. Gre za precej odmaknjeno, vendar povezano območje, ki je bilo pozneje razdeljeno med Kranjsko in Hrvaško, kjer se je narečje z določenimi krajevnimi razlikami, navkljub slovenskim in hrvaškim šolam, med domačim prebivalstvom na obeh straneh meje ohranilo vse do današnjih dni.

Slovenski dialektologi v govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi, ki jih opisujejo kot severno in osrednje kostelsko narečje, opozarjajo na njihovo narečno raznorodnost, saj vsebujejo tako prvine dolenskega, rovtarskega, gorenjskega in belokranjskega narečja, če ne še katerega več, kot ugotavljajo domači poznavalci. Do mešanja povsem različnih narečnih prvin je prišlo zaradi kolonizacije in s tem mešanja ljudi z območij z različnimi narečnimi značilnostmi. Kolonizacija in priseljevanje sta bila posledica srednjeveške opustelosti krajev in predvsem poznejšega železarjenja ter cestnih povezav. Ime »Govori ob Čabranki in zgornji Kolpi«, ki je bilo leta 2010 uporabljeno za prijavo enote žive dediščine v Register žive kulturne dediščine na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije, je bil predlog štirih prijaviteljev – Etnološke zbirke Palčava šiša, Plešče, ljubiteljskega raziskovalca Slavka Malnarja iz Trstja, Društva Osilniška dolina iz Osilnice in KD Kontra kiča, Babno Polje. Ugotavljali smo, da se prebivalstvo, ki je nosilec govorov, v ničemer ne identificira z uradnim poimenovanjem »kostelski govori«. Novo poimenovanje je bilo izbrano po posvetovanju s prof. dr. Vero Smole iz FF v Ljubljani; dosedanje poimenovanje je namreč izhajalo iz površno izvedenih raziskav pred mnogimi desetletji.

V narečju oziroma govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi je bilo izdanih kar nekaj knjig in pesmi. Z literarnega področja je najpomembnejši avtor Zlatko Pochobrasky iz Čabra, Hrvaška (pesmi, prozna besedila, roman, dramska besedila), nekaj pesmi je napisala tudi znana hrvaška pesnica Anka Žagar, rojena v Zamosću. Objavljenih je tudi večje število krajših narečnih besedil in pesmi večjega števila drugih avtorjev. Posebno mesto med raziskovalci ima Slavko Malnar iz Trstja (Tršće), Hrvaška, ki je o samem govoru izdal dve knjigi (2002 in 2008), v katerih je zapisal rabo besed in besednih zvez ter zbral približno 12.000 v govoru rabljenih besed, ukvarja se tudi z zgodovino območja. Leta 2012 je izdal knjigo o naselju Gorači – Gerjanskem, v celoti pisano v narečju. S področja uporabe govora v glasbi je pomemben Matija Turk iz Črnege Potoka, ki kot kantavtor z narečnimi

* Mag. Marko Smole, univ. dipl. inž. elektr., vodja Delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED, 1210 Ljubljana-Šentvid, Stanežiče 34b, E-naslov: smole.marko@gmail.com

besedili v svojih pesmih opozarja na težave in značilnosti svojega domačega okolja doline Čabranke. Najpomembnejši založnik narečnih besedil je Matica Hrvatska v Čabru.

Ljudski junak, s katerim se identificirajo prebivalci na obeh straneh državne meje, je Peter Klepec. O njem na tem območju obstajajo različne krajše zgodbe (del jih je zbral Jože Primc v leta 1997 izdani knjigi *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline*), ki se združujejo v sporočilu o njegovi nadnaravni moči, ki jo je uporabljal za to, da je iz krajev odgnal sovražnike ter za pomoč pomoči potrebnim. Predvsem območje zgornje kolpske in spodnjega dela doline Čabranke z okolico Svete Gore domačini imenujejo dežela Petra Klepeca.

Govori na slovenski strani so bili leta 2010 predlagani za vpis v Register žive kulturne dediščine Republike Slovenije in predstavljeni v katalogu *Živa dediščina se predstavi*. Žal pa sedanjí Koordinator varstva žive dediščine ne razume, da bi kot izginjajoča nesnovna dediščina predvsem na slovenski strani – s čimer se počasi briše njen pomembni čezmejni značaj – potrebovali tudi dodatne spodbude in ukrepe. Ena od spodbud bi bila tudi potrditev vpisa v register ali nadaljevanje postopkov v tej smeri. Govore je Palčava šiša junija 2011 kot enoto dediščine prijavila tudi na hrvaško Ministrstvo za kulturo, Konservatorski oddelek v Reki, pobudo smo pozneje posredovali Ogranku Matice Hrvatske Čabar kot potencialnemu lokalnemu koordinatorju, a tudi tu, kljub že v hrvaški register vpisanemu večjemu številu podobnih enot, mlini na zavodu in Ministrstvu za kulturo meljejo zelo, zelo počasi. Delno je za to po mojem mnenju verjetno kriva tudi opredelitev izvora govorov (hrvaški ali slovenski ...).

V Etnološki zbirki Palčava šiša smo se že leta 2005, ob načrtovanju ureditve zbirke za javnost, odločili, da bomo posebno pozornost posvečali predstavitvi govorov kot nesovni dediščini obeh narodov na tem območju. Tako je bila slovesnost ob odprtju enakovredno trijezična – v hrvaškem in slovenskem jeziku ter v domačem narečju. Napisne table v hiši so napisane delno v knjižnem jeziku, vsa poimenovanja prostorov in predmetov so narečna. Za poimenovanje zbirke smo zadržali narečno »Palčavo šišo« – ki je ime hiše prišlekov iz Babnega Polja. Spomladi leta 2006 smo z najstarejšimi vaščani o njihovem življenju in vasi pripravili prve video in avdio posnetke domačih govorov. Posnetki so bili v začetku zgolj zvočno ozadje zbirki. Iz teh posnetkov smo leta 2007 in pozneje izdelali nekaj filmov na DVD-jih in jih prikazali na lokalnih projekcijah ter od leta 2007 tudi na Dnevih etnografskega filma v Ljubljani. Vsako leto je nesovna dediščina tudi predmet raziskovanja in zbiranja na etnoloških poletnih tedenskih delavnicah, ki jih od leta 2007 redno organiziramo v naši zbirki in potekajo po območju govorov na obeh straneh meje.

Poleti 2010 smo tako med etnološko-dialektološko delavnico v Palčavi šiši v Pleščih s študenti in z dijaki obiskovali kraje na obeh straneh meje in posneli vrsto zanimivih pripovedi. Iz dela posnetkov v govorih posameznih krajev, ki so bili izdani na DVD-ju, lahko gledalec spozna različne zvrsti nesovne dediščine, kot jih vsebuje tudi Unescova Konvencija o varovanju nesovne kulturne dediščine: šege in navade v Babnem Polju, prakso kmečkih opravil v Prezidu, pripravo hrane in Trstju, ljudsko pripoved o Petru Klepcu v Malem logu, mlinarsko obrtniško prakso v Zamostu ter nekdanje družabne navade in večšino izdelave cvetja iz papirja v Bosljivi Loki. S tem smo želeli prikazati raznolikost in obenem podobnost govorov posameznih vasi. V

domačih govorih ustvarja tudi mlada generacija, kar dokazuje mo s prav tako posneto igro na trgu v Pleščih. Del vsakoletne prireditve konec avgusta v organizaciji etnološke zbirke Palčava šiša je tudi pohod na Sveto Goro, staro romarsko središče nad dolino, ki se konča na pleškem trgu z narečno prireditvijo. Vse to smo združili v 32-minutnem filmu in ga leta 2013 predstavili na uvodnem posvetu Dnevov etnografskega filma. Skupaj z javnimi predstavitvami govorov in idejo o enoti nesovne dediščine, ki smo jih izvedli na vseh treh območjih na obeh straneh meje, in s predstavitvijo dialektološke diplomske naloge po poreklu domačinke Ane Gorše smo ozaveščali ljudi o v zadnjih dveh desetletjih marsikje pozabljenih jezikovnih in kulturnih povezavah krajev. Predstavitve niso bile izvedene le lokalno, temveč tudi v Ljubljani, Delnicah in celo v Dekanih pri Kopru.

V Etnološki zbirki Palčava šiša, Plešce, trenutno s pomočjo avdio in video posnetega materiala edini stalno predstavljamo narečja, obenem pa se še vedno vsako leto ukvarjamo tako z avdio in video snemanjem narečnega materiala ter z organizacijo narečnih prireditev s področja kulturne dediščine obmejnega območja: filmskih projekcij, različnih predstavitev, predavanj, v narečju vodenih pohodov in podobnega. Projekte, ki jih izvajamo v Palčavi šiši, vsa leta delno sofinancirajo Urad Vlade Republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, s svojimi donacijami pa tudi lokalne občine z obeh strani meje. V projektih sodelujeta Društvo Osilniška dolina iz Osilnice in Slovensko kulturno društvo Gorski Kotar iz Prezida, prostovoljno pa tudi strokovnjaki in študentje etnologije, dialektologi, slovenisti, kroatisti, etnomuzikologi in še mnogi drugi, ki jih zanima ne samo materialna, temveč tudi nesovna dediščina krajev ob meji. S projekti se trudimo povezovati ne le domačine, temveč tudi strokovnjake z obeh strani meje.

Ohranitev govorov na hrvaški strani, vsaj dokler obstajajo ekonomske možnosti, da v krajih še ostanejo kak predstavniki inteligence in srednja ter osnovna šola z večino domačega učiteljstva, po mojem mnenju ni vprašljiva. Pomembno vlogo kot pobudnik narečnih projektov, predvsem kot založnik narečnih besedil, igra lokalna veja Matice Hrvatske iz Čabra, ki za sedaj uspešno deluje. Bolj nas skrbi prihodnost govorov na slovenski strani, ki je podhranjena tako z mnogo manjšim številom prebivalcev kot tudi z možnostmi preživetja izobraženih domačinov in domačim učiteljstvom – teh praktično ni. Tu bi morala verjetno več narediti slovenska stran, z razvojnimi načrti za obmejno podeželje, s po meri ljudi izdelano prometno ureditvijo in z razvoju ter preživetju območja prilagojenim mejnim režimom, pa verjetno tudi država z Ministrstvom za kulturo.

Po mojem osebnem mnenju so za kakovosten razvoj krajev nujne tudi dobre in raznolike čezmejne kulturne povezave, temelječe na skupni dediščini, ki so žal v zadnjih dvajsetih letih na marsikateri ravni močno zamrle. Predvsem se vanje na obeh straneh, načrtno ali nenačrtno, dvajset let uradno ni kaj dosti in načrtno vlagalo.

Viri in literatura

ŠKOFIC, Jožica idr.: *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina): Kartografsko gradivo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.

MALNAR, Slavko: *Pamejnek*. Čabar: Matica Hrvatska, 2002.

MALNAR, Slavko: *Rječnik govora čabarskog kraja*. Čabar: Matica Hrvatska, 2008.

MALNAR, Slavko: *Gorači Gerjansku*. Garače [i. e. Gorači]: Matica Hrvatska, Ogranak u Čabru, 2012.

PRIMC, Jože idr.: *Okamneli mož in druge zgodbe iz Zgornje Kolpske doline*. Ljubljana: Kmečki glas, 1997.

HORVAT, Mojca: *Morfološka struktura in geolingvistična interpretacija rastlinskih poimenovanj v slovenskih narečjih*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, 2012 (doktorska disertacija).

KRIŽNAR, Naško: *Živa kulturna dediščina se predstavi*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2010.

MALNAR, Marija in Marko Smole: *Naše pamejnke: U govorima uz Čabranku i gornju Kupu = Naši razgovori, naši pomenki: V govorih ob Čabranki in zgornji Kolpi*. Ljubljana: Verbatim, 2010 (video DVD, 31 min, 41 sek).

SMOLE, Marko: *Palčava šiša, Plešce: Etnološka zbirka družine Čop*. Reka: Svet slovenske narodne manjšine Primorsko-goranske županije, 2010.

POBUDA ZA OHRANJANJE PORABSKEGA NAREČJA V PROJEKTU »DOŽIVETJE PROSTORA«

Narečni izrazi v učnih pripomočkih in na razstavi monoštrskega muzeja

Čezmejni evropski projekt »Doživetje prostora – A megélt táj – Sence of Place«, v katerem sodelujejo Pomurski muzej Murška Sobota, Galerija-Muzej Lendava, Muzej Avgusta Pavla v Monoštru in Muzej Savaria s slovensko hišo v sombotelskem Skansnu, je bil že predstavljen v *Glasniku SED* (Andrejek 2012: 156–157). Strokovnjaki štirih muzejev so sestavili tri učne pripomočke: delovni zvezek, igralne karte Spomin na drugačen način in interaktivno zgoščenko.

Posebnost učnih pripomočkov – ki smo jih v okviru projekta pripravili slovenski in madžarski etnologi – je v večjezičnosti. Izrazi za posamezne izbrane predmete so zapisani v slovenskem in madžarskem knjižnem jeziku in še v dveh narečjih. V porabskem, ki ga govorijo Slovenci na Madžarskem, ter v hetiškem, ki je narečje Madžarov, ki živijo v okolici Lendave v Sloveniji.

Vsi trije učni pripomočki spodbujajo uporabnike k utrjevanju in učenju tudi porabskih izrazov. Uporabniki so osnovno- in srednješolski učenci, učitelji, starši in stari starši. Starši in stari starši lahko pomagajo pri učenju in izgovorjavi izrazov v učnih pripomočkih in še dodatnih, ki se pojavijo med pogovorom predstavnikov raznih generacij.

V delovnem zvezku pri nalogah nižje zahtevnosti je treba povezati sličice in izraze, napisati poimenovanja za prikazane pojme in predmete tudi v porabskem narečju. Pri nalogah višje zahtevnosti je treba napisati poimenovanja le v določenem jeziku (tudi v porabskem narečju), najti v množici črk iskane izraze (tudi v porabsčini) ali smiselno povezati sličice. Domače naloge rešujejo otroci s pomočjo odraslih. To je odlična priložnost za uporabo domačega narečja. Besedišče, ki ga uporabniki zvezka spoznajo, je usmerjeno k predmetom, ki jih vidijo na razstavah posameznega muzeja (porabske besede v Muzeju Avgusta Pavla) in so tudi tema nalog. Domače naloge spodbujajo otroka k »etnološkemu terenskemu delu«. Otrok mora na primer odgovoriti na vprašanja: Ali zbira kaj kdo v tvoji družini? Kaj zbiraš ti? Pri ljudskem stavbarstvu lahko skicira tudi lastno hišo in napiše, kdaj je bila zgrajena, kdo jo je zgradil, katere materiale so uporabljali, kako se imenujejo posamezni prostori in v domačem narečju. Pri nalogi v mreži posameznih črk se skriva 15 besed, med njimi tudi nekaj porabskih (*dveri, študenec, škedjen, štala*). Pri prehrani je naloga poimenovanje štirih predmetov (tudi v porabsčini: *hurke, tikev,*

ponev z nogačami, dödele). Pri ljudski noši se besedišče navezuje na kose oblačil in pripomočke za izdelovanje oblačil (hlapec za sezuvanje škornjev – *lapec*, statve – *krausna*, greben – *ščet*). K upodobljenim slikam je treba zapisati posamezne besede, porabski izraz k statvi, hlačam, h klobuku, k predpasniku. Domača naloga pri ljudski glasbi spodbuja »k etnološkemu raziskovanju«: Svoje starše ali stare starše vprašaj, katerih ljudskih pesmic iz otroštva se spominjajo, in jih zapiši! (V Porabju v domačem narečju.) Naštej skupine ljudskih pevcev iz domačega okolja. V delovnem zvezku se pojavi devet izrazov s kartic.

Na karticah Spomin na drugačen način je 16 predmetov iz štirih muzejev, ki so poimenovani tudi v porabskem narečju: burkle – *börkle*, cerkev – *cerkev*, citre – *citre*, dimnik – *raur*, dolgi jarem – *dugi djaren*, stol – *stolec*, harmonika – *fude*, hlapec – *lapec*, metulj – *matür*, poslikana skrinja – *lada*, postelja – *postala*, punčka iz cunj – *baba z ronje*, sablja – *sabla*, torba – *turba*, trinožni pekač – *ponev z nogačami*, žrmlje – *mlin za dino*. S kartami se igramo na dva načina: iščemo pare ali poiščemo vse štiri karte s štirimi različnimi poimenovanji. V igralni škatli se nahaja štirikrat po 16 igralnih kart z vodilnim slovenskim, madžarskim, porabskim ali hetiškim izrazom (beseda nad sliko). Pri igri iskanje parov si lahko izberemo šest jezikovnih kombinacij. Pri učenju ali utrjevanju porabskih besed si izberemo kombinacijo: *slovensko-porabsko in madžarsko-porabsko*. Pri izbrani kombinaciji uporabljamo 32 kart. Pri drugem načinu igranja se uporablja vseh 64 igralnih kart, ki jih pomešamo in razdelimo po šest vsakemu igralcu (igrajo jih lahko dve, tri ali štiri osebe). Namen igre je zbrati vse štiri karte z istim predmetom in s poimenovanji v štirih jezikih oz. narečjih (v slovenščini, madžarščini ter v porabsčini in hetiško). Povprašati se mora v jeziku, ki igralcu manjka (tako tudi v porabskem). Škatla vsebuje tudi dve karti z napotki za izgovorjavo vseh glasov. Za izgovor porabskih glasov je opis v slovenščini in madžarščini.

Na interaktivni zgoščenki so naloge didaktične in animacijske. Z didaktičnimi nalogami se utrjuje spoznavanje besedišča in učenje izrazov tudi iz porabskega narečja. Štirje različni tipi didaktičnih nalog se ponavljajo pri vseh šestih poglavjih (Muzeji in muzejski predmeti, Ljudsko stavbarstvo, Ljudska prehrana, Ljudska noša, Ljudska glasba, Ljudske otroške igre).

* Marija Kozar-Mukič, univ. dipl. etnol. in prof. slovenščine. 9700 Szombathely, Váci 39., Madžarska, E-naslov: mukic@t-online.hu

Reševanje nalog v delovnem zvezku na razstavi monoštrskega muzeja.
Foto: Marija Kozar-Mukič, Monošter, 2013

Razvrstitev slik in izrazov.
Foto: Marija Kozar-Mukič, Monošter, 2013

Pri prvi je treba k slikam predmetov razvrstiti pravilne izraze. Primeri iz monoštrskega muzeja: jaslice – *betlehem*, koš za čebele – *koš za fčele*, možnar – *maužnar*, srp in klin – *kosica in klin*, žrmlje – *mlin za dino*. Pri drugi se med pomešanimi črkami v štirih smereh skriva 12 izrazov. Na primer: SŠMAUŽNARÓIRE, ÖAHLAPECDÖFÉE. Pri tretji je iz premetanih črk treba sestaviti pravilno besedo (npr. NAICAIPS – PISANICA / REAENKM – REMENKA). Pri četrti pa mora otrok pobarvati izraze z barvo jezika oziroma narečja (slovenščina je temnomodra, porabščina svetlomodra, madžarščina je temnozelena, hetiško narečje pa ja svetlozeleno.) Pri vseh nalogah se izrazi s klikom na zvočnik tudi izgovorijo v madžarskem in slovenskem jeziku ter v hetiškem madžarskem in porabsko slovenskem narečju. Porabske besede so iz gornjeseniške inačice in se izgovarjajo tako kot na Gornjem Seniku. Pri učenju in ohranjanju narečja je zelo pomembna izgovorjava!

Na razstavi Življenje Slovencev v Porabju v Muzeju Avgusta Pavla v Monoštru si otroci lahko ogledajo tistih 30 predmetov, ki jih obravnavajo učni pripomočki. Napisi so v slovenskem knjižnem jeziku, v porabskem narečju in v madžarščini (v učnih pripomočkih pa še v hetiškem madžarskem narečju). Na primer: csép – *capé* – cepec – csép; csizmahúzó – *lapec* – hlapec – faku-

tya; hajdiván – *locné* – krplje – szénahordu serágla; kasza – *kosa* – kosa – kasza; köpülő – *matünca* – pinja – vajrázu; sarló és kéveköttö bot – *kosica in klin* – srp in klin – soru és kéveköttüfa; tálasfogas – *sklejdnyek* – sklednik – tálos; tejesköcsög – *šticli* – lonec za mleko – tejesfazik; tejfölös pohár – *piskerček* za vrnje mleko – lonček za smetano – téfölösbögre; vizeskanta – *vrč* za vodau – vrč za vodo – nagykursu; zsirosbödön – *pisker* za žir – lončena posoda za mast – zsirosfazik. Predmeti in izrazi so povezani s prehrano, stavbarstvom in stanovanjsko opremo, z gospodarstvom, s šegami ter z ljudsko nošo, glasbo in igro.

Na delavnicah porabski otroci prek muzejskih predmetov spoznajo tudi njihova pomenovanja v slovenskem knjižnem jeziku in porabskem narečju. Med izrazi so tudi taki, ki jih lahko uporabljajo v vsakdanjem pogovoru (npr. cerkev, dimnik, harmonika, metulj, postelja, stol, kuhinja, omara, soba, veža, vilice, kuhalnica, loncec, ura ipd.). Namen in cilj projekta »Doživetje prostora« je tudi ohranjanje porabskega narečja in učenje slovenskega knjižnega jezika v Porabju na Madžarskem.

Literatura

ANDREJEK, Tamara: Projekt Doživetje prostora: A megélt táj – Sense of place (SOP). *Glasnik SED* 52/ 1,2,3,4, 2012, 156–157.

DEDIŠČINA LESNIH OBRTI NA ČRNOVRŠKI PLANOTI

Študijski krožek

Črnovrška planota leži na vzhodnem robu Trnovskega gozda. Območje upravno sodi v občino Idrija, po podatkih iz leta 2012 tu živi 1.250 prebivalcev. Največji kraj na planoti je Črni Vrh s 654 prebivalci, preostali kraji pa so Zadlog, Lome, Idrijski Log, Podjesen, Predgrize, Kanji Dol, Strmec, Mrzli Log in Javornik. Način življenja so v teh krajih pogojevali kraški svet, podnebne razmere, visoka nadmorska višina in skopa zemlja. Razvila sta se predvsem živinoreja in gozdarstvo, v preteklosti je bila prisotna obrtna dejavnost (čevljarstvo, mizarstvo, kovaštvo ...). Predvsem med obema vojnama, ko so bili kraji del Italije, je tu cvetel turizem, ki je v devetdesetih letih 20. stoletja precej zamrl. Danes prav v turizmu domačini spet iščejo nove možnosti za razvoj.

O tem, kdaj so to območje naselili prvi prebivalci, ni zanesljivih podatkov. Najverjetnejša razlaga je, da so prvi priseljenci prišli v 15. stoletju s škofjeloškega konca, kjer so imeli svoja posestva brižinski škofje. O nemškem poreklu prebivalcev pričajo tudi imena v krstni knjigi iz leta 1635, kot so Abraht, Rudolf, Paver, Flander (Simonič Mervic 1997: 9; Kragelj 1994: 6). Brez dvoma je bilo to območje leta 1499 že naseljeno, saj je Črni Vrh (*zu Swarezen perg*) v urbarju iz tega leta za Vipavo že zajet.

Na celotni planoti so gosti gozdovi in s tem dostopnost do lesa, dolge zime ter seveda iskanje dodatnega zaslužka na kmetijah botrovali razvoju različnih panog lesnih domačih obrti. Po pripovedovanju domačinov so še sredi 20. stoletja v večini hiš izdelovali razne lesene izdelke: posode, žlice, polentarje, nečke, cajne, koše, grablje, kosišča. Večina se jih je z obrtjo ukvarjala pozimi, ko ni bilo dela zunaj, le redki so se s tem delom preživljali celo leto.

Tradicija obdelovanja lesa je bila povod za izvedbo študijskega krožka z naslovom Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti, ki je potekal decembra 2012 ter januarja in februarja 2013. Organizirala ga je Idrijsko-Cerkljanska razvojna agencija in me povabila k sodelovanju kot strokovno koordinatorko in raziskovalko. Namen krožka je bil predvsem evidentirati in dokumentirati še ohranjeno znanje o lesnih domačih obrteh, orodje, ki so ga pri izdelavi uporabljali domači obrtniki, in njihove izdelke. V objektivni kamere in fotoaparata smo želeli ujeti prebivalce, ki se še ukvarjajo z domačo obrtjo. Postopoma je dozorela tudi ideja, da bi bilo primerno vse zbrano predstaviti na priložnostni razstavi, bolj ambiciozne ideje pa težijo tudi k ponovni oživitvi izdelave lesenih izdelkov, po katerih so bili Črnovrščani poznani daleč naokoli.

V okviru krožka je bilo izvedenih šest srečanj, ki se jih je udeležilo enajst udeležencev različnih starosti in poklicev. Nekateri so prišli, ker jim je bila tema zanimiva, drugim je bilo v interesu pridobiti praktično znanje, med udeleženci pa so bili tudi prebivalci, ki se še ukvarjajo z izdelavo lesenih izdelkov in so nam lahko posredovali svoje znanje. Srečanja so potekala v obliki pogovora med udeleženci, ki so izmenjevali mnenja in se pogovarjali, kako je bilo včasih, kdo je kaj izdeloval, kako so imenovali

različna orodja, izdelke ipd. Pletarja sta nam v svojih domačih delavnicah pokazala, kako nastaneta cajna in oprtni koš, pri čemer smo se v posameznih fazah dela lahko preizkusili vsi udeleženci krožka. Na terenu smo si ogledali potek izdelave lesene posode ter spoznali pintarsko orodje.

Podatke, zbrane na srečanjih, sem dopolnila z dodatnimi pogovori z domačini, zbiranjem predmetov in zgodb na terenu ter s pregledovanjem literature in virov. Izsledke sem zbrala v raziskavi z naslovom *Pintarji, pletarji, grabljarji, kosjarji, neškarji, žličarji: Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti*. V raziskavi obravnavam posamezne panoge obrti, opišem postopke izdelave, izdelke, orodje in načine prodaje izdelkov, pri čemer se mi je zdelo zelo pomembno zapisati ohranjena domača imena za vse naštet.

Raziskava je pokazala, da so bile glavne panoge lesnih obrti pintarstvo, pletarstvo, izdelovanje grabelj in kosišč, nečk in izdelovanje žlic. Pri domači obrti je šlo za izdelovanje določenih predmetov v okviru domačije, domače družinske skupnosti, za lastne potrebe in za zamenjavo ali prodajo (Bogataj 1989: 7). Za prebivalce, ki niso imeli svoje zemlje, je bila domača obrt dodaten vir zaslužka, nemalokrat je pomenila celo način preživetja.

Glavni izdelki črnovrških pintarjev oziroma sodarjev so bile iz dog sestavljene vinske posode, ki so jih uporabljali v vinorodnih krajih ob trgatvi in v vinskih kletih. Najpogosteje so izdelovali približno 70 cm visoke okrogle posode – čebre ali vrne oz. urne, kot so jim rekli Vipavci. V čebre so stresali grozdje, ki so ga pred tem v vinogradih obrali v brentače ali brente. To so bile škafu podobne posode z ovalnim, na eni strani stisnjenim dnom. Vsebinsko čebrov so v kletih stresali v velike, tudi do dveh metrov visoke okrogle posode, ki so jim Vipavci rekli *plavnik* ali *bdenj*, Črnovršci pa *badn*. Za prelivanje mošta v sode so Črnovrščani Vipavcem izdelovali *nafe*, manjše posode z dolgim ročajem s prostornino okrog 10 litrov. Poleg vinske posode so izdelovali tudi posodo za vsakdanjo rabo – škafe v treh velikostih, kadi oziroma *bane* za umivanje, čebre za pranje perila – *žehtarje*, *žehtnice* ali *žehtne čebre*, kadi – *kade* za kisanje repe in zelja ali soljenje mesa, *deže* za shranjevanje zaseke in druge zabele, pinje za izdelavo masla. Te izdelke so izdelovali le po naročilu in predvsem za potrebe domačega okolja.

Pintarstvo je na Črnovrškem danes skoraj povsem izumrlo. Na terenu smo našli le še enega izdelovalca, ki občasno po naročilu še naredi kakšno leseno posodo. Nekaj udeležencev študijskega krožka je pomagalo očetom izdelovati posodo v otroških letih in se danes še spomnijo postopkov, imen orodja, izdelkov itd.

Zlasti v Zadlogu so v preteklosti izdelovali grablje in kosišča – *kosja*. *Grabljarji*, kakor so se imenovali izdelovalci grabelj, so izdelovali dve vrsti grabelj; senene za grabljenje sena in listnate za grabljenje listja. Danes je izdelava skoraj povsem zamrla, saj se z grabljarstvom ukvarjata le še dva domačina. Medtem ko eden grablje še vedno izdeluje ročno, je drugi prešel na skoraj izključno strojno izdelavo. Pri tem postopku so zlasti zanimivi

* Urška Bajec Rupnik, univ. dipl. etnol. in kult. antrop. 5274 Črni Vrh, Črni Vrh 115, E-naslov: ursabajec@gmail.com

Črnovrški pintarji, čas med prvo in drugo svetovno vojno.
Foto: Avtor in datum posnetka neznana, Črni Vrh z okolico (Izvirnik hrani družina Rudolf, Predgrize 35 B, Črni Vrh)

Udeleženci študijskega krožka si ogledujejo, kako nastane cajna.
Foto: Urška Bajec Rupnik, Črni Vrh, 21. 1. 2013

stroji in pripomočki, ki jih je večinoma izdelal sam ali pa jih popolnoma prilagodil za potrebe izdelave grabelj. S tem je zelo pospešil sicer zamudno izdelavo. Čez zimo naredi okrog 800 grabelj, medtem ko je pri ročni izdelavi veljalo, da je izkušen *grabljar* v enem dnevu izdelal dvojje grabelj.

Glavni izdelki črnovrških pletarjev so bile iz leske in leskovih viter pletene večnamenske košare oziroma cajne za prenašanje pridelkov, semena, drv itd. ter koši za prenašanje listja, trave, sena in drv. V Črnem Vrhu sta danes aktivna še dva pletarja, ki sta se s to obrtjo srečala že v otroških letih. Eden izmed njiju se posveča izključno pletenju cajn v treh velikostih. Največkrat jih ljudje kupujejo za darila, da vanje naložijo druge lokalne domače pridelke in izdelke, kot so med, razna žganja, potica. Drugi pletar poleg cajn izdeluje tudi koše, predvsem pa se je usmeril v izdelavo košar različnih oblik, npr. laboda ali štoklje. Izdeluje miniaturne izvedbe košev in košaric, po katerih je veliko povpraševanja zlasti za rojstnodnevna darila in poročne konfete. Velik navdih mu predstavlja narava, saj za ustvarjanje unikatnih izdelkov izkoristi razne materiale in oblike (korenine, veje, pečke, lupine orehov ...). Opleta tudi steklenice in izdeluje zanimive izdelke po naročilu (senčnik, voz ...). Poleg tega ga razne ustanove vabijo k sodelovanju pri izvedbi pletarskih delavnic. Z delavnico redno gostuje v Slovenskem etnografskem muzeju, ki je o njem posnel tudi etnološki film *Ena košara na dan*.

Prebivalci višje ležečih zaselkov, kot sta Javornik in Kanji Dol, so se v preteklosti ukvarjali z izdelavo žlic, kuhalnic, polentarjev in mečkalcev za krompir – *matuckov*. Tu so izdelovali tudi nečke oziroma *neške*, kot tej plitvi podolgovati posodi, izdelani iz enega kosa lesa, pravijo v teh krajih. Nečke so bile poimeno-vane glede na namen, kateremu so služile. Plalne nečke – *plau*

neške ali *plau*nce so uporabljali za planje, odstranjevanje plev iz omlatenega žitnega zrnja, *pečne neške* pa za mesenje testa za kruh. Rekli so jim tudi *pečnce*. V nečkah so tudi kopali majhne otroke ali jih uporabljali namesto otroške zibelke.

Izdelovalci so svoje izdelke prodajali raznim preprodajalcem ali pa jih sami prodajali na sejnih. Leseno posodo so med drugim prodajali na mali in veliki šmaren v Logu pri Vipavi ter na jesensko kvaterno nedeljo v Braniku. Kar na sejnih niso prodali, so potem prodajali od hiše do hiše na Vipavskem in Krasu. Pred prvo svetovno vojno in po njej so posodo vozili tudi v Trst, redno so s svojimi izdelki zalagali trgovino na Opčinah pri Trstu (Bras 1979: 10). Posodo so vozili tudi trgovcu v Logatec, od koder je nato z vlakom potovala v Istro. Po drugi svetovni vojni je izdelke odkupovala Kmetijska zadruga Idrija, ki je imela odkupno postajo v Črnem Vrhu, vendar izdelovalci niso toliko iztržili, kot če so posodo sami prodali.

S prodajo so se ukvarjale tudi ženske, krošnjarke, ki so od izdelovalcev odkupile izdelke in jih na Vipavskem prodajale po hišah. Izdelke so naložile na vozičke, v žaklje ipd. in pot največkrat v celoti prepešale.

Kupci so izdelovalcem večkrat plačevali v pridelkih, največkrat z vinom in s koruzo. V petdesetih letih 20. stoletja je pintar za velik brentač dobil 10 litrov, za čeber pa 40–42 litrov vina. Včasih so nazaj pripeljali toliko vina, da so ga nato prodali naprej črnovrškim gostilničarjem.

Dejavnost, ki je še ne dolgo nazaj preživljala dobršen del prebivalcev na Črnovrški planoti, je danes prisotna skoraj samo še kot hobi nekaterih upokojevcov. Hiter razvoj in cenejši nadomestki lesene posode, žlic, košar in drugih izdelkov so v zelo kratkem času iz zavesti prebivalcev izbrisali pomen domače obrti v ži-

vljenju njihovih prednikov, ki so znali živeti v sožitju z naravo. S pridom so izkoriščali naravne vire in jih znali koristno vključiti v vsakdanje življenje.

Raziskava je osvetlila pomen in razširjenost tradicije obdelave lesa v teh krajih in pokazala, da bi lahko prav v tej tradiciji iskali etnološko identiteto kraja, saj je bilo območje Črnega Vrha eno glavnih pintarskih središč na območju današnje Slovenije. Iz dediščine lesnih obrti bi lahko črpali možnosti za nadaljnji razvoj, zlasti na področju turizma, ki je pred leti na planoti že cvetel. Morda je lahko raziskava osnova za nadgradnjo – postavitve razstave, oblikovanje muzejske zbirke ter celo začetek prenosa znanja obdelave lesa na mlajše prebivalce.

ROŽINCA – VELIKI ŠMAREN SLOVENCEV V NADIŠKI BENEČIJI

Marijino vnebovzetje je ob veliki noči in božiču za rimskokatoliške in pravoslavne kristjane – čeprav je bila dogma uradno potrjena šele leta 1950 – eden najstarejših in najvažnejših praznikov. Svoj čas je bil tako spoštovan, da je bila prepovedana zabava s plesom pa tudi vsako delo, ki ni bilo nujno. Za vernike je namreč vsako leto 15. avgusta dan, ko je bila Marija po smrti z dušo in s telesom vzeta v nebesa. V Sloveniji je, potem ko je pred desetletji že bil, od leta 1991 znova državni praznik.

Tudi na Slovenskem, kjer ima ta praznik, zlasti v krajih s cerkvami, posvečenimi Jezusovi materi, tako kot večina drugih velikih pobožnosti, več izraznih oblik in šeg, ki ga spremljajo. Na raznovrstnost opozarjajo že različna poimenovanja prazničnega dne: poleg vnebovzetja še veliki šmaren, šmarno, šmarna maša, velika maša ipd., na Zilji in v Rožu velika gospojnica, na zahodnem robu narodnega ozemlja pa šmarna miša ter rožn(i)ca ali rožinca. V ljudskih pobožnostih in verzifikacijah je tudi sama Mati božja ponekod imenovana Roža Marija – npr.: *Angelci v nebesa hodi-jo, Rožo Marijo kronajo ...*

Skoraj povsod imajo po maši procesijo, na katerih nosijo Marijin kip – v Medani v Brdih je menda težak kar 500 kg! – ali sliko, na primer na Brezjah – pritrkavajo z zvonovi, poskrbijo za praznična okrasitev s slavoloki in kitami iz zelenja ter pripravijo svoje značilne praznične jedi. Slovenski katoličani množično romajo v te kraje, med katerimi so poleg Brezij na Gorenjskem najbolj obiskane cerkve Ptujška gora na Štajerskem, Sveta gora nad Novo Gorico in Nova Štifta na Dolenjskem. Znameniti sta tudi romanji z barkami iz Strunjana v Piran ter iz vasi na tržaškem Krasu na otok Barbana v Graški laguni.

Marijino vnebovzetje je pomemben dogodek tudi v Spodnji Idriji, kjer je ta dan hkrati krajevni praznik. Slovesen obred v cerkvi Marije na Skalci, okrašeni z bršljanovimi venčki in kitami, zato spremljajo tudi športna tekmovanja, razstave, nastopi glasbenikov in druge, za obiskovalce od blizu in daleč zanimive zabavne prireditve. Krajevna posebnost je vsakoletno prizadevanje domačih žena in deklet, da bi spekle najdaljši skutni štrukelj, kar je prazniku dalo lokalno ime Prfarski štrukljevc. V Razkrižju v Pomurju imajo navado povezovati šopke z okrasnimi sončnica-

Viri in literatura

BAJEC RUPNIK, Urška: *Pintarji, pletarji, grablarji, kosjarji, neškarji, žličarji: Dediščina lesnih obrti na Črnovrški planoti*. Idrija: Idrijsko-Cerklianska razvojna agencija, 2013 (neobjavljena raziskava).

BOGATAJ, Janez: *Domače obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1989.

BRAS, Ljudmila: *Lesne obrti na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1979.

KRAGELJ, Jožko: *Cerkev in župnija sv. Jošta v Črnem Vrhu nad Idrijo*. Črni Vrh: Župnijski urad Črni Vrh, 1994.

SIMONIČ MERVIC, Karmen: *Šolstvo na Črnovrški planoti*. Črni Vrh: OŠ Črni Vrh, 1997.

mi in drugim, predvsem rumenim sezonskim cvetjem, v Lučah v Savinjski dolini cerkev bogato okrasijo z brezovimi vejami, najbolj pa je ta praznik povezan z zelišči in rožami v Beneški Sloveniji, zlasti v Reziji in porečju Nadiže.

Ta del s Slovenci poseljenega ozemlja je bil geografsko in politično – zlasti zadnje poldrugo stoletje – ločen od drugih slovenskih pokrajin, zaradi česar je imel tudi povsem drugačno usodo. Tamkajšnji Slovenci so kljub obljubam ostali brez svojih šol, tako da so svoj jezik in šege ohranjali le pod okriljem narodno zavedne duhovščine, dokler niso fašistične oblasti leta 1933 uporabo slovenščine strogo prepovedale povsod v javnem življenju, tudi v cerkvah – kar je v *Kaplanu Martinu Čedermacu* sijajno upodobil France Bevk. Kolikor je bilo mogoče, so se beneško-slovenska narečja in govori razvijali po svoje in se čedalje bolj oddaljevali od knjižne slovenščine. Predvsem v zadnjih dveh desetletjih se je položaj v tem pogledu precej izboljšal, v Špetru ob Nadiži uspešno deluje dvojezična šola, v Čedadu in še ponekod so dejavna različna kulturna društva, v delu občin so postavili tudi dvojezične krajevne table, vendar je vse to prišlo prepozno. Če je bila v obdobju med svetovnima vojnoma pomemben razlog za izseljevanje tudi fašistična raznarodovalna politika, se je po drugi svetovni vojni emigracija nadaljevala predvsem iz ekonomskih razlogov. Iz časa največjega izseljevanja se je ohranila kratka ljudska štirivrstičnica:

Oj božime, tele dolinice,
Oj božime!
Kuo težkuo, kuo težkuo
vas zapustim.

Večina prebivalstva Beneške Slovenije se je medtem že trajno izselila. V mnogih odročnih zaselkih vztraja le še peščica starejših ali celo ni več stalnih prebivalcev. Pravzaprav edino, kar jih še spodbudi, da se zberejo v večjem številu – to pomeni nekaj deset, izjemoma nekaj sto ljudi – da se družijo in obujajo spomine, so prazniki. Takrat se v domače vasi vrnejo tudi številni izseljenci. V Ravanci (Prato di Resia) v Reziji je pred časom še zelo slovesno praznovanje *šmarne miše* povezano s sejmom, za Slovence

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik. 1000 Ljubljana, Trebinjska 11, E-naslov: iztok.ilich@amis.net

Tradicionalna procesija v Medani.
Foto: Iztok Ilich, Medana, 15. 8. 2013

Snopiči v oknu Marijine cerkve v Krasu.
Foto: Iztok Ilich, Kras, 15. 8. 2013

v Nadiških dolinah, predvsem v trikotniku med Sovodnjo, Matajurjem in Krasom pod Kolovratom, je Marijino vnebovzetje, ki mu sami domačini pravijo *rožinca*, sploh eden najbolj priljubljenih praznikov. Ne brez razloga: pomembna tradicionalna sestavina praznika so šopki, rečejo jim *snopiči*, *pušjaci* ali *maki*, ki jih dekleta in ženske naredijo doma in na praznični dan prinesejo v cerkev k blagoslovu. Nekaj jih tudi podarijo ali prodajo – skromen izkupiček namenijo cerkvi – svoje pa odnesejo domov. Ponekod jih še vedno pritrldijo na hišna ali hlevska vrata, še pogosteje pa jih posušijo in shranijo ter njihove sestavine, ki jim pripisujejo zdravilno, magično in zaščitno moč, porabijo za različne namene. Iz nekaterih pripravljajo čaje in obkladke, preostale pa ob božiču in drugih zimskih praznikih zažgejo na žerjavici ter z dimom blagoslovijo hišo in hlev. Pepel stresejo tudi skozi vrata hiše ali z njim potresejo prag, da dom – podobno kot svetoivanski venčki ponekod na Krasu in v Brdih – zaščitijo pred strelo, točo ter drugimi naravnimi ujmami in nesrečami.

Po zapisu Luise Battistig, dobre poznavalke šopkov pa tudi venčkov, ki jih spletejo za rožinco v Matajurju in drugod, objavljenem v brošuri *Rožinca* (2010),

tisti dan, 15. vošta, žene poberejo vsake sorte rože an zdravilne trave an jih povežejo v pušjace, ki jih mašnik požegne pred mašo ali po maši na čast Mariji. Tiste rožean tiste trave imajo an poseban pomien an su znauinje, simbol Marijnih lepih čednosti (virtù): jubezan, čistost, ponižnost, upanje, duhovna lepota, dobrota, viera. Tele čiednosti muormo tudi mi nosit tu sebe, če želimo ohranit zdravje ta na dušuan ta na telesu. Od telega žegna rož je paršlo ime Rožinca, ki je sinonim za praznik Marijinega vnebovzjetja.

Erika Balus v isti brošuri opozarja, da se je rožinca iz roda v rod prenašala z ustnim izročilom: »Skozi stoletja so na nekatere rastline, ki so bile sestavni del pušelja, pozabili ali jih zamenjali z drugimi, zato danes lahko opazamo od vasi do vasi majhne razlike in je zato težko ugotoviti, katera sestava je izvirna.« Raffaella Zorza v nadaljevanju našteje in na kratko opiše enajst rastlin, ki se najpogosteje pojavijo v šopkih.

Cerkev device Marije nad vasico Kras/Cras v najzahodnejši beneškoslovenski občini Dreka/Drenchia je s svojo okolico

bržkone najslikovitejše prizorišče tradicionalnega praznovanja rožince, ki ga zadnjih nekaj let organizira društvo Kobilja glava iz bližnjega zaselka Očne Bardo/Oznebrida. Od tam je doma predsednica društva, publicistka in slikarka Lucia Trusgnach – Škejcova, ki sicer živi v Milanu, vendar še ohranja žive vezi z domačimi kraji in ljudmi. Potrdila jih je s knjižico *Rožinca je naša* (2007), v kateri se med drugim spominja svojih najzgodnejših doživljanj praznika pod domačo streho. Takrat gubance niso pekli za vsak praznik, ampak »samo na rožinco al če se je kajšin ženu«. In nobena rožinca ni minila brez te potice Beneških Slovencev: »Vsaka družina je pekla od šest do osim gubanc, a če jih je bluo manj, so pa dve družine kup pekle. Nona je znala fajno rounat an pec gubance,« so vsa opravila s pečjo in peko še živo v spominu Lucie, ki je rada bila zraven: »Suhe oči od guorkote, an le se nisim mogla nagledat telega čudnega, domaciega pakla, dok me niso odganil, zak sim bila na pot.« Ko so bile pečene, so »gubance tako fajno an mocnuo uonjale, de vsa hiša je miela po njih. Lohnej je mankalo še tri al štier dni do praznika, ma s telim – čast Bogu – se je Rožinca začela ...«

Lucia Trusgnach – Škejcova je sestavila tudi natančen popis rastlin, ki se, če ne vse, pa večina, v različnih kombinacijah znajdejo v prazničnih snopičih. Nanizala je še dve več kot botaničarka Raffaella Zorza in jih vse tudi naslikala. Sledijo si gruva (vinska rutica), komarač (komarček), kreč (ametistasta možina), pelin, uratic (navadni vratič), glovnik, klasina (bodice, rašplje), ozeberil (rman), roža device Marije ali roža svetega Roka (konjska griva), roža šentjanžova, roža svetega Ivana, Marijina kri (šentjanževka), salvija te duja (travniška kadulja), slis (gozdni slezenovec, malva), zvončielca kosmata (navadni gadovec), zvončic (koprivasta zvončnica).

Pri rožinci v Dreškim kamune – Dreški občini – ima zelo pomembno vlogo cerkveni predstojnik msgr. Marino Qualizza, ki s somaševanjem mlajših duhovnikov, deloma v slovenščini in deloma v italijanščini – v obeh jezikih odmeva tudi petje s kora – vodi cerkveni obred. Zanj je rožinca »tajšan poseban praznik, de ga ne usafaš ninkjedrek«. Med vsemi prazniki v Benečiji, še poudarja v uvodni besedi v Lucijini knjižici,

je samuo par nas takuo obiskan an spoštovan, da ze tele dan vsi tisti, ki morejo, se uarnejo damù. Malo nas je osta-

Procesija se lahko začne.
Foto: Iztok Ilich, Kras, 15. 8. 2013

lo po naših vaseh, a tisti dan v cerkvi an okuole cerkve se zberè tarkaj ljudi, de za enkrat se razveseliš an misleš, de naše vasi an hiše so nazaj oživiele. Čudno veselje se pokaže an vide na licheh an obrazeh vsieh ljudi. Tele je cudež naše rožince.

Da je pred mašo in procesijo – z Marijinim kipom, ki na ramenih krepkih mož obkroži pokopališče in cerkev – ter po njej vse tako, kot mora biti, in da nazadnje ni nihče lačen in žejen, so zaslužne še prejšnja predsednica društva Kobilja glava, Gabriella Cicigoi, njena hči Emanuela, tajnica društva, poznavalec beneškoslovenskih šeg in predsednik društva Srebrna kaplja, Fabio Bonini, ter druge prebivalke in prebivalci okoliških vasi. Za vse skupaj je rožinca tako pomemben mejnik, da celo koledarsko leto razdeli na dva dela – pred rožinco in po njej.

Staro in mlado z blagoslovljenimi snopiči.
Foto: Iztok Ilich, Kras, 15. 8. 2013

Ta praznični dan je obenem priložnost za srečevanje razseljenih nekdanjih sosedov in prijateljev, ki se niso videli eno ali tudi več let. Vsi prinesejo šopke in sveče, tako da na vaškem pokopališču skoraj ni groba, ki ga, tako kot ob dnevu mrtvih, ne bi obiskali in okrasili svojci od kdo ve kod. Po slovesnosti se pred županstvom druženje z domačimi vižami in pesmimi nadaljuje do poznih večernih ur. Razidejo se z obljubo, da se, če prej ne, naslednje leto ob rožinci znova snidejo.

Literatura

TRUSGNACH, Lucia: *Rožinca je naša: Festa dell'Assunzione a Drenchia*. Cividale del Friuli = Čedad; Most: Kulturno društvo Ivan Trinko = Circolo di Cultura Ivan Trinko, 2007.

BATTISTIG, Luisa (ur.): *Rožinca: Matajur, 15. vošta – agosto*. San Pietro al Natisone: Pro loco Nediške doline; [s. l.]: Pro loco Vartacia, 2010.

SLEPI IN SLABOVIDNI V DRUŽBI – MED ZGODOVINSKO PERSPEKTIVO IN SODOBNIMI VPRAŠANJI

O konferenci in njenih odmevih

Problematika obravnave ljudi s posebnimi potrebami v historičnih družbah še vedno predstavlja nekoliko mejno in verjetno tudi zato slabo raziskano raziskovalno področje. Procesi izključevanja in vnovičnega vključevanja hendikepiranih v družbo so namreč povezani z različnimi stopnjami samega kulturnega in socialnega razvoja družb in držav v posameznih obdobjih. Če so historične družbe srednjega in novega veka hendikepirane posameznike večinoma izključevale in potiskale na svoje obrobje, se je z modernizacijskimi procesi v 19. stoletju in predvsem z razvojem socialne države v 20. stoletju počasi začela njihova vnovična integracija v družbo. Posebno vlogo pri vključevanju hendikepiranih v družbo so imele različne institucije, ki so skrbele za njihovo izobraževanje, razvijale socialne mehanizme in nudile psihološko pomoč. Na Slovenskem so poseben fenomen institucije za slepe in slabovidne, saj se je ta skupina samoorganizirala v eno od najzgodnejših invalidskih organizacij. Da bi izpostavili ta doslej dokaj skromno obravnavani del slovenske zgodovine in ga povezali s trenutno situacijo slepih in slabovidnih na Slovenskem, sta Inštitut za slovensko narodopisje in Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU z Zvezo društev slepih in slabovidnih Slovenije 23. in 24. aprila 2013 v Ljubljani pripravila konferenco o položaju slepih in slabovidnih od začetka 19. stoletja do danes z naslovom Slepi in slabovidni v družbi: Med zgodovinsko perspektivo in sodobnimi vprašanji. Konferenco je dopolnila razstava Pokrajinskega muzeja Kočevje Edina tema je neznanje: Šolstvo in skrb za slepe in slabovidne na Slovenskem, ki je bila na ogled v Atriju ZRC SAZU, ob tej priložnosti pa je izšel tudi zbornik s povzetki prijavljenih prispevkov.

Konferenco je odprl Evgen Bavčar, trojni doktor znanosti, filozof, pisatelj in fotograf, nekdanji član Francoskega nacionalnega centra za znanstveno raziskavo CNRS, trenutno pa častni znanstvenik, direktor in ustanovitelj laboratorija za nevidno v okviru Mehiškega inštituta za kritične študije. V svojem prispevku Zgodovina slepih brez zgodovine je razgrnil svoje odgovore na vprašanja, kako naj v zgodovini marginalizirana in praktično neobstoječa družbena skupina govori in piše svojo zgodovino, kdo sploh govori o slepih in kdo zanje. Kot je zapisal v povzetku svojega predavanja:

slepim moramo dati besedo in pravico do zgodovine, kot izhaja iz njihovega izkustva, iz logike njihovih življenjskih razmer, svobode in nesvobode. Bolj bomo svobodni, če bomo izrekli svojo nesvobodo in če bomo poudarili svojo marginalno situacijo v svetovni in nacionalni zgodovini.

Sledile so predstavitve 38 referentov – zgodovinarjev, etnologov, geografov, pedagogov, arhivistov, kustosov, knjižničarjev, arhitektov in urbanistov, računalniških strokovnjakov, medijskih, kulturnih in zdravstvenih delavcev – ki so obravnavali zgodovinska dejstva in aktualna vprašanja, povezana s slepimi in slabo-

vidnimi, od njihovega položaja v družbi od začetka 19. stoletja dalje, razvoja šolstva za slepe otroke in odrasle, tiflopedagogike in izobraževanja, do zdravstvenih vprašanj, komunikacije, interakcije z videčimi, dostopnosti in mobilnosti, knjig in novih medijev, muzejev in umetnosti. Predavanja so bila smiselno povezana v več tematskih sklopov; ti so bili prvi dan posvečeni zgodovinskim temam, drugi dan pa aktualnim vprašanjem, ki pestijo to populacijo.

Prvi sklop pod vodstvom moderatorke Petre Svolljšak je obravnaval položaj slepih in slabovidnih v zgodovini, v katerem so poleg Evgena Bavčarja sodelovali Aleksandra Serše, Dragica Čeč, Blaž Otrin in Marija Klobčar. Aleksandra Serše je prek arhivskega gradiva analizirala, kako so v 19. stoletju na Kranjskem skrbeli za slepe in slabovidne, Dragica Čeč je razpravljala o položaju slepih in slabovidnih v prvi polovici 19. stoletja, Blaž Otrin pa je analiziral delovanje Društva Dom slepih. Marjanca Klobčar je sklop sklenila s predstavitvijo pomena pesmi in glasbe za preživetje slepih in slabovidnih. Drugi sklop, ki ga je vodila Darja Kerec, je bil posvečen zgodovini šolstva za slepe in slabovidne, posamezni prispevki pa so z zgodovinskega vidika obravnavali zavod za slepe otroke v Kočevju (Mojca Šorn, Dunja Dobaja) ter pomen številnih učiteljev oz. tiflopedagogov, kot ga razgrinjajo pedagoški tisk (Branko Šuštar) oz. njihove življenjske zgodbe (Jurij Auer in Bojana Globačnik, Ivan Kordiš). Zadnji sklop predavanj v prvem dnevu konference pod vodstvom Aleksandre Serše je bil posvečen obravnavi slepote kot medicinsko-zdravstvenega fenomena. Kot prva je Petra Svolljšak spregovorila o vojni slepoti na primeru prve svetovne vojne in slovenskem prispevku k izboljšanju položaja vojnih slepcev. Ivanka Huber je analizirala zdravstveno kulturo na Goričkem v prvi polovici 20. stoletja, pri čemer je posebno pozornost posvetila trahomu. O posledicah trahoma za šolstvo v Prekmurju je spregovorila Darja Kerec, Zvonka Zupanič Slavec pa je predstavila medicinske poglede na slepoto in slabovidnost. Veronika Jurišaga je za konec vsebinskega sklopa na kratko predstavila vsebino raziskave o komunikaciji medicinske sestre s slepim pacientom.

Prispevki drugega dne konference so bili razdeljeni v štiri vsebinske sklope, ki so obravnavali različna aktualna vprašanja slepih in slabovidnih. Prvi je bil posvečen izobraževanju in osveščanju o slepoti in slabovidnosti, moderiral pa ga je Marko Prpič. Darja Kobal Grum je analizirala razvoj inkluzivnega izobraževanja slepih skozi presečišče sistemskih in paradigmatičnih sprememb, Ingrid Žolgar Jerković pa izobraževanje tiflopedagogov. Andreja Albreht in Irena Rozman Fattori sta spregovorili o pomenu primerno oblikovanih zelenih prostorov za vključevanje in izobraževanje slepih in slabovidnih, in sicer prek primera oblikovanja specializiranega učnega vrta pri Zavodu za slepo in slabovidno mladino v Ljubljani. Katja Sudec je razmišljala o pomenu izobraževanja odraslih za integrativno sodelovanje v kulturi in predstavila projekt Sodelujem Skupaj Integrativno na področju

* Dr. Saša Poljak Istenič, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., asistentka, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: sasa.poljak@zrc-sazu.si

kulture. Karmen Bajec in Kartin Modic pa sta spregovorili o kulturi sobivanja slepih in videčih ter prek karikatur predstavili najpogostejše interakcijske situacije. V sklopu o dostopnosti in mobilnosti, ki ga je vodila Rajka Bračun Sova, je Roman Rener spregovoril o orientaciji in mobilnosti slepih in slabovidnih oseb ter predstavil razvoj pripomočkov za slepe in slabovidne in učenje veččin v različnih zgodovinskih obdobjih, Vlasta Vodeb je analizirala zakonodajo kot ključno za zagotavljanje dostopnosti, Andreja Albreht in Andreja Zapušek Černe sta predstavili načrtovanje sistema varnih poti v mestih, ki bi omogočile večjo samostojnost slepih in slabovidnih, Marko Prpič je spregovoril o programu in dejavnostih RTV Slovenija za invalide z okvarami čutov, Jerneja Žganec Gros in France Mihelič pa sta predstavila sintezo govora za slepe in slabovidne uporabnike. Tretji sklop pod vodstvom Tomaža Wrabra je bil posvečen knjigam in knjižnicam. Dušan Sterle in Romar Rener sta razgrnila poslanstvo Knjižnice in fonoteke Minka Skaberne v različnih zgodovinskih obdobjih, Petra Testen je predstavila svojo raziskavo o izkustvu brajice in vlogi omenjene knjižnice pri članih Medobčinskega društva slepih in slabovidnih Nova Gorica, Aksinja Kermauner in Nina Schmidt pa sta predstavili zgodovino tipnih podob in pokazali številne primerke tipnih knjig. Zadnji sklop konference je bil posvečen muzejem in umetnosti, vodil pa ga je Branko Šuštar. Vida Kaporc Sedej je analizirala dostopnost muzejev slepim in slabovidnim, Saša Poljak Istenič je predstavila razstave o slepih in slabovidnih v slovenskih muzejih ter prilagajanje razstav in dostopnosti prostorov tej populaciji, Jože Podpečnik je spregovoril o prilagajanju stalne postavitve športne zbirke Rudolfa Cvetka v Narodnem muzeju Slovenije, Morana Vouk o temni sobi, s katero v Tiflološkem muzeju v Zagrebu videčim omogočajo izkušnjo »slepote«, konferenco pa je zaključila Rajka Bračun Sova s prispevkom o gledanju umetnine kot procesu, s katerim je želela prispevati k večjemu poznavanju in razumevanju interakcije muzejskega obiskovalca z umetniškim delom, v katero imajo pravico vstopati tudi slepi in slabovidni.

»Želim vam čestitati za odlično pripravljen simpozij na temo, ki je do danes še nihče ni obravnaval tako temeljito, strokovno in obsežno,« je v e-pismu napisala ena od poslušalk in tako potrdila, da je konferenca izpolnila željo organizatorjev po celoviti obravnavi zgodovinskih dejstev in hkrati aktualnih težav, ki pestijo slepe in slabovidne. Namen konference, ki je bila odprta za javnost, nanjo pa so bili povabljeni tudi slepi in slabovidni, je bil namreč tudi prispevati k osveščanju javnosti o vsakdanjih težavah slepih in slabovidnih v sodobni družbi. Številni prispevki so tako, kot je ugotovil drugi udeleženec, »pokazali na pomembno plat vključevanja slepih in slabovidnih v vsakodnevno življenje«. Hkrati so organizatorji želeli medsebojno povezati znanstvenike in strokovnjake, ki se ukvarjajo s slepoto in slabovidnostjo in bi lahko sodelovali ob pripravi dejavnosti za obeležitev 100-letnice organiziranega delovanja in samoorganiziranja slepih in slabovidnih na Slovenskem (2019/20). Udeleženci so se strinjali, da konferenčne prispevke poglobijo v strokovno-znanstvene razprave, ki bodo osnova za zbornik, tematske monografije ali morebitni raziskovalni oz. aplikativni projekt. Odzivi na konferenco kažejo, da so se strokovnjaki, ki na različnih področjih in institucijah sodelujejo s slepimi in slabovidnimi ali se ukvarjajo s problematiko te populacije, dejansko povezali in uvideli možnosti za sodelovanje ali medsebojno pomoč:

Zdi se mi, da je bilo po dolgem času to eno res smiselno srečanje na to temo. Mislim, da je vaš cilj, da nas povežete med seboj, uspel. Škoda je namreč, da delamo vsak na svojem koncu, ne da bi se povezali in vedeli, kaj na tem področju delajo drugi. Komunikacija je pri nas zelo velik problem in mislim, da je bilo to srečanje v tem smislu zelo koristno. Zahvaljujem se tudi vsem drugim, saj sem lahko obnovila svoje znanje in izvedela veliko novih zanimivih stvari.

Konferenca je tako, kot lahko sklenemo, nakazala tudi poti, po katerih lahko znanost prispeva k reševanju aktualnih družbenih vprašanj.

OBELEŽITEV 10. OBLETNICE UNESCOVE KONVENCIJE O VAROVANJU NESNOVNE KULTURNE DEDIŠČINE V SLOVENIJI

Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine,¹ ki je bila sprejeta na 32. konferenci Unesca v Parizu oktobra 2003, je leta 2013 praznovala svojo 10. obletnico. Konvencijo, ki opredeljuje nesnovno kulturno dediščino kot »prakse, predstavitve, izraze, znanja, veščine in z njimi povezana orodja, predmete, izdelke in kulturne prostore, ki jih skupnosti, skupine in včasih tudi posamezniki prepoznavajo kot del svoje kulturne dediščine«, je Slovenija ratificirala leta 2008 in v slovenski pravni red vnesla z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1).

Leta 2013 so se omenjeni obletnici poklonile različne inštitucije po svetu, ki so kakorkoli povezane z nesnovno kulturno dediščino. Njihove aktivnosti in obvestila o posameznih dogodkih smo lahko spremljali na posebni spletni strani Unescovega portala (internetni vir 1). Med številnimi dogodki moramo poudariti tudi dejavnosti slovenskega Koordinatorja varstva žive kulturne dediščine,² ki je skupaj s Slovensko nacionalno komisijo za Unesco pri nas poskrbel za primerno praznovanje jubileja. Med letom je Koordinator organiziral več dogodkov, s katerimi je skušal prikazati implementacijo Unescove Konvencije v slovenskem prostoru, aktivnosti aktualnega Koordinatorja, današnje stanje nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji in pomembnost dejavnosti nosilcev pri njenem ohranjanju.

Med marcem in aprilom 2013 je bila v Slovenskem etnografskem muzeju na ogled priložnostna razstava avtorice dr. Nene Židov, Velikonočna dediščina Slovenije. Njeno odprtje 14. marca 2013 sta spremljala prikaz poslikavanja belokranjskih pisanic in demonstracija tradicionalne igre ciljanja pirhov³ iz Mirna pri Novi Gorici. Razstava je obiskovalcem približala v Register žive kulturne dediščine⁴ vpisano nesnovno kulturno dediščino iz velikonočnega časa, saj je s predmeti in z opisi predstavljala naslednje enote in pripadajoče nosilce: Škofjeloški pasijon, Izdelovanje ljubenskih potic, Velikonočne igre s pirhi in Izdelovanje belokranjskih pisanic.

Naslednji dogodek, na katerem je bila predstavljena nesnovna kulturna dediščina Slovenije, je Slovenski etnografski muzej organiziral 5. maja 2013. Na njem je predstavil nesnovno kulturno dediščino, v Register vpisano meseca marca 2013. S športno igro pandolo⁵ so se na dogodku predstavili nosilci te dediščine, skupine pandolašev iz Primorske, Prekmurja in Ljubljane, ki so na tur-

nirju, poimenovanem Turnir Slovenskega etnografskega muzeja, na ploščadi pred muzejem obiskovalcem predstavili to tradicionalno istrsko igro. Uvodni predstavitvi sodelujočih tekmovalnih skupin sta sledila turnir in zaključna podelitev. Po formalnem delu so se v igranju pandola lahko preizkusili tudi obiskovalci prireditve. Udeležencem je bila tako na slikovit način približana dediščina istrskih krajev, ki še danes živi med mladimi.

Osrednja obeležitev obletnice Unescove Konvencije je bila konec meseca septembra 2013, ko je Koordinator v sodelovanju s Slovensko nacionalno komisijo za Unesco zainteresirano javnost povabil na prireditev z naslovom Slovenija praznuje 10. obletnico Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine (2003–2013). Tako je 26. septembra 2013 v upravni hiši Slovenskega etnografskega muzeja potekal prvi izmed dveh osrednjih dogodkov v počastitev tega jubileja. Zbrane obiskovalce so nagovorili Magdalena Tovornik, podpredsednica Slovenske nacionalne komisije za Unesco, Špela Spanžel, v. d. generalne direktorice Direktorata za kulturno dediščino, Miha Peče, predstavnik prvega Koordinatorja (ISN ZRC SAZU), in dr. Bojana Rogelj Škafar, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja. Pozdravnim nagovorom, ki so obiskovalcem orisali pot Konvencije od njenega sprejetja do današnjih dni ter stanje nesnovne kulturne dediščine v Sloveniji, je sledilo predvajanje filmov o škofjeloškem pasijonu (Skofja Loka Passion Play) in kranjski klobasi (Traditional production of the Kranjska klobasa), ki sta bila kot vizualni prilogi priložena v letošnjem letu oddani nominaciji za Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva.⁶ Nato je v predverju dvorane sledila pokušina vseh jedi, vpisanih v nacionalni Register. Na dogodku so bile predstavljene naslednje enote in njihovi nosilci: Tradicionalno izdelovanje kranjskih klobas, Priprava poprtnikov, Priprava belokranjskih pogač, Priprava prostih povitic in belokranjskih povitic, Priprava bohinskega mohanta, Priprava prleških gibanic. Dogodek je bil organiziran v sodelovanju z v Register vpisanimi nosilci, ki so poskrbeli za pripravo jedi. Četrtekemu dogajanju so prisostvovali tudi tuji gostje, ki jih je Koordinator povabil k sodelovanju na petkovem posvetu strokovnjakov s področja nesnovne kulturne dediščine.

Sedemindvajsetega septembra 2013 je v upravni hiši Slovenskega etnografskega muzeja potekalo mednarodno srečanje strokovnjakov s področja nesnovne kulturne dediščine. Udeležili so se ga strokovnjaki iz Avstrije, Češke, Hrvaške, Madžarske, Nemčije in Slovenije. Pozdravnemu nagovoru Marjutke Hafner, generalne sekretarke Slovenske nacionalne komisije za Unesco, in dr. Bojane Rogelj Škafar, direktorice Slovenskega etnografskega muzeja, so sledile štiri predstavitve primerov promocije slovenske nesnovne kulturne dediščine. Dr. Nena Židov je z referatom Promocija nesnovne kulturne dediščine orisala načine

1 V nadaljevanju Konvencija.

2 V nadaljevanju Koordinator.

3 Igre s pirhi so del velikonočnih šeg in jih izvajajo na velikonočno nedeljo ali velikonočni ponedeljek. Najbolj znane so trkanje, trkljanje in ciljanje pirhov. V devetdesetih letih 20. stoletja so v številnih krajih Slovenije ponovno oživili predvsem ciljanje pirhov (internetni vir 2).

4 V nadaljevanju Register.

5 Pandolo je tradicionalna istrska družabna in športna igra. Dve ekipi s po tremi igralci tekmujeta v osvajanju ozemlja. Ošiljeno leseno paličico (pandolo) skušata z leseno palico (maco) odbiti čim dlje od začetne točke (baze) na označeno igrišče (internetni vir 2).

6 Obe slovenski nominaciji sta bili oddani marca 2013, za obravnavo sta predvideni leta 2014 (op. a.).

Rezanje poprtnika na četrtkovi pokušini jedi iz slovenskega Registra.
Foto: Tjaša Zidarič, Ljubljana, 26. 9. 2013

Utrinek s petkovega mednarodnega srečanja strokovnjakov s področja nesnovne kulturne dediščine v SEM.
Foto: Anja Jerin, Ljubljana, 27. 9. 2013

promocije nesnovne kulturne dediščine in njeno predstavitev s pomočjo razstavne dejavnosti v Slovenskem etnografskem muzeju. Anja Jerin je predstavila promocijo slovenske nesnovne kulturne dediščine na slovenski in angleški spletni strani Koordinatorja, Tjaša Zidarič pa je na primeru pandola orisala dobro prakso sodelovanja z nosilci nesnovne kulturne dediščine. Temu je sledila predstavitev Nadje Valentinčič Furlan, ki je spregovorila o promociji nesnovne kulturne dediščine skozi video posnetke. Omenjene predstavitve so bile izhodišče za pogovor, katerega osrednja tema so bile prednosti in slabosti v nacionalne registre vpisanih enot nesnovne kulturne dediščine, vpliv vpisov na njihove nosilce in postopki vpisov serijskih nominacij na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Vprašanja o vpisih nesnovne kulturne dediščine v nacionalne registre in na Unescove sezname so na petkovem srečanju prinesla konkretne odgovore o tem, kako skrbeti za promocijo nesnovne kulturne dediščine in kako z ustrezno informiranostjo nosilcev zagotoviti njihovo motivacijo za nadaljevanje prenašanja znanja. Praksa vpisovanja posameznih elementov in njihovih nosilcev na nacionalne sezname nesnovne kulturne dediščine je nakazala pomembno posledico promocije nesnovne kulturne dediščine med ljudmi – večje je zavedanje o prisotnosti nesnovne kulturne dediščine v nekem prostoru, večja je želja nosilcev po vpisu v nacionalne registre in Unescove sezname. Pri tem je izbira načina promocije nesnovne kulturne dediščine odvisna od samega elementa, ki je predmet predstavitve. Kot slabost pri vpisovanju elementov na nacionalne sezname se je pokazala možnost preusmeritve toka razvoja nekega elementa nesnovne kulturne dediščine. Pomembno je, da strokovnjaki z različnih področij s svojim poznavanjem elementov nesnovne kulturne dediščine njihovih nosilcev ne vodijo v »zamrznitev« trenutnega stanja, temveč jim s svojim znanjem pomagajo pri zagotavljanju možnosti prenosa znanja na naslednje generacije.

Pogovor je tekel tudi na temo spremljanja stanja v nacionalne registre vpisanih elementov nesnovne kulturne dediščine, pri čemer se je izkazalo, da večina sodelujočih držav še nima vzpostavljenega učinkovitega sistema spremljanja stanja vpisanih elementov in njihovih nosilcev, saj so nekateri še v začetni fazi vzpostavitve nacionalnih seznamov, drugi v registre še nimajo vpisanih veliko elementov nesnovne kulturne dediščine. Izkazalo se je, da se pri vpisovanju v nacionalne registre države srečujejo s podobnimi težavami in dilemami. Porajajo se npr. vprašanja o vpisih dediščine, ki je bila prenesena v novo okolje, vprašanja, ki se nanašajo na starost elementa nesnovne kulturne dediščine ali njegovo kontinuiteto ter ponovno rekonstrukcijo.

Na petkovi popoldanski delavnici je bil poudarjen trenutni trend vpisovanja nominacij na Unescov Reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva, ki gre v smeri priprave serijskih nominacij, pri katerih imajo prednosti države, ki na sezname niso uspeli uvrstiti še nobenega elementa nesnovne kulturne dediščine. Pri pripravi nominacij je treba v množici raznolikosti nesnovne kulturne dediščine iskati tiste elemente, s katerimi se identificira skupnost, ki je njen nosilec. To v svojem jedru poudarja tudi Konvencija sama, ko pravi, da je za obstoj nesnovne kulturne dediščine bistveno, da jo skupnosti in skupine, ki so njeni nosilci, prenašajo iz roda v rod, jo nenehno poustvarjajo, s čimer si zagotavljajo občutek za identiteto in povezanost s prejšnjimi generacijami.

Vira

Internetni vir 1: UNESCO: Intangible Cultural Heritage;

<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=en&pg=00482>, 7. 10. 2013.

Internetni vir 2: Koordinator varstva žive kulturne dediščine: Register žive kulturne dediščine; <http://www.nesovnadediscina.si/sl/register>, 7. 10. 2013.

Prvo srečanje Regionalne delovne skupine v Goriškem muzeju.
Foto: Petra Kolenc, Kromberk, 2. 10. 2012

Cerkev Device Marije je ena med štirinajstimi cerkvenimi središči, vključenimi v regionalno cerkveno pot po Goriški regiji.
Foto: Špela Ledinek Lozej, Polje pri Bovcu, maj 2013

THETRIS

Razvoj tematske mednarodne cerkvene poti s sodelovanjem lokalne skupnosti

Raziskovalna postaja ZRC SAZU iz Nove Gorice je projektni partner mednarodnega projekta THETRIS – THEMatic Transnational church Route development with the Involvement of local Society / Razvoj tematske mednarodne cerkvene poti s sodelovanjem lokalne skupnosti, sofinanciranega iz strukturnih skladov Evropske unije v okviru programa evropskega transnacionalnega teritorialnega sodelovanja v Srednji Evropi. Vodilni partner projekta je Združenje občin območja zgornje Tise iz Fehérgyarmata (Felső-Tisza Vidéki Többscéltű Kistérségi Társulás iz) na Madžarskem; sodeluje še 10 partnerjev iz srednjeevropskih regij, in sicer iz Češke (Javna organizacija Češka Švica iz Krásné Lípe), Nemčije (Center za tehnološko-strukturni razvoj pokrajine Riesa-Großenhain iz Glaubitz), Slovaške (Regionalna razvojna agencija Prešovske samoupravne regije iz Prešova), Italije (LA-MORO razvojna agencija iz Astija, Padovanska pokrajina in Turinska pokrajina), Avstrije (Graška škofija), Poljske (Združenje malopoljskih občin in mest iz Kraków) in Slovenije (poleg RP ZRC SAZU Nova Gorica še BSC, Poslovno podporni center d. o. o. iz Kranja). Projekt se je začel 1. 7. 2012 in se bo končal konec leta 2014.

Ker se podeželje Srednje Evrope spopada z demografskimi težavami in nerazvitostjo, v svojih vaških jedrih pa skriva dragocene in zanimive kulturne vrednote, je namen projekta oblikovati strategijo, sodobne pristope in tehnike ohranjanja in trajnostne rabe kulturne dediščine za zagotavljanje socialne in ekonomske vitalnosti podeželskih skupnosti. Projekt se v petih delovnih paketih osredotoča na cerkveno kulturno dediščino, zlasti na ohranjanje, predstavljanje in rabo srednjeveških in romarskih cerkva, ki so v mnogih skupnostih ključni element srečevanja in povezovanja ljudi. Ker je njihov socialni in ekonomski pomen velikokrat iz-

ključen iz regionalnih, državnih ali transnacionalnih razvojnih strategij, projekt na podlagi regionalnega identificiranja in ovrednotenja cerkvene dediščine, priprave SWOT analiz in oblikovanja regionalnih cerkvenih poti, ki so osnova za skupno virtualno čezmejno pot, podaja inovativne tehnološke rešitve, strategije in priporočila o sodobnih pristopih uporabe in izkoriščanja cerkvene dediščine. Hkrati je namen projekta povečati zavedanje lokalnega prebivalstva o novih izzivih, ki jih ponujata trajnostno ohranjanje in raba kulturne dediščine za oblikovanje in utrjevanje regionalne identitete ter dvig konkurenčnosti evropskih regij. Regionalne cerkvene poti bodo oblikovale mrežo lokalnih kulturnih prizorišč, za katere bodo razvite strategije regionalnega ohranjanja in upravljanja. Hkrati bodo skozi projekt testirane različne informacijske in komunikacijske tehnologije (QR kode, GPS sledenje, 3D foto natečaj za mlade), ki lahko zmanjšajo stroške dediščinskega upravljanja in promocije ter hkrati k dediščinskih aktivnostim pritegnejo mlajše generacije. Projektne aktivnosti potekajo vzporedno na regionalnem območju, kjer delujejo ustanovljene regionalne delovne skupine, in čezmejnem območju oziroma na čezmejnih srečanjih, kjer sodelujoči partnerji izmenjujemo različna mnenja, izkušnje in dobre prakse. Velik poudarek projekta je na vključevanju različnih deležnikov iz lokalnega okolja (predstavnikov župnij, nacionalnih dediščinskih institucij, občinskih oblasti in turističnih organizacij), ki so glavni upravljalci kulturne dediščine in njene sodobne rabe za izboljšanje kakovosti življenja v lokalni skupnosti.

Poleg prvega in drugega delovnega paketa, ki sta namenjena upravljanju in usklajevanju aktivnosti ter zagotavljanju promocije projektnih dosežkov in rezultatov, se glavnina vsebinskega dela izvaja v tretjem, četrtem in petem delovnem paketu.

* Dr. Jasna Fakin Bajec, dr. etnoloških znanosti, prof. zgodovine, asistentka z doktoratom, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU, Raziskovalna postaja Nova Gorica, 5000 Nova Gorica, Delpinova 12, E-naslov: jasna.fakin@zrc-sazu.si

Namen tretjega delovnega paketa, ki poteka od konca leta 2012, je analiza snovne in nesnovne dediščine na regionalni in transnacionalni ravni ter oblikovanje regionalne in transnacionalne strategije za njeno ohranjanje in trajnostno rabo. Glavni cilj četrtega delovnega paketa, ki se je začel v drugi polovici leta 2013, je izvedba sedmih pilotnih akcij in seminarjev v nekaterih partnerskih regijah, in sicer z namenom testiranja inovativnih pristopov, metod in rešitev za ohranjanje in rabo kulturne dediščine, ki jih bo mogoče prenesti na druga partnerska območja. To bo pripomoglo k razpršitvi in uporabi inovativnih tehnologij upravljanja s kulturno dediščino. Peti delovni paket se bo začel v začetku leta 2014 in bo zagotovil trajnost projektnih rezultatov. Vsak partner bo oblikoval prenosljiv plan, kako prenesti in implementirati določene elemente dobrih praks upravljanja z dediščino. Obenem bodo partnerji predstavili trajanje, finančni okvir in proces implementacije izbrane dobre prakse za posamezne ciljne skupine (mlade, invalide, romarje ...). Hkrati bodo regionalne cerkvene poti virtualno vključene v skupno meddržavno pot, ki bo rabila kot transnacionalna mreža regionalnih partnerskih kulturnih središč. Partnerji bodo za svojo regijo oblikovali tudi trajnostni plan, ki ga bodo podpisali lokalni politiki in dediščinski upravljalci, v njem pa bodo navedeni časovni okviri, viri in organizacijske vsebine ohranjanja projektnih rezultatov. Na podlagi različnih partnerskih izkušenj, analiz in ovrednotenj dobrih praks ter inovativnih rešitev ohranjanja, rabe in upravljanja kulturne dediščine bodo oblikovana priporočila za Evropsko skupnost in druge evropske regije. V okviru drugega paketa je bila aktivirana internetna stran (<http://www.thetris.eu>), kjer so predstavljeni

strokovni materiali, študije, politike in zakoni, povezani z ohranjanjem in upravljanjem s cerkveno kulturno dediščino. Sodelavke Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici smo vodje petega delovnega paketa. S svojim strokovnim znanjem bomo poleg vodenja predstavljenih aktivnosti izvedle še izobraževanje o prenosljivosti elementov dobrih praks upravljanja z dediščino v lokalno okolje, predvsem pa o pomenu in načinih vključevanja lokalnega prebivalstva v različne dediščinske aktivnosti, saj so domačini poglaviti akterji nadaljnje rabe kulturne dediščine. V okviru tretjega delovnega sklopa smo oblikovale regionalno cerkveno pot po Goriški regiji, v katero smo vključile Marijina božjepotna svetišča med Alpami in Krasom. V skupno srednjeevropsko cerkveno pot bomo pritegnile naslednja goriška svetišča: cerkev Lavretanske Matere Božje v Trenti, cerkev Device Marije v Polju pri Bovcu, cerkev Marijinega imena na Mengorah, cerkev Marijinega imena (Marijino Celje) v Ligu, cerkev Marije Snežne v Nadavčah, cerkev Device Marije na Vrhovlju pri Kojskem, baziliko Marije Božje Matere na Sveti Gori, cerkev Gospodovega oznanjenja na Kostonjevi pri Novi Gorici, cerkev Žalostne Matere Božje na Mirenskem Gradu, cerkev Brezmadežne Device Marije na Gradišču nad Prvačino, cerkev Marijinega vnebovzvetja nad Vitovljami, cerkev Marije Snežne na Obeluncu nad Gočami, cerkev Marije Tolažnice žalostnih v Logu pri Vipavi in cerkev Device Marije Oberšljanske pri Komnu. Naštete cerkve bodo predstavljene v okviru virtualne srednjeevropske cerkvene poti na internetni strani in v krajši brošuri, ki bo izšla konec leta 2013. Pet izbranih cerkva bo tudi označenih z napisnimi tablami.

NAŠA DEDIŠČINA »ROKODELSTVO IN DOMAČA OBRT«

V okviru projekta »Čezmejni laboratorij za razvoj človeških virov in mrež sodelovanja za ovrednotenje znanja in virov na območju«, v katerega je vključenih 11 projektnih partnerjev (3 slovenski in 8 italijanski), z akronimom STUDY CIRCLES Posoški razvojni center in Torre Natisone Gal med drugim izvajata tudi prvi pilotni slovensko-italijanski čezmejni študijski krožek Naša dediščina »Rokodelstvo in domača obrt«.

Prvo srečanje študijskega krožka je bilo 28. maja 2013 v Špetru Slovenov, naselju ob vznožju Nadiških dolin v Italiji. Nanj smo s ciljem, da povežemo obrtnike in rokodelce z obeh strani meje na območju Zgornjega Posočja ter Nadiških dolin, povabili potencialne udeležence, ki jih družijo skupni interes – tradicionalno rokodelstvo in domača obrt. Člani študijskega krožka se ukvarjajo z različnimi rokodelskimi in obrtniškimi dejavnostmi, kot so: polstenje, pletenje košar, izdelovanje lesenih in glinenih izdelkov itn. Sledila so srečanja, ki so potekala v znamenju medsebojnega spoznavanja mentorjev in udeležencev kot tudi spoznavanju njihovega lokalnega okolja s pripadajočimi kulturnozgodovinskimi posebnostmi. Z naslednjim korakom smo hoteli zajeti vse dejavnosti študijskega krožka v skupen izdelek oziroma v neko skupno zunanjo podobo. Zamisel za logotip se je porodila po obisku

zasebnega muzeja Ivana Šavlija iz Idrskega pri Kobaridu. Med razstavljenimi eksponati so bile namreč tudi z različnimi simboli ter motivi poslikane *planete*.¹ Udeleženci so v njih prepoznali potencial skupnega simbola, logotipa. Sledila je študija poslikav na *planetah* s pomočjo različnih virov. Udeleženci so izbrali motiv dveh rib, s katerima so želeli simbolno predstaviti dve tipični obmejni reki, Sočo in Nadižo. Hkrati pa gre za simbolni prikaz dveh mostov, ki povezujeta slovenski in italijanski breg. Tako je bila ustvarjena končna podoba logotipa študijskega krožka. V času srečanj se je poskusno postavilo spletno stran študijskega krožka, ki je zaživela novembra 2013 (www.soca-natisone.eu). Stran je namenjena informiranju javnosti o študijskem krožku in, kar je še najpomembnejše, o obrtniško-rokodelski ponudbi slovenskega in italijanskega lokalnega območja. V delu pa so tudi promocijske papirne kocke s podatki in predstavitvami po-

¹ Planeta = pravokotna podložna opečna plošča za streho, krito s korci. Poslikane planete so bile v navadi na zahodnem sredozemskem kulturnem območju nad prostori z odprtimi ostrešji. Po diagonali so jih pomakali v apneni belež in jih sestavljali v različne geometrijske vzorce (*SEL* 2004: 450).

* Marko Leban, prof. zgod. in filozof., samostojni strokovni delavec za izobraževanje odraslih, Posoški razvojni center, 5222 Kobarid, Trg svobode 2, E-naslov: marko.leban@prc.si

Obisk zasebnega muzeja Ivana Šavlija.
Foto: Idrsko, 3. 7. 2013 (arhiv ŠK Posoškega razvojnega centra)

Poslikane planete.
Foto: Idrsko, 3. 7. 2013 (arhiv ŠK Posoškega razvojnega centra)

sameznih obrtnikov. Udeleženci so izdelali že nekaj skupnih izdelkov iz naravnih gradiv, s katerimi so se predstavili širši javnosti na Kmečkem prazniku v Tolminu ter na Prazniku kostanjev na italijanski strani. Do konca oktobra 2013 je 14 udeležencev, obrtnikov in rokodelcev iz Posočja in Nadiške doline, pod vodstvom mentorjev Nataše Klobučar Štrancar, Petra Domevščka in Giorgie Zufferli pripravilo enajst srečanj, izmenično enkrat na slovenski in drugič na italijanski strani.

Viri

- Arhiv študijskega krožka Posoškega razvojnega centra, 2013.
LEBAN, Marko: Jesenski darovi študijskega krožka. *SOČAsnik* 14/5, 2013, 9.
Internetni vir: STUDY CIRCLES; www.study-circles.eu, 10. 10. 2013.
KLOBUČAR ŠTRANCAR, Nataša in Peter Domevšček, mentorja študijskega krožka, ustni vir, 2013.
SEL: *Slovenski etnološki leksikon: Geslo Poslikana planeta*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004, 450.

DRŽAVNA SREČANJA FOLKLORNIH, PEVSKIH IN GODČEVSKIH SKUPIN¹

Pogled na izobraževanja, ki so pri Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti (JSKD) v okviru folklorne dejavnosti² potekala v zadnjem desetletju, je bil objavljen v prejšnji številki *Glasnika SED* (Knific 2013: 96–101), tokrat pa nekaj več o prireditvah, ki jih je v zadnjih desetih letih organiziral JSKD, nekoliko podrobneje pa o akciji *Pa ta viža NI preč*, ki je bila prvič organizirana leta 2012.

V prejšnjem desetletju je bil razvoj folklorne dejavnosti večplasten, odvisen od številnih okoliščin, ki so vplivale nanj, kaže pa se na območnih, regijskih in državnih srečanjih/revijah/prireditvah, ki jih organizira JSKD, kot tudi drugje, kjer folklorne, pevske in godčevske skupine svoje delo postavljajo na ogled. V folklorni dejavnosti deluje tristopenjski sistem selekcije, in sicer ločeno (čeprav na območni ravni zaradi potreb lokalnih okolij ponekod tudi v kombinaciji) za odrasle folklorne skupine, za otroške folklorne skupine ter za poustvarjalce glasbenega izročila. Skupine, pari in posamezniki (pari in posamezniki se pojavljajo redko in izključno na srečanjih pevskih in godčevskih skupin) se, če se v sistem selekcije, ki je uveljavljen na JSKD, želijo vključiti, najprej predstavijo na območnih srečanjih – srečanjih 1. stopnje. Njihove programe si ogledajo območni strokovni spremljevalci oz. selektorji, po končani prireditvi se pogovorijo z vodji oz. predstavniki skupin, pripravijo pisno oceno in izberejo tiste, ki se jim zdijo primerni za predstavitev na regijskih srečanjih – srečanjih 2. stopnje. Skupine in posamezniki se na regijskih srečanjih predstavijo z enakimi programi, ki so jih strokovni spremljevalci izbrali na območni ravni. Ogledajo si jih državni strokovni spremljevalci, ki se prav tako pogovorijo z vodji skupin oz. predstavniki, pisnih ocen ne pripravljajo, naredijo pa izbor za državna srečanja. Prireditve na območni in regijski ravni imajo različne naslove, na državni ravni pa srečanje otroških folklornih skupin imenujemo *Ringaraja*, srečanje odraslih folklornih skupin, ki od leta 2005 poteka v dveh delih na dveh ločenih lokacijah in v dveh različnih terminih, pa *Le plesat me pelji*. Srečanje pevskih in godčevskih skupin se imenuje *Pevci nam pojejo, godci pa godejo*. Zunaj tristopenjskega sistema selekcije od leta 2012 poteka državna prireditev, imenovana *Pa ta viža NI preč*, na katero vsako leto s posebnim razpisom,

objavljenim dobre pol leta pred njeno izvedbo, vabimo mlade poustvarjalce glasbenega izročila.

Prireditve in njihovi strokovni spremljevalci

Na območni ravni se je leta 2013 predstavilo prek 600 skupin in posameznikov, na regijski prek 120, na državni nekaj manj kot 40 (leta 2013 regijskih srečanj pevskih in godčevskih skupin nismo pripravili). Podobne številke bi lahko navedel tudi za prejšnja leta, čeprav je mogoče opaziti, da v zadnjem desetletju število sodelujočih na srečanjih raste. Natančni podatki o številu sodelujočih niso zbrani, izjema je leto 2012, ko se je na srečanjih odraslih folklornih skupin predstavilo 199 skupin s 3.758 člani³ in 250 otroških folklornih skupin s 4.909 člani; natančnega podatka o številu sodelujočih pevskih in godčevskih skupin ni, po ocenah se giblje tam okrog 200.

Na (ne)spreminjanje folklorne dejavnosti oz. delovanja skupin in posameznikov, ki se z njo ukvarjajo, vplivajo izobraževanja in druge aktivnosti, ki so precej povezani z delovanjem JSKD, deloma so plod prizadevanj drugih ustanov, tudi posameznikov, ki delujejo zunaj institucionaliziranih okvirov. Spremembe je mogoče opaziti na prireditvah JSKD, ki jih pomembno sooblikujejo strokovni spremljevalci srečanj. Med njimi so ljubitelji, ki so znanja pridobili s praktičnim vodenjem skupin, z izobraževanji JSKD in na druge dokaj neformalne načine (npr. Saša Meglič, Petra Nograšek, Marko Pukšič, Mojca Kmetec, Aleksandra Petrovič, Nina Luša, Nežka Lubej, Metka Knific, Adrijan Novak, Vasja Samec, Klavdija Žabot, Branka Moškon, Neva Trampuš, Nina Volk, Adriana Gaberščik, Katarina Šetinc, Franc Kene), ter etnologi, etnomuzikologi in drugi formalno izobraženi poznavalci izročila, ki so bili ali so še tako in drugače aktivni na področju delovanja folklornih, pevskih in godčevskih skupin (npr. Tomaž Simetinger, Mirko Ramovš, Rebeka Kunej, Simona Moličnik, Jasna Vidakovič, Urša Šivic, Mojca Kovačič, Vesna Sever). Vsi sledijo načelom, ki so se v prepletu znanstvenih in ljubiteljskih prizadevanj izoblikovala v okviru JSKD, in svojim lastnim stališčem, ki se jim bodisi ne znajo, zmorejo ali nočejo odreči.

Spremembe zadnjega desetletja, ki jih bolj čutijo tisti, ki se s folklorno dejavnostjo ukvarjajo neposredno, in manj drugi, ki jo spremljajo posredno, je mogoče opaziti pri programih odraslih folklornih skupin, ki se kažejo v interpretacijah plesnega izročila in njegovem povezovanju z drugimi prvinami nekdanjih načinov življenja. Če so odrasle folklorne skupine v desetletjih po drugi svetovni vojni svoje programe oblikovale skoraj izključno na podlagi pričevanj o plesnem izročilu, so te pred dobrim desetletjem vanje začele bolj dejavno kot dotlej vnašati prvine, ki s plesom posredno povezane, včasih od njega povsem odmaknjene. V zadnjih letih se v delovanju odraslih folklornih skupin ponovno vrača poudarek na plesu, predvsem se poudarja njegova tehnična izvedba, ob tem pa se več pozornosti kot pred

1 Prispevek se navezuje na preteklo delo avtorja kot samostojnega strokovnega svetovalca za folklorno dejavnost na Javnem skladu Republike Slovenije za kulturne dejavnosti (JSKD) do konca septembra 2013 (op. a.).

2 Temeljna naloga JSKD je razvijanje ljubiteljskih kulturnih dejavnosti, predvsem tistih, s katerimi se ljudje ukvarjajo v kulturnih društvih. Pojem ljubiteljska kultura, kakor je v rabi na JSKD, zajema človekovo prostovoljno delovanje – povezano s kulturo v ožjem pomenu te besede, torej z umetnostjo – katerega cilj ni prvenstveno usmerjen v pridobivanje materialnih koristi. Uporablja se tudi izraz amaterska, bolj izjemoma društvena kultura – slednji pojem področje omejuje in ga hkrati širi na dejavnosti, ki jih kultura v ožjem pomenu besede ključno ne določa. Znotraj JSKD aktivnosti usmerjamo na več področjih – tudi v okviru folklorne dejavnosti, ki pokriva predvsem delovanje folklornih, pevskih in godčevskih skupin.

3 Podatek o sodelujočih odraslih folklornih skupinah je znan še za leto 2013, ko jih je sodelovalo 198.

leti posveča poustvarjanju glasbenega izročila (tako pevskega kot instrumentalnoglasbenega). Pred nekaj leti je intenzivno raslo število upokojenskih in veteranskih folklornih skupin, ki jih pred letom 1990 skoraj ni bilo. Število teh skupin sicer še vedno raste, a ob tem opažamo, da je v zadnjih nekaj letih začelo delovati kar precej novih skupin z mladim članstvom, oz. skupin, v katerih delujejo tako mladi kot stari. Število otroških folklornih skupin narašča iz leta v leto. Te skupine, ki delujejo na osnovnih šolah, se srečujejo z omejitvami šolskega sistema, ki folklorni dejavnosti in njenim usmeritvam ne daje velike podpore, pod tem vplivom pa deluje tudi večina otroških folklornih skupin v društvih. Spreminja se delovanje pevskih in godčevskih skupin, pri čemer vaške in primestne skupine pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž skladno z veljavnimi usmeritvami uspejajo držati dokaj neposreden stik s tradicijo in z nekdanjimi načini petja v ruralnem okolju, pojavljajo se nove skupine, ki želijo poustvarjati glasbeno izročilo na način, ki je blizu nekdanjim pevskim in godčevskim praksam, in skupine, ki se od starih praks zavestno želijo odkmikati.

Ob iskanju različnih poti razvijanja folklorne dejavnosti smo njihovi usmerjevalci radi poudarjali, da je ples temelj, čeprav smo ob tem pogosto opozarjali na druge izrazne možnosti, ki jih je v folklorni dejavnosti mogoče izkoristiti. Med predhodnicami delovanja folklornih skupin so »narodopisne skupine«, ki so ob šestdesetletnici vladanja cesarja Franca Jožefa leta 1908 romale na Dunaj in pri katerih je bilo v ospredju predstavljanje oblačilne dediščine in nekaterih šeg. Mednje spadajo tudi skupine korantov in drugih pustnih likov na folklornih festivalih, ki jih je organiziral France Marolt, a kljub temu je že od časa med obema svetovnima vojnama v folklorni dejavnosti v ospredju ples. Ne le na Slovenskem, temveč tudi v tujini – tam večinoma celo bolj kot na Slovenskem, kjer smo v iskanju novega in drugačnega vsaj v letih po prelomu tisočletja pogosto poudarjali vsebine, ki so se od plesa odkmikale. Ples je sicer do danes obdržal osrednje, najvidnejše in najboljše mesto v programih folklornih skupin, vendar je bila na račun intenzivnejšega ukvarjanja z drugimi prvini, ki so bile vključene v odrske stvaritve folklornih skupin, njegova odrska izpovednost postavljena v ozadje.

Državna pregledna srečanja

Med letoma 2003 in 2013 so bila državna srečanja otroških folklornih skupin, ki se jih je v povprečju udeležilo med osem in deset skupin, v Vidmu v dobrepoljski dolini, Novem mestu, Mariboru, Ribnici, Lendavi, Velenju, Žalcu, Rogaški Slatini, Laškem in zadnji dve leti v Šentjerneju. Leta 2003 in 2004 je program državne prireditve na podlagi ogledov regijskih srečanj otroških folklornih skupin pripravila Nežka Lubej iz Maribora, leta 2005 in 2006 Mojca Lepej iz Kopra, sledilo je triletno obdobje, ko je program za *Ringaraja* pripravila Malči Možina iz Žirovnice. Od leta 2010 sta vlogo državnega strokovnega spremljevalca opravljali dve osebi, leta 2010 Petra Nograšek in Neva Trampuš, leta 2011 in 2012 se je Petri Nograšek pridružila Majda Nemanič, leta 2013 pa sta to vlogo skupaj opravila Saša Meglič in Adrian Novak. Koncept državnih srečanj otroških folklornih skupin je sicer ostajal podoben – glavni cilj strokovnih spremljevalcev je bil, da bi se na njem predstavile najboljše otroške folklorne skupine oz. skupine, ki so se na regijskih srečanjih predstavile kot drugačne oz. so zaradi načina dela v čem posebne. V navedenih se je koncept spreminjal, predvsem od leta 2007, ko

so državni strokovni spremljevalci otroških folklornih skupin poskrbeli tudi za scenarij in režijo državnih srečanj, ki so se iz predstavitve posameznih delujočih skupin preoblikovali v celostne, navadno vsebinsko zaokrožene predstave.

Državno srečanje odraslih folklornih pod naslovom *Le plesat me pelji* od leta 2003 poteka v Beltincih v okviru mednarodnega folklornega festivala. Leta 2003 in 2004 je bilo srečanje enodnevno in je bilo le v Beltincih, nato pa so se Beltincem pridružili drugi kraji. Od leta 2005 se državno srečanje odraslih folklornih skupin deli na dva dela, ki sta bila sprva enakovredna, od leta 2008 pa so državni strokovni spremljevalci za Beltince izbirali folklorne skupine, katerih programi so bili bolj kot drugi primerne predstavitvam na odprtem odru. Državnemu srečanju odraslih folklornih skupin v Beltincih so se tako med letoma 2005 in 2007 pridružila srečanja v Črnomlju, prav tako organizirana v okviru mednarodnega folklornega festivala, med letoma 2008 in 2012 pa srečanja v Mariboru, ki so bila štirikrat organizirana samostojno v tamkajšnji Unionski dvorani in enkrat v okviru mednarodnega folklornega festivala Folkart na plavajočem odru na Dravi. Leta 2013 se je srečanju v Beltincih pridružilo srečanje v Sežani. Program srečanj je leta 2003 in 2004 pripravil avtor prispevka, v naslednjem triletnem obdobju je skupine na podlagi regijskih srečanj izbirala Neva Trampuš iz Velenja in za njo tri leta Branka Moškon iz Novega mesta. Od leta 2011 sta zaradi dobrih izkušenj s srečanj otroških folklornih skupin vlogo državnih strokovnih spremljevalcev odraslih folklornih skupin začela opravljati dve osebi, in sicer leta 2011 Brane Šmid iz Kranja in Neva Trampuš, v naslednjih dveh letih pa Nina Volk iz Ilirske Bistrice in Neva Trampuš. Na eni prireditvi se v povprečju predstavi med šest in osem skupin.

Državna srečanja pevskih in godčevskih skupin, uradno imenovana državna srečanja pevcev ljudskih pesmi in godcev ljudskih viž, ki nosijo naslov *Pevci nam pojejo, godci pa godejo*, so od leta 2003 potekala na Kapelskem Vrhu pri Radencih, v Vidmu v dobrepoljski dolini, leta 2005 in 2006 na Šmartnem na Pohorju, naslednji dve leti v Tolminu, nato dve leti v Laškem, od leta 2011 pa v Šentjerneju, Cerkvenjaku in Zrečah. Na njih se v povprečju predstavi okoli deset pevskih skupin, parov ali posameznikov in dve do tri, redkeje več, godčevskih skupin, parov ali posameznikov. Leta 2003 sta skupine, pare in posameznike za prireditev *Pevci nam pojejo, godci pa godejo* izbrali Maša Komavec (danes Marty), naslednji dve leti jih je na podlagi regijskih srečanj pevskih in godčevskih skupin izbiral Igor Cvetko, triletno obdobje med letoma 2006 in 2008 je program pripravljala Urša Šivic, nato je med letoma 2009 in 2011 vlogo državne strokovne spremljevalke opravljala Jasna Vidakovič, leta 2012 in 2013 pa Mojca Kovačič. Državni strokovni spremljevalci na področju spremljanja pevskih in godčevskih skupin so bili sodelavci Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, Radia Slovenija in Slovenskega etnografskega muzeja, torej ljudje, ki so se poklicno ukvarjali z glasbenim izročilom, državni strokovni spremljevalci otroških in odraslih folklornih skupin pa so bili izključno ljubitelji.

Pa ta viža NI preč

Omenjenim trem državnim srečanjem, ki jih v okviru folklorne dejavnosti vsako leto organizira JSKD, se je leta 2012 pridružila v Ljubljani organizirana prireditev *Pa ta viža NI preč*, katere dosedanji namen je bil spodbujanje mladih k poustvarjanju glas-

benega izročila. Leta 2012 smo k sodelovanju povabili vse, ki so se s posebno pozornostjo posvečali petju ljudskih pesmi – bodisi v okviru folklornih skupin ali samostojnih pevskih skupin. V razpis smo zapisali, da si želimo, »da bi se na njem predstavilo vsaj osem skupin, in sicer s pevskega programa, ki bi se čim bolj približali nekdanjemu ljudskemu petju oz. bi se zgledovali po petju najbolj reprezentančnih ljudskih pevcev« (arhiv JSKD 2012). Prijavile so se lahko otroške in odrasle folklorne skupine ter pevske skupine, ki so delovale v folklornih društvih. Število je bilo omejeno na dva do petnajst pevcev. Spodnja starostna meja ni bila določena, povprečna starost pevcev pa ni smela presežati 45 let. Prijavili so se lahko s pesmimi, ki jih pojejo najmanj dvoglasno; če je bila praksa petja pesmi tri- ali večglasna, je bilo priporočeno tri- ali večglasje. Tričlanska komisija v sestavi Mojca Lepej, Simona Moličnik in Urša Šivic je na podlagi poslanih zvočnih posnetkov med prijavljenimi izbrala enajst sodelujočih, Mojca Kovačič, ki je prireditev strokovno spremljala, pa je glede na razpisane pogoje in predvidene nagrade podelila dve priznanji. Nagrado je prejel pevski trio Folklorne skupine Kulturno-umetniškega društva Franc Ilec, Loka-Rošnja, kot najobetavnejša pevska skupina pa je bila nagrajena Dekliška pevska skupina Akademске folklorne skupine France Marolt iz Ljubljane.

Leta 2013 je bila prireditev *Pa ta viža NI preč* s podnaslovom *Državno srečanje godčevskih skupin* namenjena mladim godcem, ki poustvarjajo plesne viže. Prijav je bilo manj kot leta 2012, a je tričlanska komisija v sestavi Simona Moličnik, Tomaž Rauch in Nina Volk kljub temu za sodelovanje izbrala osem godčevskih skupin. Iz vsebine razpisa:

Z razpisom želimo spodbuditi godčevske sestave, ki delujejo v folklornih skupinah ali zunaj njih, da se s posebno pozornostjo posvetijo pripravi kakovostnega godčevskega programa. V program lahko vključijo plesne viže, ki jih sicer igrajo v okviru folklornih skupin, seveda pa tudi razne polke, valčke, marše ipd. K prijavi vabimo tamburaške sestave, ki igrajo plesne viže na ljudski način, godčevske trie ali širše zasedbe, ki vključujejo npr. violino, klarinet, leseni bas, bariton, oprekelj, harmoniko ..., male godbe na pihala, sestave z glasbili, ki se pri poustvarjanju instrumentalnoglasbenega izročila redkeje pojavljajo (žvegla, igranje na pero, glavnik ...) in druge (arhiv JSKD 2012).

Prijavili so se lahko godčevski sestavi otroških in odraslih folklornih skupin ter godčevske skupine, ki v različnih društvih delujejo samostojno. Glede starosti je bila omejitev enaka tisti iz prejšnjega leta (povprečna starost godcev ni smela presežati 45 let), prijavila sta se lahko najmanj dva godca in največ dvanajst. Prireditev sta strokovno spremljala Mojca Kovačič in Drago Kunelj, izbrala pa sta tri nagrajence, in sicer sta prvo nagrado pode-

lila godcem Kulturno-umetniškega društva Mali vrh, Nemilje-Podblica, drugo nagrado godcem Akademске folklorne skupine Ozara iz Kranja in tretjo godčevski skupini Rezjanab sasedi iz Tolmina.

Razpis prireditve *Pa ta viža NI preč* objavimo na začetku poletja za prihodnje leto, saj je izvedena meseca marca. Leta 2013 smo za prireditev, ki bo 15. marca 2014 v Antonovem domu na Viču v Ljubljani, napovedali, da bo imela podnaslov *Državno srečanje mladih pevcev ljudskih pesmi* (internetni vir), k prijavi pa smo povabili skupine pevcev, pare in posameznike, stare od šest do petnajst let. Želeli smo, da bi se prijavitelji v izvedbi približali nekdanjemu načinu ljudskega petja ali izročilo interpretirali na način, ki se je uveljavil v okviru folklorne dejavnosti, ali našli nove in zanimive načine poustvarjanja pesemskega izročila (izključujoč zborovske ali zborovskim podobne priredbe). Prijavili so se lahko solisti, dva pevca/pevki, otroške pevske skupine, ki delujejo v folklornih društvih, pevske skupine, ki delujejo na osnovnih šolah, pevci iz otroških pevskih zborov in drugi. Tako kot doslej bo tudi leta 2014, če bo seveda dovolj prijav za izvedbo prireditve, sodelujoče na podlagi prijav določila tričlanska komisija, izstopajočim pa so obljubljeni posebne nagrade.

JSKD v okviru folklorne dejavnosti vsako leto pripravi prek sto prireditev – za leto 2014 je napovedanih 124 srečanj folklornih, pevskih in godčevskih skupin, kamor pa niso vštete druge lokalne prireditve folklornih, pevskih in godčevskih skupin brez strokovnega spremljanja, niti razstave društev, ki se ukvarjajo z raznimi ročnimi deli, s kulinariko ipd. Vsekakor precejšnje število akcij, ki skušajo predvsem na podlagi strokovnega spremljanja in svetovanja vplivati na prakse poustvarjanja izročila. Kako se te razvijajo, je stvar premisleka, ki se mu na tem mestu odpovedujem, vsekakor pa sem mnenja, da etnologi in kulturni antropologi ne moremo in ne smemo le opazovati kulturnih pojavov, temveč smo dolžni pri njihovem razvijanju sodelovati. Sodelujemo tako ali tako – hočemo ali nočemo – že s tem, ko pojave opazujemo.

Literatura

KNIFIC, Bojan: Spoznavanje in ustoličevanje poustvarjanja preteklih ljudskoglasbenih in ljudskoplesnih praks: (Uč)Kovanje izobraževanj Javnega sklada Republike Slovenije za kulturne dejavnosti v zadnjem desetletju. *Glasnik SED* 53/1,2, 2013, 96–101.

Vira

Arhiv JSKD.

Internetni vir: Državno srečanje godčevskih skupin *Pa ta viža NI preč 2014*; http://www.jskd.si/folklor-na-dejavnost/prireditve/odrasle/godci/godci_14/pa_ta_viza_ni_prec_14.htm, 20. 8. 2013.

DOLINSKA ROMANJA IN BOŽJE POTI

Svete Višarje

Romanje na Svete Višarje je bilo dvodnevno. Tja so se Dolinci odpravili, ko so pospravili zadnje seno, največ med obema vojnama. Takoj po drugi vojni nekaj časa ne, okrog leta 1960 pa spet. Danes gredo tja gor redki posamezniki; z avtobusom ali osebnim avtom in žičnico. Nekdaj peš iz Doline do Podnarta, od tam z vlakom do Žabnic, od Žabnic pa peš na vrh. Ob poti so bila zložena metrska bukova polena, ki jih je bilo treba nesti na vrh, ženske običajno po eno poleno, moški po dva, marsikdo je nesel celo tri. Vsako poleno je pomenilo odpustek za greh. Nekateri so se znašli in kako poleno pobrali nekje sredi poti, kjer ga je kdo odvrigel, in ga nesli do župnišča. Vedno pa se je našel kdo, ki je vedel in povedal resnico. Vsaka skupina romarjev je imela svojega vodja, iz Doline je bil navadno Matija Meglič, to je bil Matičkov ata. On je bil vodja v pravem pomenu besede, treba ga je bilo ubogati. Nihče ni smel po svoje. Skupaj so odšli, skupaj prišli domov. Vodja je imel veliko odgovornost, da ne bi bilo kaj narobe. Kadar je šel s skupino tržiški kaplan, je bil pa on duhovni vodja. Ko so proti večeru prišli na Svete Višarje, so se najprej uredili, da so spodobni vstopili v cerkev. Bila je navada, da so najprej molili in se Bogu zahvalili za srečen prihod. Takoj so darovali za cerkev, ne v običajno pušico, ampak v posebno skrinjico. Nato so odšli v gostišče, si privoščili kozarec vina, hrano so imeli s seboj. V zgornjih prostorih gostišča so bili urejeni prostori za prenočišče romarjev.

Drugi dan je bila maša ob 10. uri, trajala je skoraj dve uri. Nekateri, ki so lahko hodili, so vstali zgodaj in še pred mašo obiskali kak bližnji vrh. V cerkvi je bilo vedno polno ljudi, prepevali so največ Marijine pesmi, vse v slovenskem jeziku. Sploh je večina božjih poti namenjena Mariji. Po maši so se razkropili in se ustavili pri štantih, ki so bili za romarje izredno zanimivi. Moški so kupovali razne izdelke, italijanske nožke, pipe (*fajfe*) za tobak, vžigalnike (*fajercajge*), česar ni bilo dobiti pri nas. Ženske so kupovale židane rute, zaponke za lase (*knofle*); če je katera imela kakšno liro več, si je privoščila svilene nogavice. Bile so zares lepe in kvalitetne. Ob praznikih so se dekleta postavile z njimi. Žene so izbirale svilene (*židane*) rute, živozelene-rdeče barve. Nosile so jih veliko let, tako so bile kvalitetne. Kakšna ruta bi se še danes našla v stari skrinji v Dolini. Kupovale so še pisane okraske posebne oblike, značilne za Višarje. Navadno so jih doma v hiši, to je, danes bi rekli v dnevni sobi, obesili pod kakšno podobico svetnika. Kdor je stopil v hišo, je takoj vedel in se pohvalno izrazil, češ »iz vaše hiše je bil pa adn na Višarjah«. Fantje so radi imeli lepe krivce za klobukom, če so imeli srečo, so jih kupili na Svetih Višarjah, zmeraj jih ni bilo na razpolago. Po nakupih so pojedli še preostali del malice. In se odpravili domov. Vodja je imel precej dela, da je romarje spravil skupaj. Nekateri so si dali duška in šli v gostilne ter si tam privezali dušo; to je bil veseli del romanja. Ves v skrbeh je bil, kdor ni našel svojega klobuka s krivci. Zgodilo se je, da so komu nalašč skrili klobuk.

Vso pot ga je skrbelo, kaj bodo rekli doma, če bo brez klobuka. Na koncu pa so mu ga navihanci le dali. In stvar je bila urejena. Ko so se iz Podnarta peš vračali v Dolino, so se ustavili v Kovorju Pri Jurčku, si potešili žejo in nadaljevali pot v Dolino. Na to romanje ni mogel vsak, ker je bilo naporno. Tudi niso hodili vsako leto, na tri ali štiri leta (iz intervjuja z Zdravkom Dovžanom).

Trsat

Tudi na to dvodnevno romanje so Dolinci hodili v zgodnjem jesenskem času. Bilo je strogo versko romanje, namenjeno molitvi in petju cerkvenih pesmi. Na Trsat je šel z romarji vselej župnik ali kaplan. Bilo je naporno. Zgodaj zjutraj so romali peš do Podnarta in nato z vlakom do Reke. In nato po nič koliko stopnicah do cerkve. Izredno resno romanje je bilo to, v manjših skupinah. Večina dolinskih romarjev je prvič okusila posušene morske ribe. Bile so zelo slane, posledica je bila huda žeja. V zakristiji so nakupili svetinjice, tudi za sorodnike, in jih nesli domov za spomin na Trsat. Nekateri so jih nosili okrog vratu, nekateri so jih obesili doma na steno, nosili so jih v žepu ali v denarnici, pomenile so jim varnost.

Ustni vir

Zdravko Dovžan (roj. 1944), Dolina ob Tržiški Bistrici, 10. 1. 2011.

Podstrešna soba s spalnico.
Foto: Jelka Pšajd, Zgornji Dražen Vrh, 4. 10. 2013

Podstrešna soba s kuhinjskim posodjem.
Foto: Jelka Pšajd, Zgornji Dražen Vrh, 4. 10. 2013

METHANSOVA HIŠA V ZGORNJEM DRAŽEN VRHU V SLOVENSKIH GORICAH

Methansova hiša v Zgornjem Dražen Vrhu je promotor lokalne slovenskogoriške dediščine na stičišču občin Šentilj, Sv. Ana, Gornja Radgona in Lenart. V hiši se srečujejo ljudje na likovnih razstavah, kolonijah, literarnih dogodkih, kulinaričnih večerih, stalna pa je tam bogata etnološka zbirka. Med obiskovalci so bolj ali manj znani pesniki, pisatelji, akademiki; pogosti pa so domačini, okoličani, šolarji. Njen lastnik je Leopold Methans (z družino), večšč kamnoseškega znanja. Hišo je kupil v letih 2005/2006 na dražbi.

Predvojni lastniki Holerji, po domače *Štehanzel*, so bili večji kmetje, ki so se ukvarjali z več obrtni: s kovaštvom, z gostinstvom, s trgovino, z mesarstvom in žganjarstvom. Po drugi svetovni vojni so bili izgnani, v hiši so bili podnajemniki in kmetijska trgovina (postaja za oddajo blaga). Pod Holerjevo hišo je v preteklosti tekla meja med avstrijskim in slovenskim prostorom, in lastniki so bili – tudi zaradi trgovskih potreb – naravnani k dvojezičnosti. To nam izpričuje zgodovinsko pomemben in bogat predmet na zidu hodnika – na okenskem steklu je v slovenskem in nemškem jeziku zapisano: »Kdor hoče dobro vino pit', mora k Holerju prit'!« (ustni vir 2013).

Leopold Methans je zbiral predmete že v mladosti. Resno je začel zbirati po nakupu izpraznjene hiše. Večino predmetov so mu podarili, nekaj jih je kupil, v začetku pa jih je pobiral v okolici kot odpadke na zbirnih odlagališčih. Danes ga okoliški ljudje, ker vedo, da ima zbirko, kličejo in podarjajo predmete.

V zbirki so različni ohranjeni in oštevilčeni predmeti: keramično, pleteno, stekleno in kovinsko posodje; gospodinske priprave; svetila; rokodelska orodja in izdelki; kosi pohištva; fotografije v bogato rezljanih okvirjih; možnarji; poškodovana ljudska plastika. Predmete je lastnik očistil, zavaroval, poteka pa tudi evidentiranje.

Predmeti so razporejeni v dveh podstrešnih sobah in na hodniku. V največjih prostorih v pritličju in obokani kleti pripravlja raz-

lične kulturne dogodke. O bogati zbirki uokvirjenih fotografij zna Leopold Methans veliko povedati. To so hišne, družinske, vaške, zgodovinske zgodbe o ljudeh in preteklosti. Zgodbe posameznikov na fotografijah so v svojih delih opisali tudi domači pisatelji in pesniki.

Methansova hiša sodeluje z različnimi institucijami: likovnimi, kulturnimi, literarnimi društvi, šolami, muzeji ... Letos je se je svojo etnološko zbirko v sodelovanju z Zgodovinskim društvom Slovenske gorice vključil v Dneve evropske dediščine.

Tako (p)ostaja Methansova hiša s svojo etnološko zbirko pomemben in enakovreden partner muzejev pri ohranjanju lokalne kulturne dediščine. Naj končam s parafrazo z okenskega stekla: »Če hočeš kulturo imet', moraš pri Methansu sedet'.«

Ustni vir

Leopold Methans, osebni pogovor, 17. 10. 2013.

Internetni vir

Methansova hiša, www.methansova-hisa-marijasnezna.com, 17. 10. 2013.

* Jelka Pšajd, univ. dipl. soc. kult. in etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Pomurski muzej Murska Sobota. 9000 Murska Sobota, Trubarjev trg 4. E-naslov: jelka.psjad@pomurski-muzej.si

POROČILO O DELU SED

Od marca do oktobra 2013

Petega marca 2013 je bilo na volilnem zboru članov v Slovenskem šolskem muzeju izvoljeno novo vodstvo SED. Ker je izvolitev sovpadala s prijavo novega obdobja programskega sofinanciranja s strani Ministrstva za kulturo, so nov Izvršni odbor SED in nosilci nekaterih programskih dejavnosti takoj pripravili program, v katerem so dejavnosti društva skušali čim bolj razporediti skozi celotno koledarsko leto. Predvideni program je bil skoraj v celoti izveden, za kar se je treba zahvaliti tako članom društva, ki aktivnosti pripravljajo, kot tudi tistim, ki se jih udeležujejo. Obiskanost aktivnosti daje društvu zagon za delo in potrjuje, da je društvo pomemben dejavnik v slovenski etnologiji.

Marec

Zbor članov SED je bil 5. marca v Slovenskem šolskem muzeju (več v: Volilni zbor ... 2013: 196–197). Med 11. in 15. marcem so organizatorji – filme je izbral in program oblikoval dr. Naško Križnar s pomočjo Nadje Valentinčič Furlan – pripravili Dneve etnografskega filma. V redni program so uvrstili 26 filmov, v študentski pa 14 (več v: Križnar 2013: 148–149). Trinajstega marca je v okviru DEF potekal etnološki večer, ki je sledil predvajanju filma *Divji spomin* (avtorja Zachary Stuart in Kelly Thomson). Dr. Borut Telban je v diskusiji o filmu izhajal iz naslednjega izhodišča: »Če je bilo pisanje dnevnika za Malinowskega neke vrste samoterapija in samoanaliza, je objava med antropologiji sprožila pravi škandal« (več v: Telban 2013: 200–202).

April

Dvajsetega aprila smo se odpravili na strokovno ekskurzijo v Kostanjevico na Krki in Krško. Dr. Helena Rožman nam je predstavila Galerijo Božidar Jakac in nekatere slikarske in kiparske zbirke v prostorih nekdanjega cistercijanskega samostana (Fons Beate Mariae). Seznanila nas je z obsežnimi obnovitvenimi in rekonstrukcijskimi posegi na cistercijanskem samostanu in v cerkvi ob samostanu, spoznali pa smo tudi dediščino starega mestnega jedra Kostanjevice na Krki. Skoz Mestni muzej Krško in Valvasorjevo hišo nas je popeljala Alenka Černelič Krošelj (več v: Rožman in Černelič Krošelj 2013: 202–203).

Maj

Enajstega maja smo se najprej odpravili na strokovno ekskurzijo Delovne skupine za ljubitelje etnologije po Krasu. Strokovna ekskurzija se je nadaljevala v etnološki večer s prejemnicami Murkovih priznanj za leto 2012. Dr. Ivanka Počkar (Posavski muzej Brežice), mag. Tita Porenta (Muzeji radovljiške občine – Mestni muzej Radovljica), Martina Piko-Rustia (Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik) in Alenka Černelič Krošelj (Mestni muzej Krško) so pripovedovale začetkih svojih strokovnih poti, prvih zaposlitvah ter sedanjem delu, izzivih in težavah, s katerimi se soočajo, in vpetosti v delo v različnih institucijah. Pogovor sta oblikovala in vodila mlada kolega Ana Beno in Tadej Pungartnik (več v: Smole idr.: 204–205).

Tridesetega maja smo pripravili okroglo mizo Aktualno: Zaposlovanje. Vodili sta jo Ana Bezek in Alenka Černelič Krošelj. Udeleženci so se ukvarjali z vzroki za težjo zaposljivost, s potrebami in pričakovani delodajalcev, s potmi do samozaposlitve in njenim pomenom v humanistiki, z načrti države z zaposlovanjem humanistov ipd. (o okrogli mizi v pričujoči številki *Glasnika SED* poročata Ana Bezek in Alenka Černelič Krošelj).

Junij

Prvega junija smo odšli na mednarodno strokovno ekskurzijo v Benečijo. Pripravila in vodila jo je dr. Mojca Ravnik. Slovensko etnološko društvo je leta 2012 Murkovi listini podelilo uredništva *Novega Matajurja* in *Doma* iz Čedad, in sicer za kakovostno vsebino časopisov, izjemno pomembnih za poznavanje in raziskovanje kulture in načina življenja v Videmski pokrajini. Da bi še več izvedeli o njihovem delu, načrtih in položaju, smo, med drugim, obiskali obe uredništvi (o ekskurziji v pričujoči številki *Glasnika SED* poroča Mojca Ravnik).

Junjski etnološki večer (19. 6.) nas je popeljal med teorije o staroselcih na Slovenskem. Vprašanja izvora Slovencev so lahko nov izziv za raziskovalce – etnologue, da ponovno obudijo področje, s katerim se je slovenska etnologija ukvarjala že ob svojih začetkih. Dr. Duša Krnel Umek, nekdanja predsednica SED, je predstavila svoje lastne raziskave in osebne poglede na omenjeno vsebino, pogovor pa je vodila Alenka Čas (o etnološkem večeru v pričujoči številki *Glasnika SED* poroča Anja Serec Hodžar).

Julij

Izšla je prva dvojna številka *Glasnika SED* 53/1, 2, 2013.

Avgust

V letošnjem poletju smo v sklopu projektov Delovne skupine za ljubitelje etnologije pri Slovenskem etnološkem društvu in Etnološke zbirke Palčava šiša s sodelovanjem Muzeja Ribnica, Muzejskega društva Ribnica in Turističnega društva Loški potok organizirali delavnico, v kateri smo pomagali urediti še eno od etnografskih zbirk na njihovem območju, tokrat na meji poselitve kočevskih Nemcev (o delavnici v pričujoči številki *Glasnika SED* poroča Tanja Kovačič).

September

Enaindvajsetega septembra smo na strokovni ekskurziji v Prlekiji odkrili spominsko ploščo Stanku Vrazu (o ekskurziji v pričujoči številki *Glasnika SED* poročata Anja Serec Hodžar in Jelka Pšajd). Slavnostni govornik ob odkritju spominske plošče je bil dr. Marko Terseglav, njegov govor objavljamo v nadaljevanju Društvenih strani *Glasnika SED*. Devetindvajsetega septembra sta dr. Helena Rožman in Alenka Černelič Krošelj v Krškem pripravili Malo šolo etnologije (o delavnici v pričujoči številki *Glasnika SED* poročata Helena Rožman in Alenka Černelič Krošelj).

* Anja Serec Hodžar, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., strokovna sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: AHodzar@zrc-sazu.si

Oktober

Strokovna ekskurzija, 5. oktobra, po Tematski poti Na svoji zemlji je bila uvodni dogodek posveta *Interpretacije kulturne dediščine*, ki ga je Slovensko etnološko društvo pripravilo 18. in 19. oktobra v Ljubljani (o ekskurziji v pričujoči številki *Glasnika SED* poroča Nadja Valentinčič Furlan).

Posvet *Interpretacije kulturne dediščine* je potekal v Slovenskem etnografskem muzeju. Na njem je v petih tematskih sklopih sodelovalo 23 referentov, sedem primerov interpretacije kulturne dediščine v praksi pa je bilo predstavljenih na plakatih. V obeh dneh se je posveta udeležilo 88 udeležencev (o posvetu v pričujoči številki *Glasnika SED* poroča Anja Serec Hodžar). Glavne sklepe posveta objavljamo v nadaljevanju Društvenih strani.

Med marcem in oktobrom 2013 se je Izvršni odbor SED sestel na šestih rednih sejah. Zapisniki sej so bili redno posredovani predsednici Nadzornega odbora SED.

Literatura

KRIŽNAR, Naško: Dnevi etnografskega filma 2013: Mednarodni festival, Ljubljana, 12.–15. marec 2013. *Glasnik SED* 53/1, 2, 2013, 148–149.

ROŽMAN, Helena in Alenka Černelič Krošelj: Strokovna ekskurzija v Kostanjevcu na Krki in Krško. *Glasnik SED* 53/1, 2, 2013, 202–203.

SMOLE, Marko idr.: Strokovna ekskurzija po Krasu in etnološki večer s prejemnicami Murkovih priznanj 2012. *Glasnik SED* 53/1, 2, 2013, 204–205.

TELBAN, Borut: »Divji spomin« in Bronislaw Malinowski: Etnološki večer na DEF ob filmu Zacharyja Stuarta in Kelly Thomson. *Glasnik SED* 53/1, 2, 2013, 200–202.

Volilni zbor članov SED: Ljubljana, 5. marec 2013. *Glasnik SED* 53/1, 2, 2013, 196–197.

EKSKURZIJA SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA V BENEČIJO

Slovensko etnološko društvo je leta 2012 uredništvoma *Novega Matajurja* in *Doma* iz Čedadu za kakovostno vsebino časopisov, ki sta za poznavanje in raziskovanje kulture in načina življenja v Videmski pokrajini izredno pomembna in dragocena, podelilo Murkovi listini (besedili utemeljitev sta bili objavljeni v *Glasniku SED* 2012). V obeh utemeljitvah je bilo tudi rečeno, da bi si oba časopisa zaslužila etnološko bibliografijo in da bi morala za to poskrbeti slovenska etnologija. Že takrat smo se namenili, da bomo obe uredništvi kmalu tudi obiskali, da bi bolje spoznali njune sodelavce, njihovo delo in načrte in se vsaj okvirno pogovorili tudi o tem, kdo in kako bi se lahko lotil tega dela. Tako smo 1. junija 2013 priredili ekskurzijo v Benečijo, ki je imela več vsebinskih poudarkov: obisk uredništev *Doma* in *Novega Matajurja* in sedeža Društva Ivan Trinko v Čedadu; obisk Inštituta za slovensko kulturo v Špetru; srečanje z gospodom Božom Zuanello, župnikom v Tarčmunu; obisk doma Planinske družine Benečije na Matajurju; počastitev spomina na monsinjorja Ivana Trinka, duhovnika, pesnika, pisatelja, filozofa in vsestranskega buditelja narodne zavesti ob 150-letnici njegovega rojstva in položitev venca na njegov grob na pokopališču v Tarčmunu.

Prvi postanek je bil v Čedadu, kjer so nas na sedežu Kulturnega društva Ivan Trinko sprejeli Lucia Trusgnach, predsednica društva in urednica *Trinkovega koledarja*, Iole Namor, urednica *Novega Matajurja*, novinarka in publicistka, in *Giorgio Banchig*, urednik *Doma* in raziskovalec zgodovine in kulture Benečije. Sedli smo za mizo, obloženo z njihovimi knjigami, časopisi, zgoščenkami, ki jih večinoma nismo poznali, čeprav so vse zanimive za etnologijo. Pripovedovali so nam o svojem delu in načrtih, ne da bi se posebej ustavljali ob težavah, od finančnih do kadrovskih in drugih, ki jih pestijo in ki jih premagujejo vztrajno in uspešno. V pogovoru so kolegi z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete iz Ljubljane in člani

Izvršnega odbora SED predlagali nekaj konkretnih možnosti za sodelovanje, pri čemer bi imeli najprej pred očmi postopno izdelavo bibliografije, o katere nujnosti smo se vsi strinjali.

Nato smo odšli na Inštitut za slovensko kulturo v Špetru, kjer nas je sprejela Marina Cernetig, sodelavka inštituta in vsestranska kulturna delavka, pridružil pa se nam je tudi Živa Gruden, ravnateljica dvojezične šole. Tudi tu smo si lahko ogledali bogato bero publikacij in zgoščenk. Marina Cernetig je spregovorila o inštitutu, ki promovira, širi in vrednoti jezik, zgodovino in kulturo ter identiteto slovenske skupnosti v Videmski pokrajini, Živa Gruden pa o delu njihove šole in njenih didaktičnih in pedagoških posebnostih, ki jih narekuje po eni strani vse močnejša prevlada italijanščine, po drugi strani pa želja po pouku v slovenskem jeziku, ki jo izpričuje vsako leto višje število vpisanih učencev.

Na kosilu smo bili v gostilni Alla fontana (Pri vodnjaku) v Nokuli ob Nadiži (po beneško Nediži). Lep članek o prijetnem vzdušju v družinski gostilni in domačih jedeh, ki so nam jih postregli, je objavil udeleženec ekskurzije Iztok Ilich (2013).

Po kosilu smo se odpeljali proti Matajurju, kjer nas je pred cerkvijo pričakal gospod Božo Zuanello, župnik v Tarčmunu. Njegovo najbolj znano delo pri nas je knjiga *Gli anni bui della Slavia*, v kateri je prvi osvetlil dejavnost tajnih organizacij v Benečiji in je izšla v slovenskem prevodu Vide Gorjup Posinković pod naslovom *Mračna leta Benečije* (1998). Poglobljeno raziskuje tudi različna področja načina življenja in kulture v Benečiji, njegove objave so za etnologijo teh krajev zelo pomembne. Tudi za pregled njegovega dela bi bila bibliografija, ki smo jo načrtovali z uredništvoma v Čedadu, izredno dobrodošla. Prizadeto nam je pripovedoval o današnjem stanju v Benečiji, njegovi odgovori na naša vprašanja pa so bili prežeti s človeško toplino, z znanjem in modrostjo.

* Dr. Mojca Ravnik, univ. dipl. etnol. in prof. umetn. zgod. 1000 Ljubljana, Celjska 29a, E-naslov: mojca.ravnik@zrc-sazu.si

Udeleženci ekskurzije na vrtu pred sedežem KD Ivan Trinko.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, Čedad, 1. 6. 2013

Naši gostitelji na sedežu KD Ivan Trinko: Giorgio Banchig, Iole Namor in Lucia Trusgnach. V ozadju Tadej Trinko, daljni sorodnik Ivana Trinka in udeleženec ekskurzije.
Foto: Zora Slivnik Pavlin, Čedad, 1. 6. 2013

Nato smo se odpeljali v vas Mašere, kjer je v avtobus vstopila Luisa Battistig, predsednica Planinske družine Benečije, tudi pesnica in pisateljica, ki se je prijazno odzvala naši prošnji, da bi nas spremljala na Matajur. Skupaj smo se odpeljali do kočice Rifugio Pelizzo, od koder smo se že pozno in v gosti megli podali navkreber v »Dom na Matajuro«. Kočo, ki je bila odprta leta 2000, so planinci iz Benečije zgradili sami s prostovoljnim delom. Prostovoljci Planinske družine tudi ves čas skrbijo zanjo, tako da to ni le planinska postojanka, ampak pravi dom planincev in prijateljev Benečije. Prijazni dežurni nam je skuhal čaj, nato smo se že v mraku in še gostejši megli podali na pot navzdol. Ustavili smo se še na pokopališču v Tarčmunu in položili šopek na grob Ivana Trinka. V deževnem večeru, na kraju, kjer se sicer odpira prečudovit pogled na vasice na pobočju Matajurja, smo dan končali z željo, da se čim prej spet vrnemo.

Vira

26. podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine: Glasbena šola Tolmin, 12. november 2012. *Glasnik SED* 52/1,2,3,4, 2012, 206–212.

ILICH, Iztok: Pri vodnjaku na robu slovenske Benečije. *Okusi* 10/23, 8. 6. 2013, 24–25 (priloga *Slovenskih novic*).

Literatura

ZUANELLA, Natalino: *Mračna leta Benečije: Dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998 (prev. Vida Gorjup Posinkovič).

Alenka Čas in dr. Duša Krnel Umek.
Foto: Ana Bezek, Ljubljana, 19. 6. 2013

Udeleženci etnološkega večera.
Foto: Ana Bezek, Ljubljana, 19. 6. 2013

STAROSELCI NA SLOVENSKEM

Etnološki večer, Ljubljana, 19. junij 2013

V začetku leta 2013 je Izvršni odbor SED v okviru priprav novega triletnega programa dela pozval vse člane društva, da sodelujejo s svojimi predlogi. Vabilu se je odzvala nekdanja predsednica SED, dr. Duša Krnel Umek, in predlagala, da bi v program vključili predstavitev raziskav o etnogenezi Slovencev. Ker se društvo trenutno širših interdisciplinarnih raziskav, ki bi obsegale različne poglede in predvsem trajale dlje časa, ne loteva, smo se odločili, da dr. Krnel Umek omogočimo predstavitev njene raziskave in soočenje z drugimi raziskovalci, ki se ukvarjajo z genezo prebivalcev na ozemlju današnje Slovenije.

19. junija 2013 smo v Slovenskem etnografskem muzeju pripravili etnološki večer z naslovom Staroselci na Slovenskem. Organizatoriki etnološkega večera žal ni uspelo privabiti drugih raziskovalcev, ki bi predstavili svoje raziskave in teorije. Kljub temu smo upali, da se bo med prisotnimi poslušalci na etnološkem večeru razvila diskusija.

Dr. Duša Krnel Umek na podlagi sestavin materialne, družbene in duhovne kulture ugotavlja, da so Slovenci staroselci in da so živeli na severnem Jadranu in širšem območju Srednje Evrope. Teorija kontinuitete ali staroselska teorija, po kateri avtorji razlagajo, da je na določenem ozemlju prebivalstvo nepretrgoma živelo dolgo časovno obdobje, je v nasprotju z uradno zgodovinsko razlago o prihodu Slovencev izza Karpatov v 6. stoletju. Ob teh ugotovitvah je predstavila tudi nekaj knjižnih izdaj o staroselski teoriji. Moderatorica večera, Alenka Čas, se ni spuščala v zahtevnejšo in provokativnejšo diskusijo, ki bi zahtevala tehtnejša pojasnila o metodološki paradigmi predstavljenih raziskav. Nekatere goste med publiko – večinoma ljubiteljske raziskovalce, ki se strinjajo z ugotovitvami dr. Krnel Umek – je povabila k predstavitvi njihovih raziskav. Med zanimivejšimi je bila diskusija o raziskavah DNK in določanju skupnih prednikov. Bistveno bolj živahna in provokativna razprava se je razvila ob manjši

pogostitvi po predstavitvi. Takrat so svoje poglede izrazili nekateri drugi raziskovalci, ki se žal med diskusijo niso oglasili. Šele takrat se je izkazalo, kako zanimiva razprava bi se lahko razvila, če bi bili že prej pripravljene predstavitve svoje raziskave oziroma obširneje pojasniti nestrinjanje s predstavljenimi teorijami. Upamo, da bo v prihodnje med publiko več poguma in predvsem volje po pojasnjevanju drugačnih pogledov in primerjanju ugotovitev. Slovensko etnološko društvo bo še naprej omogočalo svojim članom predstavljati njihove raziskave, kar pa ne pomeni, da s tem tudi vsebinsko podpira oziroma favorizira posamezne teorije.

OKROGLA MIZA AKTUALNO: ZAPOSLOVANJE Slovenski etnografski muzej, 30. maj 2013

Slovensko etnološko društvo (SED) je aktivno stanovsko društvo in deluje na različnih področjih. Številne teme, ki jih odpiramo in o njih razpravljamo, so stalnica njegovega delovanja in programa. Pomemben del njegovega poslanstva je prisluhniti svojim članom v zvezi s temami, na katere sicer nima neposrednega vpliva, so pa aktualne ne samo za sodobno etnologijo in etnologue, ampak za celotno družbo. Taka je bila tudi tema okrogle mize, ki je 30. maja 2013 v prostore Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani privabila predvsem mlajše kolege in študente. Glavni namen okrogle mize je bil, poleg povezovanja mladih in razgovora o težavah, s katerimi se srečujejo pri iskanju dela, poiskati tudi vzroke za njihovo vse težje zaposlovanje. Vabljeni delodajalci so predstavili pričakovanja do kandidatov ter možnosti za zaposlitve. Ambiciozno zasnovana vsebina okrogle mize z naslovom Aktualno: zaposlovanje je svoj široko zasnovani koncept dokazala tudi z izborom sooblikovalcev večera. S posebnim vabilom je predsednica SED, Anja Serec Hodžar, nagovorila ključne ljudi v trikotniku izobraževalcev, zaposlovalcev in zakonodajalcev oziroma upravljavcev sistema izobraževanja in zaposlovanja. Vabilu se je odzvalo pet sogovornikov, najavljena je bila tudi šesta (Patricija Vrečar, vodja Sektorja za programe zaposlovanja na Ministrstvu za delo, družino in socialne zadeve), ki pa se večera ni udeležila.

Tako sva izbrani moderatorki, Ana Bezek, mlada diplomantka etnologije in kulturne antropologije ter tajnica SED, pogodbeno zaposlena v SEM, in Alenka Černelič Krošelj, malo starejša diplomantka, ki je po različnih prehojenih službenih poteh zadnja tri leta zaposlena kot višja kustodinja Mestnega muzeja Krško in Gradu Rajhenburg, dveh enot, ki delujeta pod okriljem Kulturnega doma Krško, prevzeli zahtevno nalogo oblikovanja misli, zbranih v celoto, ki naj bi bila nov korak k razumevanju izzivov, s katerimi se soočamo. Po pozdravu predsednice SED, Anje Serec Hodžar, in predstavitvi sogovornikov je Alenka Černelič Krošelj razgovor začela z mislijo:

Sodobnost ni nikoli najlepši čas, a vendar so različne sodobnosti različno usodne, prav tako so raznovrstne njene aktualne teme. Že kar nekaj let, lahko bi rekli, da že desetletje in več je eden osrednjih problemov diplomantov etnologije in kulturne antropologije t. i. vsakdanji kruh. Zakaj je tako, ali smo premalo prepoznavni, imamo premalo kompetenc ...

Prvi je bil k besedi vabljen izr. prof. dr. Vito Hazler, predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ana Bezek, ki je poiskala podatke o brezposelnih etnologih in kulturnih antropologih (med januarjem in majem je bilo 71 prijavljenih na Zavodu za zaposlovanje, iskanih pa je bilo devet), ga je vprašala, ali so študenti pripravljeni na soočenje s trgom dela in kako jih na to pripravijo med študijem. Hazler je predstavil številne načine dela študentov, ki

jim omogočajo tako spoznavanje različnih področij, delodajalcev kot drugih načinov študija, saj je zelo razvito področje izmenjav z drugimi univerzami. Poudaril je, da se na Oddelku trudijo slediti hitro menjajočim se spremembam v družbi, kar pa je zaradi postopkov potrjevanja študijskih programov zelo težko in prepočasno. Poudaril je tudi konkurenco drugih sorodnih fakultet, npr. Fakultete za družbene vede in Teološke fakultete.

Mag. Marija Brus, na Ministrstvu za kulturo odgovorna za pripravnštva, strokovne izpite in razvid samostojnih ustvarjalcev na področju kulture, je predstavila v register uvrščene poklice. Posebno zanimanje udeležencev je vzbudil nov poklic interpretator kulturne dediščine. Prav interpretacija dediščine na različnih ravneh je ena osrednjih tem in izzivov urejanja in vzpostavljanja razmerja med stroko in ljubitelji, profesionalnimi in amaterskimi pristopi.

Dr. Stoja Sorčan, generalni direktor Direktorata za visoko šolstvo, je pozdravil tovrstna srečanja, kjer lahko tudi predstavniki Ministrstva za visoko šolstvo, znanost in šport predstavijo svoje poglede. Poleg strokovnih kompetenc je poudaril predvsem oblikovanje in pridobivanje splošne usposobljenosti, na katere so delodajalci še zlasti pozorni. Poudaril je, da morajo biti univerze samostojne pri reguliranju vpisnih mest, saj ta ne morejo biti odvisna od trenutnega trga dela in trenutnih zaposlitvenih možnosti, ki se hitro spreminjajo. Pomembno je, da se zavedamo, da delovna mesta ustvarja znanje in ne obratno, treba pa je tudi razlikovati med strokovnim in univerzitetnim študijem, med strokovnim in znanstvenim delom, oba pa sta nujna za razvoj družbe.

Žal pa je na področju zaposlovanja realnost takšna, da se v t. i. »klasičnih« etnoloških inštitucijah borijo predvsem za ohranitev delovnih mest. To je poudarila dr. Ingrid Slavec Gradišnik, predstojnica Inštituta za slovensko narodopisje Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, ki se ukvarja predvsem s pridobivanjem sredstev za obstoj in ne za nova delovna mesta. Struktura, ki je delovala še pred nekaj leti, je v novih razmerah porušena, še edina možnost zaposlovanja pa je uspešnost na razpisih

Podobno je razmišljala tudi dr. Bojana Rogelj Škafar, direktorica Slovenskega etnografskega muzeja. Muzej kot osrednja tovrstna etnološka inštitucija v Republiki Sloveniji išče različne možnosti in upokojene delavce nadomešča samo še izjemoma. Nove možnosti omogočajo razpisi, ob katerih pa prihaja do hude konkurence med kandidati. Tako poleg strokovnosti upoštevajo še raznovrstna druga znanja, od znanja jezikov do samostojnega poznavanja, generiranja in vodenja projektov.

Na projekte, kjer je še veliko možnosti, je ob koncu še enkrat opozoril tudi dr. Vito Hazler, ki je predstavil dobre prakse sodelovanja Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo z drugimi fakultetami, tako pod okriljem Univerze v Ljubljani kot z drugimi po Evropi. Temu so pritrili tudi prisotni študenti, ki so imeli možnost del študija opraviti tudi v tujini. Ob tem pa osta-

* Ana Bezek, univ. dipl. etnol. in kult. antrop. 1352 Preserje, Rakitna 100, E-naslov: ana.bezek@gmail.com; Alenka Černelič Krošelj, prof. umet. zgod. in univ. dipl. etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Mestni muzej Krško in Grad Rajhenburg, enoti Kulturnega doma Krško. 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si

jajo še številne neizkoriščene možnosti sodelovanja v različnih projektih in na različnih inštitucijah, kjer nam še prevečkrat delo »odnesejo« drugi, predvsem raznovrstni turistični delavci.

Okrogla miza je bila pestra izmenjava in predstavitev mnenj in pogledov na sodobne izzive, s katerimi se sooča vsak diplomant. Rešitve ali odreditve ne more ponuditi nihče, pomembno pa je,

da se aktualnih tem lotevamo, o njih govorimo, se povezujemo in se tudi s pomočjo Slovenskega etnološkega društva vpletamo v različna družbena področja. Prepoznavnost, predvsem pa odličnost našega znanja sta še vedno manjši, kot bi si želeli ali pa kot bi si gotovo tudi zaslužili.

ETNOGRAFSKA ZBIRKA »PR' MNČKENIH« Rezultat poletne delavnice na Travi pri Dragi

V sklopu projektov Delovne skupine za ljubitelje etnologije pri SED je bila med 10. in 16. avgustom 2013 organizirana etnološko-muzeološka delavnica na Travi pri Dragi. Predstavniki društva in Etnološke zbirke Palčava šiša so v sodelovanju z Muzejem Ribnica, Muzejskim društvom Ribnica, s Turističnim društvom Loški Potok in prostovoljci pomagali urediti eno od etnografskih zbirk na območju poselitve kočevskih Nemcev. Ekipa je na željo lastnice zbirke, Marte Steiner, predmete v njenem skednju uredila v pregledno etnografsko zbirko. Ta je morala do uradnega odprtja 12. oktobra 2013 še nekoliko počakati, zainteresirana javnosti pa si jo je do takrat lahko že ogledala.

Za strokovno ureditev zbirke se je Marta Steiner odločila na pobudo ljubiteljskih zbirateljev in etnologov, predvsem Marka Smoleta. Pod njegovim mentorstvom je veččlanska terenska ekipa¹ očistila predmete in poskrbela za njihovo preventivno konservacijo ter delno restavracijo. Predmete je evidentirala, jih razporedila v smiselne sklope in s pomočjo dodatnih predmetov ter razlag domačina Rudolfa Malnarja oblikovala urejeno etnografsko zbirko. Na koncu so udeleženci delavnice v sodelovanju z Marto Steiner oblikovali še informativni plakat in tablo.

Marta Steiner je svojo etnografsko zbirko poimenovala s hišnim imenom »Pr' Mnčkenih«.² Zbirka je namreč zapuščina dveh nesorodstvenih družin: družine Naglič in Janeš. Nagličevi so bili prvi lastniki hiše s pripadajočim gospodarskim poslopjem na Travi 6. Posest so zapustili leta 1910, ko je celotna družina odšla s trebuhom za kruhom v Severno Ameriko. Pavla Janeš (poročena Mayer) je leta 1938 hišo od Nagličevih v Ameriki odkupila za svojo mamo, Karolino Janeš (rojeno Wolf). Celotno Nagličevo posestvo je odkupila z denarjem, ki ga je družini zapustil oče, Franc Janeš, gostilničar v New Yorku. Po smrti matere Karoline sta posestvo podedovali njeni hčerki, Ema in Pavla. Današnja lastnica je Emína hči, Marta Steiner.

Velika večina razstavljenih predmetov je pripadala družini Naglič. Ti skozi tematsko postavitev predstavljajo način življenja in preživetja kmečke družine na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Gre predvsem za poljedelska orodja za obdelavo zemlje, orodja za košnjo in spravilo krme, orodja za izkoriščanje gozda, spravilo in obdelovanje lesa za kurjavo, orodja za nego in vprego goveda, pasti za lov na polhe ter priprave za prašičerejo in predelavo mleka. Poleg hišnega pohištva, svetil in gospodinjskih pripomočkov so razstavljeni tudi okrasni predmeti. Posebna vrednost zbirke je, da celostno prikazuje življenje in delo njenih lastnikov. Večina predmetov je dobro ohranjenih, za kar so zaslužne Marta Steiner, njene prednice in Hubert Mihelič (Emin drugi mož).

Opisano etnološko-muzeološko delavnico na Travi ocenjujem kot izredno uspešno, saj je bilo v njej združeno prijetno s koristnim. Prostovoljci smo imeli priložnost v praksi uporabiti svojo strokovno in praktična znanja ter jih hkrati nadgraditi s terensko izkušnjo urejanja etnografske zbirke. Medtem nam je odlična kosila kuhala Marta Steiner. Za zajtrk, večerjo in nastanitev osrednjega jedra terenske ekipe pa je bilo poskrbljeno v Plešcih. Marko Smole je skupini omogočil ogled lokalnih znamenitosti in celovito prikazal zgodovinski razvoj, vsakdanje življenje in težave, ki pestijo prebivalce čabranske doline. V Palčavi šiši je med 13. in 17. avgustom organiziral tudi bogat spremljevalni program. Prve štiri dni so zaznamovala predavanja Slavka Malnarja iz Trstja, dr. sc. Barbare Riman z Reke, prof. Jožeta Ožure iz Osilnice in dr. sc. Karmen Delač-Petković z Reke. V četrtek so pripravili pekovsko delavnico, v soboto pa sta sledila pohod na Sveto Goro in vaški sejem na pleškem trgu z zaključno prireditvijo.

1 Pri urejanju zbirke »Pr' Mnčkenih« so sodelovali: Marta Steiner, Marko Smole, Tanja Kovačič, Anja Moric, Pavel Adam, Vasja Pavlin, Blanka Bartol, Jakob Bartol, Rudolf Malnar, Anja Serec Hodžar, Barbara Pantar, Matic Pantar, Anica Car in Vlado Mohar (op. a.).

2 Šele po izdelavi informativnega plakata in table nas je Marta Steiner opozorila, da bi bila pravilnejša uporaba imena »Pr' Mnčknih« (op. a.).

* Tanja Kovačič, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., doktorska študentka smeri Etnologija, kulturna in socialna antropologija na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. 5220 Tolmin, Žagarjeva 7, E-naslov: radjator@gmail.com

THE BEST IN HERITAGE

Mednarodna konferenca, Dubrovnik, 19.–22. september 2013

Letos smo si lahko že dvanajstič ogledali, kar je v svetu najboljšje od najboljšega v muzejih, galerijah, konservatorstvu, restavratorstvu in v pedagoško-andragoški dejavnosti na področju varovanja kulturne in naravne dediščine. Že dvanajstič smo občudovali nagrajene projekte, zamisli, ideje, izvedbe razstavnih postavitvev, arhitekturne umetnine, programe za odrasle in otroke ter z zanimanjem poslušali predavanja in predstavitve njihovih avtorjev. Že samo dubrovniško okolje, v katerem nevladna in neprofitna organizacija European Heritage Association (njen ustanovitelj in direktor: prof. dr. Tomislav Šola, sedež: Zagreb) vsak september že toliko let organizira mednarodno konferenco The Best in Heritage, navdihuje obiskovalca z vrsto vprašanj o pomenu in izginjanju dediščine, perspektivah njenega razvoja in uničevanju priči preteklosti, vplivu kapitala in novih tehnologij na dediščino in hkrati o projektih, ki brez vse sodobne tehnike in zgolj s praktičnim delom ozavešča mlade in stare o pomembnosti kulture okoli nas. Razmišljanja veliko, idej še več, prostora za njihovo uresničevanje – pri nas v Sloveniji, žal, čedalje manj.

Uvodno predavanje prof. Simona R. Moleswortha (International National Trusts Organisation), Avstralca z mnogimi pomembnimi nazivi v svetu človekovih pravic, nas je ozavestilo o trenutnem katastrofalnem stanju dediščine in njenih nosilcev – Afričanov. Trenutno najbolj pereče območje, ki mu lahko poiščemo vzporednice še drugod v t. i. nerazvitem svetu, sproža svetovno vprašanje: ali v sodobnem ponorelem svetu človekove pravice sploh še kaj pomenijo? Ali si individualizem načrtno zakriva oči pred žrtvami kapitala v kulturno najbolj ogroženih predelih zibelke svetovne civilizacije? Ali ni naloga dediščinskih ustanov, da na aktualne težave opozarjajo z velikimi črkami, s klicaji, z zahtevami po ustavitvi uničevanja dokazov človeškega obstoja? Ali ni naloga vseh, ki se ukvarjajo s prezentacijami dediščine, da v njih preteklost povežejo z aktualno sedanostjo na neposreden način – z besedami, zgodbami, s tragičnimi izkušnjami tistih, ki branijo dediščino, a so komajda slišani. Zgodbe so tiste, ki odkrivajo ozadja posledic in dajejo dejstvu globino, dušo in povednost.

In prav o zgodbah so spregovorili nekateri predstavljeni projekti: z njihovo pomočjo zgodovino rekonstruiramo (primer obnove španskega Number 2 Blast Furnance), jo občutimo (primer Estonian Maritime Museum); z živimi izpovedmi se odpirajo vprašanja identitete pripovedovalcev (primer Immigration Museum Melbourne), soočanja najmlajših obiskovalcev z drugačnostjo (primer Tropenmuseum junior v Amsterdamu); z zgodbami spodbudimo čustva obiskovalcev (primer Children's Centre for Civilisation and Creativity v Kairu), v njih najdemo del svoje zgodbe (primer State A. S. Pushkin Museum v Moskvi), naše zgodbe postanejo tudi »muzejske« zgodbe (primer »Human Library« v Canadian War Museum); iz njih se oblikuje naš skupni spomin (primer Municipal Museum of Penafiel na Portugalskem), ki nas v določenih segmentih življenja globalno medsebojno poveže (primer muzeja The Henry Ford, ZDA).

Zgodbe oblikujejo vrednote, kulturno diverzitetu, javna stališča, resnico, zavedanje individualne in skupinske identitete; v muzejskih postavitvah osmišljajo razstavljenе eksponate in ponekod že prevzemajo vodilno vlogo. Pripovedovanje zgodb postaja vse bolj prihodnost muzejev, saj neposredno odkrivajo realnost sveta, ki jo s sodobno tehnologijo mnogokrat spremenimo, olupšamo in ne nazadnje zakrijemo.

Prav v času, ko – po Molesworthu – »destrukcija kulture postaja oblika terorja, ki za več generacij zaznamuje določeno kulturno okolje, narod«, ostajajo zgodbe edini avtentični vir za raziskovanje uničene dediščine, v kateri ima človek, tako v smislu ustvarjanja kot v smislu uničevanja, vodilno vlogo. Današnji čas bi zato moral postati čas zbiranja, shranjevanja in analiziranja človeških pripovedi, ki govore ne le o preteklosti, temveč tudi o sedanosti, saj ta izjemno hitro menja svojo podobo.

Poleg muzejskih projektov (med 24 jih je bilo kar 15) smo lahko občudovali tudi rezultate uspešnih restavratorsko-konservatorskih posegov v naravno dediščino (npr. norveško Heritage Foundation) ter poskuse uspešnih rekonstrukcij propadle arhitekture obnova slamnatih streh pod vodstvom danske The Seaweed Bank, indonezijskih lesenih prebivališč s pomočjo Rumah Asuh Foundation, grške obnove mlinov na veter pod vodstvom Becket arhitektov, itd.). Med zanimivejše nagrajene pedagoške dejavnosti sodi zagotovo predstavitev programa za otroke v Tropenmuseum Junior v Amsterdamu, ki si ga, vsaj delno, lahko ogledate na njihovi spletni strani (<http://www.tropenmuseum.nl/>).

Za konec naj omenim še: letošnja novost v programu The Best in Heritage je *eCult Dialogue Day*. Celodnevni seminar (19. 9.), ki je slušatelje seznanil z možnostjo uporabe najnovejših tehnologij pri upravljanju s kulturno in z naravno dediščino, je izčrpano predstavil tudi projekte, ki se na tem področju že izvajajo. Bolj kot sama tehnologija so me pritegnile okrogle mize oz. delavnice, na katerih smo vsi slušatelji, razdeljeni v več skupin, sodelovali pri vseh njihovih vsebinah. Aktivneje sem se vključila v delo delavnice Storytelling: A means to reflect the past and project the future? Bolj ali manj z veseljem lahko sklenem, da slovenski muzeji na tem področju trenutno še ne zamujajo prav veliko, ker se, resnici na ljubo, tovrstnemu viru šele v novejšem času na široko odpirajo vrata v razstavnih dejavnosti. Za uspešnejše delo na tem področju, predvsem pa za uspešnejši korak s časom, pa bo treba osvojiti nekaj teoretičnega znanja o življenjskih zgodbah, kar je izostalo tudi na omenjeni delavnici. Moj diskusijski prispevek v njenem okviru se je, v danih možnostih, orientiral na vprašanje: ali je življenjska zgodba lahko muzejski predmet? Razmišljanja v nakazano smer še niso prinesla konkretnih odgovorov – morda jih poiščemo doma.

Zahvaljujem se Slovenskemu etnološkemu društvu, da mi je v okviru programa v programskem sklopu mednarodno sodelovanje sofinanciralo udeležbo na mednarodni konferenci The Best in Heritage. Zainteresiranim bralcem bom z veseljem posredovala natančnejše informacije o posameznih predstavitev.

* Dr. Breda Čebulj Sajko, doktorica etnologije, znanstvena svetnica, Sekcija za interdisciplinarno raziskovanje ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: cebulj@zrc-sazu.si

Člani SED, Zgodovinskega društva Ormož in domačini iz Cerovca in bližnje okolice na odkritju spominske plošče.

Foto: Anja Serec Hodžar, Cerovec Stanka Vraza, 21. 9. 2013

Zborček udeležencev strokovne ekskurzije.

Foto: Anja Serec Hodžar, Sv. Jurij ob Ščavnici, 21. 9. 2013

STROKOVNA EKSURZIJA V PRLEKIJU

Letošnja jesenska strokovna ekskurzija nas je 21. septembra 2013 vodila v Prlekijo. Ne na trgatev, ki jih v tistem času tam ni manjkalo, ampak na odkritje spominske plošče Stanku Vrazu in potepanje po okoliških gričih in ravninah. Pridružili sta se nam tudi dve članici Hrvaškega etnološkega društva.

Slovensko etnološko društvo je bilo prvo v Sloveniji, ki je Stanku Vrazu na rojstni hiši postavilo spominsko ploščo in mu s tem priznalo pomen njegovega dela za slovensko etnologijo, folkloristiko in širšo kulturo. Leta 1981 odkrita tabla se je sčasoma poškodovala, ob obnovi fasade hiše pa je bila odstranjena. Ker se seveda pomen Vrazovega dela v tem času ni zmanjšal, prav nasprotno, tudi v Sloveniji končno dobiva primerno veljavo v širšem krogu, smo se v Slovenskem etnološkem društvu odločili, da tablo ponovno postavimo. Ponovna postavitve table je bila vključena v program društva že leta 2012, ko naj bi društvo sodelovalo v čezmejnem projektu Operativnega programa IPA Slovenija–Hrvaška 2007–2013, ki ga je prijavil Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU. Ker pa se ocenjevanje prijave projekta še ni začelo, smo se v društvu odločili, da tablo postavimo prej. Strokovno ekskurzijo smo začeli v Pokrajinskem muzeju Ptuj-Ormož, Enoti Ormož, kjer nas je sprejela vodja enote Nevenka Korpič. Skozi nove prostore v grajski pristavi nas je vodil mag. Branko Lamut. Pot smo nadaljevali proti Cerovcu Stanka Vraza, kjer nas je že čakal gostitelj, sedanji lastnik rojstne hiše Stanka Vraza, Zlatko Vraz. Ob članih Slovenskega etnološkega društva so se odkritja plošče udeležili tudi domačini iz Krajevne skupnosti Ivanjkovci. Poleg predsednice SED so spregovorili tudi predsednica KS Ivanjkovci, Slavica Rajh, predsednik Zgodovinskega društva Ormož, Tonček Luskovič, in podžupan občine Ormož in državni svetnik Branko Šumenjak. Slavnostni govornik je bil dr. Marko Terseglav, njegov govor objavljamo v nadaljevanju

Društvenih strani *Glasnika SED*. Po slovesnosti smo si v Ljutomeru ogledali Muzej Ljutomerski kasač, skozi katerega nas je vodila soavtorica postavitve, zgodovinarica Monika Čuš. Sprehodili smo se skozi zgodovino kasaškega športa na Slovenskem in hleve Ljutomerskega hipodroma.

Po intenzivnejšem poglobljanju v skrivnosti prleške kulinarike smo se po robu Slovenskih goric, s katerega smo opazovali ravnico Murskega polja in pokomentirali razlike med ravninskim in gričevnatim delom Prlekije, odpeljali proti Sv. Juriju ob Ščavnici. Najprej smo ob pogovoru o vaških grbih, prleškem karakterju in kmečki zavesti prišli v Precetince, kjer smo si ogledali največjo hišno kapelo v malonedeljski župniji, posvečeno Mariji Kraljici rožnega venca. Pomembna je zaradi dveh kamnitih plošč, ki ju je izklesal kamnosek Lovrenz Worko (Lovrenc Borko), bolj znan kot kamnosek bogatih kamnitih portalov kmečkih hiš v Bolehnečicah, Drakovcih in Ključarovcih pri Ljutomeru. Pri Sv. Juriju ob Ščavnici nas je pozdravil in vodil po novi Kocbekovi dvorani župan Anton Slana. S pomočjo njegove predstavitve smo začutili društveni utrip občine, ki je kraj Antona Korošca, Bratka Krefta in Edvarda Kocbeka ter drugih oseb, ki so na različne načine vplivale na širši politični, družbeni in kulturni razvoj kraja. Občina je znana tudi po ohranjanju vaških grbov in pustni prireditvi Vedra.

Pot na Staro Goro nas je peljala mimo Sovjaka, vinogradniško vas na sedmih *vrhah*, ki so jih imeli v lasti bogatejši okoliški kmetje, po drugi svetovni vojni pa v večini viničarji in želarji.¹ V Sovjaku je še veliko ohranjenih lesenih viničarij in vinogradni-

1 Želar = kajzar, nar. vzhodnoštajersko; želarija = majhno posestvo, kajža.

* Anja Serec Hodžar, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., strokovna sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, 1000 Ljubljana, Novi trg 2, E-naslov: AHodzar@zrc-sazu.si; Jelka Pšajd, univ. dipl. soc. kult. in etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Pomurski muzej Murska Sobota, 9000 Murska Sobota, Trubarjev trg 4, E-naslov: jelka.pšajd@pomurski-muzej.si

ških objektov z okrašenimi prešami; še vedno stoji vinogradniški objekt z zidovi, opletenimi iz šibja in ometanimi z ilovico. Na Ženiku je svoje ljubiteljsko zbiranje začel Jože Čuš st., njegov sin Jože Čuš ml. pa je predmete etnološke, zgodovinske in arheološke vrednosti dal TD Sv. Jurij ob Ščavnici. Na ogled so v stari šoli na Stari Gori, ogledali pa smo si jih pod vodstvom dveh

lokalnih vodičev. Zbirka hrani nekaj enkratnih predmetov (npr. *snejina omarica*) in je tematsko urejena ter evidentirana. Stara Gora je turistično zanimiva še po rekonstruiranem lesenem mlinu na veter in bogato okrašeni baročni cerkvi Sv. Duha. Od tam nas je pot vodila nazaj v Ljubljano.

PREMIERA IN REPRIZA

Slavnostni govor ob odkritju spominske plošče Stanku Vrazu¹

Najbrž so premiere slovesnejše, reprize pa malo manj, a ob misli na še nedopovedano in še ne povsem razumljeno pomembnost Stanka Vraza v naši kulturni zgodovini mora biti vsak dogodek, povezan z njim, tudi današnja repriza, nadvse slovesen. Premiero smo imeli leta 1981, ko smo slovenski etnologi na tej hiši odkrili prvo slovensko spominsko ploščo začetniku folkloristične in etnografske misli pri nas – Stanku Vrazu. Takrat smo se slovenski in hrvaški etnologi zbrali v Ormožu na prvih slovensko-hrvaških etnoloških paralelah in ob 130-letnici Vrazove smrti. Pred dvema leti, ob 30-letnici paralel, sem obiskal prenovljeno Vrazovo rojstno hišo in takrat z grozo opazil, da naše plošče ni več, a vesel ugotovil, da se je slovenska humanistična srenja prebudila, saj je na obnovljeni hiši sijala nova, večja spominska plošča, ki jo Stanku Vrazu postavilo Zgodovinsko društvo Ormož. Zvedel sem, da so prav oni shranili našo, že od časa načeto tablo. Danes pa je tu nova plošča, za kar gre zahvala SED, Ormožanom in sedanjim lastnikom Vrazove domačije. Vsem velika hvala. Kaj nas je vodilo takrat in kaj nas vodi danes, da se hvaležno spominjamo in s tablo obeležujemo Vrazovo ime, bom na kratko povzel iz razmišljanj, ki smo jih takrat v Ormožu javno predstavili, ta razmišljanja pa so aktualna še danes.

Če se je herderjanstvo 18. in 19. stoletja takratne slovenske kulturne srenje dotaknilo predvsem čustveno in iz rodoljubnih pobud, pa pri Vrazu opazimo premik, saj je narodnostno-prebudniškemu značaju zbiranja slovenskih folklornih in etnografskih prvin dodal še splošno slovansko dimenzijo. A kar je najpomembnejše, je to, da je folklorno-etnografske elemente ob zbiranju začel tudi preučevati, jih primerjati z elementi drugih narodov. Ni mu zadostovala le romantična vzhičenost nad »ljudskim blagom«, ampak je začel slediti in preučevati še teoretične misli o t. i. narodovi kulturi. Začel se je razvijati v teoretika folkloristične misli. Poleg tega, da je bil v začetku tridesetih let 19. stoletja v Sloveniji edini, v katerem se je v polni meri odzvala slovanska sodobnost, je v tistem času v Sloveniji tudi največ vedel o »konstelaciji slovanskih plemen kot samostojnih narodov«. Teoretična osveščenost in znanje sta mu omogočila, da je začel kritično vrednotiti evropske zbirke ljudskih pesmi in spoznavati

njihovo znanstveno vrednost in pomen. Trdili bi lahko, da ga je ob tem preveval nek ekstatičen zanos in se je ljudskim pesmim posvečal še bolj kot pa svojim lastnim. Sledil je Herderju in njegovim naslednikom, torej tezi, da sta historija in etnografija pred estetiko ljudskih pesmi, kar je bilo vsaj v takratnem slovenskem prostoru nekaj nezaslišanega. Zato mu je bilo jasno, da je treba nabrane ljudske pesmi objavljati, kot je zapisal v uvodu svoje zbirke *Narodne pesni ilirske*, da je treba slediti znanstveni resnici, »kero terjata od takih knjig historia in ethnographia«. Ob tem pa je prvi opozoril tudi na komparativne analize, za katere v svoji zbirki ni imel prostora, a kljub temu ima njegova zbirka že znanstven značaj.

Vraz je prvi uporabil pri nas termin etnografija, ne le v svoji zbirki *Ilirskih narodnih pesmi*, ampak tudi v študiosni razpravi za Šafarika *Geo-etno- in topografski pregled Slovanov na Štajerskem*. Iz poglavja o etnografskem pregledu lahko zaslutimo, kaj je Vraz štel k etnografiji, in vidimo, da se njegov pogled ujema s takratnimi poskusi definiranja etnografije oz. etnologije. Da, tudi etnologije, saj jo omenja v pismu Prešernu. Prešerna sicer etnološko ni razsvetlil, je pa dal teoretično osnovo poznejšim etnološkim raziskovalcem. V slovenski etnologiji šestdesetih in sedemdesetih let se je v raziskavah uveljavil tudi termin način življenja, ki ga prav tako lahko zasledimo že pri Vrazu. Ta torej v 19. stoletju ni bil le sentimentalni rodoljub in estet, ampak tudi s teorijo in z izkušnjami podprt etnograf, ki ga je zanimalo tudi gospodarstvo ljudi, njihove navade, medicina, poznavanje vremena, ljudska prehrana ipd. Njegova etnografska širokost se kaže tudi v pismu Korytku, ko pravi, da je pri zbiranju ljudskih pesmi treba najprej dobro poznati ljudske običaje, miselnost in preostalo. Veliko tega se dobi že v pesmih samih, poleg tega pa se je Vraz dobro zavedal, da ljudske pesmi živijo in se jih zato lahko preučuje le v nekem kontekstu, ki mu še danes pravimo etnološki kontekst oz. življenjski kontekst. Pesmi in šege so mu pomenile enoto, kar je bilo nekaj svetlobnih let pred schlegeljanško estetsko teorijo.

Vraz je bil tudi neumoren terenski raziskovalec in popotnik. Vse je beležil, zato njegovi objavljeni potopisi nosijo sugestivne poglede o ljudskem pesništvu in etnografskih elementih. Žal je veliko Vrazovega etnografskega gradiva s potovanj še nepreučene in neobdelano čaka v Zagrebu. Svojo teoretično ozaveščenost in tudi kritičnost lahko razberemo iz njegovih prispevkov v

¹ Odkritje druge spominske plošče Stanku Vrazu je bilo del strokovne ek-skurzije SED v Prlekijo, 21. 9. 2013, o čemer podrobneje poročata Anja Serec Hodžar in Jelka Pšajd v predhodnem članku (op. a.).

Marko Terseglav odkriva prvo spominsko ploščo Stanku Vrazu.
Foto: Nives Sulič, Cerovec Stanka Vraza, maj 1981

Tudi na »reprizi« odkritja druge spominske plošče je bil slavnostni
govornik Marko Terseglav.
Foto: Jelka Pšajd, Cerovec Stanka Vraza, 21. 9. 2013

hrvaškem *Kolu*, kjer je za tisti čas objavljala zelo kritične članke o raznih zbiralcih in o teorijah slovanske mitologije. Vraz je v *Kolu* objavljala ljudske pesmi drugih slovanskih narodov – Make-doncev, Rusov itd in jih tudi komentiral, ker je pač o tem veliko vedel.

Hrvati so se ves čas zavedali Vrazovega znanja in njegovega deleža v hrvaški etnologiji in folkloristiki. Njegova spoznanja bi bila lahko še danes veljavna tudi za Slovence, ne le zaradi objektivnega in znanstvenega razmišljanja, ampak tudi zaradi njegovega pogleda na ljudsko pesništvo. Ta pogled je sicer sestavljen in raznolikih tez, a se je Vraz vendar dosledno vračal k isti viziji.

Naj na kratko povzamem Vrazov pomen z besedami, ki sem jih zapisal leta 1981: Bil je izvrsten etnograf, neutrujen delavec in raziskovalec, ki ga je odlikoval smisel za trezno znanstveno presojo in kritiko, kar je spremljalo celotno njegovo delo za ljudsko pesem in za celotno etnografijo, kot jo je razumel njegov čas. Vraz je bil prvi kritični folklorist, ki ima nesporne zasluge za razvoj slovenske folkloristične, etnografske in etnološke misli, a še danes ostaja pastorek slovenske kulture, ostaja pozabljen in pregnan mislec mladeniškega entuziazma in starešinske modrosti.

Helena Rožman z udeležencem druge delavnice.
Foto: Simona Stipič, Krško, 29. 9. 2013

Sonja Levičar, koordinatorka JSKD, OI Krško, z udeleženci druge delavnice.
Foto: Simona Stipič, Krško, 29. 9. 2013

MALA ŠOLA ETNOLOGIJE 2013

Mala šola etnologije je utečen program, ki ga pod okriljem Slovenskega etnološkega društva v Mestnem muzeju Krško, enoti Kulturnega doma Krško, že tretje leto izvaja dr. Helena Rožman kot del poletnega programa z naslovom Poletne nedeljske delavnice Pri Valvasorjevih. K sodelovanju je vabljena najširša publika, za dan delavnic pa je bila izbrana nedelja, saj naj bi bile delavnice dostopne prav vsem generacijam in družbenim skupinam. Delavnice so v Mestnem muzeju Krško prvič organizirali leta 2011. Vsako leto med junijem in začetkom oktobra jih izvedejo najmanj pet. Zadnjo pripravijo pod okriljem programa Skupnosti muzejev Slovenije Z igro do dediščine. Leta 2013 sta bili v okviru programa Mala šola etnologije načrtovani dve delavnici.

Leto 2013 je Organizacija združenih narodov razglasila za mednarodno leto, posvečeno vodi, zato smo to temo izbrali tudi za vodilno nit prvega programa v letošnji Mali šoli etnologije. Kot temeljna življenjska tekočina nas voda ohranja, hkrati pa so z njo povezane tudi številne šege in navade, ki jih raziskujemo etnologi. Mesto Krško je med tistimi naselbinami v slovenskem prostoru, katerega razvoj je usmerjala tudi reka. Kako so bili z reko Savo in so še povezani prebivalci, lahko vidimo tudi na razstavi v Mestnem muzeju Krško. Po načrtu naj bi v prvi delavnici, 21. julija 2013, spoznavali vodo kot materijo, tesno povezano z našim žitjem in bitjem, hkrati pa tudi kot element v ustvarjalnem delu. Kljub vsebinskim in tehničnim pripravam prva delavnica iz objektivnih razlogov (ni bilo prijav udeležencev), žal, ni bila izvedena.

Izvedena pa je bila druga delavnica, in sicer, kot je bilo že »utirjeno« v preteklosti, v okviru Dnevov evropske kulturne dediščine (DEKD), 29. septembra 2013, v soorganizaciji z Javnim skladom za kulturne dejavnosti (JSKD), Območno izpostavo (OI) Krško, ki jo koordinira Sonja Levičar.

Po zastavljenem načrtu je bila druga delavnica predvidena kot pohod na stari krški grad oz. do razvalin srednjeveške utrdbe. Krški grad je bil več kot tisočletje pomemben del mesta. V 19. stoletju je počasi izginil, a za njim so ostali so številni artefakti, tako po mestu kot ob poti na grad in seveda na sami lokaciji stavbišča. Danes grad najbolj poznamo z upodobitve Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je v mestu pod njim umrl jeseni 1693.

Z delavnico smo obeležili 320. obletnico Valvasorjeve smrti, hkrati pa smo jo posvetili tudi 100. obletnici profesionalne skrbi za nepremično dediščino na Slovenskem in varovanju dediščine pod tem okriljem. Zaradi slabih vremenskih razmer, ki so onemogočile izvedbo programa po predvidenem planu, smo tudi Valvasorjevo mesto in grad, ki ga je stoletja varoval, spoznavali v muzejskih postavitvah Mestnega muzeja Krško in ob Valvasorjevih upodobitvah in zapisih o Krškem. Z udeleženci pa smo nato na temo mesta ustvarili grafiko v kolažni tehniki in tako povezali stara vedenja, historične upodobitve in naše poglede na današnje mesto.

* Dr. Helena Rožman, prof. zgod. in univ. dipl. etnol., muzejska svetovalka, Galerija Božidar Jakac. 8311 Kostanjevica na Krki, Grajska cesta 45, E-naslov: helena.rozman@guest.arnes.si; Alenka Černelič Krošelj, prof. umet. zgod in univ. dipl. etnol. in kult. antrop., višja kustodinja, Mestni muzej Krško, enota Kulturnega doma Krško. 8270 Krško, Valvasorjevo nabrežje 4, E-naslov: alenka.cernelic.kroselj@mestnimuzejkrsko.si

TEMATSKA POT NA SVOJI ZEMLJI

Strokovna ekskurzija, Baška grapa, 5. oktober 2013

Strokovna ekskurzija po Tematski poti Na svoji zemlji je bila uvodni dogodek posveta Interpretacije kulturne dediščine, ki ga je Slovensko etnološko društvo pripravilo 18. in 19. oktobra 2013 v Ljubljani. Sprva je bila predvidena na soboto po posvetu, zaradi množice referatov pa se je posvet raztegnil na dva dni, zato sem kot pobudnica ekskurzije predlagala, da člani SED Baško grapo obiščejo na dan Praznika slovenskega filma, ki smo ga posvetili 65-letnici filma Na svoji zemlji. Poročilo sem zapisala v dramatičnem sedanjiku, ker sem še vedno pod vtisom pestrega dogajanja.

V soboto, 5. oktobra 2013, se etnologi in ljubitelji na Grahovo ob Bači pripeljejo po planu in si v okrepčevalnici Pri Brišarju, kjer je tudi ena od dveh medijskih točk Tematske poti, privežejo dušo in prelistajo *Mladino*, v kateri Marcel Štefančič jr. v svojem značilnem velikopoteznem slogu Baško grapo razglasi kar za slovenski Hollywood. Pozdravi nas Stanko Šorli, predsednik Krajevne skupnosti Grahovo ob Bači, nato pa na poti do Tematske sobe srečamo še vodiča Verija Krajnika s skupino tridesetih radovednežev, ki so se nabrali z vseh vetrov.

Po kratkem uvodu v Tematski sobi v Domu krajanov ugotovimo, da večina prisotnih film pozna, mladina pod trideset pa ne, ker v samostojni Sloveniji učenci osnovnih in srednjih šol niso bili več deležni obveznih ogledov osvobodilnega filma. Ogledamo si tri najbolj značilne odlomke, da bodo tudi njim razumljive tematske table, ki se navezujejo nanje: uvodnega s prvimi slovenskimi filmskimi besedami *Stane, glej jo, našo grapo*, odlomek *Kapitulacija*, ki je bil posnet prav pod Domom krajanov in s katerim je povezan eden redkih razstavljenih predmetov, napisna tabla Carabinieri reali (Orožniki kraljevine Italije), ter antologijski prizor *Sezula se bom, ker grem poslednjič po naši zemlji*. Sedmim prizorom je posvečenih sedem tematskih tabel na točkah, kjer so bili posneti. Usmerjanje pogledov je ena bistvenih nalog tabel skupaj z razlagami, zakaj so se mnoge lokacije v 65 letih precej spremenile (potres leta 1976, popotresna obnova, novogradnje, opuščanje polj, zaraščanje).

Zdaj je verjetno že očitno, da podpisana dediščino igranega filma pojmem zelo široko, saj vanjo poleg filma in dokumentov o njem prištevam tudi dokumentarne in etnološke vidike igranega filma (vloga lokalne skupnosti ob nastajanju filma, njen odnos do filma, negovanje spomina). Šest točk v obeh vaseh si ogledamo med zložitnim sprehodom od Grahovega ob Bači do Koritnice, kjer se povzpemo po strmi, s kamni tlakovani poti. Pri točki *Sezula se bom, ker grem poslednjič po naši zemlji* (ta prizor je bil posnet v središču Koritnice, na ozkem trgu, ki se ni veliko spremenil) naletimo na gospo Mari Florjančič in jo povprašamo, kako je bilo leta 1947 in 1948, ko je bila tukaj filmska ekipa. Belolasa gospa je bila takrat stara osemnajst let: »Vsi smo bili kot ena velika družina. Lepo je bilo, no, pa tudi težko, ko smo snemali streljanje talcev; to smo par let prej vse doživeli med vojno, takrat je bilo pa hudo.« Spominja se, kako so igralci z

novo zašitimi »kmečkimi« oblačili šli k vaščanom podobne rasti in starosti, da bi jih zamenjali za njihove ponošene predpasnike in bluže, zakrpane hlače in zdelane *reklce*. Marjetka Balkovec Debevec takoj izkoristi priložnost in gospo vpraša, če so imeli v italijanskih šolah kakšne posebne uniforme. Med njunim klepetom Miro Slana omeni *šnopček* in bližnji sosed ga takoj prinese ter ponudi naši skupini in vsem drugim pohodnikom po Tematski poti.

Začenja pršeti, zato se z voznikom avtobusa dogovorimo, da nas pobere pri mostu na Koritnici in nas zapelje do najvišje točke *Stane, glej jo, našo Grapo*, ki res ponuja enak pogled, kot ga vidita Stane in Sova na začetku filma. Prijazni lastnik te parcele, ki je kot otrok spremljal snemanje prizorov na partizanski javki na Bukovem, je bil lani pozimi takoj pripravljen posekati kakih 30 dreves, da smo gozdu spet iztrgali razgled na obe vasi. Kosi- lo na turistični kmetiji Pri Flandru v Zakojci je dobro, domače, gostitelji pa tako zgovorni, da člani SED celo zamudijo nekaj prireditve.

Spodaj v dolini, na igrišču pod vasjo Grahovo ob Bači se že začena Praznik slovenskega filma. Pod velikim šotorom se nabere kakih 900 do 1000 ljudi, ki z dolgim aplavzom pozdravijo zvezde slovenskega filma. Povezovalka Špela Mrak uvodoma poja- sni, da praznujemo 65-letnico filma:

Režiser France Štiglic je vaščanom poleti 1947 in 1948 prikazoval filme, da bi razumeli filmski medij, zelo podrobno jim je tudi razložil, o čem bo govoril njihov film. Leta 1975 je Društvo slovenskih filmskih ustvarjalcev na Grahovem ob Bači postavilo spomenik snemanju filma. Na slavlju so poudarili, da gre za 30-letnico slovenske profesionalne kinematografije. Čas snemanja filma je ta prostor in te ljudi zaznamoval za vedno. Vaščani še po 65 letih zvesto negujejo spomin nanj. Lani ob tem času je bila odprta Tematska pot Na svoji zemlji, prva te vrste v Sloveniji, ki dediščino filma trajno vpiše v pokrajino Baške grape.

Poklon slovenskemu filmu nadaljuje pogovor, ki ga vodi Jožica Hafner, sodelavka Televizije Slovenija. Na oder povabi igralko Štefko Drolc (Tildica), igralka Aleksandra Valiča (belogardist) ter direktorja fotografije in montažerja filma Na svoji zemlji, Ivana Marinčka. Vsi so stari nad devetdeset let, vsi si že pomagajo s palico, spomin pa jim služi dobro in v Baško grapo se vedno radi vračajo. Jožica Hafner povabi še ustvarjalce novejšega filma Srečen za umret: igralko Mileno Zupančič (Melita), igralka Evgena Carja (Ivan) in direktorja fotografije, Simona Tanška. Vaščani so si film o upokojenemu Ivanu, ki se nejevoljno in resignirano odpravlja v dom upokojencev, kjer ga preseneti ljubezen, ogledali dan prej, drugi pa so film lahko videli naslednji dan v Kinogledališču v Tolminu. Pogovor razkrije značilnosti snemanja po drugi svetovni vojni: »nihče ni nič znal, vsi smo se šele učili, vsi smo bili zelo ponosni in počaščeni, da lahko sodelujemo pri prvem

* Nadja Valentinčič Furlan, univ. dipl. etnol. in kult. antrop., anglistka, muzejska svetovalka, Kustodiat za etnografski film, Slovenski etnografski muzej, 1000 Ljubljana, Metelkova 2, E-naslov: nadja.valenticic@etno-muzej.si

Udeleženci ekskurzije pred okrepčevalnico Pri Brišarju, kjer je umeščena medijska točka.

Foto: Miro Slana, Grahovo ob Bači, 5. 10. 2013

umetniškem filmu, in smo dali vse od sebe« in v sodobnem času. Pri obeh filmih sta režiserja veliko vlagala v dobro vzdušje na setu in oba sta v proces snemanja vključevala tudi ljudi iz okolja, so povedali ustvarjalci, in to se tudi začuti. Režiser Matevž Luzar je žal odsoten zaradi scenaristične delavnice na Poljskem, zapise pokojnega Franceta Štiglica o snemanju filma Na svoji zemlji pa lahko preberete na spletni strani (http://www.tpnasvo-jizemlji.si/_literatura.html), neke vrste spletnem almanahu filma Na svoji zemlji.

Podpisana predstavim rezultate razpisa Jaz na svoji zemlji, s katerim smo želeli ugotoviti, kaj mladim danes pomeni izraz »biti na svoji zemlji«. Prispeli so trije kratki filmi, dva igrana in en dokumentarni, treh avtorskih ekip v starostnem razponu od 12 do 28 let. Najmlajša avtorja, novomeška učenca, sta posnela film o deklici, ki hoče postati baletka, vendar jo oče sili, da trenira nogomet. Nazadnje se deklica postavi zase in očku reče, da je na svoji zemlji in da bo postala baletka. Film so objavljeni na podstrani Žetev (http://www.tpnasvoizemlji.si/_zetev.html).

Praznovanje 65-letnice filma Na svoji zemlji je zaključni dogodek dvehletnega projekta Tematska pot Na svoji zemlji, ki ga

Kaj piše na tematski tabli Prižgi, prižgi pod Logarjevim mostom o miniranju proge?

Foto: Mojca Terceļ Otorepec, Grahovo ob Bači, 5. 10. 2013

financirata Evropski sklad za razvoj podeželja in Občina Tolmin. Zadnja je uradna nosilka projekta, Tematsko pot pa upravlja Društvo Baška dediščina. Organizatorji prireditve, delovna skupna za Tematsko pot, se zato s svečkami iz čebeljega voska v obliki miniaturne spomenika filmu Na svoji zemlji zahvalimo uradnim in številnim vsebinskim partnerjem, med katerimi so vse glavne nacionalne filmske ustanove, trije muzeji (Slovenski etnografski muzej, Tolminski muzej in Mestni muzej Idrija) ter vrsta izobraževalnih ustanov in lokalnih društev. Praznik slovenskega filma se nato prevesi v glasbeni del, ki se tudi navezuje na film Na svoji zemlji. Tržaški partizanski pevski zbor Pinko Tomažič je namreč ustanovil Oskar Kjuder, ki je v filmu Na svoji zemlji igral partizana s harmoniko, da niti ne omenjamo, da se film Na svoji zemlji konča z osvoboditvijo Trsta. Pesem upora dvigne duha, obiskovalci ploskajo in prepevajo. Člani Slovenskega etnološkega društva se potem odpravijo proti Ljubljani, na Grahovem ob Bači pa še dolgo v noč odmeva pesem.

Uvodni referat Marjete Keršič Svetel je odprl številna izhodišča za delo v prihodnosti.

Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 18. 10. 2013

Izmenjava izkušenj in idej med odmori.

Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 19. 10. 2013

INTERPRETACIJE KULTURNE DEDIŠČINE

Posvet SED, Ljubljana, 18.–19. oktober 2013¹

Posvet, 18. in 19. oktobra 2013 izveden v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM), ki ga je 5. oktobra 2013 spremljala strokovna ekskurzija po Tematski poti Na svoji zemlji, je bil sprva zamišljen bistveno skromneje. Predviden je bil enodnevni posvet, ki naj bi sledil prav tako enodnevnemu posvetu Slovenskega etnografskega muzeja o praznovanjih med tradicijo in sodobnostjo, naslednji dan bi se na strokovni ekskurziji seznanili z novjšim primerom interpretacije filmske dediščine. Posvet je bil vključen v program dela Slovenskega etnološkega društva na pobudo Nadje Valentinčič Furlan, ki je zaznala, da je interpretacija dediščine aktualna, pogosto tudi kritično obravnavana tema. Po njenem mnenju bi lahko etnologija, sorodne vede in ljubitelji s skupnim pregledom interpretacije dediščine v teoriji in praksi, zakonodaji in upravnih postopkih, izobraževanju in različnih projektih veliko pridobili.¹

Programski odbor v sestavi Nadja Valentinčič Furlan (SEM), dr. Ingrid Slavec Gradišnik (Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU), mag. Tatjana Dolžan Eržen (Gorenjski muzej), dr. Helena Rožman (SED) in Anja Serec Hodžar (SED) je oblikoval vabilo referentom za prijavo povzetkov. Odziv je bil navdušujoč, prejele smo kar 31 prispevkov. Sprejele smo 24 referatov, sedmim kandidatom pa smo predlagale, da prispevek oblikujejo kot predstavitev na plakatu. Ker smo želele ohraniti vsebinsko širino in referentom omogočiti, da predstavijo svoje vidike interpretacije, smo posvet razširile na dva dni.

Na predlog Nadje Valentinčič Furlan smo strokovno ekskurzijo po Tematski poti Na svoji zemlji predstavili na 5. oktober, ko so v Baški grapi pripravili Praznik slovenskega filma, posvečen

65-letnici prvega slovenskega zvočnega celovečerca Na svoji zemlji. Ekskurziji se je pridružilo 16 udeležencev. Po Tematski poti Na svoji zemlji nas je popeljala Nadja Valentinčič Furlan.² Organizacijski odbor v sestavi Ana Bezek (tajnica SED), Tanja Kovačič (članica SED) in Anja Serec Hodžar (predsednica SED) je poskrbel za stike z referenti in sprejemanje prijav udeležencev. Število je predvsem v zadnjih dneh predvidenega roka za prijavo močno naraslo, končno število udeležencev posveta se je ustavilo pri številki 88, kar kaže, kako aktualna je interpretacija dediščine in kako nujni so strokovni posveti.

Udeležence posveta je uvodoma nagovorila predsednica SED, Anja Serec Hodžar, pozdravila jih je tudi direktorica Slovenskega etnografskega muzeja, ki je gostil posvet, dr. Bojana Rogelj Škafar. Posvet je odprl državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS, dr. Aleš Črnič. Skoz uvodne nagovore je udeležence vodila Alenka Černelič Krošelj.

Prvi dan je bilo v treh sklopih predstavljenih enajst referatov, ob koncu pa v posebnem sklopu še sedem plakatov, ki so predstavili konkretne primere interpretacije dediščine. V prvem sklopu, ki ga je moderirala dr. Ingrid Slavec Gradišnik, je tekla beseda o teoretičnih izhodiščih interpretacije dediščine, obravnava dediščine v državnih strateških dokumentih in interpretacija dediščine pri pripravah projektov za prijavo na razpise in njihovem izvajanju. Marjeta Keršič Svetel, dr. Saša Poljak Istenič, Vida Koporc Sedej, Alenka Černelič Krošelj in Janja Sivec so razgnile primerno podlago za nadaljevanje posvetovanja na ožje usmerjenih področjih.

¹ Članicam programskega odbora posveta se zahvaljujem za vsebinske dopolnitve članka (op. a.).

² Podrobneje o ekskurziji po Tematski poti Na svoji zemlji Nadja Valentinčič Furlan poroča na Društvenih straneh v pričujoči številki *Glasnika SED* (op. ur.).

Predstavitve plakatov – novost na posvetu.
Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 18. 10. 2013

V drugem sklopu sta Barbara Turk Niskač in Matej Ocvirk predstavila interpretacijo dediščine v povezavi z otroki in izo-brazevanjem. Sklop je moderirala mag. Marjetka Balkovec Debevec. Tretji sklop, moderiral ga je dr. Naško križnar, je prinesel nove poglede na interpretacijo virov pri glasbeni dediščini in predstavitev interpretacije filmske dediščine. O interpretaciji virov sta govorila dr. Drago Kunej in dr. Rebeka Kunej, dediščino igranega filma in nekatere vidike njene interpretacije na Tematski poti Na svoji zemlji pa je predstavila Nadja Valentinčič Furlan. Dr. Mojca Kovačič je pokazala, kako je lahko interpretacija glasbene dediščine zlorabljen v ideološke in nacionalistične namene. Predstavitev konkretnih primerov interpretacije dediščine na plakatih in pogovor ob tem nas je ponesel na različne konce Slovenije, dotaknili smo se tudi sodelovanja z manjšinami. Ob predstavitvah smo zaslužili vsebinske razsežnosti interpretacije dediščine. Pogovor je usmerjala Nadja Valentinčič Furlan.

Referati drugega dne posveta so bili vsebinsko konkretni in so bistveno bolj temeljili na praksi, pri čemer smo spoznali tako »dobre« kot »slabe« prakse. Četrty sklop z osmimi referenti je moderirala mag. Tatjana Dolžan Eržen. Interpretacijo dediščine v konservatorski stroki so predstavili mag. Zvezda Delak Koželj, Saša Roškar, dr. Vito Hazler in mag. Dušan Štepec. Zanimiva razprava se je dotaknila prav razmerja med dobrimi in slabimi praksami oziroma vprašanja, kako korigirati slabe prakse in spodbujati dobre. O sodelovanju z lokalnimi skupnostmi, v katerih dediščina funkcionira predvsem kot socialna kategorija, in vključevanju njenih nosilcev v muzejsko dejavnost so spregovorile mag. Inga Miklavčič Brezigar, dr. Karla Oder, dr. Kaja Širok in Urška Purg. Virtualne muzeje kot obliko interpretacije dediščine je predstavila dr. Tina Pleško.

Dr. Helena Rožman je moderirala zadnji sklop Interpretacija lokalne dediščine. Svoje delo in raziskave na so predstavile dr. Jasna Fakin Bajec, Maruška Markovčič, dr. Katja Hrobat Virlogget (tudi v imenu Petre Kavrečič) in Klara Debeljak. Tudi v teh primerih se je pokazalo, kako pomembno je sodelovanje z lokalno skupnostjo in kako lahko ustrezno pripravljena interpretacija dediščine pozitivno vpliva nanjo. Dobro interpretirana dediščina je lahko generator vzdržnega razvoja in vse pomembnejša ekonomska kategorija. V razpravi je bila zaznana skrb ob posploše-

Odlični referati so bili vzrok za številčno sobotno udeležbo.
Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 19. 10. 2013

vanjih in poenostavljenih pogledih na dediščino.

Glavni sklepi posveta so objavljeni v nadaljevanju Društvenih strani. Glede na velik odziv referentov in še večji odziv udeležencev posveta smo ugotovili, da potrebujemo obsežnejšo znanstveno publikacijo, ki bo etnologom, antropologom in ljubiteljem predstavila temelje in metodologijo interpretacije dediščine ter osvetlila različne vidike interpretacije dediščine. Del prispevkov bo objavljen v prihodnjih številkah *Glasnika SED*,³ podrobnejši program posveta in povzetki referatov pa so dostopni na spletni strani SED pod zavahkom Publikacije.

Po posvetu in na začetku novega programskega leta, ki bo prav tako vključevalo aktivnosti, povezane z interpretacijo dediščine, se želim zahvaliti članicam programskega odbora posveta za odlično sodelovanje, medsebojno svetovanje in spodbujanje, vloženi čas in znanje, vodenje tematskih sklopov, konstruktivno kritiko in sproščene besede ob kavi. Hvala tudi Ani Bezek in Tanji Kovačič za organizacijo posveta, saj so bili udeleženci navdušeni nad njegovim potekom. In hvala seveda »našemu« Slovenskemu etnografskemu muzeju, kjer smo bili znova dobrodošli gosti. Zahvaljujemo se tudi direktorici Slovenskega etnografskega muzeja, dr. Bojani Rogelj Škafar, in državnemu sekretarju na Ministrstvu za kulturo, dr. Alešu Črničju, za pozdravna nagovora ter povezovalki uvodne slovesnosti, Alenki Černelič Krošelj. Nenazadnje pa hvala vsem, zaradi katerih in za katere smo se trudili – referentom, moderatorjem in udeležencem posveta. Hvala vam, da sodelujete s Slovenskim etnološkim društvom, podpirate njegov trud za širjenje kakovostnega dela v etnologiji, povezovanje in posredovanje njenega znanja in s svojo udeležbo potrjujete, da smo še pomemben akter v slovenski kulturi. To potrjuje tudi Ministrstvo za kulturo RS, ki s sofinanciranjem programa društva, katerega del je bil tudi pričujoči posvet, kaže svoj interes za kakovostno delo stanovskih društev in razvoj naše vede. To cenimo in se Ministrstvu za kulturo RS za zaupanje najlepše zahvaljujemo.

³ V pričujoči številki *Glasnika SED* v rubriki Razglabljanja že objavljamo razširjeni prispevek mag. Zvezde Delak Koželj Dediščinske skupnosti in ohranjanje kulturne dediščine (op. ur.).

Župnik, dr. Edo Škulj, živo pripoveduje o bogati zgodovini cerkve sv. Kancijana.

Foto: Iztok Ilich, Škocjan, 11. 11. 2013

Gospodar Adamič je razložil postopek kuhanja žganja.

Foto: Boris Kuhar, Male Lipljene, 11. 11. 2013

PO STOPINJAH RAZISKOVALNIH EKIP V ŠKOCJANSKIH HRIBIH

Strokovna ekskurzija, 11. november 2013

Ob letošnjem Murkovanju so na Martinovo člani SED na predlog lanske Murkove nagrajenke, Fanči Šarf, obiskali kraje, kjer so etnografi (takrat še nobeden ni bil etnolog) raziskovali v letih 1948 in 1964; obeh se je udeležila tudi gospa Fanči Šarf. Tokrat sem jih vodil podpisani dr. Boris Kuhar, dolgoletni ravnatelj Slovenskega etnografskega muzeja. Najprej smo si ogledali razstavo v obnovljeni stari šoli v Škocjanu, v kateri sta imeli obe ekipi tudi svoj sedež. Zdaj so si etnologi lahko ogledali mojo pred leti postavljeno razstavo »Ko smo bili še vsi kmetje«, na kateri je bogato dokumentacijsko gradivo, ki so ga pred 60 leti etnologi iz Slovenskega etnografskega muzeja še lahko popisali, dokumentirali, fotografirali. To so lesene hiše, podi, številni kozolci, svinjaki na bavtaro, lesene in zidane kašče, kjer so kmetje shranjevali žito in boljša oblačila. Na podih so takrat še mlatili žito in meli proso. Skoraj pri vseh hišah so še delali zobotrebce. Ti so konec 19. in v prvih desetletjih 20. stoletja močno spremenili način življenja v Škocjanskih hribih. Ker so kmetje dobili s prodajo zobotrebcev denar za nakup obleke, so s tem posredno povzročili propad predelovanja lanu, začeli pa so tudi kupovati živila, ki jih poprej niso niti poznali; s tem sta se spremenila način prehrane in tudi družabnega življenja. Dober zaslužek od prodaje zobotrebcev je prispeval tudi k hitrejšemu propadu starih lesenih hiš in k zamenjavi slamnatih streh z opeko.

Leta 1948 so etnologi v škocjanski fari ali v Škocjanskih hribih popisali še 140 lesenih stavb: 42 lesenih hiš in 88 gospodarskih poslopij, od teh 122 kritih s slamo. Že takrat jih je bilo manj, saj je bilo med drugo svetovno vojno požganih več kot petdeset hiš. Zanimiv je podatek, da tod do konca 19. stoletja nobene hiša ni imela stranišča. Prva lesena stranišča zunaj hiš so začeli postavljati šele v začetku 20. stoletja. Še sredi 19. stoletja je bilo največ stranišč lesenih, postavljenih ob hlevu ali pa samostojno

ob gnojišču. Tudi novejša hiše še sredi 20. stoletja v hiši niso imele stranišč. Še leta 1948 je bilo tod 133 lesenih stranišč in le 16 zidanih, seveda zunaj hiš. Leta 1963 in 1964 smo že lahko dokumentirali gradnjo novih sodobnih hiš. Si današnja mlada generacija, ki živi v velikih zračnih sodobnih hišah, ob televiziji in računalnikih, lahko predstavlja, kako so živeli njihovi predniki? Precej starih predmetov smo zbrali tudi za novi muzej, ki nastaja v obnovljeni stari škocjanski šoli. Ob stalni razstavi še vsako leto pomagam pripraviti manjše razstave, kot npr. o polšjem in ptičjem lovu ali o zobotrebcih, načrtovane pa so razstave o kmečkem orodju, za katero domačini že zbirajo predmete in so zanj že pripravili poseben razstavni prostor.

Po ogledu šole je sledil ogled cerkve, posvečene sv. Kancijanu. Sprejel nas je g. župnik, dr. Edo Škulj, avtor več knjig o škocjanski fari. Predstavil je znamenitosti cerkve in zanimivo pripoved o Primožu Trubarju. V Škocjanskih hribih je ohranjeno bogato ljudsko izročilo o njihovem nekdanjemu faranu, Primožu Trubarju. Pri ljudeh so se o njem vse do današnjih dni ohranile zanimive pripovedi. Primož Trubar je bil krščen leta 1508 v škocjanski cerkvi pri istem krstnem kamnu, kjer Škocjanci še danes krščujejo svoje otroke. Ta znameniti Slovenec je v spominu ljudi škocjanske fare ostal kar pet stoletij. O vsem tem je duhovito pripovedoval g. župnik, opisal pa je tudi bogato zgodovino cerkve in škocjanske fare, ki so jo štirideset let upravljali protestanti. Župnijo je med letoma 1585 in 1589 vodil Jurij Dalmatin. Njegova žena, hči Primoža Trubarja, je pokopana v Škocjanu. V cerkvi so pokopavali tudi člane turjaške grofovske družine Auerspergov; škocjanska cerkev je tako vedno vredna ogleda. Naš prvi obisk vasi je veljal Malim Lipljenem, kjer je imela ekipa leta 1964 kar svoj drugi dom. Tu smo takrat dokumentirali vse hiše in tudi gospodarska poslopja. Sedaj smo si ogledali, kako je

* Dr. Boris Kuhar, dr. etnologije, publicist, upokojeni ravnatelj SEM. 1290 Grosuplje, Preska 24, E-naslov: kuhar.boris@siol.net

Dr. Boris Kuhar (v ospredju) z udeleženci ekskurzije.
Foto: Anja Serec Hodžar, Rožnik, 11. 11. 2013

Rezanje zobotrebcev.
Foto: Boris Kuhar, Rožnik, 11. 11. 2013

vas videti danes. Obiskali smo družini Adamič in Koprivec, ki sta kuhali žganje. Danes ga v vasi kuhajo le še tri družine, leta 1964 so ga skoraj pri vseh hišah. Spoznali smo tudi, kaj je to karapampola. Tudi poskusili smo jo.

Iz Malih Lipljen nas je vodila pot do Rožnika, kraja s simpatičnim imenom ter prijaznimi in gostoljubnimi vaščani. Za obletnico – leta 2012 je kraj praznoval častitljivo osemstoletnico – sem jim pripravil odmevno razstavo »Od Roženpaha do Rožnika«. Rožnik je stara gručasta vasica na prisojni kraški rebri, nekaj hiš pa stoji tudi zunaj vaškega jedra. Včasih so bile to revnejše bajte, kupljene kašče, iz katerih so se razvile stanovanjske hiše. Danes se ne razlikujejo več od novih ali obnovljenih sodobnih hiš v vasi. Ljudje v Škocjanskih hribih Rožnik še sedaj imenujejo Roženpah, šele mlajša generacija in poštar se navajata na Rožnik.

Na Rožniku ni bilo nikoli velikega bogastva. Leta 1948 so člani Orlove ekipe dokumentirali še številne strehe domov, hlevov, kašč in podov, pokritih s slamo. V letih 1963–1965, ko je te kraje raziskoval Slovenski etnografski muzej, jih je bilo že manj. Roženpahouci so začeli obnavljati svoje domove, s streh so počasi izginjale slamnate kritine, kamnite štirne, hišni in vaški vodnjaki pa so izgubili svojo funkcijo šele leta 1976, ko je vas dobila vodovod. Z obnovo hiš so izginjale črne kuhinje in z njimi krušne peči z bogato okrašenimi pečnicami in romantičnimi zapečki, ki so greli generacije Roženpahoucev. Z njimi so izginjali tudi lepe stare šege, kmetove navade in opravila. Kdo se še danes spominja kopic – metja prosa, enega najpomembnejših kmetovih

opravil in največjega družabnega dogodka v vasi. Danes so v vasi le še štirje pravi kmetje. Ohranjenih je še nekaj biserov stare arhitekture, kot je lesena Ančnikova kašča, verjetno iz 18. ali celo 17. stoletja, ki so ji leta 1891 priključili še pod. Domačini so nas nadvse prijazno sprejeli in bogato pogostili s svojimi domačimi dobrotami. Predstavili so nam nekaj svojih dejavnosti, med drugim tudi, kako režejo zobotrebece. Lov na polhe je etnologom zgovorno predstavil navdušeni polšji lovec, Anton Kraljič, Bradačev Tone, ki je ob ulovljenih polhih na ogled postavil tudi svoje stare in nove polšne. Tod je bilo namreč najpomembnejše območje polšjega lova na Slovenskem. Že Valvasor je poročal, da pride v velikih bukovih gozdovih samo iz ene luknje po več tisoč polhov in da ima posamezni polhar po več kot 100 pasti – škat'l, v katere ujame v eni noči od 300 do 500 polhov.

Za konec naše poti smo obiskali Gradež, ki danes slovi predvsem po svoji 80 let stari sušilnici sadja, po svojem dejavnem društvu za ohranjanje dediščine, ki čez vse leto prireja prireditve, od praznovanja pomladi do praznika suhega sadja in razstav jasllic, da nastopa njihovih Suhih češpelj, ženskega pevskega zbora z zanimivimi instrumenti, niti ne omenim. V Gradežu so v obeh etnografskih ekipah posneli bogato dokumentarno gradivo. Mi pa smo si ogledali, kaj od tega je še ostalo: Andolškovo staro kaščo in kapelico z baročnimi kipci, vaški vodnjak na vago, obnovljeno staro nekdanjo gostilniško klet, zbirko starega kmečkega orodja pod Zabukovčevim toplarjem.

SLAVNOSTNI NAGOVOR MURKOVE NAGRAJENKE ZA LETO 2012

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 11. november 2013

Lep pozdrav in lep dober večer vsem, ki tako ali drugače hodite za menoj, vsem, ki imate etnologijo radi, se ji posvečate bodisi v muzejih ali na drugih delovnih mestih, vsem, ki danes praznujete.

Jesen je čas, da požanjemo, kar smo sejali, pospravimo, kar smo posadili. Tako je tudi najprimernejši čas, da pogledamo, kaj lahko povemo in predvsem izpostavimo v stroki, ki smo jo izbrali za svoj poklic. Število prejemnikov priznanj, nagrad, listin ali objav v *Glasniku SED* se iz leta v leto povečuje, *Glasnik SED* je iz leta v leto bogatejši in Murkovanje je iz leta v leto slavnostnejše.

Slavnostni govor naj bi letos pripadel meni. Toda postavljena sem pred nalogo, ki ji nekako nisem kos. Ko sem izvedela, kaj me čaka, sem si rekla: slavnostno ne znam govoriti, pa tudi, saj sem že lani ob tem času povedala vse, kar sem imela povedati, vse pa so povedali tudi drugi. Šla bom, da se še enkrat iskreno zahvalim vsem, ki ste mi lani izkazali tolikšno pozornost, in ob zahvali še povem, da ste mi resnično polepšali starost. Po Tolminu mi je bilo pri srcu nekako lepo in toplo. In šla bom, da letošnjim prejemnikom priznanj, listine in še zlasti letošnjemu nagrajencu čestitam in zaželim vsaj del takega tihega veselja, kot sem ga občutila jaz.

Toda ob spominih na Tolmin so me izzvale po moji presoji kar pretirane pohvalne besede o mojem delu in dosežkih. Nikoli pa ni bilo govora o pomanjkljivostih in še manj o težavah, skozi katera sem se morala prebijati vseh več kot trideset let dela v muzeju. Pa sem se odločila: sedaj se mi nudi zadnja priložnost, da razkrijem tudi to drugo plat, da enostavno povem lastno kritiko na lastno delo. Res je, da sem v okvirih možnosti skušala opraviti zastavljeno delo odgovorno in kar najbolje, toda okviri so bili ozki, preozki. V muzej sem prinesla samo učiteljski pristop do dela, to je občutek za sistematiko, natančnost in preglednost, kar mi je zadostovalo za delo v arhivu. Toda prav kmalu je bilo potrebno veliko več. Pri inventarizaciji predmetov ljudske umetnosti sem pogrešala znanje umetnostne zgodovine, pri pisanju prispevkov za *Etnografa* ali *Traditiones* sem pogrešala boljše poznavanje zgodovine, zlasti gospodarske zgodovine, prometa, trgovine in še česa. Ob nalogi, naj v terenski ekipi prevzamem ljudsko stavbarstvo, sem se skoraj ustrašila. Vedela sem, da bi do neke mere morala biti arhitekt, zidar, tesar, kamnosek, pečar, celo biolog, ki bi ugotavljal tako ali drugačno gradivo, kot so les, kamen, zidaki, veziva in tako naprej. In ko me je ravnatelj Boris Orel pri sestavi ekipe zadalžil za ljudsko pravo, sem pogrešala poznavanje starih avstro-ogrskih predpisov in zakonov, ki so brez dvoma vplivali na takšno ali drugačno ureditev, kot je npr. gospodarjenje s skupno lastnino, delitev zemlje in kmetij, dajatve, pravice in dolžnosti posameznikov ali celotne vaške in vsake druge skupnosti. Po končanem delu v ekipi smo morali oddati daljše poročilo o delu in takrat sem pri svojih poročilih pogrešala piko na i. Le redkokdaj sem znala odgovoriti na pomembno vprašanje »zakaj«. Zakaj tako in ne drugače, zakaj ponekod »da«, drugod »ne«, od kod in od kdaj neka sprememba,

neka novost ali obratno: zakaj opuščanje starega in uvajanje novega, od kod je to in ono prišlo, zakaj je novost boljša ali lepša, in še kaj. V tem je srčika etnologije, v tem se kaže razvoj in spremembe v načinu življenja ljudi.

Teren kliče. Prav v zadnjih desetletjih so spremembe tako velike in tako hitre, da jim bodo etnologi, ki bodo delali za vami, le stežka sledili. Saj bo v računalnikih marsikaj, saj bodo tam cele gore podatkov, seveda, če se ne bo pojavil virus, če se ne bo vse sesulo. Toda danes je to še živo pred nami, je del našega življenja, je način življenja. Kako zanimiv bi lahko bil prispevek za neko strokovno publikacijo z naslovom »Kavbojke, kavbojke«. Kavbojke vseh nians modre ali črne barve, široke ali ozke, kavbojke na zvon, na korenček, kavbojke za moške in ženske ali za dojenčke, kavbojke za delo na polju ali v hlevu, za v šolo ali službo, za javni nastop ali za v opero, in kavbojke, namerno raztrgane ali razcefrane, ki jih nosijo nekateri dijaki verjetno zato, da izstopajo ali vzbujajo pozornost. Izvedeli bi, kako množično smo po prve kavbojke hodili v Trst in jih tihotapili čez mejo, kako so se mnogi moški vračali iz Trsta oblečeni v dvojne ali celo trojne vrhnje hlače, kako hitro se je razvila preprodaja in kdaj, kako in od kod so se pojavile v naših trgovinah. Tak obseg uporabe nekega oblačila ni v zgodovini doseglo nobeno drugo oblačilo. Ali superge, računalniki, mobiji, električni pastirji in še in še. Kakšne spremembe v živinoreji, poljedelstvu ali gozdarstvu so povzročile subvencije, ki so vplivale na verigo, od trgovin s kmetijskimi stroji do zamrzovalnih skrinj in posledično do prehrane. In druga plat: kam so šli moški klobuki in kravate, bele spodnje majice, ženske naglavne rute in svilene kombineže, nekdanji simboli lepega perila. Spremembe kličejo po dokumentaciji in ta bi bila danes neprimerno lažja, kot bo to čez desetletja. Zato veselo na delo. Toda tudi delo na terenu zahteva svoje. Z ljudmi se je treba pogovarjati prijazno, jim na kratko razložiti, kaj delamo, zakaj so muzeji, zakaj je potrebna dokumentacija, kaj vse hranijo oddelki za etnologijo v muzejih in še kaj. Nema lokdaj je treba najprej prisluhniti njihovim problemom in težavam, kar pa privede do zaupanja in nam odpira pot do tega, kar želimo izvedeti. Treba se je zavedati, da pripovedovalcu jemlje čas in se zahvaliti za razumevanje. Samo tako smo pri terenskem delu lahko uspešni.

In za konec še čestitke vsem, ki delate in želite nekaj doprinesiti k pomembni stroki, ki govori o načinu življenja. Tudi Slovensko etnološko društvo je vse prej kot društvo na papirju.

Čestitam in hvala!

* Fanči Šarf, etnologinja, kustosinja v pokoju. 1000 Ljubljana, Lotričeva 4.

27. PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE¹

Slovenski etnografski muzej, 11. november 2013

Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkovih listin v sestavi Janez Bogataj (predsednik), Bojana Rogelj Škafar, Mojca Ravnik in Tanja Hohnc (članice) je v določenem roku, tj. do vključno 5. septembra 2013, prejela predloge za prejemnike in prejemnice Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine. Vsi predlogi so bili pravilno posredovani. Po temeljiti analizi in diskusiji o predlaganih kandidatih in kandidatkah je Komisija dne 3. 10. 2013 soglasno sprejela odločitev, da predlaga podelitev ene Murkove nagrade, treh Murkovih priznanj in ene Murkove listine.

Komisija je na svoji redni seji sprejela sklep, da Murkovo nagrado za življenjsko delo prejme upokojeni univerzitetni učitelj, zaslužni prof. dr. Zmago Šmitek, za znanstvene in strokovne dosežke, zaokrožene v njegovem življenjskem delu.

Utemeljitev:

Zasl. prof. dr. Zmago Šmitek je bil rojen 29. novembra 1949 v Kropi. Po uspešno opravljeni maturi na gimnaziji v Kranju je na Filozofski fakulteti v Ljubljani študiral etnologijo in zgodovino umetnosti ter leta 1973 diplomiral. Najprej je začel delati kot stažist na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete, od junija 1974 pa kot asistent za občo in neevropsko etnologijo na istem Oddelku. Magistriral je februarja 1979 z delom *Delitev dela* kot sestavina socialne kulture Vitanja. Od oktobra 1979 do septembra 1980 je bil na strokovnem izpopolnjevanju na Institute of Economic Growth, New Delhi University, nato pa je eno leto služil vojaški rok. Septembra 1983 je doktoriral z disertacijo *Obzorje Slovencev na področju neevropskih kultur* in tako pridobil naslov docenta za neevropsko etnologijo in etnologijo Evrope. V tem času je redno študijsko odhajal na nekajtedenske obiske etnoloških raziskovalnih institucij na Dunaju, v Londonu, Sevilji, Rimu, Łodzi in Pragi. Leta 1989 je pridobil naziv izrednega profesorja za neevropsko etnologijo in etnologijo Evrope, leta 1993 je ponovno za štiri mesece obiskal Institute of Economic Growth na Univerzi v New Delhiju. Na Filozofski fakulteti je bil tri leta predstojnik Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, v naziv rednega profesorja za neevropsko etnologijo in antropologijo religije pa je bil izvoljen 11. maja leta 1995. Na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo je dolga leta predaval Antropologijo religije in predmete iz neevropske etnologije, kot npr. Etnologijo Azije, Amerike, Avstralije in Oceanije ter Afrike. Ob tem je iz teh predmetov opravljal še mentorsko delo pri seminarskih, diplomskih in podiplomskih nalogah ter intenzivno sodeloval v komisijah za ocene in zagovore magistrskih in doktorskih del, slednje tudi na tujih univerzah, med drugim v Zagrebu in Skopju. Tako je bil pri svojem pedagoškem delu mentor prek tridesetim diplomskim nalogam, znanstvenim magisterijem in doktorskim disertacijam ter prek stodvajsetim

seminarskim nalogam. Leta 2000 je na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo soorganiziral odmevno konferenco *Maps of Time: Cultural and Social Dimensions of Time*, leta 1994 pa je bil med pobudniki in soorganizatorji Mednarodnega etnološkega sredozemskega simpozija (Mediterranean Ethnological Summer Symposium/School; MESS) v Piranu, ki je leta 2009 s sedmimi objavljenimi monografskimi publikacijami mednarodnih člankov iz raznolikih področij etnologije in antropologije v Novi Gorici doživel šestnajsto zaporedno obletnico. MESS je bil kombinacija simpozija in šole, ki je slovensko etnologijo in kulturno antropologijo v devetdesetih letih in prvem desetletju 21. stoletja ključno promoviral v svetu. Poleg tega je bil MESS za študente Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo edinstvena izkušnja. Na simpoziju so lahko poslušali predavanja, diskutirali in se srečevali z najuglednejšimi profesorji in znanstveniki s tega področja v Evropi in svetu. Kar nekajkrat je prof. dr. Zmago Šmitek za študente priredil in vodil strokovne ekskurzije, in sicer v azijski del nekdanje Sovjetske zveze (dvakrat v Zakavkazje in dvakrat v srednjeazijske republike), v Mongolijo, Turčijo in na Portugalsko. Bil je tudi soorganizator študentske ekskurzije v Nemčijo in soorganizator dveh študentskih ekskurzij v Maroko. Prof. dr. Zmago Šmitek je od leta 1974 vključen v številne znanstvenoraziskovalne projekte, v letih 1994 in 1995 pa je bil vodja raziskovalnega projekta *Multikulturne raziskave Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo*. Sodeloval je na številnih kongresih, znanstvenih simpozijih in strokovnih srečanjih v Sloveniji, v nekdanji Jugoslaviji in tujini. Leta 1987 je za knjigo *Klic daljnih svetov* prejel Kajuhovo nagrado, leta 2005 pa Murkovo priznanje Slovenskega etnološkega društva za knjigo *Mitološko izročilo Slovencev*. Leta 1999 je bil dobitnik Zlate plakete Univerze v Ljubljani za izjemne zasluge. Tudi sicer je bil prof. dr. Zmago Šmitek izredno plodovit avtor, saj je poleg samostojnega avtorstva, soavtorstva ali uredništva prek dvajsetih knjig objavil krepko prek sto znanstvenih, strokovnih in poljudnih člankov, sestavkov v enciklopedijah in leksikonih, recenzij, spremnih besed, polemik itd. Objavil je tudi številne spremne besede k leposlovnim in umetnostnim delim z neevropsko in mitološko tematiko.

Prof. dr. Zmago Šmitek je deloval tudi na muzejskem oziroma razstavnem področju. Tako je marca 1983 uredil stalno etnološko razstavo v Kovaškem muzeju v Kropi, sodeloval je pri vsebinskih zasnovah razstav *Indija* v slovenski besedi (1986–1987), *Imeli so dve domovini* (1988–1989) in *110 let rojstva Janka Benigarja* (1992). Prevezel je tudi strokovni del organizacije razstave *Slovenci v misijonih* (1991) – od izbora do prezentacije ekspozitov in kataloga. Uspešno se je ukvarjal tudi z dokumentarnim filmom: leta 1982 je za ljubljansko televizijo posnel zelo uspešen petnajstminutni 16-mm film o kulturi Kašmira, naslednje leto pa enako dolg film o Armencih v Turčiji.

Bil je dolgoletni član uredništva *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*, sodeloval je v uredniških odborih strokovnih revij *Etnolog* in *Kronika*. Bil je tudi urednik *Knjižnice slovenskega orientalističnega društva*. Je član Slovenskega etnološkega

¹ Utemeljitev ustanov in posameznikov smo za objavo v *Glasniku SED* priredili v uredništvu (op. ur.).

Prof. dr. Zmago Šmitek, prejemnik Murkove nagrade za leto 2013.
Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 11. 11. 2013

Prejemniki Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkove listine skupaj s predsednico SED in predsednikom Komisije, dr. Janezom Bogatajem.
Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 11. 11. 2013

društva, Slovenske Maticе in European Association of Social Anthropologists.

Kljub skromnim možnostim za raziskovalno delo v tujini v sedemdesetih in osemdesetih letih prejšnjega stoletja je prof. dr. Zmago Šmitek že takrat uspel publicirati nekaj lastnih observacij oz. gradiv, ki jih je sam zbral v tujini. Sem sodijo članki, kot so npr. *The Question of Buddhist Economics* (1982), *Kalmiška skupnost v Beogradu* (1988), *Tibetanci: Kozmična vizija nekega naroda* (1993), *Tibet in Evropa: Stereotipi in arhetipi* (1993) pa tudi nekaj intervjujev z dobrimi poznavalci tujih kultur (npr. z Dalajlamo): *Ohranjanje tibetanskega izročila* (1986), *Drugačen pogled na zgodovino* (1991), *Karma i istorija* (1991). Pisal je tudi o teoretičnih vprašanjih, ki se pri obravnavi neevropskih kultur postavljajo pred etnologe majhnega evropskega naroda. To je storil v številnih člankih konec sedemdesetih in v prvi polovici osemdesetih let, svoj teoretični pristop pa je posebej pojasnil v prispevku *Travel-Records as a Subject of Ethnological Research* (1988). Posebnega pomena je bilo Šmitkovo preučevanje slovenskega etnološkega dela v neevropskih deželah. S to tematiko se je začel ukvarjati že okrog leta 1978 in jo zaokrožil v zelo dobro ocenjeni obsežni doktorski disertaciji (1983). V razpravah in publikacijah, ki so ji sledile, je poglobljajal posamezna poglavja iz disertacije in naprej širil interes za neevropsko tematiko v Sloveniji. Sem sodijo predvsem njegove knjige *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture* (1986), *Poti do obzorja: Antologija slovenskega potopisa z neevropsko tematiko* (1988) in *Srečevanja z drugačnostjo: Slovenska izkustva eksotike* (1995), pa tudi številne črtice, enciklopedični članki in monografije o posameznikih, ki so se ukvarjali z neevropskimi kulturami (Alma Karlin, Friderik Baraga, Ivan Benigar, Ivan (John) Jager, Janez Adolf Steinhauser, Anton Lavrin, Ignacij Knoblehar, Janez Krstnik Mesar, Ferdinand Avguštin Hallerstein, Bernard Distel, Anton Codeli), o delu slovenskih misijonarjev oz. nasploh o tovrstni dejavnosti. V svojih izčrpnih in argumentiranih študijah je prof. Šmitek odkril vrsto dotlej neznanih dejstev in odprl popolnoma novo poglavje takratne slovenske etnologije. Prof. Šmitek se v svojem raziskovanju in pisanju ni omejil le na preučevanje etnografskega in etnološkega dela Slovencev v tujini, ampak je obenem obravnaval tudi vprašanje obzorja Slovencev

v neevropskem svetu. Razkrival je procese recepcije podatkov o tujih, eksotičnih kulturah in oblikovanja kolektivnega mnenja o tujcih. Tako je njegovo delo prispevalo k samospoznavanju Slovencev skozi zorni kot njihovega odnosa do širšega sveta. Svoje dosežke je prikazal v vrsti sveže in obenem tehtno pisanih besedil, kjer je zajel snov zelo široko, pokazal, kako so v slovensko kulturo vključeni motivi in elementi včasih zelo oddaljenih dežel, nakazal pota in čase njihovega prihoda v Slovenijo in, kar je zlasti pomembno, procese recepcije in njihovega vključevanja v slovensko kulturo. Rezultati so bili takrat nepričakovani, toda spričo solidne heuristike, temeljite analize obilnega, močno raztresenega in heterogenega gradiva ter minuciozno izpeljanega dokaznega postopka zanesljivi in so velika pridobitev za slovensko kulturno zgodovino. Prof. Šmitek je pozneje obravnaval tudi splošna teoretična vprašanja. Tako je v devetdesetih letih utiral pot antropološki tradiciji na Slovenskem in sodeloval pri prenovi takratnega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo, tako da je bil eden od ključnih soakterjev pri novem razcvetu etnologije in antropologije tako v kadrovskem kot v problemskem smislu. Sem sodi tudi soorganizacija že omenjenega MESS-a. Nemajhno število svojih razprav je posvetil tudi slovenski kulturi, kar je razvidno iz priložene bibliografije. Poleg obravnav posameznih konkretnih tem v številnih člankih oz. monografij (*Občina Kočevje* [1981], poglavje *Delitev dela v gospodarstvu v knjigi Kruh in politika: Poglavja iz etnologije Vitanja* [1987]) sodijo sem še posamezna poglavja, izdelana za vprašalnice za *Etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja* (1987–88), ter članki za *Enciklopedijo Slovenije* in *Slovenski etnološki leksikon*. Nenazadnje se je prof. v zadnjih 20 letih intenzivno in mnogostransko ukvarjal tudi s slovensko in z indoevropsko mitološko problematiko, o čemer poleg monografij *Kristalna gora: Mitološko izročilo Slovencev* (1998), nagrajena *Mitološko izročilo Slovencev: Svetinje preteklosti* (2004) in *Poetika in logika slovenskih mitov: Ključi kraljestva* (2012) pričajo številni članki, npr. o liku Kresnika v slovenski mitologiji (1998), predstavah o stvarjenju sveta (1998), študije posameznih zanimivih primerov (lokalno romanje, 1999; analize različnih simbolov, 2000; 2001), o šamanizmu na Slovenskem (2003), svetih kamnih (2007) in še in še. Poleg znanstvenih člankov je prof. Šmitek objavil še

Nagovor predsednice SED, Anje Serec Hodžar.
Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 11. 11. 2013

Nagovor direktorice Slovenskega etnografskega muzeja, dr. Bojane Rogelj Škafar.
Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 11. 11. 2013

številne druge strokovne in poljudno pisane članke na tovrstne teme. Prof. Šmitek je poleg tega, da se v zadnjih letih ponovno nekoliko bolj intenzivno obrača proti Indiji (tam je na primer uredil in objavil monografijo *Southern Slavs and India Relations in Oral Traditions* [2011], za tisk pa je predložil tudi knjigo *Hodniki mandale*, ki bo predvidoma izšla pri Študentski založbi leta 2014), objavil še knjigo *Rasla je jelka do neba: Zgodbe iz našega ljudskega herbarija* (2012) s katero je odprl še eno doslej slabo obdelano temo v slovenski etnologiji in kulturni antropologiji: etnobotaniko. Prof. Šmitek je torej po vsebinski plati ne le v slovensko etnologijo in kulturno antropologijo, ampak tudi v širšo humanistiko in družboslovje že od poznih sedemdesetih let utiral povsem novo tematiko s področja stikov Slovencev in Slovenk z neevropskimi svetovi in samih raziskav neevropskih kultur, pozneje, v devetdesetih letih pa je to znanje začel dopolnjevati še z raziskavami iz komparativne mitologije, ki so slovenske mitološke predstave povezovala z indoevropskimi temelji.

Komisija je Murkova priznanja prisodila etnologinji Ivici Križ, višji kustodini v Dolenjskem muzeju Novo mesto, za stalno etnološko razstavo *Dolenjska in njeni ljudje*; dr. Daši Koprivec, muzejski svetovalki in kustodini v Slovenskem etnografskem muzeju, za znanstveno monografijo *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*, Muzeju Ribnica za razstavo in katalog z naslovom »*Križem svajt so se podalə pa sujo ruobo ponujalə*»; *Pregled ribniškega krošnjarnjenja od patenta leta 1492 do danes*.

Utemeljitev za Ivico Križ:

Ivica Križ se je leta 1955 rodila v Ljubljani, kjer je končala študij etnologije in arheologije. V Dolenjskem muzeju Novo mesto se je leta 1980 zaposlila, leta 1981 tam opravila strokovni izpit za kustodinjco, leta 2001 pa je postala višja kustodinja. Odtlej se posveča dokumentiranju, preučevanju etnološke dediščine osrednje Dolenjske. Izsledke svojega dela je objavila v strokovnih in številnih poljudnih člankih, z dr. Naškom Križnarjem pa je bila soavtorica dveh dokumentarnih filmov. Njeno kontinuirano delo pa najbolj kažejo številne obsežne in odmevne tematske razstave, dopolnjene z obsežnimi katalogi, ki izpričujejo način življe-

nja in mišljenja Dolenjcev, tako iz vaškega kot mestnega okolja. Med razstavami *Etnološka podoba Šentjerneja* (1988) *Novomeška amaterska fotografija v prvi polovici 20. stoletja* (1997), *Medičarstvo in svečarstvo na Dolenjskem* (2000) so izstopale razstave *Od antičnega vrča do majolke* (1996), *Pečarska in keramična industrija v Novem mestu* (2005) in *Keramika Novo mesto in umetniki* (2009), ki so rezultat njene ljubezni do keramike in bogate dediščine opekarske in lončarske obrti ter keramične industrije na Dolenjskem. Tematsko sta izstopali tudi razstavi *Nazaj v otroški raj – igre in igrače na Dolenjskem* (2002) ter *Lutkarstvo na Dolenjskem* (2007), ki so ju Novomeščani sprejeli z navdušenjem, poudariti pa je treba tudi dejstvo, da sta tematici v slovenski etnološki vedi še vedno slabo preučeni. Ko se je leta 1980 zaposlila v Dolenjskem muzeju, je muzej dobil tudi prvo stalno etnološko zbirko, ki jo je kustodinja Ivica Križ dopolnila leta 1999. Od začetka zaposlitve je v njej tlela želja, da Dolenjski muzej dobi stalno etnološko razstavo. Svojo željo je, kljub finančnim in prostorskim omejitvam, leta 2012 uspela uresničiti. Razstavo, ki jo je naslovlila *Dolenjska in njeni ljudje*, je dopolnila z novimi temami. S predmeti, z dokumentarno fotografijo, s slikovnim gradivom ter kratkimi besedili v slovenskem in angleškem jeziku je prikazala življenje prebivalcev osrednje Dolenjske. Poudarek razstave je na predstavitvi materialne kulture, predvsem gospodarskih dejavnosti, od nabiralništva, lova, lova na polhe, ribolova do živinoreje in poljedelstva ter vinogradništva, ki je tej pokrajini dajalo značilen pečat že od srednjega veka. Od obrtnih dejavnosti pa so prikazane tako mestne kot podeželske obrti: mlinarstvo, usnjarnstvo in čevljarstvo, lončarstvo ter novomeška tovarna *Keramika*. Pri medičarski in svečarski obrti je predstavljena ena redkih v celoti ohranjenih letarskih delavnic v Sloveniji z bogato zbirko lesenih rezljanih modelov za lect in voščenih votivov iz 18. in 19. stoletja. Tudi mlinarska in lončarska obrt sta predstavljeni v obliki rekonstrukcije lončarske delavnice in mlina z izvorno opremo. K razstavi je kustodinja Ivica Križ napisala še katalog, ki je hkrati vodnik po razstavi. Za razstavo *Od antičnega vrča do majolke* je leta 1997 prejela Valvasorjevo priznanje, leta 2002 pa še Trdinovo nagrado Mestne občine Novo mesto.

V spremljevalnem programu je nastopil Trio Volk Folk, družinski godčevski trio iz Ilirske Bistrice.

Foto: Ana Vrtovec Beno, Ljubljana, 11. 11. 2013

Utemeljitev za Dašo Koprivec:

Monografija *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev*, ki je izšla leta 2013, je za izdajo prirejena doktorska disertacija Daše Koprivec z naslovom Prisetnost in vrednotenje dediščine aleksandrink v življenju njihovih potomcev, s katero je avtorica leta 2012 doktorirala na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani pod mentorstvom prof. dr. Janeza Bogataja ter somentorstvom dr. Marine Lukšič-Hacin. Daša Koprivec se je s poglobljenim raziskovanjem dediščine aleksandrink začela ukvarjati leta 2005 v povezavi z Goriškim muzejem ter nekaterimi prebivalci iz Prvačine na Goriškem, pri čemer je bila sprva njena naloga na domovih popisati obstoječo materialno dediščino aleksandrink. Iz omenjene povezave pa se je sčasoma formiralo močno »gibanje« za obnovo in ohranitev dediščine aleksandrink, med drugim tudi njena poglobljena raziskava, med katero je opravila pogovore s približno šestdesetimi potomci aleksandrink, glavnimi nosilci pripovedi v pričujoči monografiji. Daša Koprivec je v svoji monografiji prikazala nekatere nove plati odnosa do dediščine aleksandrink. Poleg tega je pojav migracij aleksandrink umestila v širši slovenski migracijski proces ter obenem tudi primerjala skupne značilnosti tako imenovanih ženskih selitev različnih pojavnih oblik v prvi polovici 20. stoletja. Javna podoba aleksandrink, deklet in žena predvsem z Goriške, ki so v zadnji četrtini 19. in v prvi tretjini 20. stoletja odhajale služiti v Egipt, se je v zadnjem času močno spremenila, za kar je zaslužna tudi avtorica pričujoče monografije. Aleksandrinke so dolga leta imenovali z izrazi, kot so »služabnice z žulji na duši«, »tragična migracija«, »žalostni fenomen«, »Lepe Vide«. V domačem okolju so bile zamolčevane, če ne celo obsojane in prezirane. Kot ugotavlja Daša Koprivec, pa so v zadnjih nekaj letih začele veljati za pogumne in spoštovanja vredne svetovljanke, ki so si na tujem večinoma pridobile izobrazbo in ugled, nekatere tudi premoženje. Prej omenjene izraze so zamenjale besedne zveze, kot so »pokončne, ambiciozne, naše prve svetovljanke«, »ne služkinje, temveč druge mame in prijateljice«, »Slovenke«. Do tega preobrata so poleg dokumentarnega filma Metoda Pevca pripeljale številne razstave ter objave etnoloških, socioloških in drugih raziskav,

med katerimi pripada pomemben delež tudi raziskavi Daše Koprivec. Kot ugotavlja, so se aleksandrinke v javnem diskurzu bolj kot kdajkoli oddaljile od vlog »dojilj z Goriške« in Primork ter postale »prve slovenske svetovljanke« in Slovenke. Kot v recenziji monografije navaja Iztok Ilich, Daša Koprivec med drugim ugotavlja, da tedanje ekonomske migrantke niso odhajale v svet le z Goriške in ne samo v Egipt, temveč tudi v industrializirano Zahodno Evropo in na druge celine, za aleksandrinke pa, da niso bile predvsem skromne in ponižne dojilje, sobarice in kuharice, temveč mnoge spoštovane vzgojiteljice, učiteljice in priljubljene družabnice v najpremožnejših meščanskih hišah. Zato se je mnogim uspelo dvigniti visoko na družbeni lestvici in so, ko so se vrnile, s pridobljenim znanjem, z izkušnjami in s prihranki doma naredile veliko dobrega. O tem skupaj z dokumentarnimi fotografijami prepričljivo govorijo zbrane pripovedi potomcev aleksandrink, ki jih je avtorica povezala v prepričljivo, branja vredno celoto. Kot v spremni študijo k monografiji navaja Bojan Baskar, novost pri obravnavanju pojava aleksandrinstva pomeni tudi premik fokusa na potomce in nekdanje varovance aleksandrink, ki so v središču obravnave tudi v pričujoči monografiji. Dosedanje raziskave Daše Koprivec (2006, 2008, 2009, 2010, 2011) so pomembno pripomogle k spreminjanju napačnih predstav o aleksandrinkah in k odpiranju in preučevanju novih, z aleksandrinkami povezanih tematik. S svojo monografijo *Dediščina aleksandrink in spomini njihovih potomcev* kot etnološko obravnavo izbranega pojava je pomembno prispevala k etnološki stroki, s svojim evidentiranjem, dokumentiranjem in prezentiranjem materialne dediščine aleksandrink pa je obogatila tudi zbirke Slovenskega etnografskega muzeja.

Utemeljitev za Muzej Ribnica:

Oktober 2012 je bila v Muzeju Ribnica odprta razstava »Križem svajt so se podala pa sujo ruobo ponujala«: Pregled ribniškega krošnjarnarjenja od patenta leta 1492 do danes. Ob razstavi je izšel tudi izčrpen katalog z istim naslovom. Tako je Muzej Ribnica obeležil 520-letnico krošnjarskega patenta, privilegija cesarja Friderika III. iz leta 1492, ki je postal pravna podlaga za razvoj krošnjarnarstva na ribniško-kočevskem območju. Z razstavo in s katalogom, ki umeščata ribniško krošnjarnarstvo v slovenski in širši prostor, je Muzej sklenil svoja dolgoletna prizadevanja za sistematično in celovito predstavitev suhorobarstva in lončarstva s krošnjarnarjenjem, ki so dajali tem krajem poseben pečat, in ime Ribnice, s tem pa tudi Kranjske (Ribniškim krošnjarnarjem so na Avstrijskem pravili tudi Krainer), ponesli v svet. Načrtno delo na področju suhorobarstva in lončarstva v Muzeju Ribnica se je začelo že z njegovo ustanovitvijo leta 1958. Njegov ustanovitelj Janko Trošt je začel zbirati gradivo o lesni in lončarski obrti. Tako usmerjenost muzeja je utemeljeval z dejstvom, da je domača obrt dala prebivalcem Ribniške doline svojski način življenja in glavni vir dohodka, posledično pa je vplivala tudi na kulturni razvoj kraja. Od ustanovitve do leta 2000 se je Muzej Ribnica s suho robo in z lončarstvom ukvarjal predvsem z materialnega vidika, z zbiranjem in s popisovanjem orodij, ki jih je potreboval obrtnik, z načini izdelave, s postopki, z vrstami lesa in izdelkov. Prva razstava suhe robe in lončarstva je bila postavljena in odprta za javnost leta 1961. V novem tisočletju so si sodelavci Muzeja Ribnica zastavili vrsto novih nalog, izhajajočih iz spoznanja, da bi bilo treba preučiti in predstaviti tudi duhovno in socialno kulturo suhorobarjev in krošnjarnarjev. Prva in obsežnejša je bila

raziskava dr. Irene Rožman, ki jo je muzej povabil k sodelovanju kot zunanjo sodelavko, in kustosinje ribniškega muzeja, Polone Rigler Grm, o življenju suhorobarskih in zdomarskih družin oziroma družbenem življenju suhorobarjev in krošnjarjev. S tem se je Muzej Ribnica prvič podal na teren s ciljem sistematičnega zbiranja ustnih pripovedi, ki so odkrile bogastvo do takrat še neraziskane tematike. Poleg intervjujev sta sodelavki na terenu pridobili tudi dragoceno fotografsko gradivo ter številne predmete in dokumente. Na podlagi tega je nastala razstava *Iz hiše v svet – življenje suhorobarskih in zdomarskih družin v Ribniški dolini v 20. stoletju*, leta 2006 odprta v ribniškem gradu. Doživela je zelo pozitiven odziv domačinov in obiskovalcev od drugod in bila strokovno zelo opažena. Razstavi sta sledila digitalizacija z igro spomin ter istoimenski katalog. Pred bližajočo se 520-letnico krošnjarskega patenta so avtorice razstave, Polona Rigler Grm, mag. Marina Gradišnik in Vasja Pavlin, začele razmišljati, da bi bilo ob tej priložnosti smiselno celovito predstaviti vsebino, ki se je doslej večinoma obravnavala ločeno (kočevsko ali ribniško krošnjarjenje, krošnjarjenje z leseno ali z lončeno robo). Po drugi strani pa so se želele izogniti stereotipom, da je o teh dejavnostih in z njimi povezanim načinom življenja že vse znano, hkrati pa opozoriti na dejstvo, da muzealci in raziskovalci tej tematiki ne posvečajo dovolj pozornosti. Edina, ki se je te teme sistematično in strokovno lotila, je bila Polona Šega, ki je za svojo doktorsko disertacijo leta 1999 v sodelovanju z ribniškim muzejem raziskala način življenja krošnjarjev iz Ribniške doline v 19. in 20. Stoletju. Pri pripravi razstave je ribniški muzej k sodelovanju povabil različne muzejske in raziskovalne ustanove. Odzvali so se Slovenski etnografski muzej, Muzej novejšje zgodovine Celje, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Pomurski muzej Murska Sobota, Pokrajinski muzej Kočevje, Knjižnica Miklova hiša, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Ministrstvo za kulturo, Urad za Slovence v zamejstvu in po svetu, Društvo Slovencev v Beogradu – društvo Sava in Nacionalni svet slovenske narodne manjšine v Republiki Srbiji. Tako je bilo mogoče prvič celovito prikazati celotno območje in poudariti posebnosti in enakosti med različnimi načini prodaje (jajčarice, kostanjarji, kočevski krošnjarji z galanterijskim blagom, kostelski krošnjarji, Ribničan Urban). Bogastvo pojavov je pokazalo, da je ribniški krošnjar oziroma ribniško krošnjarstvo deležno tako široko zasnovane predstavitve, ker je še živo in prisotno, medtem ko je drugod ta oblika trgovanja usahnula, če ne prej, v letih po drugi svetovni vojni. Razstavo so dopolnjevale multimedijske vsebine. Na razstavi je obiskovalec spoznal zgodbo krošnjarja Janeza Prijatelja skozi oči njegove hčerke Metke Klun, ki se v avdio-video pripovedi spominja očetovih zdomarskih poti in družine v Amstettnu, pri kateri je njen oče imel svoj »kvartir«. Predstavljen je bil pogovor z Janezom Ambrožičem, zadnjim krošnjarjem, ki še vedno prodaja svojo robo po Avstriji. Obiskovalcem je bil na ogled tudi film o tem, kako Rudi Zajc sestavlja krošnjo; film je bil posnet v zgodnjih devetdesetih letih 20. stoletja za potrebe arhiva Muzeja Ribnica. Pomembna dopolnitev in obogatitev razstave je bil 45-minutni dokumentarni film *Sita in rešeta mojstra Debeljaka*, ki je nastal v sodelovanju Muzeja Ribnica in Društva Sava iz Beograda. Gre za zgodbo družine Cvar-Debeljak, ki se je začela skoraj pred stotimi leti, leta 1919, z ustanovitvijo suhorobarskega podjetja v Beogradu in njegovim razcvetom med obema svetovnjima vojnama. Z namenom gostovanja razstave v tujini in zaradi njene zanimivosti za širšo publiko je bil del

razstave preveden v angleški jezik. Razstava je gostovala v Beogradu ob srbski premieri filma *Sita in rešeta mojstra Debeljaka* (14. junij 2013) in bila ob tej priložnosti prevedena tudi v srbski jezik. Razstava ni le celovita predstavitev in s tem dragocena dopolnitev prejšnjih razstav o pojavih, povezanih s krošnjarstvom, temveč je tudi dragocen prispevek k razvoju slovenske etnološke in muzeološke stroke, obenem pa zgled za uspešno medinstitucionalno sodelovanje.

Komisija je Murkovo listino prisodila Centru DUO Veržej za ohranjanje in promocijo rokodelske dediščine v severovzhodni Sloveniji.

Utemeljitev za Center DUO Veržej:

Center domače in umetnostne obrti (DUO) kot enota Zavoda Marianum Veržej kontinuirano skrbi za rokodelsko dediščino v SV delu Slovenije. Poleg izobraževanj, trženja in promocije rokodelskih poklicev za obiskovalce, goste bližnjih term in najavljene skupine pripravljajo rokodelske delavnice (pletarstvo, lončarstvo). Za potrebe izvajanja rokodelskih delavnic so opremili lončarsko in kovaško delavnico, za potrebe pletarskih delavnic pa sami vzgajajo naravna gradiva (koruzno ličje in šibje). V urejenem Ekomuzeju Centra DUO s knjižnico in z dokumentacijskim centrom zbirajo, evidentirajo in hranijo informacije, literaturo in predmete nekdanje rokodelske dediščine in domačih dejavnosti (knjige, publikacije, evidence rokodelcev in obrtnikov, rokodelski izdelki). Naključni obiskovalci (ali turisti) pa v Promocijsko-informacijskem centru (PIC) dobijo podatke tudi o delujočih rokodelcih v SV delu Slovenije in slovenskem Porabju. V razstavnih prostorih Ekomuzeja prirejajo različne vseslovenske razstave z rokodelsko vsebino, predvsem v smislu apliciranja starih rokodelskih tehnik za izdelovanje novih, sodobnih, uporabnih izdelkov. Prav tako že peto leto skrbijo za dva vseslovenska projekta oziroma razstavi o veliki noči (velikonočni pirhi) in božiču (jaslice). Ob razstavi izdajo tudi zbornik, v katerem skupaj s slovenskimi muzeji predstavijo velikonočne regijske/lokalne značilnosti. Kot regijski rokodelski center skrbijo za strokovno pomoč rokodelcem Pomurja, promocijo dejavnosti rokodelstva in kulturne dediščine Pomurja nasploh. V različnih in številnih evropskih in nacionalnih projektih skrbijo za razvoj podeželja. Za bolj doživeto srečanje s starimi rokodelskimi obrtniki je v neposredni bližini Centra DUO Veržej za obiskovalce na voljo urejen kamp z vso potrebno infrastrukturo. Kot projektni partner v čezmejnem projektu Rokodelska akademija 1 (končan) in Rokodelska akademija 2 (v izvajanju) je odgovoren za sodelovanje pri razvijanju programov nacionalne poklicne kvalifikacije (NPK) s področja rokodelskih poklicev, izvajanje rokodelskih šol v naravi in izvedbo ter koordinacijo rokodelskih kampov za različne ciljne skupine. V rokodelski trgovini ponujajo izdelke iz naravnih gradiv, spominke in uporabne predmete pa obiskovalec lahko tudi kupi ali naroči. Prav tako je izdelke mogoče kupiti v e-rokodelski trgovini. Vzorno sodelujejo z različnimi institucijami: z Občino Veržej, Zadrugo za razvoj podeželja Pomelaj, s Pomurskim muzejem Murska Sobota, Pokrajinskim muzejem Ptuj-Ormož (enota Ormož), Centrom za poklicno izobraževanje, Termami Banovci, Krajinjskim parkom Goričko, Kmetijsko gozdarsko zbornico Slovenije – Zavodom Murska Sobota, z Ljudsko univerzo Murska Sobota, osnovnimi, srednjimi šolami in vrtni SV dela Slovenije, z ljubiteljskimi in s strokovnimi društvi itd.

KNJIŽNICA GLASNIKA SED 2015 Razpis za izbor besedil

Uredniški odbor Knjižnice Glasnika Slovenskega etnološkega društva po sklepu zbora članov SED, ki je bil 12. 3. 2013, ponovno objavlja razpis za izbor besedila, ki bo leta 2015 v knjižni obliki objavljen v zbirki Knjižnice.

Avtorji naj besedila v elektronski obliki in na papirju pošljejo na naslov sedeža društva (Slovensko etnološko društvo, Uredniški odbor KGSED, Metelkova 2, 1000 Ljubljana, e-naslov: info@sed-drustvo.si in hrozman@gmail.com) najpozneje do 30. septembra 2014.

Uredniški odbor bo med besedili, ki bodo pravočasno prispela na razpis, izbral tisto, ki bo ustrezalo kriterijem kakovosti (pri čemer bodo imela znanstvena prednost pred strokovnimi), inovativnosti v stroki in splošne primernosti za objavo. O poteku in realizaciji objave bodo odločala tudi razpoložljiva finančna sredstva Slovenskega etnološkega društva.

Prijavitelji naj besedilu priložijo tudi svoje osebne podatke.

NAVODILA ZA PISANJE, OBLIKOVANJE IN ODDAJO PRISPEVKOV

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne antropologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila:

Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslov glavne urednice: tatjana.vojkovic@gmail.com, tipkopise s svojimi podatki pa na naslov Uredništva Glasnika SED, Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana.

Znanstveni in strokovni prispevki za rubriko Razglabljanja naj bodo dolgi od 30.000 do 45.000 znakov s presledki, poročila naj ne presegajo polovice avtorske pole, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov pa ne treh strani. Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil Word, z običajnim (enojnim) razmikom vrstic, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik.

Znanstveni in strokovni prispevki naj vsebujejo **izvleček** (od pet do deset vrstic) in **povzetek** vsebine (cca pol strani) ter **ključne besede**. Na koncu prispevka napišite svoje podatke (ime, priimek, izobrazba, strokovni oz. znanstveni naziv oz. poklic, službeni ali domači ter e-naslov).

Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov / del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS, objavljeni na spletni strani, (<http://home.izum.si/COBISS/bibliografije/Tipologija-21.11.2002.pdf>); tipologija se določi na podlagi predlogov avtorja, recenzenta in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Fotografij, skic in risb v elektronski obliki – skeniranih v formatu JPG v ločljivosti vsaj 300 dpi – ne vstavite med besedilo, temveč jih pošljite ločeno; vsako od naštetih prilog opremite z naslednjimi podatki: naslov, avtor, kraj in datum nastanka oz. s podatki o njenem lastništvu. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih knjig in revij priložite pisno dovoljenje založnika.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki so načeloma objavljeni v slovenskem jeziku. Za lektoriranje in prevode povzetkov in izvlečkov v angleški jezik poskrbi uredništvo.

NAVODILO ZA PISANJE SEZNAMA VIROV IN LITERATURE:

Na koncu prispevka v poglavju Viri in literatura po abecednem vrstnem redu napišite vse uporabljene vire in literaturo.

Samostojne publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Naslov zbirke; št.), strani.

Primer: HALBRAINER, Heimo: *Po sledih protestantov, Judov, Romov in Slovencev v Radgoni in okolici*. Potrna: Kulturno društvo člen 7 za

avstrijsko Štajersko, 2003 (Znanstvena zbirka Pavlove hiše; knjiga 2b), 94–95.

Periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov*. *Ime publikacije* št., leto izida, strani.

Primer: BAJDA, Polona: *Rasna neenakost v Južni Afriki: Odnosi med belci in črnci na slovenski farmi v Namibiji*. *Glasnik SED* 44/1, 2004, 40–46.

Zborniki:

PRIMEK, Ime: *Naslov*. V: *Ime Priimek* (ur.), *Naslov*. Kraj izida: Založba, leto izida (Zbirka; št.), strani.

Primer: PIKO-RUSTIA, Martina: *Uvodne misli*. V: Katalin Munda Hirnök in Polona Sketelj (ur.), *Odstrta dediščina: Etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2003 (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva; 35), 69–73.

Več avtorjev ločite z vejicami, dva povežite s slovenskim in, pri več kot treh pa seznam končajte z idr. Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite, npr.: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Filmografija:

NASLOV. Producent, leto izdelave. Kraj(i) snemanja, leto snemanja. Scenarij; strokovno vodstvo; snemalec; montaža; glasba; komentar; režija. Format, trajanje, tip enote.

Primer: LETO ORAČEV. Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU, 2006. Veliki in Mali Okič, Gruškovje, Videm pri Ptujju, Ljubljana in razni drugi kraji, 2005. Scenarij in strokovno vodstvo: Naško Križnar, Beno Vidovič; snemalci: Naško Križnar, Miha Peče, Marijan Vidovič, Sašo Kuharič, Drago Kokolj; asistent: Sašo Kuharič; montaža: Miha Peče; režija: Naško Križnar. Mini DVD, 38 min., etnografski film.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda, Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta. Posamezne enote citata naj bodo ločene z vejicami.

Primer: AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

Elektronski viri:

Naslov spletne strani, datum.

Primer: <http://www.sed-drustvo.si>, 7. 12. 2004.

Uredništvo ima pravico, da prispevkov, ki ne ustrezajo uredniškemu programu in navodilom, ne objavi.